МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ

ТАВРІЙСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ ІМЕНІ В. І. ВЕРНАДСЬКОГО

Журнал заснований у 1918 році

ВЧЕНІ ЗАПИСКИ

ТАВРІЙСЬКОГО НАЦІОНАЛЬНОГО УНІВЕРСИТЕТУ ІМЕНІ В. І. ВЕРНАДСЬКОГО

Серія: Філологія. Соціальні комунікації

Том 31 (70) № 4 2020

Частина 1

Видавничий дім
«Гельветика»
2020

Головний редактор:

Казарін Володимир Павлович – доктор філологічних наук, професор, в.о. ректора Таврійського національного університету імені В. І. Вернадського.

Члени редакційної колегії:

Гадомський Олександр Казимирович – доктор філологічних наук, доктор габілітований гуманітарних наук в області мовознавства (Варшавський університет), професор, завідувач кафедри білоруських та українських досліджень Інституту славістики Опольського університету (Ополе, Польща);

Досенко Анжеліка Костянтинівна – кандидат наук із соціальних комунікацій, доцент кафедри слов'янської філології та журналістики Таврійського національного університету імені В. І. Вернадського;

Свенцицька Еліна Михайлівна – доктор філологічних наук, професор, професор кафедри слов'янської філології та журналістики Таврійського національного університету імені В. І. Вернадського;

Семенець Ольга Сергіївна (відповідальний секретар) – кандидат філологічних наук, завідувач кафедри зарубіжної філології Таврійського національного університету імені В. І. Вернадського;

Статкевич Лариса Павлівна – кандидат філологічних наук, доцент, доцент кафедри зарубіжної філології Таврійського національного університету імені В. І. Вернадського;

Ткаченко Тетяна Іванівна – доктор філологічних наук, доцент.

Статті у виданні перевірені на наявність плагіату за допомогою програмного забезпечення StrikePlagiarism.com від польської компанії Plagiat.pl.

Рекомендовано до друку та поширення через мережу Internet
Вченою радою Таврійського національного університету імені В. І. Вернадського
(протокол № 4 від 26.11.2020 року)

Науковий журнал «Вчені записки ТНУ імені В. І. Вернадського.
Серія: Філологія. Соціальні комунікації» зареєстровано Міністерством юстиції України
(Свідоцтво про державну реєстрацію друкованого засобу масової інформації
серія КВ № 15711-4182Р від 28.09.2009 року)

Журнал включено до Переліку наукових фахових видань України (категорія «Б») зі спеціальностей 035 – Філологія, 061 – Журналістика відповідно до Наказу МОН України від 17.03.2020 № 409 (додаток 1)

Журнал включено до міжнародної наукометричної бази Index Copernicus International (Республіка Польща)

Сторінка журналу: www.philol.vernadskyjournals.in.ua

ISSN 2663-6069 (Print)
ISSN 2663-6077 (Online)

© Таврійський національний університет ім. В. І. Вернадського, 2020

ЗМІСТ

УКРАЇНСЬКА МОВА

Бабич Т. В.
ЗНАЧЕННЯ ЕМОЦІЙНОСТІ У ПРОЦЕСІ ЗМІНИ СЕМАНТИКИ СЛОВА НА ПРИКЛАДАХ ПОЕТИЧНИХ ТЕКСТІВ **1**

Баденкова В. М., Корнієнко І. А.
КУЛЬТУРНО-ТЕМАТИЧНІ ДОМІНАНТИ В МОВНІЙ КАРТИНІ СВІТУ Д. КРЕМЕНЯ ... **6**

Бондаренко Г. П.
МОРФОЛОГІЧНІ СПОСОБИ ТВОРЕННЯ ГАЛУЗЕВИХ ТЕРМІНІВ НА ПОЗНАЧЕННЯ ПОНЯТЬ ЛІНГВІСТИКИ **12**

Гаценко І. О.
ОСНОВНІ АСПЕКТИ ВИКЛАДАННЯ ДИСЦИПЛІНИ «ФАХОВА УКРАЇНСЬКА МОВА» ДЛЯ СТУДЕНТІВ ТЕХНІЧНИХ СПЕЦІАЛЬНОСТЕЙ..... **18**

Голуб В. Ю.
ФУНКЦІЮВАННЯ ТРАНСФОРМОВАНИХ ФРАЗЕОЛОГІЗМІВ У ТВОРАХ ДЛЯ ДІТЕЙ І ЮНАЦТВА (НА МАТЕРІАЛІ ПОВІСТЕЙ ЗІРКИ МЕНЗАТЮК)..... **23**

Гончарук О. В., Дикан О. В.
МОДАЛЬНІ ЧАСТКИ У ПРОЦЕСІ ВИВЧЕННЯ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ ЯК ІНОЗЕМНОЇ: ПРАГМАТИЧНИЙ ПІДХІД..... **28**

Горенко В. М.
ТОПОНІМІКОН ПОЕТИЧНИХ ТВОРІВ ІВАНА ПЕРЕПЕЛЯКА..... **34**

Давиденко В. І.
УКРАЇНСЬКІ ЛЕКСИКОГРАФІЧНІ ПРАЦІ В СУЧАСНОМУ ОСВІТНЬОМУ ПРОСТОРІ..... **39**

Данчишин Н. Р.
РЕАЛІЗАЦІЯ КОМУНІКАТИВНОГО ПІДХОДУ Й АВДІОВІЗУАЛЬНОГО МЕТОДУ У ВПРАВАХ ДЛЯ ВИВЧЕННЯ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ ЯК ІНОЗЕМНОЇ **44**

Дворянкін В. О., Щетиніна Д. О.
ОЦІННІ АНТРОПОНОМІНАЦІЇ В УКРАЇНСЬКОМУ ХУДОЖНЬОМУ МОВЛЕННІ ПОЧАТКУ ХХІ СТОЛІТТЯ **49**

Жижома О. О.
СЕМАНТИЧНА ТА СЛОВОТВІРНА ПРИРОДА ПРІЗВИЩ (НА МАТЕРІАЛІ АНТРОПОНІМІЇ УКРАЇНСЬКИХ СІЛ ПРИАЗОВ'Я)..... **54**

Катиш Т. В.
ЛЕКСИКО-ГРАМАТИЧНІ КОНСТРУКЦІЇ ТЕХНІЧНИХ ДИСКУРСІВ (НА МАТЕРІАЛІ РАДІОТЕХНІЧНОГО ТА КОМП'ЮТЕРНОГО ДИСКУРСІВ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ)..... **60**

Ковалевська А. В.
ВПЛИВ В ІНФОРМАЦІЙНОМУ СУСПІЛЬСТВІ: ВІД МАГІЇ ДО НАУКИ **65**

Кулібаба М. О.
ГЕОРТОНІМИ ЯК ХРОНОЛОГІЧНІ МАРКЕРИ ПРОГНОЗУ ПОГОДИ **71**

Левченко Т. М.
ФУНКЦІОНУВАННЯ ЖАРГОНІЗМІВ ТЕМАТИЧНОЇ ГРУПИ «ОЦІНКА. ЯКІСТЬ» У СУЧАСНІЙ ПУБЛІЦИСТИЦІ..... **76**

Lokota I. M.
ASSOCIATION AS A DIAGNOSTIC CRITERION FOR PARANOID SCHIZOPHRENIA **81**

Мачек В. П.
ФЕМІНАТИВИ В НАРОДНОРОЗМОВНІЙ МОВІ ЗАКАРПАТСЬКИХ РУСИНІВ
20–30 РР. ХХ СТ. (НА МАТЕРІАЛІ ПЕРІОДИЧНИХ ВИДАНЬ) **86**

Оскирко О. П., Жуган Н. А.
НАЗВИ СТРАВ ІЗ ЯЄЦЬ У СХІДНОПОДІЛЬСЬКИХ ГОВІРКАХ **93**

Pedchenko S. O.
THE SUBJECTIVE MODALITY IN MODERN UKRAINIAN:
THE LINGUAL-PRAGMATIC DIMENSION **98**

Підлужна І. А.
НІМЕЦЬКІ ЛЕКСИЧНІ ЗАПОЗИЧЕННЯ
У СФЕРІ ПОБУТУ В СУЧАСНІЙ УКРАЇНСЬКІЙ МОВІ **104**

Сабліна С. В.
СПЕЦИФІКА ЗВУКОПИСУ Й ГРАФІЧНИХ ЗАСОБІВ СТИЛІЗАЦІЇ
У ТВОРАХ МОЛОДИХ ПОЕТІВ ТРЕТЬОГО ТИСЯЧОЛІТТЯ **110**

Саїк А. В.
АНАЛІЗ КОНЦЕПТУ *МАТИ* В РОМАНІ ЛЮБОВІ ГОЛОТИ
«ЕПІЗОДИЧНА ПАМ'ЯТЬ» **116**

Стратулат Н. В., Яслик В. І.
НОРМАТИВНІСТЬ ЯК ОСНОВНИЙ АСПЕКТ НАУКОВОГО МОВЛЕННЯ **125**

Циганок І. Б.
ФРАЗЕОЛОГІЗМИ З СЕМОЮ 'ДІЯЛЬНІСТЬ'
В УКРАЇНСЬКІЙ І БОЛГАРСЬКІЙ МОВАХ **131**

Ципердюк О. Д.
ОСОБЛИВОСТІ ФУНКЦІОНУВАННЯ КЛИЧНОГО ВІДМІНКА
В ПРОПОВІДЯХ ГРИГОРІЯ ХОМИШИНА **136**

Шитик Л. В., Юлдашева Л. П.
СПЕЦИФІКА ЛІТЕРАТУРНИХ ОНІМІВ СУЧАСНИХ ТВОРІВ
ДЛЯ ДІТЕЙ І ЮНАЦТВА **142**

Юрійчук Н. Д.
ДИСКУСІЙНІ ПИТАННЯ ТЕОРІЇ ІНШОМОВНИХ ЛЕКСИЧНИХ ЗАПОЗИЧЕНЬ **148**

ТЮРКСЬКІ МОВИ

Агаева Афаг Рамиз гызы
НЕКОТОРЫЕ ВАЖНЕЙШИЕ ИНТРА- И ЭКСТРАЛИНГВИСТИЧЕСКИЕ ФАКТОРЫ,
УЧАСТВУЮЩИЕ В МЕЖСТИЛЕВЫХ СВЯЗЯХ СОВРЕМЕННОГО
АЗЕРБАЙДЖАНСКОГО ЛИТЕРАТУРНОГО ЯЗЫКА **155**

Эминли Беюкханум Ибрагим кызы
ЭТНОКУЛЬТУРОЛОГИЧЕСКИЕ ОСОБЕННОСТИ КОММУНИКАЦИИ **160**

ЗАГАЛЬНЕ МОВОЗНАВСТВО

Асадова Севиндж Сабир гызы
СТИЛИСТИЧЕСКИЕ ОСОБЕННОСТИ ЗООНИМОВ **166**

Halahan Ya. V., Ahibalova T. M., Karachova D. V.
INTERCULTURAL SENSITIVITY IN FOREIGN LANGUAGE ACQUISITION **171**

Монастирьова Л. В.
КОМУНІКАТИВНІ СТРАТЕГІЇ ПЕРЕКОНАННЯ
ЯК ОДНА З ХАРАКТЕРИСТИК МОВНОЇ ОСОБИСТОСТІ ЛІДЕРА **176**

Теряев Д. А.
ЗОЛОТОЕ СЕЧЕНИЕ В ЗВУЧАЩЕМ ПОЭТИЧЕСКОМ ТЕКСТЕ
(ЭКСПЕРИМЕНТАЛЬНО-ФОНЕТИЧЕСКОЕ ИССЛЕДОВАНИЕ
РУССКОГО И УКРАИНСКОГО ЯЗЫКОВ) **181**

ФОЛЬКЛОРИСТИКА

Шкляєва Н. В., Николюк Т. В.
ВЕСІЛЬНА ОБРЯДОВІСТЬ ТА ЗВИЧАЇ ХРЕЩЕННЯ ДІТЕЙ У НАРОДНІЙ ПРОЗІ
ЗАХІДНОГО ПОЛІССЯ ТА ЗАХІДНОЇ ЧАСТИНИ ВОЛИНІ **186**

КРИМСЬКОТАТАРСЬКА ЛІТЕРАТУРА

Підвойний В. М.
КОНВОЛЮТ «ЛІТЕРАТУРА КРИМА» У СКЛАДІ БІБЛІОТЕКИ-КОЛЕКЦІЇ АГАТАНГЕЛА
КРИМСЬКОГО: ЗМІСТ, СТРУКТУРА, ФУНКЦІОНАЛЬНА СПЕЦИФІКА **192**

МОВИ НАРОДІВ АЗІЇ, АФРИКИ

Война М. О., Воробей О. С., Вороніна М. Ю.
СПЕЦИФІКА ТЕКСТОВОЇ ВЕРБАЛІЗАЦІЇ ЕМОЦІЙ У КИТАЄМОВНОМУ
МЕДІЙНОМУ ДИСКУРСІ **199**

Костанда І. О.
КОДИФІКАЦІЯ СТИЛІСТИЧНИХ ФОРМ ТРАДИЦІЙНОГО ТЕКСТУ
(НА МАТЕРІАЛІ НАУКОВОЇ ПРАЦІ ЯО НАЯ (姚鼐) «КОМПІЛЯЦІЯ СТИЛІСТИЧНИХ
ФОРМ СТАРОДАВНЬОГО ТЕКСТУ» («古文辞类纂»)) **208**

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРІВ **213**

CONTENTS

UKRAINIAN LANGUAGE

Babych T. V.
THE IMPORTANCE OF EMOTIONALITY IN THE PROCESS OF CHANGING THE SEMANTICS OF A WORD ON THE EXAMPLES OF POETIC TEXTS **1**

Badenkova V. M., Korniienko I. A.
CULTURAL AND THEMATIC DOMINANTS IN THE LINGUISTIC WORLDVIEW OF D. KREMEN **6**

Bondarenko G. P.
MORPHOLOGICAL METHODS OF FORMATION OF SUBJECT-SPECIFIC TERMS DEFINING THE CONCEPTS IN LINGUISTICS **12**

Hatsenko I. O.
MAIN ASPECTS OF TEACHING THE DISCIPLINE "PROFESSIONAL UKRAINIAN LANGUAGE" FOR STUDENTS OF TECHNICAL DIRECTION **18**

Holub V. Yu.
FUNCTIONING OF TRANSFORMED PHRASELOGICAL UNITS IN CHILDREN LITERATURE (ON THE MATERIAL OF ZIRKA MENZATYUK'S STORIES)..... **23**

Honcharuk O. V., Dykan O. V.
MODAL PARTICLES IN THE PROCESS OF STUDYING THE UKRAINIAN AS A FOREIGN LANGUAGE: THE PRAGMATIC APPROACH **28**

Gorenko V. M.
TOPONIMICON OF POETIC WORKS OF IVAN PEREPELYAK..... **34**

Davydenko V. I.
UKRAINIAN LEXICOGRAPHIC WORKS IN THE MODERN EDUCATIONAL SPACE **39**

Danchychyn N. R.
IMPLEMENTATION OF THE COMMUNICATIVE APPROACH AND AUDIOVISUAL METHOD IN EXERCISES FOR STUDYING UKRAINIAN AS A FOREIGN LANGUAGE..... **44**

Dvoriankin V. O., Shchetynina D. O.
EVALUATIVE ANTHROPONOMINATIONS IN UKRAINIAN LITERARY SPEECH OF THE BEGINNING OF THE XXI CENTURY **49**

Zhizhoma O. O.
SEMANTIC AND WORD-FORMATION WAY OF SURNAMES (BASED ON ANTHROPONOMY OF AZOV REGION VILLAGES) **54**

Katysh T. V.
LEXICAL AND GRAMMATICAL STRUCTURES OF TECHNICAL DISCOURSES (ON THE MATERIAL OF RADIO AND COMPUTER ENGINEERING DISCOURSES IN THE UKRAINIAN LANGUAGE) **60**

Kovalevska A. V.
SUGGESTION IN INFORMATION SOCIETY: FROM MAGIC TO SCIENCE **65**

Kulibaba M. O.
GEORTONYMS AS CHRONOLOGICAL WEATHER FORECAST MARKERS..... **71**

Levchenko T. M.
FUNCTIONING OF SLANG VOCABULARY IN THEMATIC GROUP
"EVALUATION. QUALITY" IN MODERN JOURNALISM **76**

Lokota I. M.
ASSOCIATION AS A DIAGNOSTIC CRITERION FOR PARANOID SCHIZOPHRENIA **81**

Machek V. P.
FEMINITIVES IN THE VERNACULAR TRANSCARPATHIAN RUTHENIANS' LANGUAGE
OF THE 20–30S XXTH CENTURY (ON THE BASIS OF PERIODICALS) **86**

Oskyrko O. P., Zhugan N. A.
NAMES OF EGG DISHES IN EASTERN PODIL DICTIONARIES **93**

Pedchenko S. O.
THE SUBJECTIVE MODALITY IN MODERN UKRAINIAN:
THE LINGUAL-PRAGMATIC DIMENSION **98**

Pidluzhna I. A.
GERMAN LEXICAL BORROWINGS IN THE SPHERE OF EVERYDAY LIFE
IN THE MODERN UKRAINIAN LANGUAGE **104**

Sablina S. V.
SPECIFICS OF EUPHONY AND GRAPHIC MEANS STYLIZATIONS
IN THE WORKS OF YOUNG POETS OF THE THIRD MILLENNIUM **110**

Saik A. V.
ANALYSIS OF THE CONCEPT OF *MOTHER* IN THE NOVEL OF LYUBOV GOLOTA
«EPISODIC MEMORY» **116**

Stratulat N. V., Yaslyk V. I.
NORMATIVITY AS THE MAIN ASPECT OF THE SCIENTIFIC DISCOURSE **125**

Tsyganok I. B.
PHRASEOLOGICAL UNITS WITH THE MEANING OF ACTIVITY
IN UKRAINIAN AND BULGARIAN **131**

Tsyperdiuk O. D.
PECULIARITIES OF THE FUNCTIONING OF THE VOCATIVE
IN THE SERMONS OF HRYHORII KHOMYSHYN **136**

Shytyk L. V., Yuldasheva L. P.
SPECIFICITY OF LITERARY ONYMES OF MODERN WORKS
FOR CHILDREN AND YOUTH **142**

Yuriichuk N. D.
DISCUSSION ISSUES OF THE THEORY
OF FOREIGN LANGUAGE LEXICAL BORROWINGS **148**

TURKIC LANGUAGES

Agaeva Afag Ramiz gizi.
SOME OF THE MOST IMPORTANT INRA- AND EXTRALINGUISTIC FACTORS
INVOLVED IN INTER-STYLE RELATIONSHIP IN THE MODERN
AZERBAIJAN LITERARY LANGUAGE **155**

Eminli Boyukkhanim Ibrahim gizi.
ETHNOCULTUROLOGICAL FEATURES OF COMMUNICATION **160**

GENERAL LINGUISTICS

Asadova Sevinj Sabirovna gizi.
STYLISTIC FEATURES OF ZOONYMS **166**

Halahan Ya. V., Ahibalova T. M., Karachova D. V.
INTERCULTURAL SENSITIVITY IN FOREIGN LANGUAGE ACQUISITION **171**

Monastyrova L. V.
COMMUNICATIVE STRATEGIES OF PERSUASION
AS ONE OF THE CHARACTERISTICS OF THE LEADER'S LINGUISTIC IDENTITY **176**

Terjajev D. A.
GOLDEN SECTION IN SOUND POETIC TEXT
(EXPERIMENTAL-PHONETIC RESEARCH RUSSIAN AND UKRAINIAN LANGUAGES) **181**

FOLKLORISTICS

Shkliaieva N. V., Nykoliuk T. V.
WEDDING AND BAPTISM CEREMONIES IN THE FOLK PROSE
OF WESTERN POLISSYA AND THE WESTERN PART OF VOLYN **186**

CRIMEAN TATAR LITERATURE

Pidvoinyi V. M.
THE CONVOLUTE "CRIMEAN LITERATURE" IN THE LIBRARY-COLLECTION
OF AGATANGEL KRYMSKY: CONTENTS, STRUCTURE, FUNCTIONAL SPECIFICS **192**

LANGUAGES OF THE PEOPLES OF ASIA, AFRICA, INDIGENOUS PEOPLES OF AMERICA AND AUSTRALIA

Voina M. O., Vorobei O. S., Voronina M. Yu.
SPECIFICITY OF TEXT VERBALIZATION OF EMOTIONS
IN CHINESE MEDIA DISCOURSE **199**

Kostanda I. O.
CODIFICATION OF STYLISTIC FORMS OF A TRADITIONAL TEXT
(BASED ON THE SCIENTIFIC WORK BY YAO NAI (姚 鼐) «COMPILATION
OF STYLISTIC FORMS OF AN ANCIENT TEXT» («古文辞类纂»)) **208**

INFORMATION ABOUT AUTHORS **213**

УКРАЇНСЬКА МОВА

УДК 81.373.612
DOI https://doi.org/10.32838/2663-6069/2020.4-1/01

Бабич Т. В.
Центральноукраїнський національний технічний університет

ЗНАЧЕННЯ ЕМОЦІЙНОСТІ У ПРОЦЕСІ ЗМІНИ СЕМАНТИКИ СЛОВА НА ПРИКЛАДАХ ПОЕТИЧНИХ ТЕКСТІВ

Прийняті суспільством норми та уявлення функціонують у сфері людських емоцій, тому мова не може задовольнятися наданням інформації, позбавленої конотативних компонентів, різних оцінок, властивих суб'єкту мовлення. Вони й надають мові емоційного-експресивної значущості. Особливості такого зображення дійсності містяться в експресивних, оціночних обертонах структурних компонентів лексичного значення слова.

У межах лінгвокогнітивної парадигми сучасна наука представляє текст як вербалізовану ментальну репрезентацію дійсності. Це необхідно розуміти так, що мовні знаки, у яких закодована інформація, можуть викликати певний спектр емоцій. Емотивність – це омовлені знання, які вміщують емоційні компоненти значення слова. Погляд новітньої лінгвістики на текст як на генеровану вербальними засобами дійсність дає змогу розглядати художнє слово як носій не лише смислового ядра, але й емоційно-оціночних значень, адже мова художнього тексту – це не лише матеріал для передавання думок, а й засіб для вираження емоцій. Емоції реконструюють вписану в художній текст програму його інтерпретації та через здатність ірраціонального мислення формують нові образні смисли.

Особливо важливого значення емоції набувають у художньому тексті. Їхня мета – виразити суто індивідуальний, особистісний світогляд, настрій. Естетичне чуття автора дозволяє йому знаходити слова, образи, асоціації, які створюють своєрідне емоційне тло художнього твору. Емоційний складник значення у семантиці слова демонструє зв'язок різних чинників у формуванні змісту слова, насамперед інтелектуальних, соціальних і психологічних. Під емоційним складником значення розуміють компоненти мовлення, використані для формування та реалізації емоцій автора та для впливу на читача.

Ключові слова: *лексичне значення слова, художній текст, компонентний аналіз, емоційність, конотація.*

Постановка проблеми. Все частіше лінгвісти звертають увагу на вивчення різних проблем лексичної семантики. Одне з центральних місць серед них посідає проблема смислового варіювання слів у мовленні загалом і в поетичному тексті зокрема, адже часто варіанти значень слів значно багатші, ніж представлені у словниках. Слово актуалізує не лише узуальні смисли, представлені словником, а й суб'єктивні моменти значення, які показують авторську концептуальну картину світу. На лексико-семантичному рівні у творенні експресивно-емоційних моментів смислу важливого значення набуває емоційне тло, яке сприяє формуванню нового образного смислу лексичних одиниць у поетичному тексті. Семантика таких одиниць доступна усім носіям мови, оскільки ці зміни спираються на загальноприйняті уявлення й асоціації.

Наслідок специфічної роботи людської свідомості та творчої обробки дійсності представлений у мовних знаках. Сприйняття предметів і явищ навколишнього світу крізь призму людської свідомості, формування системи понять людини про моральні й духовні категорії, ставлення до загальнолюдських цінностей зумовлює семантичні трансформації слів у художньому мовленні. Емоційні компоненти значення в семантико-когнітивному аспекті створюють певне емоційне тло, яке часто може виступати змістоутворювальним і змістоперетворювальним чинником. Формування в семантиці слова емоційних відтінків значення пов'язане з актуалізацією тих знань людини,

які зберігаються у вигляді форм чуттєвого зображення. Отже, емоційне тло у художньому творі виникає на перетині двох систем: надмовної (або гносеологічної), яка репрезентує складну систему емоційних моделей автора, та власне мовної.

Крім того, певні емоційно-експресивні орієнтири людини зумовлюють реалізацію оцінної номінації. Виступаючи ціннісним зображенням культури, конотативність стає не лише процесом, а й результатом діяльності, який поєднує номінацію з певною суб'єктивною оцінкою, збільшуючи кількість значень певного поняття.

Постановка завдання. Метою статті є встановити роль емоційності для актуалізації потенційних компонентів смислової структури мовної одиниці, в результаті чого у слова з'являється нове значення або відтінок значення на прикладах поезій Л. В. Костенко.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Останніми десятиліттями з'явилося чимало праць, у яких питання емоційного навантаження слова в лексичній семантиці привертає увагу дослідників. При аналізі емоційних відтінків значення слова для їхнього називання в науковій літературі використовується різна термінологія: емоційно-експресивна значущість, емоційна маркованість, оціночні значення, емотивно-оціночні одиниці, ментальна репрезентація дійсності. В. А. Чабаненко, О. О. Семенець, М. І. Гураль. В. М. Манакін вважають, що експресивно-емоційні компоненти трансформують значення слова та створюють нову лексичну одиницю. Ці значення мають психологічні й гносеологічні особливості.

Виклад основного матеріалу. Проблема емоційності належить до розряду найменш розроблених як у галузі лексикології, так і в стилістиці. Пояснюється це тим, що цей багатогранний феномен є надзвичайно специфічним і важко піддається однозначному опису. Тому не існує єдиного погляду й на методи дослідження емоційних компонентів значення.

Цілком обґрунтовані погляди мовознавців, які розглядають сутність емоційних елементів як актуалізацію потенційних компонентів смислової структури мовної одиниці, в результаті чого у слова з'являється нове значення або відтінок значення. За словами О. О. Тараненка, «у свідомості мовного колективу відбувається зміщення в розумінні конкретної референтної співвіднесеності слова (тобто його основного значення) у бік тих конотацій, які асоціюються з цим референтом у структурі лексичного значення. Центральну позицію поступово займає емоційний обертон. Звільняючись від меж свого основного значення, він стає автономним, перетворюючись на самостійну мовну одиницю» [Тараненко, 1989: 103].

Емоційність художнього твору впливає не тільки на почуття читача, а й на смислові можливості слова, особливості сполучуваності з іншими словами. Під час дослідження процесів зміни семантики слова під впливом емоційного тла ми використовуємо загальноприйнятий розподіл емоційних відтінків значення на позитивні та негативні. Емоційність поширюється практично на всі одиниці мови та виражається в оціночних словах, афіксальних утвореннях, словах із нейтральним значенням, які через вплив контексту набувають емоційного забарвлення у вигуках, частках, синтаксичній структурі.

На рівні індивідуального мовлення в емоційному смисловому контексті знаходить вираження особа мовця, склад його думок. Особливістю структури лексичного значення слова є факт реалізації емоційної сторони, яка створює яскраве почуття та відкладається в підвалинах пам'яті читача, формуючи «психолінгвістичну основу емотивно-складної конотації» [Барабуля, 2004: 90].

Під терміном «конотація» ми розуміємо додаткові ознаки предметно-логічного ядра, які реалізують периферійні семи. Ці семантичні компоненти можуть впливати на зміну предметно-логічного ядра слова, яке вказує на співвіднесеність із певним поняттям. Для позначення предметно-логічного ядра існують і інші назви: об'єктивне значення, концептуальне ядро, понятійний компонент, дескриптивний компонент, присудок перемінного підмета, постійне значення-основа.

Приклади вираження емоційно-оціночних переносних значень широко представлені в розглянутому нами матеріалі. Так, для поетичного мовлення Л. В. Костенко характерне іронічне ставлення до життя, при цьому іронія підноситься до абсолюту (*і боліла в мені іронія* [Костенко, 1989: 193]), стає «мірилом» життєвих цінностей. Розглянемо приклад:

Тож, взявши харчу торбу запасную,
до сліз жони завбачливо оглух.
«Я їду, отже я існую», –
так пояснив їй, що життя – це рух [Костенко, 1989: 421].

Особливе емоційне тло тексту створюється семантикою слів *торба* (торба – вид дорожнього мішка [СУМ, Х: 200]) та *оглух* (оглухнути – втратити здатність чути [СУМ, V: 614]), які стрімко втручаються у піднесений Декартовий вираз «*Я мислю, отже я існую*», надаючи йому іншого

значення, представляють свій варіант. Зіткнення «високостильових» і «низькостильових» одиниць надає поетичному уривку іронічного тону та, за словами В. А. Чабаненка, «структурно цементує вислів, розширює його емоційну палітру» [Чабаненко, 2002: 18]. Зв'язок із алюзивним джерелом спостерігаємо у таких рядках:

Не той Пилип, що з конопель,
а той Філіп, що з Македонії.
Персидський цар, скоривши Вавілон,
Пішов на них – це був могутній Дарій [Костенко, 1989: 429].

Ці рядки нагадують традиційну реалізацію стійкого словосполучення *вискочити як Пилип із конопель* (недоречно виступити з чимось [ФСУМ: 104]). Авторка протиставляє герою-невдасі свого, який не має жодного сумніву в благополучному результаті своєї справи.

У певних контекстуальних умовах нейтральні слова набувають емоційного значення. Особливо помітним таке варіювання смислу є в умовах поетичного дискурсу, адже в силу естетичної спрямованості поетичного мовлення в ньому гостріше відчутні всі смислові особливості. Розглянемо такі рядки:

Ніхто не знав. Цього й не треба знати,
як десь ламає пальці віртуоз [Костенко, 1989: 58].

Значення слова «*пальці*» (пальці – рухомі кінцеві частини кисті руки [СУМ, V: 251]) переосмислюється і набуває нового значення «творчий пошук» у результаті того, що слово стає частиною стійкого словосполучення (пор. *ламати голову* – 1. Напружено думати, намагаючись зрозуміти щось, розібратися в чомусь. 2. Напружено працювати над розв'язанням якогось складного питання [ФСУМ: 412]).

У ще одному прикладі:

І кожен зможе наламати пальці [Костенко, 1989: 248]

нейтральне слово *пальці* нагадує традиційну реалізацію відомого фразеологізму *наламати дров* (наламати дров – наробити чогось безглуздого, нерозумного, необдуманого; допустити багато помилок [ФСУМ: 528]) і «заряджається» негативною емоційною енергією, первісно закладеною в цьому виразі, набуває смислу «безрезультатно працювати». Семантична характеристика слова «пальці» таким чином розкривається лише у складі відомих фразеологізмів, надаючи тексту начебто двозначної проекції у трактуванні поетичного твору та реалізуючи естетичний задум авторки.

Будь-яке слово у певних комунікативних умовах та в індивідуальному вживанні може стати носієм контекстуальної емоційної оцінки. У результаті взаємодії слова з іншими мовними одиницями відбувається їх взаємне забарвлення, як це спостерігаємо у прикладі:

І цілиться, бо холодно і нудно
Йому стоять, арійцю, на посту.
А навкруги безсмертно і безлюдно,
бо всі обходять німця за версту [Костенко, 1989: 72].

У наведеному контексті мовні одиниці *холодно* (від прикметника холодний – пов'язаний із відчуттям холоду [СУМ, XI: 117], *нудно* (від прикметника *нудний* – який викликає відчуття одноманітності, нудьги, непривабливого вигляду [СУМ, V: 451]), *безсмертно* (від прикметника *безсмертний* – який живе вічно, ніколи не вмирає [СУМ, I: 146]), *безлюдно* (про відсутність людей [СУМ, I: 134]) виступають в одному синонімічному ряду. На асоціативному рівні нудьга стає жахливішою на фоні холоду, відсутності живих істот та вічності цього стану. Подібне взаємопроникнення відбувається й у таких рядках:

Тягнуться хмари – скривлені крила –
по травах,
по обрію,
по душі [Костенко, 1989: 119].

Поза наведеним контекстом мовні одиниці *трави* (трава – рослина з однорідними зеленими м'якими пагінцями [СУМ, X: 412]), *обрій* – (обрій – лінія позірного зіткнення неба із землею [СУМ, V: 568]), *душа* – (душа – сукупність певних рис, якостей, властивих певній особі [СУМ, II: 446]) не можуть сприйматися як синоніми через їхнє різне смислове наповнення. У цих контекстних умовах вони виступають у ролі подібних за значенням, до певної міри взаємозамінних та таких, що позначають предмети одного типу.

В аспекті формування та вивчення емоційності заслуговує пильної уваги взаємодія в умовах поетичного контексту абсолютно різних на перший погляд слів. Подібну взаємодію спостерігаємо в таких рядках:

Моє нечуване терпіння іще ніхто не переміг,
бо за терпінням є Трипілля
а за Черніговом – Черніг.
Черніг страшний, він дуже чорний [Костенко, 1989: 45].

Емоційне тло цих рядків організовують пароніми *терпіння*, *Трипілля* та *Чернігів*, *Черніг*, *чорний*. Образність, яку покладено в основу сполучуваності наведених одиниць, навіяна, можливо, спогадами дитинства, вона допомагає точніше розкрити первісні смисли сучасних назв.

Цікавим засобом створення емоційності є використання просторічної лексики, яка на фоні літературної мови, на думку В. Чабаненка, «робить цей вислів оригінальним, емоційно напруженим» [Чабаненко, 2002: 19]:

Злазьте з барикад герої до першої скрути
І припиніть міщанські тари-бари [Костенко, 1989: 145].

Емоційний настрій тут створює мало асоціативне для поезії слово *тари-бари* (тари-бари – теревені [СУМ, X: 40]), яке в умовах поетичного дискурсу підсилює свою колоритність. Під впливом емоційного фону та контексту слово *тари-бари* набуває конотативних відтінків значення, підсилюючи іронічне, зневажливе ставлення автора до вдаваного героїзму, до міщанських поглядів на життя.

Звернемось до такого прикладу:

А я дивлюсь на ріки темних вулиць,
на голови веселих ліхтарів,
одягнені в малі кашкети з жесті [Костенко, 1989: 136].

У слові *голова* (голова – частина людини або тварини, у якій міститься мозок [СУМ, II: 109]) у наведеному контексті нейтралізуються семантичні компоненти, а слово набуває нового образного значення: *голова – верхня частина ліхтарних стовпів*. Така заміна синтаксичної, лексичної та морфологічної валентності спричинена зміною розряду при транспозиції персоніфікації. У наведеному уривку слово *ліхтар* збільшує свій смисловий обсяг у результаті незвичної для загальнонародної мови сполучуваності зі словом *одягнений* і контекстуально набуває значення предмета, здатного чинити дію.

Умовами наступного перетворення є авторські асоціації:

Стугнить земля. Ідуть великі юрми.
Ти думав – люди, глянув – барани!
Гудуть стовпи гавайською гітарою
Двобій душі й рогатого рагу [Костенко, 1989: 176].

У цих рядках домінантним у створенні естетичної значущості є ненормативне з погляду загальноприйнятого використання в одному контексті слова *люди* із словосполученням *рогате рагу*. Така комбінація змінює семантику слова *рагу* (рагу – страва з дрібно нарізаного м'яса, тушкованого овочами [СУМ, VIII: 426]) й реалізує лише один семантичний компонент «*страва*». Семантичний зсув у наведеному словосполученні призводить до того, що воно набуває нового образного смислу *(рогате рагу – нерозумні, слабодухі люди),* складає певні поняття про склад думок і почуттів авторки.

Емоційне оцінювання опосередковує оціночні переживання та відчуття, які в когнітивному просторі є мірою освоєння суб'єктом об'єкта, і пов'язане з афективним аспектом психічної діяльності людини, що зумовлено не об'єктивними характеристиками позначуваного, а авторським осмисленням. Тому когнітивне тлумачення значення зводиться до того, що мовець вдається до нового осмислення мовних одиниць на основі вже наявних елементів. Таким чином емоційне ставлення суб'єкта до об'єктивної дійсності набуває гносеологічного смислу та стає причетним до мовотворчості, процесу розвитку мови.

Висновки і пропозиції. Як бачимо, емоційний фон у художньому творі є активним виразником особливостей творчого мислення автора. Він не лише створює емоційний ефект висловлювання, але й бере участь у формуванні суб'єктивних компонентів значення слова на рівні його смислової структури, активно перебудовуючи її, перерозподіляючи аспекти значущості. Емоційний фон – це не лише один із позамовних чинників, які спричиняють семантичне варіювання мовних одиниць в індивідуальному вживанні, але й вектор, який вказує на спрямованість естетичної значущості слова – явища, яке вимагає спеціального дослідження.

Список літератури:

1. Барабуля А. М. Психолінгвістичні основи емотивно-складної конотації / Лінгвокультурологічна інтерпретація тексту. Київ, 2004. С. 89–94.
2. Гураль М. И. Семантическая структура отперсональных прилагательных с суффиксом -н- в современном русском языке : дис. канд. филол. наук: 10.02.01. Черновцы, 1992. 184 с.
3. Костенко Л. В. Вибране. Київ, 1989. 560 с.
4. Манакин В. Н. Сопоставительная лексикология. Київ : Знання, 2004. 326 с.
5. Семенець О. О. Синергетика поетичного слова / О. О. Семенець. Кіровоград : Імекс ЛТД, 2004. 338 с.
6. СУМ – Словник української мови: в 11-ти томах. Київ : Наукова думка, 1970-1980.
7. ФСУМ – Словник фразеологізмів української мови / за ред. В. О. Винника. Київ : Наукова думка, 2003. 1104 с.
8. Тараненко А. А. Языковая семантика в ее динамических аспектах (основные семантические процессы). Київ : Наукова думка, 1989. 256 с.
9. Чабаненко В. А. Стилістика експресивних засобів української мови : монографія. Запоріжжя : ЗДУ, 2002. 351 с.

Babych T. V. THE IMPORTANCE OF EMOTIONALITY IN THE PROCESS OF CHANGING THE SEMANTICS OF A WORD ON THE EXAMPLES OF POETIC TEXTS

The norms and ideas accepted by society function in the sphere of human emotions, so language cannot be satisfied with providing information devoid of connotative components: different assessments inherent in the subject of speech. They give the language emotional and expressive significance. Features of such an image of reality are contained in the expressive, evaluative overtones of the structural components of the lexical meaning of the word.

Within the linguocognitive paradigm, modern science presents the text as a verbalized mental representation of reality. This should be understood so that language signs in which information is encoded can evoke a range of emotions. Emotionality is colloquial knowledge that contains the emotional components of the meaning of a word. The view of modern linguistics on the text as a reality generated by verbal means allows us to consider the artistic word as a carrier not only of the semantic core, but also emotional and evaluative meanings, because the language of the literary text is not only a material for conveying thoughts but also a means of expressing emotions. Emotions reconstruct the program of its interpretation inscribed in the artistic text and through the ability of irrational thinking form new figurative meanings.

Emotions are especially important in an artistic text. Their goal is to express a purely individual, personal worldview, mood. The aesthetic sense of the author allows him to find words, images, associations that create a kind of emotional background of the work of art. The emotional component of meaning in the semantics of the word quite convincingly demonstrates the relationship of various factors in the formation of the meaning of the word, especially – intellectual, social and psychological. The emotional component of meaning is understood as the components of speech that are used to form and realize the author's emotions and to influence the reader.

Key words: *lexical meaning of a word, artistic text, component analysis, emotionality, connotation.*

УДК 811.161.2
DOI https://doi.org/10.32838/2663-6069/2020.4-1/02

Баденкова В. М.
Миколаївський національний університет імені В. О. Сухомлинського

Корнієнко І. А.
Миколаївський національний університет імені В. О. Сухомлинського

КУЛЬТУРНО-ТЕМАТИЧНІ ДОМІНАНТИ В МОВНІЙ КАРТИНІ СВІТУ Д. КРЕМЕНЯ

Статтю присвячено виділенню та аналізу універсальних та ідіоетнічних характеристик культурно-тематичних домінант поетичного доробку Д. Кременя. У статті визначено поняття «домінанта». Застосовано методику аналізу культурно-тематичних домінант у поетичному тексті, що включає виділення ключових слів, вивчення заголовків як елементів темотворення, підтем, мікротем та елементів їх мовного втілення в семантико-тематичних групах лексики. Встановлено, що аналіз домінант включає в себе елементи лінгвістичного та культурологічного дослідження. З'ясовано, що культурно-тематичні домінанти мають найвищій ступінь деталізації в мові. Одним із способів дослідження шляхів їх вербалізації є аналіз мовної картини світу письменника, оскільки індивідуальна картина світу постає як національна або етнічна, та індивідуальне в картині світу кожної людини перебуває під впливом національного та універсального.

Виявлено, що найповніше репрезентована культурно-тематична домінанта Україна, яка деталізується в образах хата, родина тощо. Вона містить у собі історико-географічну та мовно-культурну інформацію, позначає соціокультурний часопростір. Особливої ваги в реалізації часопросторових культурно-тематичних домінант у поетичних текстах автора набувають зміщення часових площин, що відображають самобутність і специфіку ідіостилю Д. Кременя. У пропонованій праці відзначаємо взаємодію культурно-тематичних домінант у мовній картині світу. Встановлено, що один із домінуючих образів – топос Півдня України, зокрема Миколаївщина та Ольвія – сакральне місце, де зійшлися західна та східна культурні традиції.

Акцентовано на тому, що серед лексико-стилістичних засобів, задіяних в репрезентації найповніше реалізованих домінант, найбільш уживаними є епітет, метафора, що свідчить про експліцитну антропоморфність авторської картини світу.

Зроблено висновок, що картина світу митця є різноманітною, це завжди особливе бачення світу та його смислове конструювання відповідно до певної логіки світорозуміння і світобачення, творчого задуму, і тому характеризується історичною, національною й соціальною детермінованістю.

Ключові слова: *авторська інтерпретація, культурно-тематична домінанта, картина світу, мовна картина світу Д. Кременя, лексико-тематична група.*

Постановка проблеми. В антропологічній парадигмі сучасного наукового знання особливої ваги набуває вивчення мовної особистості, наділеної індивідуальністю, що дозволяє моделювати мовну свідомість та картину світу нації загалом. Проблема виділення та аналізу культурно-тематичних домінант є досить актуальною, адже вони мають найвищий ступінь деталізації в мові. Одним із способів дослідження шляхів вербалізації культурно-тематичних домінант є аналіз мовної картини світу письменника на матеріалі його творчого доробку.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Термін *домінанта* (від лат. *dominantis* «пануючий») широко вживаний у науковій літературі, у різних предметних галузях – літературі, архітектурі, музиці, психології тощо, означає *'панівний принцип, ознака, найважливіша складова частина чого-небудь'*. Запозичення мовознавцями терміну з біології зумовлено його психологічним змістом: домінанта спрямовує людське сприйняття, визначає інформацію, яку ми пропускаємо до нашої свідомості [15, с. 42–51]. Оскільки із розвитком лінгвістики та суміжних наук «домінанта» як міжрівнева одиниця розглядається в аспекті текстології, перекладознавства, лінгвокультурології, етнології, когнітивної лінгвістики, то на позначення поняття вживаються терміни

«культурна (ціннісна) домінанта» (В. Карасик), «тематична та культурно-тематична домінанта» (Н. Арзамасцева, Т. Добросклонська, Г. Золотова, І. Мєтлушко, О. Москальська, В. Карасик, В. Маслова, Н. Ніколіна, Л. Шатілова та ін.), «етнічна домінанта» (Л. Гумільов), «етнокультурна домінанта» (І. Шапошникова, У. Сагнаєва), «культурно-ціннісна домінанта» (С. Лурьє), «домінанта комунікативно-культурної пам'яті» (І. Топчий), «культурно-етнічна домінанта» (О. Корнілов), «ментальна домінанта» (Т. Зирянова), «логіко-культурна домінанта» (Г. Соріна), «соціокультурна домінанта» (Н. Опашнюк), «текстова домінанта» (Б. Ейхенбаум, Ю. Тинянов, Б. Томашевський, Р. Якобсон), «концептуальна домінанта» (І. Плаксіна, А. Приходько, Л. Шатілова) тощо. Дискусійним залишається в сучасній лінгвістиці питання дефініції домінант, вивчення мовних засобів її репрезентації, ідентифікації, опису та систематизації, а тому актуальним є дослідження мовної картини автора художнього твору як носія цих культурно-тематичних домінант.

Варто зазначити, що ця стаття продовжує серію публікацій на матеріалі поетичного мовлення Д. Кременя із подібної проблематики. Нині вже здійснено аналіз ідейно-художньої інтерпретації образу землі як одного з ключових в ідіостилі митця, представлено його власне поетичні смислові та експресивно-зображальні властивості [2], описано типові символи українського довкілля та мовну репрезентацію різновидів культурних кодів, зокрема просторового, біоморфного, духовного тощо, у складній та багатокомпонентній картині національного культуропростору [1].

Постановка завдання. Мета статті – виокремлення культурно-тематичних домінант та шляхів їх вербалізації в авторській картині світу Д. Кременя. Для досягнення цієї мети передбачено виявити специфіку взаємодії культурно-тематичних домінант у поетичному доробку митця, описати лексико- і синтаксико-стилістичні засоби, завдяки яким реалізуються значимі домінанти.

Виклад основного матеріалу. Кожна національна культура має свою власну домінанту, а точніше набір культурних домінант, що утворюють національний культурний простір, національну культурну сферу і які зазвичай представлені у вигляді концептів. Концептуальні домінанти А. Приходько трактував як абстрактні сутності з певним набором характеристик і звернув увагу на їх етноспецифічність, бо вони «окреслюють особливості етнічного менталітету та дозволяють судити про ознаки певного типу культури» [12, с. 148].

Поняття культурної або ціннісної домінанти, як визначено в роботах В. Карасика, пов'язане безпосередньо з ціннісною картиною світу. Вона включає найбільш значимі для культури смисли, сукупність яких і утворює певний тип культури, що зберігається в мові. В. Карасик і А. Приходько зазначають, що домінанти є не лише етно-, але й соціомаркованими сутностями [4, с. 169; 12, с. 166].

Згідно з лінгвотипологічною концепцією О. Фоменко у тексті концептуальні домінанти (текстові константи) формують тексто-стильовий концепт, який утворює єдність текстового концепту, властивого будь-якому тексту автора, й авторського концепту, що дає уявлення про авторську концепцію його ідіостилю [14, с. 80–81].

У роботі ми вживаємо термін *культурно-тематичний домінант* у значенні, запропонованому І. Мєтлушко, яка визначила його як стійкі, регулярно відтворювані теми, що здатні організовувати навколо себе інформаційний простір дискурсу й експлікувати в дискурсі через мовні засоби значиму для лінгвокультури інформацію [10, с. 15). Дослідниця розкрила методику аналізу культурно-тематичних домінант у художньому дискурсі, запропоновану також Ю. Карауловим та Н. Купіною, що включає виділення за критеріями частотності вживання ключових слів, насамперед тих, що містять соціолінгвістичні, етнографічні та країнознавчі характеристики, вивчення заголовків як елементів темотворення, підтем, мікротем та елементів їх мовного втілення в семантико-тематичних групах лексики тощо [10; с. 5; 5, с. 81–82].

Поняття «картина світу» сьогодні є універсальною категорією як гуманітарних, так і природничих наук. «Мовна картина світу», уперше описана В. фон Гумбольдтом, репрезентує таку модель світу людини, яка прив'язана до мови й переломлюється в мовних формах. Як підкреслює О. Селіванова, «з одного боку, мова впливає на концептуальну картину світу, яка постає як національна або етнічна; з іншого – кожна людина залучена до певного соціокультурного угруповання і сприймає світ за настановами і стереотипами своєї групи, формуючи узуальну картину світу» [13, с. 301]. Ця картина світу формується під впливом факторів зовнішнього середовища (ступінь розвитку мистецтва, науки, технології, історичні події, державний устрій, географічні, кліматичні особливості тощо) та за участю мови, міфології, релігії. Традиційно мовні картини світу розподіляють на колективні та індивідуальні, що перебувають під

впливом національного та універсального. Тому автор у картині світу відображає як індивідуально значимий текст, так і універсальну мовну картину світу. Наголошуючи на тісному взаємозв'язку між мовною і концептуальною картинами світу, І. Заремська вказує, що вони мають низку відмінних ознак, і наводить орієнтири їх розмежування [3, с. 398].

Адже, як вказує В. Постовалова: «Картина світу не є дзеркальним відображенням світу і не є відкритим "вікном" у світ, а саме картиною, тобто інтерпретацією, актом світорозуміння <…> вона залежить від призми, через яку здійснюється світобачення» [11, с. 55].

Таким чином, аналіз домінант включає в себе елементи лінгвістичного та культурологічного дослідження, оскільки мова – це домінантний спосіб існування культури. Надати його універсальну модель, алгоритм не є можливим через саму природу художнього слова і найбільш результативним є визначення їх реалізації в кожному творі, у кожного письменника, де вони постають пропущеними крізь призму авторського світобачення та доповнені індивідуальним досвідом й особистою уявою.

Найповніше репрезентована в поетичних текстах Д. Кременя культурно-тематична домінанта *Україна.* Вона деталізується в образах, що містять історико-географічну та мовно-культурну інформацію, позначають соціокультурний часопростір. Автор глибоко у серці зберігає своє карпатське коріння. У мовній картині світу емоційно близькою йому є лексико-тематична група *рідна земля*, що для митця є не розмитою картинкою минулого, а деталізованою й актуалізованою, насамперед у власних назвах, оскільки вважають, що саме вони є маркерами природної і соціальної сфери життя етносу та формують той культурний простір, у якому народ почувається «удома»: *Суха, Іршава (Ершава), Ужгород, Карпати, Бескиди, Долина нарцисів, Арпáда, Срібна Земля, Тиса Чорна і Біла*: *А в Карпатах – сніг. Як білі вівці* [7, с. 43]; *І подумки на Срібну Землю лину* [2, с. 28] (*Срібною землею* поетично називають українське Закарпаття). У поетичному дискурсі як вербалізованій художній моделі світу використовуються одиниці лексико-семантичного рівня, що актуалізують індивідуальні інтенції автора. Таким містким семантично та експресивно наповненим є, наприклад, образ *смереки,* реалізований у різних поетичних текстах як: *край смерековий* [7, с. 86], *ліси смерекові* [9, с. 22]*, зрубана смерека* [6, с 127]. Емоційна градація репрезентації – *смерековий сволок хати*, *колиска смерекова*, *мова смерекова* – надає поезії "Anno domini" позитивного звучання: *Мені смерекою запахне. І знов замріявся поет*... [9, с. 23].

У системі української ментальності одним із центральних образів є етнокультурна домінанта *хата – білена хата, біла хата, отецька хата* – як символ родинного затишку, родинного гнізда: *…і земля у бідності багата, мов хрещата українська хата, де Тарас Шевченко в рушниках* [7, с. 14]. Батьківська хата асоціюються з вічними людськими цінностями, цей простір дитинства – не просто уособлення певного вікового періоду, а й особливий стан душі. Як фрагмент авторської мовної картини світу *рідна земля* взаємодіє з домінантою *роди́на.* Автор намагається віднайти втрачений зв'язок із предками: *Не зречуся життя, що було. Не забуду ані батька, ні мами* [8, с. 82]. Батькам присвятив Д. Кремінь низку поетичних творів, як-от: "Anno domini", «Не поїду до матері в гості…», «Батькова топоніміка», «Остання дорога до раю» тощо. Смерть батьків асоціюється із втратою рідної домівки, комфорту, затишку й певних емоцій, які людина береже в серці у зв'язку із цим домом: *спасіння материнських сліз* [8, с. 17], *сльози найріднішої людини* [8, с. 64].

В авторській інтерпретації образу *хата* вибудовується символічна паралель «Україна – хата» та вербалізуються негативні конотації: *Але душа моя німа. Нема в живих моєї мамки. Але й Вітчизни вже нема* [6, с. 152]. Виникає зворушливий образ «спаленої хати», який ми схильні трактувати як символ вмирання не лише тілесного, а й духовного: *Та епоха навіки розпалась, Хоч були мені всі ці літа Під соломою хатка – як палац, А солома – лише золота. Я згоряю... І я ще не вдома. Та ввижається знову мені: Догоряє і хата, й солома На вогні, на пекельнім огні* [9, с. 48]. Доповнює трагізм ситуації пронизливий образ в кіноваріації «Чорний птах із чорною міткою»: *Жінка пропонує на базарі: – Візьміть лелеку. Не продаю – віддаю. Я стара, й хата моя згоріла*.

Загальною характеристикою мовного втілення домінанти *хата* в мовній картині світу Д. Кременя є переважання епітета, що дозволяє привернути увагу адресата до описуваних переживань ліричного героя. Автор говорить, що неспокійно сьогодні в нашій хаті – у власній державі: *Нашу хату, сумну й безталанну, Досі точить, мов камінь, біда* ("Anno Domini" VII); *пропаща отча хата* [6, с. 33]; *А білена хата давно на замку* [9, с. 53].

Осмислений митцем фізичний і духовний простір розвитку людини постає у властивій масовій свідомості опозиції, яка є тим механізмом, який

організує етносоціальну реальність, містить емоційно-чуттєві вияви індивідуума та універсальний досвід людства. Антитезою до *білої хати* виступає *місто* з його сірими будинками і квартирами – *бетонними хатами* [9, с. 25], старими і темними під'їздами: *Допотопна квартира в панельному домі* [7, с. 46]. Митець описує застиглі картинки як типовий простір «спальних» районів, демонструє проблеми урбанізації, осмислює міський простір як місце, у якому людина почуває себе самотньою: *Ти одна в панельнім домі, Ти в світі цім панельному одна…* [9, с. 64].

Та семантика цього гіперфункціонального образу *міста* в художній картині світу митця досить різноманітна, він представлений як амбівалентний символ, у якому поєднано атрибути старого та нового світу, що поєднали світло та пітьму, світ природи та культури, життя й смерть, мистецтво та буденність. Модифікації міського простору представлені найповніше в назвах вулиць і мікрорайонів міста Миколаєва – *Сухий Фонтан* (у назві збірки «Сльози Сухого Фонтану» та однойменної поезії), *Яхт-клуб, Соборна*, *соборна Садова*, *Флотський бульвар* тощо – це місця зустрічі людей, динамічні та сонячні: *А сонце сяє! Подивлюсь угору – Побачу там небесну Іордань. І тінь Адміралтейського собору Під золотом оцих соборних бань…. Адміралтейська золота столиця* [6, с. 171]. Власні назви Півдня України, зокрема Миколаївщини, що стала другою Батьківщиною для поета («*чужина для мене – рідний край* [7 с. 45]), містять національно-культурну конотацію, включають інформацію про різні соціальні, етнографічні, географічні, історичні відомості: *Миколаїв. Пантеон Каразіна* [7, с. 4], *У корабельний край, у це найкраще з міст* [9, с. 59]; *флотське місто* [7, с. 4]; *Був колись тут флот ув обороні, Адміралив Грейг і мічман Даль* [7, с. 4]; *Миколаїв адміралтейський, Ти таємної волі оплот*... [9, с. 50].

У синтезі традиційних та індивідуальних значень письменник мовби послідовно «стягує» земний простір і простір міста, де переломлюються риси різних епох. Лінгвоспецифічні елементи виявлені й у реалізації домінанти *історія*, що актуалізується через використання «образів» стародавніх міст та держав, що змінювали одне одного протягом століть і фіксують та самоідентифікують різні культурні системи: *Ольвія, Троя, Карфаген, Рим, Спарта, Помпеї, Еллада, Скіфія, Візантія, Сиракузи.* «Хронотопне бачення», що характеризує стиль Д. Кременя, яскраво засвідчене в назвах як збірок «Пектораль» (1997), «Елегія троянського вина» (2001), «Скіфське золото» (2008), «Медовий місяць у Карфагені» (2014), книги перекладів «Ольвийский транзит» (2005), так і численних творів, як-от: «Степова Еллада», «Ольвія», «Ольвійська сага», «Де плив Одіссей…», «Троя», «Скіфія», «Кінбурн і Гілея. Еллада й Едем…», «Ольвійська просодія» тощо. Використання таких знакових образів передбачає «упізнаваність» місця в масштабах національної або світової культури: *А воїни АТО ночують на вокзалах, і марять Візантією орли* [8, с. 7] (нагадаємо, найбільш відомий візантійський символ – це двоголовий орел), *щасливі мирні береги* [8, с. 21] (*Ольвія* у перекладі з давньогрецької «Щаслива»). Митець, зберігаючи загальнолюдську символіку, доповнює її національними рецепціями та індивідуально-авторськими інтерпретаціями, що є виявом не просто асоціативних зв'язків між предметами і явищами, а результатом посилення певних аспектів значення слова з культурною інформацією через складні мисленнєві схеми, зміщення часових площин: *Київ, український Карфаген* [6, с. 115]; *І Січ – як окрадена Спарта* [7, с. 48]; *Та клюють нас орли / В українській заплаканій Трої… Це Україна. Троя й Карфаген* [6, с. 171]; *Якір піднімаєш – і пливи. Під Очаків. Рим і Сиракузи* [8, с. 14]; *Прощавай, моя Ольвіє!* [6, с. 314]; *Хай сто століть простоїть Україна, Але судилась їй плавильна піч: Еллада й Спарта – це щаблі трампліна Із Трої в Рим, а в нас – остання Січ* [6, с. 205].

Аналіз мовотворчості поета виявляє, що в складній структурі образів топосу одним із домінуючих є Ольвія – сакральне місце, у якому зійшлися східна й західна традиції, культури скіфів та давніх греків і яка стала часопросторовим тлом для відображення інших подій: *із грецьким камуфляжем Україна* [8, с. 7]; *Український, скіфський, рідний краю, Як мені болить буття твоє!* [6, с. 24]; *Я угору тебе вестиму. Нам немає удома дому, там, у Ольвії <...> Та за неї ми загинемо <...> А потому скіфський ідол проснеться в Помпеї*... [9, с. 31]; *А ми простенькі скіфи – ти і я* [8, с. 28].

Для репрезентації еллінсько-скіфського історично-культурного простору Північного Причорномор'я Д. Кремінь використовує елементи різних лексико-тематичних груп: назви флори і фауни – *ольвійська олива* [8, с. 69], *гіркий ольвійський полин* [6, с. 24]; *скіфський кінь (коник)* [8, с. 38]; просторові назви – *ольвійський древній вал* [6, с. 21], *Ольвії дальній берег* [8, с. 76], *ольвійській берег* [6, с. 121], *ольвійська вежа* [6, с. 131], *руїни Ольвії* [6, с. 130], гастрономічні назви – *ольвійське вино* [6, с. 20, 314]; назви природних явищ – *еллінський туман* [8, с. 44]; абстрактні

назви – *евксинська моя чужина* [6, с. 76] та інші назви предметів матеріальної та духовної культури – посуду, одягу тощо – *ритон, амфора* («Амфора царя Скіла» та ін.), *хітон; скіфський курган* [6, с. 20]*; скіфські камінні баби* [7, с. 23], *скіфське письмо* [7, с. 168] тощо. Серед групи назв істот, елементи якої фіксуємо у вербалізації домінанти *античність*, визначаємо апелятиви – *ольвійські дітлахи* [6, с. 130], *ольвіополіт* [7, с. 164], *скіфи-вої, скіф* [«Кам'яний скіф»; 8, с. 77; 6, с. 225], назви міфологічних потвор – *кентавр* [«Кентавріада» та ін.], *химера* [6, с. 20]. Значну частину складають різноманітні власні назви: антропоніми – імена філософів, поетів, як-от *Анахарсіс* [7, с. 47–48], поетеси, композиторки і музикантки *Сапфо* [7, с. 49], назви міфічних героїв – *Аїд, Діонісій, Зевс, Папай, Гера, Кліо, Геліос, Одіссей, Орфе́й, Еней, Харон, Прометей*; хоронім – *Гілея* [6, с. 77], оронім – *Олімп* [6, с. 27, 330], гідроніми – *Евксинський Понт* (давньогрецька назва Чорного моря [7, с. 51; 6, с. 77, 135], *Гіпаніс-ріка, Гіпаніс* (назва р. Південний Буг [6, с. 24, 40, 46]. Автор ніби «пропускає через себе» образи еллінського і скіфського світу, своєрідно трансформує й ускладнює суб'єктивно-модальними, метафоричними значеннями, переймаючись болем за долю Батьківщини: *Олімп і трон мій, і моя дорога* [6, с. 27], *евксинські афро-українці* [7, с. 164], *Аж не стало Вкраїни, немов не було, Як не стало і Ольвії в цьому краю, Де на власних кістках півзотлілий стою…* [6, с. 315]; шукаючи в античному світі генеалогію українства: *Ти стоїш над землею, Український Енею!* [7, с. 91]; підкреслюючи конкретні побутові деталі: *А скіфські камінні баби Квитки продають у музей* [7, с. 23] (на подвір'ї біля входу до колишнього краєзнавчого музею у Миколаєві стояли камінні баби); деканонізуючи сакральні символи: *Боги на Олімпі співають? Співаються, – Так тяжко, що їм і пісні не співаються* [6, с. 330]; *Мельник, старенький Зевес, Крутить заржавілі зерна»* [6, с. 68].

Семантика золотого кольору несе емоційно-оцінні метафоричні означення в поезії «А де ж те скіфське золото?» та в контексті: *Без золота Ольвія тут золота* [7, с. 67]; *стріла Папая золота* [6, с. 320].

Висновки і пропозиції. Поетичні тексти Д. Кременя характеризуються історичною, національною й соціальною детермінованістю. Етноцентричним компонентом в образному словоужитку Д. Кременя є минуле України. Найбільш уживаними лексико-стилістичними засобами в репрезентації значимих домінант є епітети та метафори, що свідчить про експліцитну антропоморфність авторської картини світу. Твори митця є перспективними для вивчення авторської вербальної моделі світу та виявлення й аналізу культурно-тематичних домінант, їх авторських інтерпретацій, комбінаторних властивостей, оскільки автору властиве особливе бачення світу та його смислове конструювання відповідно до певної логіки світорозуміння і світобачення, творчого задуму.

Список літератури:

1. Баденкова В. Вербалізатори національно-культурного простору в поетичному дискурсі Д. Кременя. Текст. Контекст. Інтертекст : наук. ел. журнал / за ред. О. Філатової. Миколаїв : МНУ імені В. О. Сухомлинського, 2018. № 4. С. 1–10.
2. Баденкова В., Макарова Н. Інтерпретація образу землі в ідіостилі Дмитра Кременя. *Науковий вісник Миколаївського національного університету імені В. О. Сухомлинського. Сер. : Філологічні науки* : зб. наук. пр. / за ред. О. С. Філатової. Миколаїв : МНУ ім. В. О. Сухомлинського, 2016. Травень. Вип. 1 (17). С. 27–33.
3. Заремська І. М. Мовна картина світу як об'єкт лінгвістичних досліджень. *Науковий часопис Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова. Серія 10 : Проблеми граматики і лексикології української мови.* Київ : Вид-во НПУ ім. М. П. Драгоманова, 2011. Вип. 7. С. 396–402.
4. Карасик В. И. Языковой круг: личность, концепты, дискурс. Волгоград : Перемена, 2002. 477 с.
5. Караулов Ю. Н. Русский язык и языковая личность. 7-е изд. Москва : Издательство ЛКИ, 2010. 264 с.
6. Кремінь Д. Замурована музика: лірика, симфонії, поеми / передм. В. Базилевського. Київ : Ярославів Вал, 2011. 360 с.
7. Кремінь Д. Медовий місяць у Карфагені : вибрані вірші та симфонії. Миколаїв : Іліон, 2014. 252 с.
8. Кремінь Д. Скрипка з того берега : лірика / упоряд. Т. Д. Кремінь ; худож. Ю. С. Гуменний. Миколаїв : Іліон, 2016. 88 с.
9. Кремінь Д. Сльози Сухого Фонтану : лірика. Миколаїв : Видавець Шамрай П. М., 2014. 72 с.
10. Метлушко И. В. Культурно-тематические доминанты художественного дискурса и языковые средства их реализации (на материале английского и белорусского языков) : автореф. дисс. … канд. филол. наук : 10.02.20. Минск, 2015. 24 с.
11. Постовалова В. И. Картина мира в жизнедеятельности человека. Роль человеческого фактора в языке: Язык и картина мира. Москва : Наука, 1988. С. 8–69.

12. Приходько А. М. Концепти і концептосистеми в когнітивно-дискурсивній парадигмі лінгвістики. Запоріжжя : Прем'єр, 2008. 332 с.
13. Селіванова О. Лінгвістична енциклопедія. Полтава : Довкілля-К, 2010. 844 с.
14. Фоменко Е. Г. Типологическое в идиостиле Джеймса Джойса : монография. Запорожье : ЗГУ, 2004. 329 с.
15. Ухтомский А. А. Доминанта. Санкт-Петербург : «Питер», 2002. 448 с.

Badenkova V. M., Korniienko I. A. CULTURAL AND THEMATIC DOMINANTS IN THE LINGUISTIC WORLDVIEW OF D. KREMEN

The article is devoted to highlighting and analysis of universal and idioethnic characteristics of cultural and thematic dominants of the poetic work of D. Kremen. The article defines the concept of "dominant". Using method of analysis of cultural and thematic dominants in the poetic text includes highlighting of key words, studying of titles as elements of thematic formation, subthemes, microthemes and elements of their linguistic embodiment in semantic and thematic groups of vocabulary. It is established that the analysis of dominants includes elements of linguistic and culturological research. Cultural and thematic dominants have been found to have the highest level of detail in language. One of the way of studying the processes of their verbalization is to analyze the writer's linguistic worldview as the individual worldview appears as national or ethnic and the individual in the worldview of each person is influenced by both national and universal.

It is established that the culturally and thematically dominant Ukraine is most fully represented detailed in the symbols of khata, family etc. It contains within historical-geographical and linguistic-cultural information, denotes socio-cultural spacetime. Of particular importance in the realization of spacetime of cultural and thematic dominants in the author's poetic texts are getting the displacements of time planes, which reflect the originality and specificity of D. Kremen's idiostyle. In this work, we note the interaction of cultural and thematic dominants in the linguistic worldview.

It was revealed that one of the dominant symbols is the topos of the South of Ukraine, in particular Mykolayiv region and Olvia, is a sacred place where converging Western and Eastern cultural traditions.

Emphasized that among the lexical and stylistic methods involved in the representation of the most fully realized dominants, the most used are the epithet, the metaphor that indicates the explicit anthropomorphism of the author's worldview.

It is concluded about the diversity of the master`s worldview, it is always a special vision of the world and its semantic construction in accordance with a certain logic of both understanding of the world and outlook, creative intention, and therefore characterized by historical, national and social determinism.

Key words: *author's interpretation, cultural and thematic dominant, world view, linguistic worldview of D. Kremen, lexical and thematic group.*

УДК 811.161.2’373.46
DOI https://doi.org/10.32838/2663-6069/2020.4-1/03

Бондаренко Г. П.
Східноукраїнський національний університет імені Володимира Даля

МОРФОЛОГІЧНІ СПОСОБИ ТВОРЕННЯ ГАЛУЗЕВИХ ТЕРМІНІВ НА ПОЗНАЧЕННЯ ПОНЯТЬ ЛІНГВІСТИКИ

У статті досліджено словотвірну організацію українських лінгвістичних термінів, зокрема термінів, утворених морфологічним способом – одним з найбільш продуктивних способів дериватології. Окреслено основні тенденції суфіксального, префіксального, суфіксально-префіксального способів термінотворення, а також осново- та словоскладання. Проаналізовано найпродуктивніші моделі суфіксації, префіксації, одночасної суфіксації й префіксації, композиції та юкстапозиції лінгвістичних термінів.

Встановлено, що саме афіксальний спосіб словотворення є основним чинником системної організації термінології загалом й термінів лінгвістики зокрема, оскільки афікс вміщує термін у певну матрицю схеми та надає йому конкретного й чіткого семантичного навантаження. Простежено закономірність до закріплення за окремими суфіксами й префіксами певних термінологічних значень, що стає чинником забезпечення системності терміносистеми лінгвістики.

З’ясовано, що в лінгвістичній термінології суфіксальний, префіксальний та префіксально-суфіксальний способи творення термінів, а також словоскладання та основоскладання набули різного поширення. Визначено співвідношення різновидів морфологічного словотворення на прикладі терміноодиниць лінгвістики.

Встановлено, що серед афіксальних способів деривації лінгвістичних термів найпродуктивнішою є суфіксація (близько 45%), малопродуктивною є префіксація (приблизно 10%), найменш продуктивною є одночасна префіксація й суфіксація термінологічних одиниць (приблизно 5–6%).

Неафіксальні способи морфологічного словотворення, представлені складними словами, які у своїй структурі мають дві й більше твірних основи, так званими композитами й юкстапозитами, посідають близько 20–22%. Поширеність такого способу словотворення дериватологи пояснюють економністю номінації.

З’ясування основних способів творення термінів лінгвістики сприяє подальшому системному унормуванню цієї термінології, а також уможливлює прогнозування шляхів і способів поповнення її новими одиницями.

Ключові слова: *лінгвістична термінологія, термін, словотвір, морфологічний спосіб термінотворення, суфіксація, словотвірна модель.*

Постановка проблеми. Термінологічна лексика постійно перебуває в активній стадії дослідження. Це пов’язано зі стрімким розвитком науки й техніки, для яких термін є рушійною силою, джерелом отримання інформації та основним структурним компонентом наукового тексту. Попри те, що формування корпусу мовознавчих понять української мови має давню історію, особливу увагу науковців лінгвістична термінологія привернула лише в кінці XX – на початку XXI століття, що зумовлено тривалим періодом становлення термінолексики лінгвістичної галузі, а також відмінністю підходів до утворення термінологічних одиниць: від калькування з грецької й латинської мов до суцільної заміни власномовними лексемами, а в радянський період – інтернаціоналізованими латинізмами.

Згідно з дослідженнями істориків української мови, передусім І. Огієнка, перші лінгвістичні найменування з’являються в граматиках XVI століття («Граматики словенскія правильное синтагма». М. Смотрицького), становлення, формування й активне, часто безсистемне термінотворення припадає на XIX століття (граматики Й. Лозинського, Й. Левицького, Я. Головацького тощо), унормування й стандартизація термінів лінгвістики починає привертати увагу науковців лише в 30-х роках XX (праці І. Сулими, М. Йогансена тощо). На думку Т. Панько, «утворені в різні часи і різними авторами українські граматичні терміни хоч і побудовані за різними принципами, проте засвідчують єдність структури <…> дають можливість створити нові, власне українські номінації на основі проникнення у суть лінгвістичних процесів» [11, с. 57, 58].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідниками проаналізовано лінгвістичні

терміни в діахронному зрізі, насамперед виявлено чинники, які впливали на інтенсивність творення української мовознавчої термінології, а також співвідношення національного й інтернаціонального в системі цих найменувань. (В. Захарчин (1995), О. Медведь (2001), Д. Якимович-Чапран (2009); на синхронному зрізі, передусім причини розвитку таких семантичних процесів, як варіантність, синонімія, антонімія, багатозначність, омонімія (І. Ярошевич (2008),); у зіставному аспекті лексичну та концептуальну багатозначність лінгвістичної термінології в українській мові (Л. Рогач (2000), Н. Ляшук (2014); функціонування лінгвістичних термінів у працях окремих науковців чи громадських діячів XIX–XX століть (Є. Регушевський (1963), В. Деркач (1999), В. Чикут (2008), О. Кацімон (2010); термінологію окремих розділів лінгвістики, зокрема риторичну термінологію та термінологію прикладної лінгвістики (З. Куньч (1997), С. Дерба (2014).

Попри підвищений інтерес мовознавців до вивчення лінгвістичної лексики, її словотвірний аспект сьогодні повністю не досліджений і потребує подальшого розгляду. Актуальність дослідження пояснюється потребою узагальнення словотвірних особливостей термінології на сучасному рівні її розвитку.

Постановка завдання. Мета статті – проаналізувати структуру та способи словотвору термінологічних лексем сучасної лінгвістичної галузі, оскільки словотвірні процеси допомагають з'ясувати закономірності утворення нових терміноодиниць.

Досягнення поставленої мети передбачає розв'язання таких завдань:

– охарактеризувати особливості системної організації лінгвістичної термінології у зв'язку з функціями, які вона виконує;

– виявити найбільш продуктивні способи та засоби словотвору лінгвістичної термінології.

Об'єктом дослідження є лінгвістична лексика та способи її словотвору.

Матеріалом роботи стали понад 1 200 лінгвістичних термінів, зафіксованих у «Словнику лінгвістичних термінів» авторів Д. І. Ганича й І. С. Олійника [3].

Цей словник було обрано для аналізу як джерело, яке охоплює значну частину лінгвістичних термінів без урахування галузевої мовної спеціалізації.

Виклад основного матеріалу. Наше дослідження спрямоване на виявлення словотвірних особливостей лінгвістичної термінології, оскільки розуміння словотвірних процесів допомагає збагнути закономірності утворення нових термінологічних одиниць. Як зазначає З Куньч, «процес термінотворення – це особливий різновид словотвірної процедури, який відрізняється від звичайного словотвору переважанням певних компонентів (терміноелементів) і/або композиційних моделей» [9, с. 118].

Дослідженням проблем словотвору присвячено багато робіт видатних мовознавців, а саме: Є. Карпіловської, І. Ковалика, З. Сікорської, Л. Вакарюка, О. Кубрякової, Я. Рудницького, В. Русанівського та ін. Більшість з означених мовознавців виділяє чотири способи словотвору: морфологічний, морфолого-синтаксичний, лексико-синтаксичний та лексико-семантичний. Найбільш активним способом словотвору є морфологічний, бо саме основи та афікси, на думку Т. І. Панько, несуть основне словотвірне навантаження, оскільки в морфологічній структурі слова-терміна, утвореного шляхом афіксації, органічно закладені основи структурної систематизації, які мають першочергове значення для термінології, бо дають можливість простежити зміни в семантиці слова, пов'язані з додаванням до твірної основи так званих формальних показників – суфіксів і афіксів [10, с. 45].

Морфологічна деривація, за якої нове слово утворюється за допомогою афіксів, які приєднуються до твірної основи, – основний спосіб словотворення в українській мові взагалі й один із найбільш продуктивних у сфері лінгвістичної лексики зокрема. Морфологічним способом утворено близько 72% українських лінгвістичних термінів – афіксальних (суфіксальних, префіксальних та префіксально-суфіксальних утворень) і не афіксальних, утворених шляхом основоскладання, словоскладання та абревіації (композитів та юкстапозитів) [1, с. 120].

Лінгвісти виокремлюють багато моделей афіксального творення. Проте у термінотворенні використовуються лише деякі з них. Вони стали основним чинником системної організації термінології загалом й лінгвістичної термінології зокрема. Афікс завжди вміщує термін у певну матрицю схеми, тому його семантичне навантаження у зв'язку з цим інше, ніж у загальнонародній мові, конкретніше, чіткіше [14]. Для термінології, з огляду на її системність, характерне прагнення до закріплення за окремими суфіксами й префіксами певних термінологічних значень, що пояснює продуктивність морфологічного способу. На позначення однотипних понять здебільшого використовують однотипні словотворчі засоби. Наприклад,

за допомогою суфіксів *-к-, -тик-* утворюються терміни на позначення галузей мовознавства та мовних процесів: *етнонім – етноніми**ка**, ідіома – ідіома**тик**а, парадигма – парадигма**тик**а, синоніми – синоніми**ка**, синтагма – синтагма**тик**а, топонім – топоніми**ка**.*

Основне значення термінів, утворених морфологічним способом словотвору, виражене основою. Афікси мають здебільшого узагальнювальне значення. Вони вказують на належність названого лінгвістичним терміном поняття до певного виду терміноодиниць [12, с. 28].

У лінгвістичній термінології суфіксальний, префіксальний та префіксально-суфіксальний способи творення термінів, а також словоскладання та основоскладання набули різного поширення. Ми приділимо увагу встановленню співвідношення різновидів морфологічного словотворення на прикладі лінгвістичної термінології.

Одним з основних способів творення лінгвістичних термінів є суфіксація. Понад 45% понять лінгвістики утворено таким способом. Наділяючи терміни, до складу яких вони входять, єдиним значенням або його відтінком, суфікси виконують семантичну функцію [7, с. 31].

В українській мові понад три сотні суфіксів, проте не всі вони беруть участь у творенні термінів галузі лінгвістики. Найбільш активними є такі: *-ість, -н, -ивн-,-ічн/-ичн*, *-ов-*, *-ізм/-изм, -ційй, -аційй, -альн.* Наприклад: *безособовий – безособов**ість,* інфінітив – інфінітив**ний**, атрибут – атрибут**ивн**ий, етимологія – етимолог**ічн**ий, анафора – анафор**ичн**ий, звук – звук**ов**ий, діалект – діалект**изм,** афікс – афікс**аці**я, суфікс – суфікс**альн**ий.*

Найпродуктивнішим серед означених суфіксів є суфікс *-ість,* за допомогою якого від прикметникових (дієприкметникових) основ утворюються іменники жіночого роду «для вираження ознаки абстрагованості від мовного явища або властивості чого-небудь» [8, с. 45], наприклад: *безособовий – безособов**ість**, дієслівний – дієслів**ність**, експресивний – експресивн**ість**, займенниковий – займенников**ість**, короткий – коротк**ість**, модальний – модальн**ість**, однозначний – однозначн**ість**, предикативний – предикативн**ість**, продуктивний – продуктивн**ість**, сурядний – сурядн**ість**.*

Суфікси, які беруть участь у термінотворенні, формують деривaційні парадигми термінів, здебільшого назви мовних процесів, явищ та понять. Наприклад, термінологічні одиниці із суфіксом *-ивн* утворюють деривaційну парадигму термінів, що називають мовні поняття за процесуальною ознакою: *атрибут – атрибутивний, денотат – денотативний, дистрибуц(-ій) – дистрибутивний, експлоз(-ій) – експлозивний, експрес(-ій) – експресивний, коннотац(-ій) – коннотативний, корелят – корелятивний, постпозиц(-ій) – постпозитивний, предикат – предикативний, сигніфікат – сигніфікативний, ситуац(-ій) – ситуативний.*

Серед іншомовних словотворчих засобів продуктивними є суфікси *-аційй-, -ізм/-изм-* тощо. Так, за допомогою суфікса *-ізм/-изм-* активно утворюються поняття на позначення різноманітних мовних процесів, наприклад: *арго – аргот**изм**, діалект – діалект**изм**, жаргон – жаргон**ізм**, консонант – консонант**изм**, латин(-иця) – латин**ізм**, структур(-а) – структурал**ізм**, фразеолог(-ій) – фразеолог**ізм**.*

Таким чином, характер творення суфіксальних дериватів на позначення певних груп лінгвістичних понять, використання однотипних суфіксів для формування деривaційних парадигм термінів, які належать до певної поняттєвої категорії, свідчить про системність досліджуваної термінології.

Малопродуктивним способом творення українських лінгвістичних термінів є префіксація. Приблизно 10% термінів лінгвістики утворюються таким способом. Хоча префікси відіграють помітну роль у сучасному українському словотворі, захоплюючи частково й сферу словозміни [12, с. 228], але префіксація не досить поширена в українській лінгвістичній термінології. Н. Клименко справедливо зауважує, що префіксація всіх частин мови посідає в словотворі проміжне місце між морфемним (афіксальним) словотвором і словоскладанням [12, с. 56].

Для сучасної української лінгвістичної термінології характерними є такі префікси та префіксоїди: *де-, від-, без-, анти-, бі-, омо-, мікро-, макро-, пара-, моно-, полі-, дво-.* Наприклад: *етимологізація – **де**етимологізація, іменний – **від**іменний, фраза – **анти**фраза, особовий – **без**особовий, лінгвістика – **мікро**лінгвістика, топонім – **макро**топонім, лінгвістика – пара лінгвістика,форми – **омо**форми, позиція – **інтер**позиція, семантичний – **моно**семантичний, синтетичний – **полі**синтетичний, лабіальний – **бі**лабіальний, складовий – **дво**складовий* тощо.

Префікси, так само як і суфікси, надають термінові певного значення, утворюючи таким чином деривaційну парадигму. Так, найбільш продуктивним словотворчим засобом є іншомовний префікс *де-* (лат. de – через), що виражає заперечення. Терміноутворення з цим формантом мають значення «виконати дію, протилежну дії мотивувального дієслова, анулювати дію, яку називає

мотивувальне дієслово» [12, с. 266]. Наприклад: *етимологізація – деетимологізація, назалізація – деназалізація.*

Найменш продуктивними є форманти *мікро-, макро-, пара-, бі-,* що утворюють поодинокі лінгвістичні терміни.

Найнижчою продуктивністю у творенні української лінгвістичної термінології відзначається префіксально-суфіксальний спосіб. Приблизно 5–6% лінгвістичних термінів. Вичленування термінологічних одиниць утворених одночасно додаванням префіксів і суфіксів становить, на думку більшості термінологів, значні труднощі, оскільки прикметникові основи, які мають префікси й суфікси, за структурою співвідносяться з безпрефіксним прикметником: *безособовий – особовий, віддієслівний – дієслівний, відіменний – іменний* [12, с. 296].

Власне серед префіксально-суфіксальних прикметників-термінів, обрамлених префіксом та суфіксом, можна виділити такі словотвірні типи: 1) одночасне додавання префіксів *без-* і суфікса *-н*, наприклад: ***без**афікс**н**ий, **без**префікс**н**ий, **без**відноc**н**ий* тощо; 2) додавання префікса *без-* та суфікса *-ов***,** наприклад: ***без**особ**ов**ий, **без**підмет**ов**ий, **без**прийменник**ов**ий, **без**сполучник**ов**ий;*3) додавання префікса *від- і суфікса -н-,* наприклад: ***від**дієслів**н**ий, **від**імен**н**ий.*

Префіксально-суфіксальним способом утворюються переважно терміни від іменних основ із значенням заперечення того, на що вказує твірне слово (моделі *без-+ -н-, без-+-ов-),* або зі значенням відокремлення (модель *від- +-н-)*.

Серед термінів, утворених неафіксальним способом морфологічного словотворення, значну групу (приблизно 20–22%) складають термінологічні одиниці, які мають у своїй структурі дві й більше твірних основи. Їх, як відомо, називають композитами. Поняття «композит» у словотворенні закріпилося зі значенням складного слова, утвореного основоскладанням [6, с. 4]. Традиційно в дериватології визначають три способи утворення складних слів: основоскладання (композиція), словоскладання (юкстапозиція) і скорочення (абревіація) [12, с. 314].

Складні слова в термінології використовуються з метою більш повного й точного вираження істотних ознак наукового поняття. Г. Винокур зазначав, що поява термінів такої структури зумовлена потребою виразити дві ідеї в одному слові [14, с. 46]. При цьому кожен складний термін виражає одне поняття, яке «відрізняється від кожного з понять, виражених окремими словами» [4, с. 53].

Дериватологи вважають такий спосіб найекономнішим засобом номінації, який свідчить про діючий у мові закон збереження лінгвістичної енергії, що виступає важливим фактором у період значного розширення інформаційного пласта. Дія цього закону виявляється в тому, що в процесі використання мови її носії здійснюють відбір найраціональніших для спілкування мовних засобів, що відповідає прагненню сучасного суспільства до збільшення інформативності тексту за рахунок його скорочення, а також прагматичним настановам – економії площі друкованої продукції та часу усних повідомлень [13].

Основоскладання відбувається як за допомогою сполучних морфем *-о-, -е-,* так і без них. Наприклад: *двокрапка, двомовність, загальн**о**вживаний, звук**о**пис, лінгв**о**стилістика, мил**о**звучність тощо.* Крім чистого основоскладання (*дієвідміна, дієприкметник*), значна частина складних термінів супроводжується суфіксацією. Наприклад: *багатозначн**ий**, двочленн**ий**, дієвідмін**ювання**, дієприкметник**ов**ий, дієприслівник**ов**ий, задньопіднебі**нн**ий, задньоязик**ов**ий тощо.*

Аналіз термінів-композитів засвідчує, що вони утворюються з двох основ. Однак є чимало таких, які мають більше основ. Проте цей спосіб малопродуктивний і практично не використовуваний під час творення української лінгвістичної термінології.

Лінгвістичні терміни-юкстапозити – це лексичні одиниці, утворені поєднанням окремих слів для називання складних понять. Незалежно від того, із скількох слів складаються юкстапозити, вони виражають одне значення і становлять одну лексему. Н. Клименко визначає юкстапозицію як «...складання кількох оформлених слів або форм слів, для яких характерне поєднання двох чи більше компонентів без сполучних голосних» [5, с. 23]. Порівняно з композитами юкстапозити є менш активними у творенні лінгвістичних термінів. Переважно це іменники, які означають мовні поняття, наприклад: *слова-паразити, слова-речення, мова-основа тощо.* Термінологічні одиниці, утворені таким способом, представлені в термінолексиці лінгвістики поодинокими прикладами. Загалом творення лінгвістичних термінів шляхом осново- та словоскладання не відрізняється від аналогічного процесу в сучасній українській літературній мові.

Лінгвістичних термінів, утворених шляхом абревіації, нами не виявлено. Тобто цей спосіб словотворення не використовується для називання лінгвістичних понять.

Висновки і пропозиції. Таким чином, аналіз словотвірної структури українських лінгвістичних

термінів дає змогу зробити такі висновки. Терміни лінгвістичної галузі утворюються за загальними законами й тенденціями дериватології. Більшість термінів сучасної української лінгвістики утворена морфологічним способом, переважно за допомогою афіксації, тобто суфіксів, префіксів, префіксів і суфіксів одночасно, та складання – композиції та юкстапозиції. З'ясування основних способів творення термінів лінгвістики сприяє подальшому системному унормуванню цієї термінології, а також уможливлює прогнозування шляхів і способів поповнення її новими одиницями.

У перспективі дослідження – визначити шляхи та способи творення лінгвістичних найменувань, виділити продуктивні термінотвірні моделі на позначення основних груп понять лінгвістики.

Список літератури:

1. Виноградов В. В. Основные типы лексических значений слова. *Вопросы языкознания*. 1953. № 5. С. 3–29.

2. Винокур Г. О. О некоторых явлениях словообразования в русской технической терминологии. *Труды Моск. ин-та истории, философии и лит. Сборник статей по языкознанию*. 1939. Т. 5. С. 3–54.

3. Ганич Д. І., Олійник І. С. Словник лінгвістичних термінів. Київ : Наук. думка, 1985. 360 с.

4. Жовтобрюх М. А. Мова української періодичної преси (кінець XIX – початок XX ст.). Київ : Наук. думка, 1970. 303 с.

5. Исаченко А. В. Термин-описание или термин-название? *Славянская лингвистическая терминология*. София. 1962. С. 19–25.

6. Клименко Н. Ф. Словотворча структура і семантика складних слів у сучасній українській мові. Київ : Наук. думка, 1984. 251 с.

7. Клименко Н. Основи морфеміки сучасної української мови. *Українська мова та література*. 2000. № 9–10. С. 29–32.

8. Ковалик І. І. Словотворча категорія назв абстрактних понять у східнослов'янських мовах у порівнянні з іншими слов'янськими мовами. *Питання слов'янського мовознавства*. Кн. 7, 8. Львів, 1963. 81 с.

9. Куньч З. Українська риторична термінологія: історія і сучасність : монографія. Львів : Львів. політехніка, 2006. 216 с.

10. Панько Т. І. Від терміна до системи: Становлення політекономічної термінології у східнослов'янських мовах. Львів : Вища школа, 1979. 148 с.

11. Панько Т. І. Українське термінознавство: Підручник для гуманітарних спеціальностей вузів. Львів : Світ, 1994. 216 с.

12. Словотвір сучасної української літературної мови. Київ : Наук. думка, 1979. 406 с.

13. Томіленко Л. М. Морфологічний спосіб творення нових іменників-термінів у словнику української мови в 20-ти томах. *Мовознавство*: веб-сайт. URL: https://movoznavstvo.org.ua/component/attachments/download/356.html (дата звернення: 30.11.20).

14. Черненко І.М. Словотвірна деривація в термінології (на матеріалі термінів із галузі туризм. *Філологія:* веб-сайт. URL: http://dspace.nbuv.gov.ua/bitstream/handle/123456789/54721/29-Chernenko.pdf?sequence=1 (дата звернення: 30.11.20).

Bondarenko G. P. MORPHOLOGICAL METHODS OF FORMATION OF SUBJECT-SPECIFIC TERMS DEFINING THE CONCEPTS IN LINGUISTICS

The article studies the word-formation characteristics of Ukrainian linguistic terms, in particular, those formed by the morphological method. It is one of the most productive methods of derivatology. The main tendencies of suffixal, prefixal, suffixal-prefixalmethods of term formation, as well as the composition of stems and words, are outlined. The most productive models of suffixation, prefixation, simultaneous suffixation and prefixation, composition, and juxtaposition of linguistic terms are analysed.

It is established that the affixal method of word formation is the main factor of the system organization of terminology in general, and terms in linguistics, in particular. The affix places the term in a certain scheme matrix and gives it a specific and clear semantic load. The regularity of fixing certain terminological meanings on some suffixes and prefixes is traced. This becomes a factor in ensuring the systematic nature of the terminological system of linguistics.

It is found out that suffix, prefix, and prefix-suffix methods of forming some terms, as well as word composition of stems and words, have become different in the linguistic terminology. The ratio of varieties of morphological word formation methods is determined based on the example of terms in linguistics.

It is established that among the affixal methods of derivation of linguistic terms, suffixation isthe most productive (about 45%), prefixationis unproductive (about 10%), and simultaneous prefixation and suffixation of terminological units is the least productive (approximately 5-6%).

Non-affixal methods of morphological word formation occupy about 20-22%. They are represented by complex words that have two or more stems, i.e., the so-called composites and juxtaposites in their structure. Derivatologists explain the prevalence of this method of word formation by the economy of the nomination.

Clarifying the main methods of forming the terms of linguistics contributes to the further systematic standardisation of this terminology. It also provides an opportunity to predict the ways and means of replenishing it with new units.

Key words: *linguistic terminology, term, word formation, morphological method of term formation, suffixation, word-formation model.*

УДК 811.161.2(07)377
DOI https://doi.org/10.32838/2663-6069/2020.4-1/04

Гаценко І. О.
Національний університет «Чернігівська політехніка»

ОСНОВНІ АСПЕКТИ ВИКЛАДАННЯ ДИСЦИПЛІНИ «ФАХОВА УКРАЇНСЬКА МОВА» ДЛЯ СТУДЕНТІВ ТЕХНІЧНИХ СПЕЦІАЛЬНОСТЕЙ

Статтю присвячено розгляду основних аспектів викладання дисципліни «Фахова українська мова» у технічному виші, проаналізовано професійні аспекти та результати навчання студентів різних галузей знань і напрямів підготовки. Досліджено сучасний стан викладання професійної термінології, перекладу, редагування, коригування наукових текстів.

У дослідженні порушено проблему використання ефективних методів навчання дисципліни «Фахова українська мова» для студентів технічних спеціальностей, висвітлено особливості та переваги цих методів. Зазначено, що ефект уроку-конференції, формат круглого столу, рецензування професійних текстів, використання інтернет-технологій в освіті як нові методи та підходи до навчання завжди урізноманітнюють практичне заняття, привертають увагу, зацікавлюють і сприяють активній роботі студента.

У статті проаналізовано різнотипні завдання: складання вторинних текстів (анотації, резюме, реферати, доповіді); складання власне наукових повідомлень (огляд; відгук / рецензія; стаття); складання тези на певну тему для усного виступу (презентація доповіді, участь у діалогах, полілог); складання усної та письмової наукової промови. У статті наголошено на використанні цікавих інтерактивних методів навчання: «Інтерактивні завдання», «Тренувальні завдання», «Робота в групах». Встановлено, що зазначені методи сприяють швидкому і якісному опануванню теоретичного матеріалу. Доведено, що виконання завдання на редагування як дієвий метод для запам'ятовування норм літературної мови підвищує інтерес студентів до покращення рівня володіння українською мовою.

Зазначено, що принцип обґрунтованості, аргументованості, доказовості відповіді передбачає установку на повне, послідовне доказове висловлення своєї думки. Вихідним пунктом здійснення цього принципу є така організація навчального процесу, коли студент поставлений перед необхідністю доводити свою точку зору, свій варіант розв'язання проблеми, що зумовлює включення в модулі проєктних завдань, які дозволяють інтегрувати знання студентів із різних галузей науки при вирішенні тієї чи іншої проблеми.

Ключові слова: *методи навчання, аспекти викладання, професійна термінологія, результати навчання, основи професійного мовлення, організація навчального процесу.*

Постановка проблеми. Розвиток комунікативних здібностей випускників вишів у XXI столітті набуває особливого значення. Більшість ВНЗ (як гуманітарних, так і технічних) серйозно підходить до цієї проблеми, розуміючи її важливість.

Суть лінгвоосвітнього процесу у технічних вишах полягає в інтеграції знань у зміст професійної освіти, в яких інтегратором є мова як засіб освіти, виховання і формування готовності майбутніх інженерів до професійної діяльності. Нині в системі вищої технічної освіти навчання фаховій мові як важливому елементу загальної і професійної культури та засобу професійного спілкування набуло особливої актуальності. Навчання майбутніх фахівців через мову і вивчення мови через спеціальність – одна з важливих проблем професійної підготовки фахівця в умовах технічного вишу.

Аналіз останніх досліджень і публікацій свідчить, що проблема викладання фахової мови постійно знаходиться в центрі уваги не лише викладачів-практиків, а й науковців (О. Біляєв, Е. Ветрова, І. Дроздова, М. Вашуленко, Л. Скуратівський); дослідження проблем методики викладання у технічних вишах хоча і проводяться, але значно менше. Останнім часом активно проводиться робота з розробки нових програм для вищої школи (С. Караман, В. Мельничайко); аналізуються аспекти викладання професійного мовлення для студентів-нефілологів (С. Бузько, К. Климова, Л. Мацько, Т. Мунтян, Н. Тоцька, С. Шевчук), але в технічних університетах цю проблему розкрито не повністю.

Постановка завдання. У статті ми розглянемо основні аспекти викладання дисципліни «Фахова українська мова» в технічному виші, зокрема про-

фесійні особливості та результати навчання студентів різних галузей знань і спеціальностей, за якими здійснюється підготовка здобувачів вищої освіти.

Виклад основного матеріалу. Завдання педагогів вищої школи – підготовка грамотного фахівця, який вміє спілкуватися у професійному середовищі. Нині актуальною є тенденція поєднання класичної освіти і нових технологій. Це виявляється не в механічній передачі знань, а в залученні студентів до науково-дослідної діяльності, у підтримці їхньої творчої активності. Успіх цього процесу, безумовно, залежить як від бажання самого студента, так і від готовності викладача проводити таку роботу. Заняття з фахової української мови в технічному виші сприяють формуванню не тільки комунікативної компетенції студентів, а й збагаченню духовного світу особистості, виховують дбайливе ставлення до української мови, розвивають молодого фахівця як конкурентоспроможного професіонала.

Для студентів технічного вишу вивчення фахової української мови (технічної мови) – це не тільки засіб опанування майбутньою спеціальністю, але й можливість здійснювати компетентне професійно орієнтоване спілкування, що дозволить легко адаптуватися до динамічно мінливих умов професійної діяльності. Такі широкі можливості має дисципліна «Фахова українська мова», зміст якої спрямовано на формування лінгвопрофесійної компетентності, яка інтегрує загальнокультурні, інтелектуальні, соціальні та професійні якості фахівця. Мета викладання дисципліни – професійно орієнтоване навчання мови, подальший розвиток і вдосконалення мовної та комунікативної компетенції на основі наукового стилю, мови спеціальності.

З огляду на те, що дисципліна «Фахова українська мова» у технічному виші – це єдиний лінгвістичний курс, покликаний навчити студентів ефективному професійному спілкуванню, його основні завдання полягають у розвитку лінгвопрофесійних компетентностей інженера: розглянути особливості наукового стилю мови, правила ведення ділових переговорів і нарад, особливості мовного і ділового етикету; розширювати активний словниковий запас студентів, удосконалювати вміння правильно, аргументовано та ясно будувати усне та письмове мовлення, складати ділові листи, повідомлення, вести ділове листування відповідно до норм сучасної української літературної мови; прищеплювати навички дослідницької діяльності, словесного оформлення публічного виступу відповідно до норм ділового етикету спілкування. Одне з основних завдань цієї дисципліни ми вбачаємо у формуванні мовленнєвої культури, яка є індикатором загальної ерудиції людини, особливостей її інтелекту, соціального статусу, тобто фактично візитівкою особистості в суспільстві [1, с. 453].

У межах вказаного курсу студенти повинні навчитися відрізняти науковий стиль, його основні жанри та їхнє функціональне призначення; працювати з науковою літературою, із текстом за фахом; складати конспекти різного типу; складати вторинні тексти (анотації, резюме, реферати, доповіді); складати власне наукове повідомлення (вступ, висновок за змістом реферату; огляд; відгук / рецензія, стаття); складати тези на певну тему для усного виступу (презентація доповіді, участь у діалогах, полілог); володіти навичками усної та письмової наукової промови (участь у дискусіях, конференціях, круглих столах, тобто здатність оформляти отримані робочі результати у вигляді статей, доповідей на науково-технічних конференціях, презентаціях і навчально-наукових звітах); правильно й аргументовано будувати усне висловлювання в професійному середовищі; володіти способами і прийомами ділових комунікацій; знати різні риторичні прийоми і способи підготовки публічного виступу і ведення ділових переговорів, нарад. Цей курс передбачає не лише вироблення в майбутніх спеціалістів професійно зорієнтованих вмінь і навичок досконалого володіння українською літературною мовою у фаховій сфері, але й підвищення загального мовно-культурного рівня, удосконалення мовної майстерності, вироблення навичок вільного й невимушеного володіння літературною формою загальнонародної мови в різних ситуаціях спілкування [3, с. 7].

Навчально-методичний комплекс дисципліни включає навчальну програму дисципліни (syllabus), містить активний ілюстративний матеріал, плани практичних занять, методичні рекомендації, глосарій, методичні матеріали, навчально-практичні матеріали для самостійної роботи, список рекомендованої літератури, а також методичні вказівки, презентації. Принципи розробки навчально-методичного комплексу дисципліни «Фахова українська мова»: комунікативно-когнітивна значущість, компетентнісно орієнтовані технології, технології кредитно-модульної побудови, текстоорієнтовані технології. Вихідним принципом побудови навчально-методичного комплексу необхідно визнати принцип комунікативно-когнітивної значущості, який

передбачає певну переорієнтацію у пріоритетах мовного матеріалу.

Під час розробки навчально-методичного комплексу використовувалися технології кредитно-модульної побудови. Модулі утворюють цілісні автономні структури, складники яких передбачають синтез теоретичного, предметно-тематичного і практичного компонентів. Теоретичний компонент передбачає виклад загальних питань теорії. Предметно-тематичний компонент має на меті на матеріалі сучасних автентичних текстів науково-технічної спрямованості подати студентам необхідний мінімум термінологічної лексики в межах навчальної програми. Мета практичного компоненту – розвиток вмінь і навичок на базі активного володіння спеціальною та науково-технічною термінологією. Модулі відтворюють елементи змісту й системи навчання українській технічній мові і слугують науково-методичною базою для організації пізнавальної діяльності студентів у межах предметної галузі.

До структури модуля входить лексико-граматичний матеріал, текстовий матеріал, методичні рекомендації. Навчальний матеріал представлений у таких аспектах: «Стилістичні особливості науково-технічних текстів». «Структура та оформлення науково-технічних текстів». «Види науково-технічних документів». «Особливості лексики наукової і технічної літератури». «Використання науково-технічної термінології». «Технічна лексикографія». «Граматичні особливості науково-технічних текстів». «Культура наукової та професійної мови». «Нормативні особливості професійного мовлення». «Комунікативні особливості усного та писемного мовлення». «Етичні особливості усного та писемного мовлення». «Особливості перекладу науково-технічної літератури». «Техніка перекладу». «Практикум із перекладу, тренінги». Основною дидактичною одиницею при навчанні українській технічній мові є спеціальний текст.

При формуванні інтелектуальних вмінь студентів необхідно зробити акцент саме на роботу з інформацією, із текстом: визначати головну думку, виділяти смислові частини, основну і додаткову інформацію, критично осмислювати одержану інформацію, робити висновки, аргументувати тези, використовуючи ілюстративний матеріал.

Зазначимо, що принцип обґрунтованості, аргументованості, доказовості відповіді передбачає установку на повне, послідовне доказове висловлення своєї думки. Вихідним пунктом здійснення цього принципу є така організація навчального процесу, коли студент поставлений перед необхідністю доводити свою точку зору, свій варіант вирішення проблеми, що зумовлює включення в модулі проєктних завдань, які дозволяють інтегрувати знання студентів із різних галузей науки при вирішенні тієї чи іншої проблеми. При цьому подібні завдання мають бути орієнтовані на мову спеціальності студентів, що забезпечить вплив на інтелект через інтенсивну мовну діяльність.

До творчих умінь відносять вміння генерувати ідеї, для чого необхідні знання з різних галузей, вміння знаходити не один, а кілька шляхів розв'язання проблеми, вміння прогнозувати наслідки певного рішення. До комунікативних навичок насамперед належить вміння вести дискусію, слухати і чути співрозмовника, відстоювати свою точку зору, здатність знаходити компроміс зі співрозмовником, лаконічно висловлювати власну думку. Вихід у змістовному плані на інтеграційний рівень сприяє успішному опануванню навчально-професійною сферою спілкування, яка є провідною при навчанні фаховій (технічній) мові. Стратегія такого навчання полягає в тому, що студенти не тільки опановують мову, а й самостійно оцінюють свої успіхи.

Використання інноваційних методичних технологій дає необмежені можливості для застосування на заняттях новітніх технічних засобів і комп'ютерної техніки. Принципи розробки та використання навчально-методичного комплексу з дисципліни «Фахова українська мова» дозволяють розширити адресність, використовувати варіативність, індивідуалізувати навчання.

Особливого значення набуває процес формування навичок грамотного письма, оскільки науково-технічна мова насамперед використовується у письмовому вигляді, а до письмового тексту висуваються більш суворі вимоги з точки зору дотримання орфографічних, пунктуаційних і граматичних норм. Піднесенню мовної культури студентів сприяє різнопланова робота з фаховими текстами (переклад із російської мови на українську, лексико-граматичний аналіз, укладання перекладних і тлумачних словничків) [2, с. 57]. Під час роботи з професійно орієнтованими текстами увага приділяється засвоєнню орфоепічних і лексичних норм.

У процесі підготовки занять викладач повинен враховувати професійну спрямованість студентів технічного вишу. Завдання для аудиторної і позааудиторної роботи базуються на наукових текстах за профілями та напрямами, викладач спеціально добирає мовний і граматичний матеріал для май-

бутніх програмістів, будівельників, архітекторів тощо. Текстовий матеріал має пізнавально-розвивальний характер, відтворює специфіку навчальної, науково-популярної та спеціальної літератури.

Під час заняття при вивченні наукового стилю мовлення класифікуються та аналізуються спеціальні професійні терміни на матеріалі навчально-наукових текстів. На прикладах наукових текстів мови конкретної спеціальності відпрацьовуються норми української мови. Спостереження за монологічним мовленням студентів дають підстави стверджувати, що продукування власного мовлення, на жаль, становить для них найбільшу складність.

Важливим методичним завданням викладачів при формуванні у студентів вмінь будувати власні тексти є введення різних творчих завдань продуктивного характеру. Особливий інтерес становлять своєрідні мініконференції під час практичних занять, коли обговорюються наукові тексти різних жанрів виробничої спрямованості. Так, для формування риторичних вмінь на практичних заняттях студентам пропонується підготувати усний виступ на 5-7 хвилин за напрямами і профілями підготовки.

На занятті звертається увага на складання плану усного виступу, його структуру, прийоми і способи привертання уваги аудиторії. Жваво відбуваються в аудиторії обговорення студентських доповідей-повідомлень. Разом зі студентами розробляються критерії оцінювання усного виступу, у яких враховується вміння використовувати риторичні способи і прийоми, встановлювати контакт з аудиторією, володіти невербальними засобами і технікою мови. Студенти вчаться полеміці та етиці ведення суперечки. Тільки моделюючи на заняттях умови створення публічного мовлення, наближені до реальної ситуації, можна навчити студента бути успішним оратором. Багато студентів вже з першого курсу починають займатися науково-дослідницькою діяльністю, беруть участь в університетських і міжвишівських конференціях, вчаться публічно представляти результати своїх наукових робіт, обґрунтовувати отримані висновки.

Часто на заняття з фахової української мови викладач для аналізу добирає художні тексти про творчість відомих письменників і поетів. Студенти аналізують мовні засоби виразності, стиль автора. Важливе значення на уроках надається соціально-етичним аспектам спілкування, мовному етикету, грубі порушення якого, на жаль, є частими в студентському середовищі. Мовний етикет необхідний не тільки в науковій сфері, але і в професійній комунікації, його знання є необхідною професійною якістю фахівця.

Студент повинен демонструвати комунікативну компетентність у професійно значущих жанрах, збираючи матеріал для складання навчального звіту з практики або готуючи пояснювальну записку до курсової роботи та проєкту. Вивчаючи письмові форми ділового спілкування, студенти розглядають види та структуру ділових листів, вчаться вести ділове листування, складають анкету і резюме, аналізують мовні особливості ділової реклами.

На практичних заняттях, присвячених діловому спілкуванню, вводяться лінгвістичні вправи з елементами рольової гри, які дозволяють моделювати ситуації і мовну поведінку в діловій сфері: телефонна розмова, співбесіда при працевлаштуванні, діалог із начальником або з підлеглим, проведення ділових переговорів, ведення полеміки із соціально значущих проблем. З метою уникнення конфліктних ситуацій і трудових спорів під час діалогу важливо акцентувати увагу студентів на використанні норм культури мовлення, дотриманні стильових вимог у різних мовних ситуаціях. Особлива увага під час практичних занять приділяється невербальному спілкуванню, оскільки жести, міміка, інтонація – найважливіші частини ділового спілкування. Студенти вчаться оцінювати техніку мови опонента, міміку і жести іншої людини.

Розвивати мовну комунікативну культуру студентів у рамках лише одного семестру – завдання дуже складне. На нашу думку, формування професійної мовної культури майбутніх фахівців має проводитися на всіх рівнях вищої освіти. Студент у технічному виші повинен опанувати не тільки професійні знання, а й отримати загальнокультурний розвиток, навчитися грамотно користуватися словом, переконливо викладати свої думки, розвивати риторичні навички та вміння.

Більшу частину самостійної роботи становить позааудиторна. Позааудиторна робота студентів під керівництвом викладачів може здійснюватися в системі Moodle, яка дає студентам можливість вивчати рекомендовану викладачами літературу, виконувати конспектування статей і монографій. Форум дозволяє викладачеві за допомогою електронного листування включати студента в процес навчання, відповідати на запитання і виправляти недоліки у роботі.

У своїй діяльності викладач наповнює дисципліну різними видами творчих завдань: робота зі словниками, складання глосарію; створення презентацій із вивченого матеріалу, використання аудіо- і відео- записів під час підготовки усного

повідомлення; перегляд телепередач з метою обговорення у групі; участь в олімпіадах і конкурсах з української мови та літератури, конкурсах із риторики, студентських науково-практичних конференціях різного статусу.

Розвивати здібності критично оцінювати ситуацію / подію / текст допомагає, на нашу думку, правильно організована робота, наприклад при вивченні написання відгуку та рецензії. Студенти не тільки навчаються складати відгук і рецензію на занятті (складання їх за зразком на основі змісту тексту, фільмів), а й відвідують виставу з метою оцінити її. На першому етапі проводиться обговорення вистави на основі підготовлених відгуків, на другому етапі – рецензування.

Наведемо ще одну форму навчання – проведення уроку-конференції. При вивченні структури написання доповіді, повідомлення, реферату студенти готують тематичний конспект, потім складають бібліографічний опис. Підсумковим видом роботи є участь у конференції на тему: «Технічні науки: історія, сучасність, майбутнє» (усна частина реферату). Добре організована робота такого формату, у яку повністю залучені студенти, дуже активізує їх, викликає великий інтерес, розвиває почуття відповідальності, колективізму, сприяє розвитку лідерських якостей і формуванню навичок ораторського мистецтва. Крім того, урок-конференція має високий ступінь інформативності та корисності, оскільки тематика рефератів пов'язана з майбутньою спеціальністю.

Висновки і пропозиції. Отже, викладання фахової української мови в технічному виші має свої особливості, деякі з яких ми спробували охарактеризувати. На нашу думку, здійснення порівневого навчання мови, правильно організована робота зі складання змісту робочих програм і силабусів, впровадження інноваційних форм і методів роботи сприяє розвитку і вдосконаленню української мови професійно орієнтованого характеру, підвищенню рівня мотивації, формуванню комунікативної компетенції студентів.

Список літератури:

1. Бузько С. А. Формування мовленнєвої культури студентів під час вивчення дисципліни «Українська мова (за професійним спрямуванням). *Філологічні студії. Науковий вісник Криворізького державного педагогічного університету*. 2017. Вип. 16. С. 453–459.

2. Гаценко І. О. Особливості формування мовної особистості майбутнього фахівця у вищому навчальному закладі. *Вісник Чернігівського національного педагогічного університету ім. Т. Г. Шевченка*. 2013. Вип. 111. С. 56–60.

3. Шевчук С. В. Українська мова за професійним спрямуванням : [підручник]. Київ : Алерта, 2012. 696 с.

Hatsenko I. O. MAIN ASPECTS OF TEACHING THE DISCIPLINE "PROFESSIONAL UKRAINIAN LANGUAGE" FOR STUDENTS OF TECHNICAL DIRECTION

The article is devoted to the consideration of the main aspects of teaching the discipline "Professional Ukrainian language" in technical higher education, analyzed the professional aspects and learning outcomes of students in various fields of knowledge and areas of training. The current state of teaching professional terminology, translation, editing, correction of scientific texts is analyzed.

The study raises the issue of using effective teaching methods of the discipline "Professional Ukrainian language" for students of technical specialties, highlights the features and benefits of these methods. It is noted that the effect of the lesson-conference, round table format, review of professional texts, use of Internet technologies in education as new methods and approaches to learning always diversify practical classes, attract attention, interest and further promote active student work.

The article analyzes various types of tasks, namely: compilation of secondary texts (annotations, summaries, abstracts, reports); compilation of actual scientific reports (review; review / review; article); drafting a thesis on a specific topic for oral presentation (presentation of the report, participation in dialogues, polylogue); preparation of oral and written scientific speech (participation in discussions, conferences, round tables, etc., ie the ability to draw up the results in the form of articles, reports at scientific and technical conferences, presentations and educational and scientific reports. The article emphasizes the use of interesting interactive teaching methods: "Interactive tasks", "Training tasks", "Work in groups".

It is established that these methods contribute to the rapid and high-quality survey of theoretical material. It is noted that the principle of validity, argumentation, provability of the answer provides for the installation of a full, consistent, evidential expression of their opinion. In which the student fasts faced with the need to prove their point of view, their version of the problem, which leads to the inclusion in the module of project tasks that allow you to integrate the knowledge of students from different fields of science in solving a problem.

Key words: *teaching methods, aspects of teaching, professional terminology, learning outcomes, basics of professional speech, organization of educational process.*

УДК 81’373.7: 811.161.2
DOI https://doi.org/10.32838/2663-6069/2020.4-1/05

Голуб В. Ю.
Черкаський національний університет імені Богдана Хмельницького

ФУНКЦІЮВАННЯ ТРАНСФОРМОВАНИХ ФРАЗЕОЛОГІЗМІВ У ТВОРАХ ДЛЯ ДІТЕЙ І ЮНАЦТВА (НА МАТЕРІАЛІ ПОВІСТЕЙ ЗІРКИ МЕНЗАТЮК)

У статті проаналізовано особливості вживання фразеологізмів-трансформерів у повістях Зірки Мензатюк «Таємниці козацької шаблі» та «Як я руйнувала імперію».

Увагу зосереджено на дослідженні трансформованих усталених зворотів, що репрезентовані в зазначених художніх текстах. Трансформацію витлумачено як часткову чи повну видозміну фразеологічної одиниці щодо кількісного складу і з погляду синтаксичної специфіки, зміни граматичної форми компонентів та семантичної варіації.

Проаналізовано основні підходи до класифікації трансформованих фразеологічних одиниць. З’ясовано наявні в текстах типи трансформацій, глибше проаналізовано синтаксичну, граматичну та семантичну модифікації. Зміни комунікативної настанови усталеного звороту, предикативних відношень та характеру модальності зараховано до синтаксичної варіації. Граматичну трансформацію витлумачено як зміну категорії способу, виду, перехідності предиката.

Досліджено, що перетворення, пов’язані зі скороченням чи розширенням компонентного складу усталеної одиниці, є найбільш поширеними у вибраних зразках художнього тексту. Лексична заміна компонента узвичаєної формули полягає в зміні одного чи кількох елементів на подібний за функційним навантаженням. Зафіксовано розширення компонентного складу через ускладнення структури вислову дієприслівниковим зворотом. До різновидів скорочення компонентного складу зараховано усічення, фразеологічну контамінацію та фразеологічний натяк. Продуктивним способом семантичної видозміни є подвійна актуалізація фразеологізму, що передбачає вживання в одному контексті фразеологічної одиниці та співзвучної з нею вільного словосполучення. Засвідчено контекстне обігрування компонента фразеологічної одиниці. Наголошено, що використання фразеологізмів-трансформерів актуалізує ті відтінки семантики одиниці, які доцільні у відповідному контексті.

Ключові слова: *фразеологізм, спосіб трансформації, література для дітей і юнацтва, зміна компонентного складу фразеологізму, фразеологічний натяк, фразеологічна контамінація.*

Постановка проблеми. Фразеологізми – це специфічні мовні знаки, що акумулюють досвід поколінь, демонструючи своєрідність світобачення та ментальності конкретного народу. Завдяки експресивно-емоційним властивостям усталені звороти є невіддільним складником арсеналу мовних засобів кожного письменника, оскільки вдале використання фразеологічних одиниць у канві художнього твору забезпечує його максимальний емоційно-інтелектуальний ефект.

Література для дітей і юнацтва постає виразником специфічного художнього бачення реалій життя, що спричинено її особливою комунікативно-психологічною адресністю й рецепцією. Автор творів для дітей, ураховуючи зазначені параметри, обирає оптимальний варіант утілення, який буде комунікативно ефективним. Майстерне використання фразеологізмів, зокрема й трансформованих варіантів, увиразнює твір та ненав’язливо ознайомлює читача-дитину з культурним надбанням народу. Дослідження функціювання фразем-трансформерів – складник належного осмислення й удосконалення вчення про фразеологічну систему української мови.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Фразеологізми неодноразово поставали об’єктом наукових студій. В українському мовознавстві розроблено загальні теоретичні питання (М. Ф. Алефіренко [1], Г. О. Бардукова [2], О. Д. Пономарів [13], Л. Г. Скрипник [14], В. Д. Ужченко [15]), з’ясовано стилістичне використання фразеологічних одиниць (У. Б. Галів [4], С. А. Ганжа [5], Т. М. Князь [7], Н. І. Кочукова, В. М. Молькова [8], І. С. Чернявська [16]), описано авторські модифікації стійких зворотів (О. Г. Важеніна [3], Л. Б. Давиденко, В. М. Бойко [6], В. В. Красавіна [9]) тощо. На дослідницьку увагу заслуговують праці, присвячені висвітленню проблеми функ-

ціювання фразеологізмів у художньому дискурсі, зокрема у творах Дари Корній (Л. В. Шитик [17], Л. В. Шитик, О. А. Нестеренко [18]), у романі «Записки українського самашедшого» Л. Костенко (Л. В. Шитик, О. А. Нестеренко [19]). Специфіка використання фразеологізмів у творах для дітей і юнацтва частково схарактеризована в аспекті їхнього стилістичного навантаження (І. С. Чернявська [16]). Для створення цілісної картини фразеологічної системи української мови актуальним є питання класифікації фразеологічних трансформерів, з'ясування способів трансформації та специфіки їхнього використання в межах художнього тексту.

Постановка завдання. Мета статті – проаналізувати особливості функціювання трансформованих фразеологізмів у повістях «Таємниці козацької шаблі» та «Як я руйнувала імперію» Зірки Мензатюк.

Виклад основного матеріалу. У статті дотримуємося широкого трактування поняття «фразеологізм», за яким до фразеологічної системи мови зараховано не лише усталені, лексично неподільні словосполучення, а й прислів'я, приказки, крилаті слова, афоризми, сентенції, максими, парадокси, літературні цитати та інші конструкції, що побудовані за моделями словосполучень чи речень і відтворюються в мові [13].

У науковій літературі аналізують явище трансформації з різних позицій. З погляду стилістики поняття тлумачать «як видозміну фразеологічної одиниці з певною стилістичною метою» та зосереджують увагу передусім на результатах та естетичному ефекті від таких модифікацій[13, с 125].

О. Г. Важеніна диференціює фразеологічні трансформації на три типи: фразеологічні варіації, структурно-семантичні трансформації та семантичні модифікації. У дослідженні художнього тексту науковець надає перевагу двом останнім типам, оскільки вважає напрям таких змін індивідуально-авторським закріпленням структурно-семантичних модифікацій фраземи, причому саме трансформація має «відцентрову силу найвищого гатунку, тому що в її обширі істотним є збереження лише змістового тла, а формальне вираження відступає на другий план» [3, с. 4].

Наукове зацікавлення викликає погляд на трансформацію як на порушення чинної норми фразеологічної системи української мови. Зокрема, Г. О. Бардукова трактує це поняття як інноваційну фразеологічну девіацію [2, с. 60] та виокремлює: 1) способи формальної інноваційної фразеологічної девіації (полягають у видозміні граматичних та лексичних значень компонентів фраземи): фонетичні, лексичні, граматичні (морфологічні й синтаксичні), контаміновані, поширені, редуковані, мішані; 2) способи формально-семантичної фразеодевіації (видозміни стосуються як формальної, так і семантичної структур фразеологізму): субституція, поширення, еліпсис, контамінація, комбінована трансформація, морфологічна девіація; 3) способи семантичної інноваційної фразеодевіації (порушення тільки значеннєвої фразеоструктури): власне семантична, подвійна актуалізація, універсалізація семантики; 4) функційна інноваційна фразеодевіація – зміна нормативних стилістичних характеристик сталих виразів [2, с. 62–65].

В. Д. Ужченко вважає, що модифікація фразеологізмів спричинена бажанням письменника повернути «звичній формулі з пригаслою від частоти уживання образу експресивну підоснову», тоді знайомий вислів починає звучати із «семантико-експресивним прирощенням контекстно-актуально» [15, с. 190]. На думку науковця, зміни спрямовані на розгортання дії твору у вибраному напрямі, на індивідуалізацію мовлення персонажа, створення гумористичного чи сатиричного ефекту, освіження традиційного образу, інтимізування чи евфемізування зображуваного [15, с. 191]. Прикладом пристосування, тобто органічного уведення фразеологізму в текст, може слугувати використання стійкої одиниці разом із поясненням його в контексті розгортання подій у творі, напр.: – *Що робиться! Що робиться!* ***Стовпотворіння вавилонське****! – знай повторювала тітонька-чергова, перевіряючи вхідні квитки. Дійсно, було схоже на* ***стовпотворіння****, на той момент, коли* ***мови вже змішалися****. З різних сторін* ***чулися українські, польські, англійські*** *і ще хтозна чиї слова* (10, с. 68). У прикладі прочитуємо алюзію на біблійну історію про змішування мов.

Застосування приказок, примовок теж не можливе без їхньої актуалізації в художній канві повісті, напр.: – ***Їхали, возилися, за дуба зачепилися****, – тихенько зітхнула мама. –* ***Не за дуба, серденько, за вербу****… – якось розгублено уточнив тато* (10, с. 128) Унесення змін до тексту примовки мотивовано ситуацією, у якій опинилися герої: через швидку їзду вилетіли на віття верби й заплуталися в них.

На нашу думку, трансформацію потрібно трактувати як часткову чи повну видозміну фразеологічної одиниці щодо кількісного складу і з позиції синтаксичної варіації, зміни граматичної форми компонентів та структурно-семантичних перетворень.

Наявність відмінних тлумачень поняття трансформації фразеологізмів спричинила різні підходи до класифікації способів структурно-семантичних перетворень стійких зворотів. В. Д. Ужченко найуживаніші різновиди трансформованих фразеологічних одиниць поділяє на три групи відповідно до специфіки модифікацій: 1) прийоми, пов'язані зі зміною форми компонентів або компонентного складу фразеологізму; 2) прийоми, які передбачають обігрування стійкого звороту чи його окремих елементів; 3) прийоми, що використовують загальний образ фразеологічної одиниці [15, с. 184]. Наведена класифікація зосереджує увагу на збереженні чи на зміні форми усталеного звороту.

Убачаючи основним критерієм розрізнення змін усталених зворотів відносну постійність семантики і структури фразеологізму, С. А. Ганжа поділяє всі способи видозміни фразеологізмів на два типи: структурно-семантичний, до якого зараховує лексичну заміну компонентів стійкого звороту словами вільного вживання, поширення фразеологізму, фразеологічний натяк, контамінація фразеологічних одиниць, еліпсис фразеологізму, розгорнута метафора [5, с. 192], та семантичний, у межах якого виокремлює власне семантичну трансформацію та подвійну актуалізацію фразеологізмів [5, с. 196].

Отже, беручи до уваги кількісний чи якісний показник зміни фразеологічної одиниці, дослідники класифікують типи трансформацій. Однак основним критерієм є спосіб відхилення від унормованої форми усталеного звороту.

Л. В. Шитик, зважаючи на зміну компонентного складу фразеологізму, пропонує виокремлювати синтаксичну, граматичну й семантичну модифікації [18, с. 314]. На нашу думку, такий підхід дає змогу максимально охопити й систематизувати кількісні та якісні зміни у структурно-семантичних перетвореннях фразеологічних одиниць.

Інтегровано осмисливши теоретичні студії та систематизувавши дібраний матеріал, пропонуємо вдосконалену типологію способів трансформації фразеологізмів.

Синтаксична варіація полягає у зміні комунікативної настанови фразеологізму, зокрема характеру предикативних відношень, модального плану, інверсію, напр.: *Батьки лишалися незворушні. Мабуть, найкраще було викласти їм усю правду, тільки ж і Наталочка затялася. Вона обіцяла Антипкові мовчати, і* ***її*** *обіцянка* ***не буде*** *цяцянкою,* ***яка лиш дурному на втіху*** [10, с. 44]. Завдяки уведенню заперечної частки *не* початкову стверджувальну конструкцію *Обіцянка – цяцянка, а дурневі радість* перетворено на заперечну, окрім цього, фразеологізм зазнав і лексичної заміни компонента на синонімічний (*радість* на *втіху*) та зміни предикативних відношень між частинами складного речення із сурядного протиставного на підрядне означальне.

Зміна граматичної форми компонента передбачає відмінний від оригіналу вид, час, спосіб, перехідність предиката трансформованої одиниці, напр.: *Обережний обережник…Обстоювати церкву не наважився.* ***Хай чужі руки жар загрібають****. Свої біленькі з відшліфованими нігтями краще поберегти* [11, с. 183]. У запропонованому варіанті усталений фразеологізм змінив спосіб з дійсного на наказовий за допомогою уведення частки *хай*. Можлива зміна виду стрижневого дієслова з недоконаного (*тримати язик за зубами*) на доконаний, напр.: *– Тобі, Наталочко, краще* ***притримати язик за зубам****и, – докинула* мама [10, с. 14].

Лексична заміна компонента полягає в зміні одного чи кількох елементів фразеологізму функційно подібними, напр.: *– Мій друже, тобі* ***підсунули непотріб****. Глянь, яке усе бруднюче, – сказала мама татові й докірливо похитала головою* (10, с. 6) – замінено *свиню* на *непотріб*; *– Ну, знаєте! Це виходить достеменно як у казці: піди туди, не знаю куди, принеси те, не знаю* ***котре!*** *– обурилася мама, коли пан Богдан пояснив, у чім річ* (10, с. 11) – займенник *що* замінено на *котрий*.

Розширення компонентного складу стійкої одиниці передбачає кількісну зміну її складників, причому значення фразеологізму не змінюється, а додаткові компоненти покликані підсилити експресивність вислову, напр.: *– Ох! – ледве видихнула мама, відчуваючи, як у неї здерев'яніли ноги*, а ***волосся, руйнуючи зачіску***, ***притьмом полізло догори*** (10, с. 15) Фразеологізм поширений прислівником *притьмом* та ускладнений відокремленою обставиною, вираженою дієприслівниковим зворотом. Унаслідок збільшення складників фразеологізм уточнено, актуалізовано внутрішню форму звороту, напр.: *Наталоччине серце стиснув жаль, що така вона невдатна й безталанна, що* ***пропадає ні за що, ні про що, та ще й з власної вини*** (10, с. 52). Іноді розширення компонентного складу має на меті емоційно увиразнити ставлення мовця до оточення, подій, вчинків, напр.: *Авжеж, вони поховалися.* ***Їхня хата скраю****. Вони воліють бути обережними* (11, с. 159).

Скорочення компонентного складу можливе завдяки прийомам усічення, фразеологічного натяку та фразеологічної контамінації.

Фразеологічний натяк – це згадка про усталений вислів, зокрема використання слів із відомого носіям мови фразеологізму чи структури стійкої одиниці, побудова якої вказує на відомий вислів, напр.: *Щастя, що бабуся не бачила* ***операції «Врятуй кішку»****, а то б наробила крику* (11, с. 92). Приклад ілюструє перегукування з назвою популярного в радянські часи фільму «Операція «И» та інші пригоди Шурика».

Натяк на відомий у радянські часи вислів Карла Маркса «Релігія – опіум народу» використано у зверненні сільської жінки до комуністичної верхівки, напр.: *Я вас прошу про друге: відкрийте нам, удовам, церкву! Тут приїхало начальство і з району, і з області…****Ви в Бога не віруєте****,* ***для вас то опіум****… Але тепер домократія, так по телевізору кажуть… То ви собі моліться на що хочете, на Москву, на Кремль, на чорта, на дідька, – в Софронихи явно зірвало гальма, – а нам відкрийте церкву!* (11, с. 109).

Фразеологічна контамінація полягає в поєднанні двох стійких одиниць в одну на основі семантичної близькості значення всього звороту чи стрижневого компонента, напр.: *Ігрек же знай сипав жартами, хоча то вже було немилосердно: мені здавалося, що* ***я ось-ось лусну від сміху, як мильна булька****!* (11, с. 53) У поданому прикладі поєднано фразеологізми *луснути від сміху* і *лопнути, як мильна булька* завдяки частковій подібності позначуваної дії, що виражена основними компонентами сполук – дієсловами *луснути* та *лопнути*. В один зворот злилися фразеологізми *де не посій, там і вродить* і *сунути свого носа* у реченні *Ох ти ж моє горе, яке* ***де не посій, там і всуне свого носа****!* (11, с. 161).

До прийомів семантичної модифікації належить **подвійна актуалізація**, що полягає у вживанні в одному контексті фразеологічних одиниць та співзвучних із ними вільних словосполучень, напр.: *Бо вона вже нічим не зарадить. Вона* ***провалилася і провалила справу*** (10, с. 49) Перше вживання дієслова *провалилася* констатує дію, яка відбулася в повісті: головна героїня провалилася в колодязь. Однак далі це дієслово використано в структурі фразеологізму, тобто реалізовано його переносне значення. Аналогічний прийом, тільки навпаки: спочатку переносне значення, потім вільне, але образне використання – застосований у такому фрагменті: *Знайти серед них учорашнього оповідача було все одно, що* ***відшукати голку в стозі сіна****. Та на своє превелике здивування Наталочка збагнула, що хлопці збиралися* ***ту голку шукати*** (10, с. 67).

Особливу групу становлять усталені звороти, у яких контекстного обігрування зазнає один з елементів чи вся одиниця, напр.: *Малинові або салатові шнурки – то був не просто* ***писк****, а* ***вереск моди*** (11, с. 41). У наведеному прикладі гра побудована на зіставленні іменника *писк* із синонімом *вереск*, який має значення інтенсивнішого вияву ознаки, що надає комічного відтінку висловленню.

Висновки і пропозиції. Дослідження фразеологічних трансформерів є невід'ємною частиною належного осмислення й удосконалення знання про фразеологічну систему української мови. Уведення в художній текст трансформованих фразеологізмів оновлює експресивність одиниці та надає нових відтінків значення, зреалізованих у відповідних контекстах. Майстерне використання змінених одиниць у канві художнього тексту оживлює й актуалізує узуальне значення мовних формул, демонструє потужний арсенал культурного спадку українського народу.

Розроблена в роботі проблема дає змогу поглибити спектр дослідження мови творів літератури для дітей та юнацтва. Перспективу подальших наукових пошуків убачаємо в дослідженні прагматичного потенціалу фразеологічних одиниць у творах для дітей і юнацтва.

Список літератури:

1. Алефіренко М. Ф. Теоретичні питання фразеології : монографія. Харків, 1987, 136 с.
2. Бардукова Г. О. Способи порушення норми в українській фраземіці. *Українська мова*. 2013. № 1. С. 59–67.
3. Важеніна О. Г. Авторська трансформація загальнонародних фразеологізмів у химерній прозі Євгена Гуцала : автореф. дис. …канд. філол. наук : спец.10.02.01. Вінниця, 2018. 19 с.
4. Галів У. Б. Функційно-стилістичне навантаження фразем у прозі Івана Франка (на матеріалі повістей «Великий шум» та «Петрії та Довбушки»). *Проблеми гуманітарних наук. Серія «Філологія»*. 2016. Вип. 38. С. 154–161.
5. Ганжа С. А. Функційно-стилістичне спрямування у вивченні фразеологізмів сучасної української мови. *Український смисл*. 2017. № 2017. С. 190–199.
6. Давиденко Л. Б., Бойко В. М. Авторські модифікації фразеологічних одиниць у художньому мовленні. *Наукові записки НДУ ім. М. Гоголя. Філологічні науки*. 2012. С. 30–33.

7. Князь Т. М. Трансформація лексичного наповнення фразеологізмів як свідчення динаміки поняття «заможність». *Лінгвістичні дослідження: зб. наук. праць ХНПУ ім. Г. В. Сковороди*. 2015. Вип. 39. С. 21–27.

8. Кочукова Н. І., Молькова В. М. Трансформація та варіативність стійких сполучень слів (на матеріалі української преси). *Young Scientist. Філологічні науки*. 2016. № 4(31). С. 387–390.

9. Красавіна В. В. Авторська трансформація фразеологізмів у романі-колажі Дмитра Кешелі «Родаки». *Наукові праці Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка. Філологічні науки.* 2019. Вип. 48. С. 175–179.

10. Мензатюк З. Таємниці козацької шаблі : пригодницька повість. Львів, 2015, 158 с.

11. Мензатюк З. Як я руйнувала імперію : повість. Київ, 2020. 223 с.

12. Перетята О. С. Проблема національної ідентичності в українській дитячій літературі кінця ХХ – початку ХХІ ст. в естетичному та психологічному дискурсах (на матеріалі творчості З. Мензатюк). *Наукові праці. Серія : Філологія. Літературознавство*. 2011. Вип. 156. Т. 168. С. 98–102.

13. Пономарів О. Д. Стилістика сучасної української мови : підруч. для студ. гуманіт. спец. вищ. закл. освіти. Тернопіль, 2000, 246 с.

14. Скрипник Л. Г. Фразеологія української мови. Київ, 1973, 279 с.

15. Ужченко В. Д., Д. В. Ужченко. Фразеологія сучасної української мови : посібник. Луганськ, 2005, 399 с.

16. Чернявська І. С. Функціонування фразеологізмів у трилогії Всеволода Нестайка «Тореадори з Васюківки». *Лінгвістичні дослідження: зб. наук. праць ХНПУ ім. Г. В. Сковороди*. 2013. Вип. 35. С. 63–68.

17. Шитик Л. В. Специфіка функціювання фразеологічних одиниць в ідіостилі Дари Корній. *Studia Slavica.* Online Publication Date: 01 Jun 2020. URL : https://akjournals.com/view/journals/060/aop/article-10.1556-060.2019.64214/article-10.1556-060.2019.64214.xml.DOI: 10.1556/060.2019.64214.

18. Шитик Л. В., Нестеренко О. А. Способи уведення фразеологічних одиниць у художній текст (на матеріалі роману «Гонихмарник» Дари Корній). *Словесное творчество: знак – образ – смысл*. Сургут : РИО СурГПУ, 2015. С. 160–163.

19. Шитик Л., Нестеренко О. Функційно-стилістичний потенціал фразеологічних одиниць (на матеріал роману «Записки українського самашедшого» Ліни Костенко). *Мовознавчий вісник.* 2012. Вип. 14–15. С. 312–319.

Holub V. Yu. FUNCTIONING OF TRANSFORMED PHRASELOGICAL UNITS IN CHILDREN LITERATURE (ON THE MATERIAL OF ZIRKA MENZATYUK'S STORIES)

The article analyzes the peculiarities of the use of transformed phraseological units in the stories "Secrets of the Cossack sword" and "How I destroyed the empire" written by Zirka Menzatyuk.

Attention is focused on the study of transformed phraseological units, represented in chosen texts. Transformation is interpreted as a partial or complete modification of a phraseological unit through changing in its quantitative composition, syntactic specificity, grammatical form of components, and semantic variation.

The main approaches to the classification of transformed phraseological units are analyzed. The available types of transformations in the texts are clarified, the author investigates syntactic, grammatical, and semantic modifications thoroughly. Changes in the communicative guidelines of the phraseological unit, predicative relations, modality are included in the syntactic variation. Grammatical transformation is interpreted as a change in the category of mood, voice, transitivity of the predicate.

It has been studied that transformations associated with the reduction or expansion of the component of the phraseological unit are the most common in selected examples of the text. Lexical replacement means changing one or more elements to a similar functional load. The author describes the expansion of the component structure due to the complication of the structure of the expression by the adverbial modifier. The types of component structure reduction include reduction, phraseological contamination, and phraseological hint. A productive way of semantic change is the double actualization of the phraseological unit, which involves the use of the phraseological unit and similar to its free phrase in one context. The contextual playing of the component of a phraseological unit is found. It is emphasized that the use of transformed phraseological units actualizes those shades of unit semantic that is appropriate to the context.

Key words: *phraseological unit, way of transformation, children literature, change of component structure of phraseological unit, phraseological contamination, phraseological hint.*

УДК 811.161.2’243’367.6(076.5)
DOI https://doi.org/10.32838/2663-6069/2020.4-1/06

Гончарук О. В.
Івано-Франківський національний медичний університет

Дикан О. В.
Івано-Франківський національний медичний університет

МОДАЛЬНІ ЧАСТКИ У ПРОЦЕСІ ВИВЧЕННЯ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ ЯК ІНОЗЕМНОЇ: ПРАГМАТИЧНИЙ ПІДХІД

Стаття присвячена теоретичному дослідженню ролі і значення модальних часток у процесі вивчення української мови як іноземної в контексті прагматичного підходу до лінгвістичних досліджень. З’ясовано, що модальні частки – це мовні одиниці, які не мають певного денотативного змісту і представляють свій комунікативний потенціал залежно від прагматичних завдань конкретного висловлення. Прагматичний компонент є домінантним у структурі модальності, відповідно, модальні частки постають як репрезентанти саме прагматичних, тобто співвідносних із конкретним мовленнєвим актом, значень. Модальні партикули в українській мові застосовують для надання окремому слову в реченні або цілому реченню додаткових семантичних відтінків, які зрозумілі носіям української мови, проте є складними для розуміння іноземцями. Відповідно, у статті подано методичні рекомендації щодо вивчення модальних часток іноземцями. Запропоновано вивчати модальні партикули на заняттях з української мови як іноземної в контексті певного висловлення. Зокрема, залучати фрагменти розмовного мовлення носіїв української мови у вигляді текстів-діалогів, аудіозаписів, розглядати речення-цитати з українських художніх творів, вчити напам’ять окремі уривки текстів, які б містили найбільш вживані модальні частки, а також знайомитися з усною народною творчістю українського народу, де представлений надзвичайно широкий діапазон партикул. Крім того, доцільно проводити вправи на порівняння висловлювань з модальною партикулою і без неї для розвитку розуміння функцій часток, а разом з тим і мовної інтуїції в іноземного студента.

Модальні частки в мовленні використовують для надання окремому слову в реченні або цілому реченню додаткових семантичних відтінків, відповідно до цього виокремлено такі їх групи: стверджувальні (так, авжеж, аякже, еге ж); питальні (чи, хіба, невже); вказівні (це, оце, ось, ото); окличні (що, за, як); обмежувально-видільні (тільки, лише, лиш, саме, хоч би, якраз, навіть); власне модальні (мов, ледве, чи, мовби, ніби, нібито, навряд чи); заперечні (не, ні); підсилювальні (а, аж, адже, же (ж), -таки, -бо, -но, -то).

Ключові слова: *частка, модальність, прагматичний підхід, українська мова як іноземна, іноземний студент.*

Постановка проблеми. Основними тенденціями розвитку світового соціуму останніх років є прагнення, з одного боку, зберегти поліетнічність і полікультурність, а з іншого – поглибити міжнаціональний діалог та діалог культур. В зв’язку з цим в сучасній лінгвістичній науці питання вивчення іноземних мов набувають особливої актуальності. Вивчення іноземної мови є складним процесом, що вимагає повної заглибленості, а його успіх залежить як від особистісних особливостей студента, так і від ступеня спорідненості рідної та іноземної мов. Прагматичний напрям лінгвістики дозволяє вийти за межі вивчення внутрішньої будови мови, яке відображає найбільш суттєві та стійкі інваріантні зв’язки між її елементами, і проникнути в розуміння мовної сутності, включаючи одиниці й структури мови, в реальне буття людини, розглядаючи мову як фактор і компонент цілеспрямованої соціальної та комунікативної людської діяльності. Таким чином, лінгвістична наука отримала можливість досліджувати мовні одиниці, які позбавлені відповідного денотативного змісту, реалізація комунікативного потенціалу яких залежить від конкретних прагматичних характеристик діалогу, зокрема, модальні частки. Українська мова відрізняється великою кількістю часток, що передають оцінки і почуття мовця і надають особливого забарвлення стилю мовленнєвої взаємодії між тим, хто говорить, і тим, хто слухає. Все це є відображенням важливої ознаки української

культури – емоційності, яка виражається у вільному прояві почуттів, у багатстві мовних засобів для вираження емоцій та емоційних відтінків. У цьому контексті особливого значення набувають дослідження модальних часток зі сфери методики викладання мов як іноземних.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Ґрунтовні дослідження категорії модальності, яка є основною суттю часток, репрезентовано працями В. В. Виноградова, Н. Ю. Швєдової, Г. О. Золотової, В. Г. Гака, Ш. Баллі, В. Г. Адмоні, О. В. Бондарка, В. О. Плунгяна, Г. Вайдта, О. С. Мельничука, І. Р. Вихованця, А. П. Загнітка, В. М. Бріцина, В. В. Мозгунова, Е. А. Крашенинникова, А. Т. Кривоносова, А. Н. Баранова, О. С. Симонова, С. Педченко. Однак, попри давню традицію вивчення модальності, досі не запропоновано єдиного витлумачення обсягу цієї мовної категорії. А лінгводидактичних досліджень модальних часток в українському мовознавстві практично немає.

Постановка завдання. Відповідно, метою нашого дослідження є розгляд модальних часток у контексті прагматичного підходу та надання методичних рекомендацій щодо вивчення їх іноземними студентами.

Виклад основного матеріалу. В українській мовознавчій науці частки розглядаються як окрема частина мови, не пов'язана з прийменниками, сполучниками та прислівниками. Попри розмаїття поглядів на ознаки часток, науковці відзначають, що більшість часток у своєму значенні містить модальні відтінки й тяжіє до категорії модальних слів. «Часткою називається службова частина мови, що надає окремим словам, словосполученням, реченням додаткових смислових та емоційних відтінків у значенні або використовується для творення деяких граматичних форм та нових слів. Від інших службових частин мови частки відрізняються тим, що не є засобом синтаксичного зв'язку. Основне призначення їх полягає у видозміні значень окремих слів, цілих речень» [6, с. 245].

За визначенням українського мовознавця С. Педченко: «Модальна частка – це універсальний засіб вираження модусних компонентів висловлювання, який транслює додаткову інформацію, украй необхідну для формування модальної рамки речення» [7]. Вперше як окреме функціональне угруповання модальні частки були виділені В.В. Виноградовим [2].

Модальні частки в мовленні використовують для надання окремому слову в реченні або цілому реченню додаткових семантичних відтінків, відповідно до цього можна виділити такі групи модальних часток: стверджувальні (так, авжеж, аякже, еге ж); питальні (чи, хіба, невже); вказівні (це, оце, ось, ото); окличні (що, за, як); обмежувально-видільні (тільки, лише, лиш, саме, хоч би, якраз, навіть); власне модальні (мов, ледве, чи, мовби, ніби, нібито, навряд чи); заперечні (не, ні); підсилювальні (а, аж, адже, же (ж), -таки, -бо, -но, -то). Трактуючи модальність з позицій сучасної граматичної типології, Л. А. Бірюлін та О. Є. Корді виділяють шість типів модальних значень, об'єднаних ознакою «точка зору мовця», яка включається у будь-яке витлумачення модальності [12, с. 67–68].

1) Оцінка мовцем змісту висловлення з погляду реальності / ірреальності.

2) Оцінка ситуації, про яку йдеться у висловленні, з погляду її можливості, необхідності або бажаності.

3) Оцінка мовцем міри його впевненості у достовірності висловленого.

4) Цільова установка мовця або комунікативна функція висловлення. За цією ознакою усі речення поділяються на розповідні, питальні, спонукальні, оптативні (виражають бажання).

5) Значення ствердження / заперечення.

6) Емоційна та якісна оцінка змісту висловлення, яка виражається лексично (словами зі значенням «погано» або «добре», просодично, а також за допомогою вигуків.

Аналогічні погляди домінують у синтаксисі української мови, про що свідчить інтерпретація модальності, представлена в енциклопедії «Українська мова»: «модальність (... від лат. modus – спосіб, міра) – це функціонально-семантична категорія, яка виражає відношення змісту висловлення до дійсності або суб'єктивну оцінку висловлюваного» [13, с. 367].

Значну увагу лінгвістів привертають модальні частки як найменш досліджена лексико-граматична категорія, що займає окреме місце в партикулятивній системі сучасної української мови. Аналіз наукової літератури доводить, що питання про частки загалом і модальні зокрема на сьогодні остаточно не вирішене. Зумовлено це передусім особливостями функціонування партикул, а саме: багатозначністю, поліфункційністю, нечіткими семантичними межами, тісним зв'язком із семантико-синтаксичною структурою речення, здатністю утворювати своєрідні партикулятивні комплекси, вступати в омонімічні відношення з іншими граматичними класами (сполучниками, прислівниками, модальними словами тощо). Прагматичний

компонент є домінантним у структурі модальності, відповідно, модальні частки постають як репрезентанти саме прагматичних, тобто співвідносних із конкретним мовленнєвим актом, значень. Під час пояснення значення модальних часток іноземним студентам необхідно враховувати передусім прагматичні (умови ефективності мовленнєвого акту, оцінка мовцем загального фонду знань, особливості його думок, поглядів, інтересів тощо) пресупозиції. Оскільки модальні партикули репрезентують різноманітні модальні смисли і їх значення зумовлене конситуацією і надто динамічне, щоб ідентифікувати на окремі значеннєві елементи, то й пояснювати їх іноземцям необхідно в певному контексті, із урахуванням конкретної ситуації. Наприклад: ***Так,*** *Ахмед відповів;* ***Тільки*** *Ахмед відповів;* ***Невже*** *Ахмед відповів?;* ***Хай би*** *Ахмед відповів;* ***Навіть*** *Ахмед відповів; Ахмед* ***же*** *відповів.* Як бачимо, частки надають різні смислові відтінки окремим словам або групам слів у висловленні, вони виражають ставлення мовця до описуваної ситуації, до адресата, його висловлювання, а також до свого висловлювання. Здатність передавати різні відтінки змісту, які зрозумілі для всіх носіїв мови і важкодоступні для іноземців, є характерною особливістю часток. Ба більше, значення частки повністю залежить від контексту і може бути проаналізовано лише в складі певного висловлювання. Саме тому вивчення часток іноземцями, як і їхній переклад на іншу мову, є надзвичайно складним.

Насамперед це зумовлено тим, що українські модальні частки відзначаються надзвичайно ускладненою семантикою і навіть ті партикули, які вважаються синонімічними, не завжди можуть бути взаємозамінними у певній комунікативній ситуації. А окремі частки, навпаки, відрізняються поліфункційністю, багатозначністю, що теж суттєво ускладнює їхнє засвоєння іноземцями. Зміст українських часток непрозорий, багатоаспектний і може бути з'ясований тільки в контексті. Зазначимо, що в українському мовознавстві не існує, на відміну від російського, словника часток [14], який би значно полегшив роботу викладачів української мови як іноземної під час десементазиції модальних часток. Звернення до двомовних словників не дає бажаного результату, оскільки в більшості словників частки подані фрагментарно, набір варіантів їхнього перекладу обмежений, критерії вибору перекладеного варіанту не вказані. На жаль, в українській лінгвістиці ще не розроблені двомовні словники, присвячені перекладу українських часток (дискурсійних слів), як, наприклад, у німецькій лінгвістиці, де було укладено та видано німецько-англійський словник прислівників і часток [15]. До того ж значні труднощі для іноземців становить засвоєння механізму вживання модальних часток різних семантичних груп у певних позиціях у реченні.

Отже, еквівалентні відносини між частками і одиницями іншої мови не можуть мати постійного характеру, а будуть кожен раз встановлюватися залежно від контексту, тобто не в сфері мови, а в сфері мовлення. Оскільки у часток замість денотативного значення є яскраво виражена прагматична функція, то головним завданням під час пояснення іноземцям їхнього значення, перекладу частки є насамперед правильне визначення цієї функції з урахуванням контексту; потім необхідно підібрати мовні одиниці мови перекладу, які здатні виконати функцію, еквівалентну функції частки.

З огляду на вищесказане, можна стверджувати, що пояснення семантики модальних часток, як і механізму їхнього вживання, може бути здійснено тільки на основі текстів, які б містили різноманітні комунікативні ситуації з використанням модальних партикул. Особливо доречним буде залучення фрагментів розмовного мовлення носіїв української мови. Це можуть бути як невеликі тексти-діалоги, так і аудіозаписи діалогів, де учасники розігрують короткі ситуації з щоденного життя. Значно полегшать розуміння механізму вживання модальних часток, обґрунтують сенс їхнього використання і речення-цитати з українських художніх творів. А багатство змісту модальних часток, їхні функції розкриють фрагменти текстів з усної народної творчості українського народу. Отже, важливим є саме контекст, в якому розкриваються функції частки, яка використовується. Доречним буде і вивчення напам'ять окремих уривків текстів, які б містили найбільш вживані модальні частки. Крім того, доцільно проводити вправи на порівняння висловлювань з модальною партикулою і без неї для розвитку розуміння функцій часток, а разом з тим і мовної інтуїції в іноземного студента.

Модальні партикули слугують засобом творення різних типів речення: стверджувальних, заперечних, питальних, спонукальних, окличних чи таких, що виражають невпевненість, сумнів. Тому також принагідно згадати і про вивчення формотворчих та заперечних часток на заняттях з української мови, які найбільш часто вживаються в мовленні іноземними студентами і, відповідно, потребують детальнішої аргументації.

З формотворчими частки **хай, нехай** студенти-іноземці ознайомлюються під час вивчення творення наказового способу дієслова, які виражають «волеви-

явлення мовця, що залежно від конкретної комунікативної ситуації набуває модальних відтінків наказу, команди, заклику, застереження, поради, побажання тощо» [11, с. 419]. Проте вказані волітивні партикули послаблюють апелятивність та категоричність імперативної семантики дієслова та наповнюють зміст речення якісно новими модальними відтінками. Висловлення з такими партикулами експлікують спонукання мовцем до дії чи набуття стану того об'єкта (об'єктів), що не є безпосереднім учасником комунікативного акту, або виражає таку бажану дію, яка можлива лише за наявності доброї волі адресата.

Частки ***хай, нехай*** займають фіксовану припредикатну позицію і здебільшого представлять такі модальні значення: а) волюнтативні: ***Нехай*** *студенти ще дописують контрольну роботу* (дозвіл); ***Хай*** *швидше пише контрольну роботу* (пом'якшене спонукання); ***Хай не*** *списує контрольну роботу* (застереження у поєднанні з заперечною часткою ***не***); ***Хай*** *студент буде уважний при написанні контрольної роботи* (порада) тощо; б) оптативні: ***Нехай*** *серця не знають супокою,* ***Хай*** *обганяють мрії часу біг, І наша юність буде хай такою, щоб їй ніхто не заздрити не міг* (В. Симоненко) (заклик-побажання); ***Нехай*** *буде так* (бажання з відтінком згоди); ***Нехай*** *щастя і любов панують в серці* (власне бажання) [10]. З метою кращого засвоєння іноземними студентами волітивних партикул варто запропонувати їм завдання на написання побажань до Дня народження, Дня студента, Дня медика тощо.

Під час вивчення української мови як іноземної студенти вперше знайомляться з формотворчими частками під час вивчення утворення дієслівних форм, зокрема умовного та наказового способів. Як відомо, формотворчі частки **би, б** беруть участь в утворенні умовного способу дієслова. В такому разі іноземцям варто закцентувати увагу на вивченні зазначених часток як таких, що використовуються для побудови простих і складних підрядних речень з метою вираження дії або стану, бажаного або можливого за певних умов. З метою деталізації та закріплення матеріалу про умовні речення схему утворення форми умовного способу **Минулий час дієслова + би (б)** слід опрацювати на прикладах найбільш поширених конструкцій в українській мові, зокрема:

Якби … , то …б (би)… *(****Якби*** *знав, де впадеш,* ***то*** *соломи підстелив* ***би;*** Якби мені черевики, то пішла б я на музики (Т. Шевченко*))*

Якби я…, я б (би)… *(****Якби я*** *знав українську мову,* ***я б*** *читав українські книжки)*

Я … б (би), але … *(****Я*** *поїхав* ***би*** *на море,* ***але*** *в мене немає часу)*

Я хотів би (Я хотіла б) … *(****Я хотів би*** *відвідати друзів)*

Як би я хотів (хотіла)… *(****Як би я хотів*** *полетіти в Нью-Йорк)*

Як мовна універсалія, заперечення виявляється на різних рівнях: лексичному, словотвірному, синтаксичному, фонетичному [13, с. 201]. Науковці розглядають комунікативні одиниці зі значенням заперечення як такі, що реалізують його явно, експліцитно, якщо структура цих одиниць включає в себе граматично виражені показники заперечення. З-поміж граматичних сигналізаторів наявності заперечного значення (займенники і прислівники ніхто, ніщо, ніякий, ніде, ніколи, нікуди, аніскільки, анітрохи та інші, заперечні сполучники ні…ні, ані…ані, заперечний предикатив немає та ін.) науковці також виділяють в українській мові частки ***не, ні***. Так, розглядаючи засоби вираження заперечення, науковці на перше місце ставлять саме частку ***не*** «як основний лексико-граматичний засіб вираження заперечення» [8, с. 93], «функціонування якої у препозиції до будь-якого члена речення робить конструкцію загально- або частковозаперечною» [13, с. 201].

Для розуміння іноземними студентами негативних партикул потрібно з'ясувати відмінність та особливості їх використання у загальнозаперечних та частковозаперечних реченнях. У загальнозаперечних конструкціях заперечення стосується всього висловлювання, що на формальному рівні відображається позицією заперечної частки у складі присудка: ***Не чути*** *землі під ногами;* *Зуб на зуб* ***не попадає***. А в частковозаперечних – заперечення стосується окремих членів речення, зокрема вживається при підметі та другорядних членах речення, наприклад: ***Не все*** *те золото, що блищить*.

Ще одним показником заперечного значення виступає частка ***ні***. Науковці схильні розглядати цю частку у поєднанні з часткою ***ані***. Н. Г. Озерова розглядає частку ***ані*** як синонімічну до частки ***ні***: «про синонімічність *ні* та *ані* говорить той факт, що вони можуть вживатися в одній заперечній конструкції, поєднуючи однорідні члени речення і посилюючи заперечення цієї конструкції» [5, с. 56]: *Мій друг* ***ані*** *трохи не змінився = Мій друг* ***ні*** *трохи не змінився.* Частки ***ні*** та ***ані*** можуть визначатися як своєрідні підсилювальні засоби «заперечної семантики синтаксичних конструкцій» [13, с. 201]. Наприклад: *Вона не хоче* ***ні*** *їсти,* ***ні*** *пити; Я* ***ні*** *слова тобі не скажу; Я туди* ***ані*** *ногою.*

Незрозумілим явищем для іноземних студентів є явище подвійного заперечення чи подвійної

негації [16], тобто вживання в заперечному реченні разом із заперечними партикулами неозначених займенників та прислівників, що потребує більш детального їх роз'яснення на заняттях з української мови як іноземної. Наприклад: *Вечірнє сонце, дякую за всіх, Котрі* ***нічим не*** *осквернили душ* (Л. Костенко); ***Ніхто, ніяк, нічим не*** *спинить Людьми угноєний прогрес* (І. Світличний); ***Ніхто нічого нікому не*** *казав.* Паралельне використання заперечних часток із заперечними фразами зумовлює полінегативний статус мови. Загалом полінегативність мови – явище історичне і саме для слов'янських мов характерний полінегативний тип заперечних конструкцій.

Як бачимо, модальні партикули слугують засобом творення різних типів речення: стверджувальних, заперечних, питальних, спонукальних, окличних чи таких, що виражають невпевненість, сумнів. Вживання модальних часток збагачує мовлення людини експресією, допомагає більш точно передавати зміст думки у висловлюванні.

Висновки і пропозиції. Таким чином, досконале володіння українською мовою як іноземною без засвоєння іноземцями модальних часток не можливе. Їхня відсутність в українському розмовному мовленні робить його неприродним, «неживим» у сприйнятті носія української мови. До того ж значна частина висловлювання втрачатиме так звані модальні характеристики: ставлення мовця до висловлювання, до адресата. Тому іноземця, який навіть дуже добре володіє українською мовою, але у розмовному мовленні не використовує модальних часток, легко вирізнити саме за цим критерієм. Досконале засвоєння модальних часток іноземцями у процесі вивчення української мови можливе тільки у разі активного залучення матеріалу, який містив би якнайбільше контекстних випадків вживання модальних часток, розкривав би їхню семантику, функції та пояснював механізм застосування. У зв'язку з цим особливо важливим є включення модальних часток у навчальний план дисципліни «Українська мова як іноземна» та розробка методичних засад їхнього викладання.

Список літератури:

1. Вежбицкая А. Язык. Культура. Познание : пер. с англ. Москва : Русские словари, 1996. 416 с.

2. Давиденко М. О. Частки української мови з погляду їх складу, функції та семантики : дис. ... канд. філол. наук : 10.02.02. Одеса : Одес. пед. ін-т ім. К. Д. Ушинського, 1993. 162 с.

3. Загнітко А. П. Частки в системі службових частин мови : типологійний і лексикографічний вияви. *Лінгвістичні студії : зб. наук. пр*. 2011. Вип. 22. С. 104–115.

4.Минченков А. Г. Русские частицы в переводе на английский язык. СПб. : Химера, 2001. 96 с.

5. Озерова Н. Г. Средства выражения отрицания в русском и украинском языках. Київ : Наук. думка, 1978. 118 с.

6. Олійник О. Б., Шинкарук В. Д. Граматика української мови : навч. посіб. Київ : Кондор, 2007. 544 с.

7. Педченко С. До проблеми класифікації модальних партикул. *Мовознавство*. №2. С. 45–49.

8. Педченко С. Семантико-синтаксична специфіка модальної поведінки заперечного маркера не. *Філологічні науки : зб. наук. праць*. Полтава, 2011. № 1(7). С. 92–99.

9. Симонова Е. С. Формирование состава и развитие функций модальных частиц в украинском языке : автореф. дисс. ... канд. филолог. наук. Київ, 1982. 19 с.

10. Степаненко М., Педченко С. Семантика і функціювання модальних часток у сучасній українській літературній мові : монографія. Полтава : ПП «Астрая», 2019. 222 с.

11. Сучасна українська літературна мова : підручник / [А. П. Грищенко, Л. І. Мацько, М. Я. Плющ та ін.] ; за заг. ред. А. П. Грищенка. Київ : Вища школа, 1997. 493 с.

12. Теория функциональной грамматики: Темпоральность. Модальность [отв. ред. А. В. Бондарко]. Ленинград : Наука, 1990. 263 с.

13. Українська мова : енциклопедія. Ред. кол. : В. М. Русанівський, О. О. Тараненко [та ін.]. 3-тє вид., зі змінами і допов. Київ : Укр. енцикл. ім. М. П. Бажана, 2007. 856 с.

14. Шимчук Э., Щур М. Словарь русских частиц. Frankfurt am Main, 1999. 232с.

15. König E. Adverbien und Partikeln: ein deutsch-englisches Wörterbuch Heidelberg, 1990. 234 с.

16. Krzhizhkova E. K voprosu o tak nazyvaemoj dvojnoj negacii v slawjanskich jazykax. *SLAVIA*. 1968. XXXVII/1. S. 21-39.

Honcharuk O. V., Dykan O. V. MODAL PARTICLES IN THE PROCESS OF STUDYING THE UKRAINIAN AS A FOREIGN LANGUAGE: THE PRAGMATIC APPROACH

The article is devoted to the theoretical study of the role and significance of modal particles in the process of studying the Ukrainian as a foreign language based on the pragmatic approach to linguistic research.

It has been found that modal particles are language units that do not have a specific denotative content and their communicative potential depends on the pragmatic tasks of a particular utterance. As the pragmatic component is dominant in the structure of modality, modal particles appear as representatives of pragmatic meanings, ie correlated with a particular speech act. Modal particles in the Ukrainian language are used for giving a single word in a sentence or a whole sentence additional semantic nuances understandable for Ukrainian native speakers, however, difficult to understand for foreigners. Accordingly, the article provides guidelines for the study of modal particles by foreigners. It is suggested to study modal particles in Ukrainian language classes as a foreign language in the context of a certain utterance, involving fragments of spoken Ukrainian language in the form of texts-dialogues and audio recordings, considering sentences-quotations of Ukrainian art works, memorizing separate passages of texts with the most used modal parts, and getting acquainted with Ukrainian oral folk art, by reason of an extremely wide range of particles. In addition, it is advisable to conduct exercises for comparing statements with a modal particle and without it that develops an understanding of the particles functions as well as linguistic intuition in a foreign student.

Modal particles in speech are used for giving an individual word in a sentence or a whole sentence additional semantic nuances, in accordance with this, the following groups are distinguished: affirmative (yes, of course, ayakzhe, ege zh); interrogative (or, perhaps); pointing (this, this, here, here); exclamatory (what, for, how); restrictive-secretory (only, only, only, exactly, at least, just, even); actually modal (as if, barely, or, as if, as if, as if, hardly); negative (no, no); amplifying (and, already, after all, same (w), -taki, -bo, -no, -to).

Key words: *the particle, the modality, the pragmatic approach, the Ukrainian language as a foreign, foreign student.*

УДК 811.161.2’373.21
DOI https://doi.org/10.32838/2663-6069/2020.4-1/07

Горенко В. М.
Харківський національний педагогічний університет імені Г. С. Сковороди

ТОПОНІМІКОН ПОЕТИЧНИХ ТВОРІВ ІВАНА ПЕРЕПЕЛЯКА

У статті досліджено топонімікон поетичних творів І. Перепеляка. Встановлено, що в мовній картині світу автора значне місце належить топонімам, які характеризуються різноплановістю сприйняття рідної землі крізь парадигми закордоння, чужини та світу. Виявлено, що географічний простір І. Перепеляка вербалізується такими лексико-семантичними групами топонімічної лексики: макротопонімами, хоронімами, ойконімами, астронімами, комонімами, урбанонімами та оронімами. Поет органічно і майстерно вводить у полотно віршового твору хороніми, які займають значне місце в його мовотворчості.

Досліджуючи топонімічну мовотворчість, ми постійно актуалізуємо низку понять-символів, які в художньо-семантичній площині автор трансформує як у ранній, так і в пізній періоди своєї творчості. Україна постає як географічний і ландшафтний простір, як батьківщина близька та батьківщина далека (зокрема, період перебування на військовій службі), як поневолений край, як країна боротьби, волі і державності.

Варто зазначити, що антропонімікон І. Перепеляка яскравий і багатоплановий, він засвідчує глибокі знання поета зі світової історії та культури. Йдеться про визначних діячів науки, культури, літератури, національних героїв, визначних постатей національного та світового масштабу. Маємо полярні сприйняття позитивного або негативного конотаційного наповнення. Плідно використовуючи концептуальний топонім УКРАЇНА, автор нерідко вдається до узагальнення й абстрактності. Тому до цього ключового слова відноситься багато контекстуальних синонімів, закарбованих у словах: «держава», «країна», «земля», «ненька-мати», «край», «батьківщина». Для І. Перепеляка простір рідної землі асоціюється з улюбленими річками, містами, селами, деревами, квітами, словом, поняттями, які пов’язані з українським простором. На лоні цієї художньо-семантичної площини поет акцентує увагу на свободолюбстві, самоствердженні незалежності, духовності країни як живої істоти.

Ключові слова: *топоніми, хороніми, макротопоніми, ойконіми, астроніми, комоніми, урбаноніми, омоніми.*

Постановка проблеми. Сучасні тенденції мовознавчих досліджень характеризуються, зокрема, осмисленням функціональних можливостей топонімікону поетичних творів. Ця тема є дуже актуальною. Праця ґрунтується на дослідженнях мовознавців (Л. Голуб, В. Калінкін, Ю. Карпенко, М. Мельник, Т. Можарова, І. Хлистун, М. Торчинський), які досить глибоко вивчають питання топонімікону, який є невід’ємною частиною осмислення мовної картини світу.

Вивчення територіальної поширеності різних топонімічних типів є важливим як для з’ясування специфічних особливостей топоніміки, так і для прояснення низки проблем історії народу, особливостей органічного розвитку української мови. Будучи складником лексики мови, топонімічні назви, як і особові імена людей, мають істотні відмінності порівняно з іншими лексичними групами, що дозволяє говорити про певну автономність топонімічних назв всередині словникового складу мови. Топонімічні назви, на відміну від інших слів, зокрема й особових імен, завжди границно локалізовані, тобто прив’язані до території, називаючи певні об’єкти місцевості.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Запропонована тема є цікавою для дослідження, оскільки вона характеризує особливості вживання топонімів у поетичній мовотворчості І. Перепеляка. У працях науковців здебільшого аналізуються поетичні ономастикони окремих авторів: Л. Костенко, Я. Славутича, Д. Павличка, І. Драча та інших.

Постановка завдання. Метою статті є виявити, чітко пояснити різнобарвний концепт *топоніму* з наукової точки зору та його вербалізацію у лінгвоментальній інтерпретації поезії І. Перепеляка. Варто зауважити, що нині ці лексичні одиниці відносно мало досліджені в ліриці поета. Розгляд особливостей вживання топонімів у структурі поетичної концептосфери І. Перепеляка і є основною метою роботи.

Виклад основного матеріалу. Велику групу власних назв у поетичній мовотворчості І. Пере-

пеляка становлять *топоніми*, які охоплюють різні розряди: хороніми, гідроніми, ойконіми, урбаноніми. Досліджуючи хороніми, необхідно враховувати назви частин світу, країн, великих за обсягом регіонів і територій. Гідроніми здебільшого містять назви водяних об'єктів (річки, рідше – моря, океани, озера). Серед ойконімів виділяють національні, історичні та світові місця, ороніми – назви гір і гірських вершин, які виконують роль не тільки територіальних чи національних орієнтирів, а й уособлюють загальнолюдські поняття, ідеї, цінності.

Репрезентація географічного простору в поетичному тексті спонукає дослідника мати на увазі мовну картину світу як частку художнього хронотопу, що зумовлена ідеологічними, філософськими уявленнями про світ та його індивідуально-авторські образи. Цілком слушно мовознавці зазначають: *«Мовне вираження простору на кожному етапі розвитку української поезії виявляється не тільки через географічні назви, реалії міста чи села, а й художні засоби, пов'язані з традиціями різного географічно культурно-історичного, морально-етичного простору»* [4].

Аналіз топонімікону поетичних творів І. Перепеляка доводить, що автор органічно і майстерно вводить у полотно віршового твору хороніми, які займають знане місце в його мовотворчості. Географічний простір І. Перепеляка вербалізується такими лексико-семантичними групами топонімічної лексики: 1) ***макротопоніми:*** *Азія, Африка, Америка, Європа;* 2) ***хороніми:*** *республіки;* 3) ***ойконіми:*** *міста;* 4) ***астіоніми:*** *назви міст, містечок в Україні;* 5) ***комоніми:*** *назви селищ і сіл на території України;* 6) ***урбаноніми:*** *Княжа Гора, Карлів міст;* 7) ***ороніми:*** *гори, вершини.*

Уявно подорожуючи світом, І. Перепеляк шукає ознаки рідної землі скрізь, де б він не був. Тому топоніми *Карибське море, Куба, Гавана, Ніагара, Біскайська затока* ніби вказують поетові дорогу додому, а *Сула, Оболонь, Полтава* – то маркери рідної сторони. Назви великих територій, частин світу й держав автор здебільшого використовує для показу глобальних явищ, важливого для історичного буття України. Так, він удається до великих за обсягом описових конструкцій, в яких показано утиск української мови й культури з боку Російської імперії. І. Перепеляк майстерно замінив ці макротопоніми влучними ойконімами із негативною конотацією.

Так, макротопонім *Москва* вживається близько 30 разів і набуває негативної метонімізації: *«Штрикати в очі узялась тоді* ***Москва****»*; *«****Москва*** *нас, хлопці, обдурила»*; *«Хто поневолив нашу* ***Україну****? / Чому ні слова, знов мовчить* ***Москва,*** */ Уже й не згадує про* ***Переяслав****»*; *«А тут* ***Москва*** *уже штовхає Україну / Війною йти на шведа!»*; *«Не хочуть козаки* ***Москві*** *служити!»*; *«І скільки буде ще* ***Москва*** *гнобити? / Ні, ми не можемо так далі жити!»*; *«Державі – хліб!» – розказують плакати, / Зерно ж незмінно забира* ***Москва****»* [2, с. 373].

Смислове поле твориться на перетині рідного, життєвого, гідного (України, козаків, Переяслава) та ворожого, нежиттєвого, посиленого семантикою поневолення, гноблення, війни, голоду. У своїх поезіях І. Перепеляк часто трансформує негативізм оніма *Москва* синонімічними концептами СРСР, Росія: *«На противагу / Жорстокому режиму / Царської* ***Росії*** */ І тоталітарному комуністичному / Керівництву / У колишньому* ***СРСР****»*; *«А дехто називає мене – / Не вірите? – фашистом / А за що?/ За те, / Що я люблю* ***Росію****»*; *«Ха-ха, яке устремління / Щоб задушити в обіймах / Нашу* ***Росію*** */ І вашу Україну / Стараюся сьогодні! // Спитайте, хто розвалив* ***СРСР****, / Я відповім – масони!»* [3, с. 586].

Показово, що семантичне зіткнення минулого й сучасного в такому разі виявляє не тільки трагізм, а й абсурдність ситуації, що непрямо спонукає до змін. Як носії героїчного минулого, історичної пам'яті ойконіми І. Перепеляка не лише передають інформацію про певну подію в історії України, а й виконують експресивну функцію, з допомогою якої автор трансформує не лише власні емоції, а й відчуття всієї країни. Автор реалізує синонімічний хоронім ***Північ*** у таких рядках: *«І забомбили дзвони / Неоколонізації. Як повернути / «Втрачену» територію? / І повіяло холодом з* ***Півночі*** */ Яка там іще / Державність України»* [3, с. 550].

Дослідники онімного простору художніх творів завжди акцентують увагу на вербалізації концепту УКРАЇНА у лексико-семантичних площинах та його важливості для презентації й осягнення художньо-образного мислення поета. Як показує здійснений аналіз, у поетичному просторі І. Перепеляка вказаний концепт особливо семантично та експресивно насичений, його частотність дуже висока (70).

Топонім Київ – один із найбільш уживаних. Окрім прямого значення столиці, він може символізувати славетне минуле народу, сподівання і мрії ліричного героя, риси національної самоідентифікації; джерело любові. Одні називають цей хоронім ***територіонімом, адміністратонімом, суверенонімом,*** для інших – це ***байкопоетонім, власнеонім.*** Ми вважаємо цю назву дуже

близькою для поетичного мовомислення І. Перепеляка, який вживає цей термін 70 разів.

Низка топонімів яскраво вплелася у канву поетичних творів І. Перепеляка (вони згадуються кілька разів у поезіях). Доречно зауважити про симпатії митця до гідронімів *Дніпро і Сула*, які використовуються у поетичних текстах 10 і 6 разів відповідно. Позитив відчувається у вербалізації макротопоніма *Київ,* який через метонімізацію вживається у поезіях близько 70 разів: *«Туди, у* ***Київ,*** *про який я мрію / Давно, де дух святий старовини! / В прекрасний* ***Київ*** *– геть від чужини! / Наш* ***Київ****, а не їхній»* [2, с. 202]; *«У* ***Києві*** *чека мене новий врожай, / Там допишу свою історію Вкраїни!»* [2, с. 203]; *«Не можу я свій принцип побороти: / любити більше* ***Київ****, ніж* ***Москву****»*[3, с. 11]; *«Я спирався на наймані / варязькі війська, / Аби здобути у Києві / верховну владу»* [3, с. 54].

Так, онім ***Україна*** поет вживає близько 70 разів у різних значеннях: *«Геть польське, / Московське, / Німецьке /* ***Україна*** *– для українців!»* [3, с. 185]; *«В останнє гляну / на Варшаву і Москву. / І* ***Україну*** *пригорну до себе»* [3, с. 265]. Митець сміливо заявляє про недопущення повернення в минуле: *«А найголовніше – забракне бажання / Виховувати в собі почуття / Власної гідності / І прагнення самоідентифікуватися / В політично / Свідомого українця / То Україна неминуче / Перетвориться / В* ***Малоросію****»* [3, с. 562].

Різнобарвна палітра топонімів І. Перепеляка потребує ґрунтовного дослідження та аналізу, ми маємо на увазі його великі поетичні форми – поеми, але варто оглядово продемонструвати географічний світогляд митця, його майстерність у зображенні держав, країн, великих і малих територій, сталих історичних назв частин великих міст. Поету подобаються такі ойконіми: *Січ, Хортиця, Стамбул, Азов, Чорнобиль, Турбаї, Оболонь, Санта Марія (острів), Сьєрра Маестро, Ель Юро, Візантія, Еверест, Урал, Бабин Яр, Афон, Говерла, Єрусалим, Освенціум, Ватикан.*

Досліджуючи вживання хоронімів, ми запровадили їхнє використання у двох вимірах: макротопонімічному (***хороніми***: назви частин світу, держав і великих територій (*Америка, Куба, Єгипет, Польща, Європа, Туреччина, Ізраїль, Індія, Крим, Персія, Палестина, Сибір, Татарстан, Росія (СРСР), Швеція, Канада)*; ***ойконіми***: назви міст (*Берлін, Бостон, Вашингтон, Вроцлав, Гавана, Тель-Авів, Варшава*, *Стамбул, Париж, Дрезден, Даллас, Краків, Лос-Анджелес, Нью-Йорк, Новгород, Рим, Санкт-Петербург, Сан-Франциско, Тбілісі, Ярославль)*; мікротопонімічному (***астіоніми****:* назви населених пунктів на теренах України (*Київ, Полтава, Переяслав, Бровари, Батурин, Гадяч, Мерефа, Очаків, Зміїв; Основа, Оболонь, Михайлова Гора, Хлипівка, Кирилівка, Березова Рудка, Друга Гнилиця*).

Вдалою демонстрацією здатності поліфункціонування можна вважати поему-містерію «Судний день», яку поет присвятив Д. Павличку. Наявність майже всіх частин світу вербалізується у багатьох назвах океанів, пустель, гір: *«Ось льоди Північного Льодовитого і Гренландії / Посунули на південь, і Атлантика / Відразу починає заливати / Східні узбережжя Америки: / Бостон, Нью-Йорк, Балтімор»* [3, с. 84].

Читаючи поему, уявляєш красу й багатство нашої планети: *Західно-сибірську низовину, Тургайську улоговину, Аральське море, Казахстан, низовини Південної Америки, Південну Атлантику, Північну Африку, Атлаські гори, Сахару, Ближній Схід.* Поет-мандрівник майстерно змальовує європейські хороніми: *Хібіни, Карпати, Кавказ, Кримські гори, Алтай, Саяни, Забайкалля.* У поетичних творах І. Перепеляка можна зустріти і оніми на позначення назв гір і вершин: *Говерла, Афон, Ельбрус, Карпати, Еверест.*

Для змалювання краси України поет часто використовує ***урбаноніми***, які органічно доповнюють і репрезентують історичні місця не тільки рідних міст, а й ті, які автор уявляє у міжнародному дискурсі. Досить назвати низку понять (*Лавра, Софіївський собор, Бабин Яр*, *Літній сад)*, як в нашій уяві постає репрезентація вказаних топонімів крізь призму УКРАЇНА – СВІТ як концепти світоглядного мислення долі рідного краю та його народу поза межами конкретного географічного простору: *«Ти хочеш залякати, що помру, / Навіки ляжу / в* ***Бабинім Яру****?»* [2, с. 189]; *«Невдовзі в* ***Літній Сад*** */ Побіг таємно, / Щоб малювати статуї»*; *«Тоді і в* ***Луврі*** *скажуть вам: «Мерсі, / Кого художник малював, – шукайте»*; *«Не ляже моє слово на папір, / Шукать мене не будуть в* ***Пантеоні****»* [3, с. 274].

Семантичне наповнення концепту ВОДА трансформується у поезіях І. Перепеляка як швидкоплинність часу, стан боротьби персонажа, що відтворює співучість, внутрішню чуттєвість, імпульсивність та закоханість душі, тому серед топонімів не останнє місце поет відводить *гідронімам,* які традиційно у поетичних текстах символізують місце України у світі шляхом персоніфікації відомих назв річок, морів, океанів. Мала батьківщина ліричного героя здебільшого набуває

особливої емоційності у реалізації гідроніму *Сула* в сфері екології та промисловості, екології душі та її невичерпності як чинник відповідальності*: «Нехай ріка ця мілини не знає, / Щоб я ніколи з нею не мілів»* [3, с. 551]; *«А коли зойкне в берегах* ***Сула****, / І стане все залежати від мене»* [3, с. 128]. Героїчне минуле викликає гордість у поета, де «***Сула*** *од крові червоніла зрана, / Мов птаха з серцем стрілами пробитим»; «І ворогам тоді нагнавши страх, / щитами над* ***Сулою*** *встали кручі»* [3, с. 36]. Улюбленим онімом митця є Дніпро, / Борисфен, Славута, / які у поетичному текстотворенні символізують рідний край, незламність і національний дух українців: «*Наш Дніпро над всі сильніший ріки*» [2, с. 33].

Досліджуючи художньо-семантичну сферу Я-ВОДА, бачимо, як автор репрезентує інші гідроніми: *Волга, Дністер, Хорол, Дунай, Рейн, Сіверський Донець, Сейм, Лопань, Уд, Чорне море, Карибське море, Біскайська затока, Ніагара.* Контекстуальне наповнення гідроніміки І. Перепеляка рельєфно відбивається у його пейзажних замальовках: *«Море розводить плечима, / круто здимаючи груди»* [2, с. 85]; *«Поклало море в узголів'я ніч»* [2, с. 82]; *«І море знову, як дитя, заплаче»* [2, с. 82].

Органічне поєднання у поезіях назв водних просторів різних регіонів світу вражає відчуттям єдності українського простору у світі, тому протиставлення «Батьківщина – чужина» для І. Перепеляка – солдата та І. Перепеляка – патріота рідної землі, вірного сина України і персоніфікація вказаних гідронімів зазнає семантичних трансформацій, вимальовуючи яскравий образ у поетичному мовомисленні автора.

Зауважимо, що географічні назви стають маркерами прецедентних ситуацій. Так, В. Герасим'юк, використовуючи анафору у рядках: *«Коли переїжджали Дніпро. Коли переїжджали Волгу. Коли після довгого тунелю в Уральських горах»* підкреслює мотив довгого шляху, поступового віддалення, неможливості повернення. Використані лексеми несуть важливе асоціативне навантаження, оскільки річки Дніпро і Волга є ключовими в картинах світу українців і росіян. Уральські гори стають точкою «неповернення», адже Урал традиційно вважається межею між Європою та Азією. Топоніми в поетичній мові В. Герасим'юка часто набувають ознак символів, є виявом національно-ідентифікаційної функції завдяки пов'язаності з українською національною картиною світу. Така символічність властива лексемам, які не тільки характерні для поетичних творів автора, а й поширені у фольклорних та інших художніх текстах (Дунай, Черемош, Дніпро, Говерла).

Порівнюючи топоніміку з іншими поетами, необхідно зазначити, що мотиви І. Перепеляка перегукуються з поезією Л. Костенко. Ю. Карпенко та М. Мельник, досліджуючи поетику власних назв поетеси, дійшли висновку, що топоніми відіграють дуже важливу роль у творенні одного з провідних ліричних мотивів поезії Л. Костенко – ідеї вічності в образі ріки. Розглянемо «Притчу про ріку», у якій гідронім Діала та антропонім Кір переходять із розряду реальних явищ до позначення певних символів, а топонім Київ, антропонім Богдан і гідронім Борисфен відіграють роль ємних символів: *«Таки той грек до Києва доїхав / Богдан підвівся з кам'яних стремен. / Немає грека. І немає скіфів, / Тече ріка велика Борисфен»* [5].

М. Торчинський називає потамопоетоніми Дунай і Дніпро найбільш поширеними в українській поезії і вказує на їх здатність виконувати різні функції. Особливо продуктивним, на думку дослідника, є потамопоетонім Дніпро, який «є національним символом України, нерозривно пов'язаним із поняттями «українська історія», «національна ідея», «українська територія» [6]. За В. Жайворонком, «річка – як дорога до серця, яка веде до коханої людини» [1, с. 502]. Загалом топоніми, наявні у поетичних текстах В. Герасим'юка, Л. Костенко та І. Перепеляка, характеризуються тісною злитістю з національною картиною світу і є пов'язаними із ключовими подіями біографії авторів.

Висновки і пропозиції. Отже, топоніми тісно пов'язані з ідеологічними, філософськими уявленнями про світ та його індивідуально-авторськими образами. Кожен автор розуміє світ по-своєму, тому, вивчаючи творчість І. Перепеляка, варто дослідити вживання топонімікону в його творах. Це дає чітке уявлення про те, як митець сприймає довкілля, з якою метою він використовує ті чи інші топонімічні одиниці. У цій статті, безумовно, розглянуто далеко не все багатоманіття типів топонімікону І. Перепеляка та специфіки його функціонування. Подальша розробка цієї типології та її опис становить перспективу досліджень у цій царині.

Список літератури:

1. Жайворонок В. Знаки української етнокультури : словник-довідник. Київ, 2006. 703 с.
2. Перепеляк І. М. Поезії та поеми (Т. 1). Харків, 2013. 592 с.

3. Перепеляк І. М. Поезії та поеми (Т. 2). Харків, 2013. 632 с.
4. Лисиченко Л. А. Лексико-семантичний вимір мовної картини світу. Харків, 2013.
5. Карпенко Ю. О., Мельник М. Р. Літературна ономастика Ліни Костенко. Одеса, 2004. 216 с.
6. Торчинський М. Стилістично-виражальні можливості потамопоетонімів в українських поетичних текстах. *Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія: Лінгвістика*. Херсон, 2005. Вип. II. С. 164–167.

Gorenko V. M. TOPONIMICON OF POETIC WORKS OF IVAN PEREPELYAK

The toponymicon of poetic works of I. Perepelyak is investigated in the article. In the linguistic picture of the world of Ivan Perepelyak a significant place belongs to toponyms, which are characterized by the diversity of perception of the native land through the paradigms of foreign, foreign and world. This group of proper names is divided into certain categories: choronyms, hydronyms, oikonyms, urbanonyms, homonyms. The author organically and skillfully introduces into the canvas of the poetic work choronyms, which occupy the lion's share in the poet's speech. I. Perepelyak's geographical space is verbalized by the following lexical and semantic groups of toponymic vocabulary: macrotoponyms, horonyms, oikonyms, astronomies, comonyms, urbanonyms and homonyms.

Toponymic names are connected to some extent with symbolic, historical, spatial reproductions in the poetic canvas of the master, are a direct reflection of the conceptual verbalization of the linguistic picture of the world of I. Perepelyak. The poet's toponyms are the names of specific loci, symbols of the Ukrainian chronotope, words from the traditions of other peoples included in the Ukrainian linguistic picture of the world, and universal conceptual images denoted by the features of individual-linguistic and artistic-linguistic continuum. Exploring toponymic language creation, we constantly update a number of concepts-symbols, which in the artistic-semantic plane the author transforms both in the early and late periods of his work, that Ukraine appears as a geographical and landscape space, as a homeland near and homeland far (in particular military service), as an enslaved land, as a country of struggle, freedom and statehood.

It is worth noting that the anthroponymic icon of I. Perepelyak is bright and multifaceted, testifies to the deep knowledge of the poet of world history and culture. We are talking about prominent figures of science, culture, literature, national heroes, prominent figures of national and world scale. We have polar perceptions of positive or negative connotation. Fruitfully using the conceptual toponym UKRAINE, the author often resorts to generalization and abstraction. Therefore, this keyword includes many contextual synonyms engraved in the words: "state", "country", "land", "mother", "motherland", "homeland" and so on. For I. Perepelyak, the space of his native land is associated with favorite rivers, cities, villages, trees, flowers, in a word, concepts that are connected with the Ukrainian space. Therefore, in the bosom of this artistic and semantic plane, the poet emphasizes the love of freedom, self-affirmation of independence, the spirituality of the country as a living being.

Key words: *toponyms, horonyms, macrotoponyms, oikonyms, astronomies, comonyms, urbanonyms, homonyms.*

УДК 81’374=811.161.2’06:37.01
DOI https://doi.org/10.32838/2663-6069/2020.4-1/08

Давиденко В. І.
Національний педагогічний університет імені М. П. Драгоманова

УКРАЇНСЬКІ ЛЕКСИКОГРАФІЧНІ ПРАЦІ В СУЧАСНОМУ ОСВІТНЬОМУ ПРОСТОРІ

У статті висвітлюються досягнення сучасного навчального словникарства, інновації та сучасні особливості творів на засадах антропоцентричного параметру, обсягу, повноти охоплення матеріалу, функційного потенціалу, визначення актуальних напрямів подальшого розвитку з урахуванням нагальних викликів і запитів користувачів.

Зазначається, що навчальна лексикографія за темпами розвитку, підходами до укладання праць, їх удосконаленням, різноманітністю, кількістю, інноваційними складниками завжди випереджала інші типи лексикографічних творів. Наголошується, що останніми роками в усьому світі відбувається «лексикографічний бум», «лексикографічний розмах» (О. Демська), який є відображенням удосконалення та сучасних підходів словникарства, досягнень науки і техніки, усвідомленням цінності знань, чисто прагматичних запитів. Це період активного розвитку і для навчальної лексикографії.

Аналізується сучасний потенціал українського навчального словникарства, який можна використовувати як додатковий матеріал на заняттях для поглибленого вивчення дисципліни. Він складається із лінгвістичних та енциклопедичних, перекладних і термінологічних словників, довідників для загальних і спеціальних цілей, словників змішаного типу. Підкреслюється, що з кінця ХХ століття в усьому світі спостерігається розквіт енциклопедичного й довідкового форматів лексикографічної продукції, яка у кількісному плані набагато переважає всі інші типи словників. Для енциклопедій характерні логічність, чіткість, стрункість, уніфікація подачі матеріалу, вичерпність опису, об’єктивність. Основним завданням є створення комплексу навчальних праць з урахуванням вікових відповідностей, етапу навчання, рівня знань, сучасних досягнень педагогічної та психологічної наук.

Ключові слова: *навчальна лексикографія, антропоцентричний параметр, енциклопедичний і довідковий формати, інноваційні складники.*

Постановка проблеми. Навчальна лексикографія за темпами розвитку, підходами до укладання праць, їх удосконаленням, різноманітністю, кількістю, інноваційними складниками завжди випереджала інші типи лексикографічних творів. Теоретики лексикографії вважають, що ідеальним досягненням сучасної лексикографії може стати створення низки взаємопов’язаних словників – комплексу навчальних лексикографічних праць з урахуванням різних відповідностей (етапу навчання, рівня знань, вікових, психологічних особливостей контингенту учнів) і з висхідним ступенем труднощів у вивченні мовних одиниць [8, с. 55].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Кілька десятиліть в усьому світі відбувається «лексикографічний бум», «лексикографічний розмах» (О. Демська), який є відображенням удосконалення та сучасних підходів словникарства, досягнень науки й техніки, усвідомленням цінності знань і чисто прагматичних запитів. Це період активного розвитку і для навчальної лексикографії. В. Г. Гак, розмірковуючи про закономірності її становлення, писав, що «аналіз словникових формулювань, характер стосунків словникарських висловлювань зі світом, який описується, тип повідомлення, властивий словнику, засвідчує, що словник належить до дидактичного жанру й володіє всіма основними ознаками педагогічного мовлення» [5, с. 12].

Діалог «людина-словник» є важливою формою комунікативної й пізнавальної діяльності. При цьому необхідно враховувати, що у трьох основних груп користувачів словників – носіїв мови (насамперед учнів), ті, хто вивчає іноземну мову, і лінгвісти, які вивчають мову, у процесі діалогу виникають принципово різні задачі [12, с. 7].

Сучасний потенціал українського навчального словникарства, який можна використовувати як додатковий матеріал на заняттях для поглибленого вивчення дисципліни, складається із лінгвістичних та енциклопедичних, перекладних і термінологічних словників, довідників для загальних

і спеціальних цілей, а також словників змішаного типу. Як слушно зазначає Є. А. Карпіловська, «змоделювати будову сучасного українського лексикону насамперед покликані лексикографи, адже саме словник завдяки виробленій формі опису певного об'єкта – окремої одиниці або сукупності одиниць – становить найзручнішу й найефективнішу модель унаочнення властивих йому ознак» [1, с. 5].

Автори лексикографічних праць наголошують, що «вивчення мови, оволодіння мовними засобами комунікації й духовної діяльності триває протягом усього життя людини. Надійними помічниками для кожного на цьому шляху опанування мови стають якісні словники й довідники» [16, с. 3].

Лексикографи констатують: «У нашій незалежній державі ми зробили українську мову державною, захистивши і зберігши її. Але необхідно пам'ятати, що мова не є чимось усталеним, вона живе, розвивається. Словниковий склад – найбільш відкрита мовна підсистема, найбільш мінливий, нестійкий компонент мови. Він безпосередньо відображає життя народу і чутливо реагує на будь-які зміни у ньому. В потоці нової соціальної лексики легко втратити орієнтири точного слововживання» [4, с. 3].

Постановка завдання. Мета статті полягає у висвітленні досягнень сучасного навчального словникарства, інновацій та сучасних особливостей творів на засадах антропоцентричного параметру, обсягу, повноти охоплення матеріалу, функційного потенціалу, визначенні актуальних напрямів подальшого розвитку з урахуванням нагальних викликів і запитів користувачів.

Виклад основного матеріалу. До фундаментальних словникарських праць належить «Український тлумачний словник: тезаурус: 250000 слів і словосполучень», що найповніше представляє лексичний склад української мови на початку XXI століття і розрахований на широке коло читачів, які вивчають українську мову, цікавляться українською культурою, студентів, фахівців майже всіх спеціальностей. Твір має на меті, щоб користувачі правильно розуміли і вживали слова в наукових і літературних текстах.

У «Словнику труднощів української мови: близько 100000 слів» наводяться відомості про наголошування слів і словоформ, привернуто увагу до особливостей словозміни та написання як слів, так і сталих словосполук. Важливим у довіднику є матеріал зі слововживання, спрямований на розрізнення у мовленні слів-паронімів і семантично близьких, але функціонально відмінних лексичних одиниць; описано значну кількість наявних в українській мові варіантів – фонетичних, граматичних, словотвірних. Словник матиме безперечну практичну цінність, оскільки сприятиме підвищенню культури мовлення тих, хто користується українською мовою [16, с. 3].

«Великий зведений орфографічний словник сучасної української лексики», укладений за допомогою новітніх комп'ютерних та інформаційних технологій, складається із 253 тисяч слів і містить словотворчі, стилістичні, лексичні, орфоепічні варіанти, які відображаються на письмі (с. V). Його також можна рекомендувати широкій аудиторії.

З кінця XX століття в усьому світі спостерігається розквіт енциклопедичного й довідкового форматів лексикографічної продукції, яка у кількісному плані набагато переважає всі інші типи словників. Енциклопедії вирізняють логічність, чіткість, стрункість, уніфікація подачі матеріалу, вичерпність опису, об'єктивність. Підготовка й видання енциклопедії є складним, багатоаспектним процесом, який проходить кілька взаємопов'язаних етапів. Характерними особливостями енциклопедій є широта охоплення матеріалу, його системність, структурованість, наукова точність і вивіреність фактів [2, с. 3].

Останніми роками опубліковано чимало оригінальних енциклопедичних праць для дітей різного віку – від дошкільного до молодшого, середнього й старшого шкільного: «Енциклопедія малюка»; «Енциклопедія про все на світі у казках та оповіданнях для дітей дошкільного віку»; «Азбука ввічливості: історія про маленьку дівчину, її друга, хороші манери і чарівні перетворення»; «Енциклопедія про тварин. Дивовижні факти: для дітей молодшого та середнього віку»; «Дивовижна Україна: енциклопедія для дітей»; «Дітям про все на світі: популярна дитяча енциклопедія».

Так, «Енциклопедія малюка» має на меті познайомити дитину з оточуючим світом, тому її зміст складається з таких тем: «Наша планета»; «Твій світ»; «Твоя подорож»; «У нас у гостях»; «Веселе дозвілля»; «Наші сусіди». «Кожній главі відповідає своя умовна позначка – піктограма, яка допоможе орієнтуватися у книзі» [9, с. 3].

«Енциклопедія про все на світі у казках та оповіданнях» також створена для дітей дошкільного віку. В ній інформація викладена в ігровій та зрозумілій для дитини формі (у казках та оповіданнях) і доповнена яскравими ілюстраціями. Зміст складається більше ніж зі 100 тем, заголовки сформульовані у вигляді питань: Де на Землі найхолодніше та найгарячіше? Чому вода гасить вогонь? Чи всі рослини ростуть з насіння? Яка

різниця між алігаторами та крокодилами? Чому і як людина відчуває? Як літаки літають? Чому вода кипить, а молоко «тікає»?. Кожну сторінку прикрашають невеликі фігурки тварин, предметів. Текст рубрики «Чи відомо тобі?» розміщено на кольоровому «килимку».

Мета твору «Азбука ввічливості» – прищепити дитині хороші манери, підказати, як навчити малюка завжди бути ввічливим, чесним, добрим, працьовитим. Головна героїня – звичайна маленька дівчинка Мері-Джейн, яка живе в Англії. У книзі наведені казкові тексти, які поєднуються з віршами, піснями, розмальовками, завданнями.

«Енциклопедія про тварин: дивовижні факти» укладена для дітей молодшого та середнього шкільного віку. У книзі описуються 54 тварини, причому як поширені, знайомі, так і не надто відомі (бандикут, оцелот, горал). Подача матеріалу уніфікована – кожна тварина характеризується за однаковою схемою: 1) клас, 2) родина, 3) ареал поширення, 4) довжина тіла, 5) висота, 6) вага, 7) харчування, 8) тривалість життя. Наводяться й історичні факти, цікавинки. Для зручності користувачів зміст дублюється алфавітним покажчиком.

Скарбницею збереження й популяризації культурних цінностей є твір «Дивовижна Україна: енциклопедія для дітей», призначений для дітей середнього та старшого шкільного віку. У цій книзі інформація подається за такими темами: «Що означає назва «Україна»?»; «Цікаве та незвичайне в Україні»; «Україна і світ»; «Територія України»; «Історичні та етнографічні області України»; «Населення України»; «Українська мова»; «Релігії в Україні»; «Державні символи України».

Корисними й інформативними є такі розділи: «Цікаві факти про Карпати, Дніпро»; «Культура й традиції України»; «Традиції та звички українців»; «Обереги»; «Вишиванки»; «Легенди України»; «Таємниці українських скарбів»; «Сенсаційні археологічні знахідки»; «Карта пам'яток України»; «Найвідоміші винаходи українців»; «Всесвітньовідомі митці України»; «Видатні українці, якими ми захоплюємося». Енциклопедію укладено з урахуванням вікових особливостей читачів. Вона написана гарною мовою, матеріал логічно відібраний і представлений у доступній формі для сприйняття й запам'ятовування,

Твір «Дітям про все на світі: популярна дитяча енциклопедія» складається із 7 книг. У першій книзі розповідається про Всесвіт, у другій, яка складається із двох частин, – про людський організм та виробництво різних речей, у третій – про дивовижний стан тварин, у четвертій – про цивілізацію, п'ятій, яка складається із 2 частини, – про етикет і таємниці, загадкові явища, шоста – розкриває такі теми: «Світ динозаврів», «Життя під мікроскопом», «Життя в екстремальних умовах», сьома книга присвячена Арктиці та Антарктиці – холодним краям тривалої ночі, опису життя тундри та Зеленому морю на півночі планети.

До переваг дитячих енциклопедій належить зміст, схвалений психологами, гарна українська мова, якою написані пізнавальні тексти з урахуванням вікових особливостей, чудові ілюстрації, а також поліграфічне оформлення: кольорові рішення, велика кількість фотографій, карт, схем, символів, вставок.

Дослідники погоджуються з думкою, що «сучасний рівень гуманітарної освіти (і не тільки) на всіх рівнях (школа, коледж, гімназія, інститут, університет) вимагає гармонізації навчальних програм із найновішими досягненнями, здобутками у різних наукових галузях. На нашу думку, у цьому напрямі повинна налагоджуватися тісніша співпраця між педагогами та науковцями конкретних гуманітарних сфер, між теоретиками і практиками, між школою та вищим навчальним закладом. Серед важливих засобів наукового зацікавлення, нових об'єктів вивчення у шкільному курсі повинні стати словники, які по-своєму відображають мовну картину світу, його минулі і сучасні реалії» [14, с. 61].

Одним із найважливіших завдань, які стоять перед школою, є необхідність навчити учнів логічно мислити, правильно і чітко висловлювати думки, вміло користуватися словом, самостійно оволодівати словниковим багатством мови, вміти із цього багатства вибирати найпотрібніше, широко використовувати в мові стилістичну різноманітність лексики, що сприятиме постійному підвищенню мовної культури учнів [13, с. 3].

У теорії навчальної лексикографії центральне місце займає поняття «лексичного мінімуму». Йдеться про сукупність слів, відібраних завдяки гармонійному стисненню усього лексичного складу літературної мови з певною метою [8, с. 53]. У серії «Словники України» вийшло кілька творів такого типу: «Тлумачний словник-мінімум української мови: близько 9 тисяч слів» і «Сучасний словник-мінімум іншомовних слів: близько 9000 слів».

Для учнів та вчителів загальноосвітніх шкіл був створений «Короткий тлумачний словник української мови: близько 7000 слів», основна мета якого – навести коротке пояснення

найуживаніших слів і надати матеріал для різних вправ із лексики української мови під час навчання і на заняттях мовних гуртків [13, с. 3]. Джерельну базу словника склали тексти з періодичної преси, науково-популярної та художньої літератури.

Для школярів, абітурієнтів, студентів, а також тих, хто прагне вдосконалити знання з української мови, був укладений «Великий шкільний словник української мови», який включає «Список синонімів», «Список антонімів», «Список омонімів», «Список паронімів», «Список фразеологізмів», «Орфографічний словник», «Словник мовознавчих термінів», «Словник літературознавчих термінів», «Граматичний коментар». У передмові наголошується, що «зміст і структура словника-довідника підпорядковані важливому завданню – зробити мовлення кожного користувача більш образним, багатшим, емоційним, виразним [4, с. 3].

«Шкільний словотвірний словник сучасної української мови» укладений на основі комп'ютерного «Морфемно-словотвірного фонду сучасної української мови» Інституту мовознавства НАН України й охоплює близько 170 тисяч слів. «Він подає найпотужніші словотвірні гнізда сучасної української мови, в яких слова впорядковані відношеннями похідності й об'єднані спільними коренями. У статтях словника показано ступінчастий характер словотворення і відбито послідовність формування словотвірних пар слів. Він допомагає учням, студентам вищих і середніх навчальних закладів краще уявити будову гнізд, словотвірну структуру слів і зрозуміти механізм словопородження у мові» [21, с. 2–3].

Перший «Тематичний словник школяра» був створений для учнів молодшого і середнього шкільного віку. Книга призначена для повсякденного користування на уроках та самостійної домашньої роботи. Значення слів у словнику розкриваються за темами історичного, краєзнавчого, народознавчого, природознавчого, мовознавчого, мистецтвознавчого, спортивного, побутового та іншого характеру. Усі слова згруповано у 87 тем. Слова проілюстровані віршами, загадками, акровіршами, скоромовками, лічилками, прислів'ями та приказками [15, с. 3].

В українському лексикографічному просторі є мово-країнознавчий словник-довідник «Україна в словах», укладений для учнів загальноосвітніх шкіл, ліцеїв, гімназій, студентів, усіх, хто вивчає українську мову на матеріалі, вибраному з підручників, посібників, художньої літератури, усної народної творчості, публіцистики, науково-популярних праць. Він представлений 12 тематичними групами: «Наша держава – Україна»; «Зі сторінок історії України»; «Місто. Село. Громадські споруди. Установи. Засоби зв'язку»; «Українське мистецтво. Фольклор»; «Найдавніші вірування»; «Християнське віровчення і свята», іншими темами.

Висновки і пропозиції. Завдяки важливим різностороннім завданням, багатоаспектним підходам, потужному потенціалу, різним запитам користувачів навчальна лексикографія завжди випереджає інші типи лексикографічних творів.

Реєстр сучасних навчальних лексикографічних праць включає філологічні й енциклопедичні, перекладні та термінологічні словники, довідники для загальних і спеціальних цілей, словники змішаного типу, матеріал яких можна використовувати для поглиблення знань, як додатковий матеріал на заняттях, у роботі мовних гуртків. Основним завданням є створення комплексу навчальних праць з урахуванням вікових відповідностей, етапу навчання, рівня знань, сучасних досягнень педагогічної та психологічної наук.

Список літератури:

1. Активні ресурси сучасної української номінації : ідеографічний словник нової лексики. К. : КММ, 2013. 414 с.
2. Велика українська енциклопедія. Словник. К. : Енциклопед. вид-во, 2015. 1406 с.
3. Великий зведений орфографічний словник сучасної української лексики / Уклад. і голов. ред. В. Т. Бусел. К.; Ірпінь : ВТФ «Перун», 2003. 896 с.
4. Великий шкільний словник української мови / Уклад. Т. К. Співак. Х. : ФОП Співак В. Л., 2012. 624 с.
5. Гак В. Г. О некоторых закономерностях развития лексикографии (учебная и общая лексикография в историческом аспекте) // *Актуальные проблемы учебной лексикографии*. М., 1977.
6. Дивовижна Україна : енциклопедія для дітей: для дітей серед. та ст. шк. віку. К. : Глорія, 2018. 223 с.
7. Дітям про все на світі: популярна дитяча енциклопедія. Х. : Белкар-книга, Кн. 1, 2012. 208 с.; Кн. 2, 2012. 192 с.; Кн. 3, 2012, 192 с.; Кн. 4, 2012. 192 с.; Кн. 5, 2014. 192 с.; Кн. 6, 2009. 192 с.; Кн. 7, 2015. 208 с.
8. Зубець Н. О. Українська лексикографія другої половини XX – початку XXI століття : навч. посіб. 2011. 124 с.
9. Енциклопедія малюка / М. О. Толстікова. К. : ТОВ «Перо, 2009. 128 с.
10. Енциклопедія про все на світі у казках та оповіданнях / уклад. Ю. М. Карпенко. К. : ТОВ «Глорія», 2017. 128 с.

11. Енциклопедія про тварин: дивовижні факти / авт.-уклад. Ю. М. Карпенко. К. : ТОВ «Видавництво «Глорія», 2018. 128 с.

12. Козырев В. А., Черняк В. Д. Русская лексикография : учеб. пособие. М. : Дрофа, 2004. 285 с.

13. Короткий тлумачний словник української мови: близько 7000 слів / Уклад.: Д. Г. Гринчишин, В. Л. Карпова, Л. М. Полюга, М. Л. Хулаш та інші; за редакцією Д. Г. Гринчишина. К. : Вид. центр «Просвіта», 2010. 600 с.

14. Кровицька О. В. Українська лексикографія: теорія і практика. Львів : Ліга-Прес, 2005. 175 с.

15. Прищепа К. С., Лук'яненко В. Г. Тематичний слоник школяра. К. : Форум, 2001. 336 с.

16. Словник труднощів української мови: близько 100000 слів / Укладач О. М. Уліщенко, за заг. ред. В. С. Калашника. Х. : ФОП Співак В. Л., 2010. 928 с.

17. Сучасний словник-мінімум іншомовних слів: близько 9000 слів / Уклали: О. І. Скопненко, Т. В. Цимбалюк. К. : Довіра, 2008. 798 с.

18. Тлумачний словник-мінімум української мови: близько 9000 слів. 3-є вид., випр. і доповнене / Уклали: Л. О. Ващенко та О. М. Єфімов. К. : Довіра, 2004. 607 с.

19. Україна у словах: мовокраїнознав. слов.-довід. : навч. посіб. для учнів загальноосвіт. шкіл, ліцеїв, гімназій, студентів, усіх, хто вивчає укр. мову / Упоряд. і кер. авт. кол. Н. Данилюк. К. : ВЦ «Просвіта», 2004. 704 с.

20. Український тлумачний словник: тезаурус: 250000 слів і словосполучень. Ірпінь; Київ : Перун, 2016. 1692 с.

21. Шкільний словотвірний словник сучасної української мови: 15600 слів у складі 127 гнізд / Уклад.: Н. Ф. Клименко та ін. К. : Наук. думка, 2005. 264 с.

Davydenko V. I. UKRAINIAN LEXICOGRAPHIC WORKS IN THE MODERN EDUCATIONAL SPACE

The article deals with the achievements of modern educational dictionaries, innovations and modern peculiarities of works on the basis of anthropocentric parameter, volume, completeness of material coverage, functional potential, determination of current directions of further development taking into account urgent challenges and user requests, etc.

It is noted that educational lexicography in terms of development, approaches to the conclusion of works, their improvement, diversity, quantity, innovative components has always been ahead of other types of lexicographic works. It is stated that in recent years there is a "lexicographic boom", "lexicographic scope" (O. Demskaya), which is a reflection of improvements and modern approaches to vocabulary, advances in science and technology, awareness of the value of knowledge and purely pragmatic demands. This also affected the period of active development for educational lexicography. The modern potential of Ukrainian educational vocabulary is analyzed, which can be used as additional source in the classroom, for in-depth study of the discipline consists of linguistic and encyclopedic, translation and terminological dictionaries, reference books for general and special purposes, and dictionaries of mixed type.

It is emphasized that since the end of the twentieth century there has been a flourishing of encyclopedic and reference formats of lexicographic products all over the world, which in quantitative terms far exceeds all other types of dictionaries. Encyclopedias distinguish between logic, clarity, harmony, unification of material presentation, completeness of description, objectivity, etc. The primary task is to create a set of educational works taking into account the correspondence: age, stage of study, level of knowledge, modern achievements of pedagogical and psychological sciences, etc.

Key words: *educational lexicography, anthropocentric parameter, encyclopedic and reference formats, innovative components.*

УДК 378.016:811.161. 2’243’373.45:811.111
DOI https://doi.org/10.32838/2663-6069/2020.4-1/09

Данчишин Н. Р.
Міжнародний інститут освіти, культури та зв’язків з діаспорою
Національного університету «Львівська політехніка»

РЕАЛІЗАЦІЯ КОМУНІКАТИВНОГО ПІДХОДУ Й АВДІОВІЗУАЛЬНОГО МЕТОДУ У ВПРАВАХ ДЛЯ ВИВЧЕННЯ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ ЯК ІНОЗЕМНОЇ

У статті здійснено спробу окреслити основні віхи комунікативного підходу та авдіовізуального методу для вивчення української мови як іноземної. Розкрито важливість примату комунікативного підходу під час викладання української мови як іноземної.

Зосереджено увагу на важливості авдіовізуального методу навчання української мови іноземців. Продемонстровано практичну реалізацію цих аспектів на прикладі нового навчального підручника «Мистецькі прогулянки з МІОКом», заснованого на вправах на авдіювання до уривків відеоінтерв’ю із діячами сучасної української культури. Це – комплекс навчальних вправ, створених на основі відеоінтерв’ю з визначним особистостями зі сфери культури. Акцент у цьому підручнику, який нині проходить апробацію, зроблено на закріпленні прослуханого й побаченого. Поряд із практикою навичок слухання живої мови поглиблюватимуться й знання української культури. Підручник призначений для навчання студентів рівнів B2 та C1.

На підтвердження тези про необхідність віддавати перевагу комунікативному підходу в процесі викладання української мови як іноземної наведено основні результати кількісного соціологічного дослідження, здійсненого Міжнародним інститутом освіти, культури та зв’язків з діаспорою, «Престижність української мови в середовищі студентів-іноземців міста Львова» (опитування іноземних студентів Львівського національного медичного університету імені Данила Галицького, Національного університету «Львівська політехніка» та Львівського національного університету імені Івана Франка, яке відбулося у квітні 2019 року).

У статті наведено статистичні дані, отримані під час опитування. Так, найефективнішим засобом вивчення української мови респонденти вважають живе спілкування із мовцями, для яких українська є рідною (71,5%), на другому місці – навчання з викладачем (61,1%). Крім того, 72,8% респондентів у процесі вивчення української мови використовують електронні ресурси. Ці цифри дозволяють дійти висновку про доцільність використання комунікативного підходу та авдіовізуального методу під час навчання української мови як іноземної.

Ключові слова: *українська мова як іноземна, комунікативний підхід, авдіовізуальний метод, соціологічне дослідження, авдіювання.*

Постановка проблеми. У процесі навчання української мови як іноземної визначальну роль відіграє демонстрація «мови в дії» в реальних ситуаціях міжособистісної інтеракції, діалогів. Про це свідчить як практичний досвід фахівців, так і результати соціологічного дослідження Міжнародного інституту освіти, культури та зв’язків з діаспорою [3]. Тому викладачам і методистам варто приділяти основну увагу застосуванню саме комунікативного підходу. Крім безпосередньої комунікації зі спрямуванням на повсякденне, ділове й наукове мовлення, засобом втілення згаданого педагогічного прийому є авдіовізуальний метод, завдяки якому моделюються варіанти реальної розмови, віртуальним співучасником якої може бути студент.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідженням ефективності методів і підходів у викладанні української мови іноземцям займається чимало дослідників: Г. Шелест, Л. Бєй, О. Тростинська, І. Зозуля, О. Присяжна, Л. Солодар, Н. Мартинишин, Н. Цісар та інші.

Постановка завдання. Нині відчувається нестача якісних авдіовізуальних матеріалів для вивчення української мови як іноземної. **Мета статті** – продемонструвати, як на прикладі відеоінтерв’ю можна викладати українську мову іноземцям, втілюючи принципи комунікативного підходу та авдіовізуального методу. Для її досягнення визначено такі **завдання роботи**: розкрити важливість примату комунікативного підходу під час викладання української мови як іноземної; окреслити важливість авдіовізуального методу навчання; ознайомити із практичною реалізацією цих аспектів на прикладі навчальних вправ.

Виклад основного матеріалу. При викладанні української мови як іноземної комунікативний підхід має бути домінантним. За словами Г. Шелеста, «комунікативність передбачає використання мови, яку вивчають, із початкової стадії навчання і ставить у центр теорії та практики вивчення другої мови, її вживання, функціонування» [12, с. 53]. Із цим погоджується значна частина викладачів української як іноземної у вишах України [6, с. 24; 1, с. 47]. Саме комунікативний компонент, який базується на теорії функціональної граматики й передбачає вивчення мови безпосередньо в реальних ситуаціях спілкування, є пріоритетним.

Величезною перевагою для розвитку української мови як іноземної стало ухвалення «Стандартизованих вимог до рівнів володіння українською мовою як іноземною A1 – C2», де, зокрема, окреслено перелік комунікативних ролей і тем, які мають опанувати іноземці під час навчального курсу. За логікою речей наступною є проблема визначення лексичного мінімуму – одного із найважливіших прикладних аспектів, необхідних для ефективного навчання української як іноземної. На думку Г. Шелеста, досить 3000 базових (спеціально відібраних) слів української літературної мови, знаючи які студент-іноземець зможе розуміти близько 95% будь-якого тексту [12, с. 53].

Оскільки нині в Україні іноземні студенти здебільшого вивчають українську як другу іноземну мову (найчастіше після англійської), І. Зозуля наголошує: «Весь навчальний процес повинен бути орієнтований на особистість іноземного студента, його розвиток, самостійність, на врахування його можливостей, потреб, інтересів» [6, с. 25]. Це передбачає вивчення саме тієї конкретної мовосфери, яка потрібна як для професійної реалізації студента, так і для послуговування в побутових ситуаціях.

У підсумку соціологічного дослідження, яке у квітні 2019 року здійснив Міжнародний інститут освіти, культури та зв'язків з діаспорою серед іноземних студентів найбільших вишів Львова (Національного університету «Львівська політехніка», Львівського національного медичного університету імені Данила Галицького та Львівського національного університету імені Івана Франка), найефективнішим засобом вивчення української мови респонденти вважають живе спілкування з мовцями, для яких українська є рідною (71,5%), на другому місці – навчання з викладачем (61,1%) [3, с. 16].

72,8% респондентів у процесі вивчення української мови використовують електронні ресурси [3, с. 16]. Серед електронних ресурсів найпопулярнішими є словники та книжки (51,9%). Для вдосконалення знань із української мови студенти застосовують і перегляд відео (30,9%), прослуховування аудіо (28,9%), читання україномовних сайтів (25,6%), навчання за допомогою е-підручників (21%). Інтерактивними курсами користуються лише 14,1%, що може свідчити або про нестачу такого матеріалу в інтернеті, або про низьку якість частини таких курсів [3, с. 17].

Із власної практики викладання української мови у групах студентів-іноземців першого курсу (здебільшого вихідців із арабських і центральноафриканських країн), основною мовою навчання яких є англійська, зазначимо, що для того, щоб порозумітися із місцевими на вулицях міста, у крамниці чи громадському транспорті, вони завчили елементарні фрази, необхідні для фактичної комунікації (під час привітання, замовлення харчів). Такі фрази вони вплітають у мовлення дуже спрощеною англійською чи рідною мовами. Ними вони послуговуються за потреби під час виходу із зони мовного комфорту, у якій вони перебувають, коли спілкуються зі співвітчизниками за місцем проживання. Така обставина зумовлена винятково прагматичними потребами – ефективністю комунікації.

Важливим компонентом у вивченні іноземної мови є розвиток сприйняття її на слух, тобто пізнання живого мовлення в конкретних діалогах і повсякденній комунікації. Для цього варто застосовувати авдіовізуальний метод (навчальні авдіо- та відеоматеріали) [7, с. 69]. Авдіовізуальний метод започаткували П. Риван і П. Губерина як засіб усного навчання іноземців французької мови [4, с. 1292]. За словами В. Заборовського, цей метод насамперед призначався для дорослих, які мали знати французьку, щоб слухати лекції

Рис. 1. Способи вивчення української мови як іноземної

в університетах Франції й провадити ділові розмови з корінними французами [5]. Як зазначає дослідник, кінцевою метою під час використання авдіовізуального методу є застосування іноземної мови як засобу спілкування в повсякденному житті, а найраціональнішими в цьому методі є «прийоми розвитку слухового сприйняття й слухової пам'яті, активне відпрацьовування суворо відібраних моделей, тренування інтонаційних зразків мовлення» [5].

Згодом авдіовізуальний метод набув популярності й серед тих, хто викладає та вивчає інші мови, крім французької. Його застосування, як зазначає Т. Глазунова, передбачає «глобальне сприйняття мовного матеріалу на слух» і цілковите усунення рідної мови з процесу навчання [2]. З-поміж досягнень методу дослідниця виокремлює «відбір мовного матеріалу на основі «живої» розмовної мови; оволодіння розмовною мовою; використання зоро-слухової наочності» [2].

За допомогою авдіовізуального методу, як зауважує Н. Цісар, можна «показати студентам реальні комунікативні ситуації та їхнє мовне відображення; забезпечити «динамічність і різнобічність сприйняття мовного матеріалу»; підвищити мотивацію до вивчення мови; сприяти одночасному візуальному й слуховому сприйняттю мови; розширити географію мовного середовища за межі навчальної авдиторії; унаочнити різноманіття інтонацій, типів голосів, що дозволить уникнути звикання до голосу й темпу мовлення викладача» [11, с. 212]. За словами Д. Приходька, під час застосування цього методу варто зосередити увагу на мовленні в повсякденних ситуаціях, подаючи його у вигляді діалогів, складених спеціально для занять, завдяки яким «передавання мови супроводжується та підтримується візуально (за допомогою карток, відео)» [10].

Про практичні результати використання авдіовізуального методу пише і Н. Мартинишин, яка займається інноваціями у викладанні української мови як іноземної для дітей. Так, вона пропонує застосовувати в навчанні пісні-відеокліпи. За словами дослідниці, «повторні слухання-перегляди одного ролика ґарантують відносно швидке та стійке (щодо відтворення через певний проміжок часу) засвоєння навчального матеріалу» [8, с. 187].

Для реалізації ідей комунікативного підходу через авдіовізуальний метод навчання ми здійснюємо проєкт «Мистецькі прогулянки з МІОКом» – комплекс навчальних вправ, створених на основі відеоінтерв'ю з визначними особистостями зі сфери культури. Акцент у цьому посібнику, який нині проходить апробацію, зроблено на закріпленні прослуханого й побаченого. Тобто поряд із практикою навичок слухання живої мови, поглиблюватимуться і знання української культури. Посібник призначений для навчання студентів рівнів B2 і C1. Для ілюстрації наводимо приклади навчальних вправ, написаних для цього проєкту, які після перегляду 3-5-хвилинного ролика інтерв'ю мають розв'язати студенти.

Ось який вигляд має частина, призначена для студентів рівня C1. Цей розділ присвячений інтерв'ю зі співочим дуетом «Сестри Тельнюк» [9]. На початку пропонуємо невеликий словник, у якому пояснюємо нові слова, які можна почути в розмові із героями розділу. Далі наведено завдання на вивчення цих слів. У першій вправі просимо студентів заповнити пропуски в реченнях словами зі словника у правильній формі. У словнику подано чимало слів у переносному значенні, тому для їх розуміння пропонуємо таку вправу:

Визначте, у яких випадках виділене слово вжите в прямому значенні, а в яких – у переносному.

1) Внутрішньом'язова ***ін'єкція*** – найпоширеніший і найпростіший спосіб введення в організм лікарських препаратів.

2) Той виступ кобзаря став для нас серйозною ***ін'єкцією*** усвідомлення, що таке музика і навіщо вона.

3) ***Спектр*** Сонця має чудодійну властивість.

4) В університеті викладають науки різного ***спектру.***

5) Відвідування дитячої секції з баскетболу стало визначальним ***поштовхом*** для моєї професійної спортивної кар'єри.

6) Зненацька Олег відчув сильний ***поштовх*** у плечі.

7) Друзі справді бачили в Олені ***іскру*** таланту, вона мала великий потенціал.

8) З малої ***іскри*** розгорається великий вогонь.

9) Марія ***відкрила*** всі шухляди, але так і не знайшла гребінця.

10) Прочитавши цю книжку, він ***відкрив*** для себе горизонти нових знань.

Далі подаємо переказ думи, про яку згадують в уривку інтерв'ю «Сестри Тельнюк», а до неї запитання про зміст твору. Лише після цього пропонуємо переглянути уривок інтерв'ю (щонайменше двічі). Після прослуховування фрагмента необхідно виконати вправи на авдіювання. Наприклад:

1. Вправа на авдіювання «Правда чи ні»: виправіть хибні твердження.

	Так	Ні
1) Батьки не підтримували сестер у бажанні вчитися музики.		
2) У будинку творчості письменників часто працювала над своїми текстами мати сестер Тельнюк.		
3) На сестер Тельнюк справив велике враження виступ піаніста.		
4) В Ірпені сестри вперше почули, як звучить народна дума.		
5) Перші пісні в репертуарі сестер Тельнюк були легкі і веселі.		
6) Виступ кобзаря у Будинку творчості був широко розрекламований.		
7) Під час співу кобзаря зала була переповнена людом.		
8) За словами сестер Тельнюк, дума, почута в дитинстві, відображається в їхній теперішній творчості.		

2. Оберіть правильну відповідь:

1) Як звати сестер Тельнюк?

а) Леся та Галина; б) Олеся та Тетяна; в) Галина та Надія.

2) Гри на якому музичному інструменті сестри вчилися у дитинстві?

а) піаніно; б) бандура; в) гітара.

3) У свідомому віці сестри були вже:

а) у 1990-ті роки; б) у 1980-ті роки; в) у 1970-ті роки.

4) Хто виступав у будинку творчості в Ірпені на вечорі, про який згадують сестри Тельнюк?

а) народний хор; б) старий сліпий кобзар; в) естрадні виконавці.

5) Як зреагував на прослухану думу батько сестер?

а) дуже сміявся; б) бурхливо обговорював сюжет твору; в) розплакався від захвату.

3. Вправа на поєднання розділених частин речення: з'єднайте правильно початок речення у лівій колонці (1-5) із кінцівкою у правій (а-ґ).

1) Я пам'ятаю день якогось неймовірного пожвавлення, коли люди одне одному казали,	а) – почули, як вона звучить.
2) Наші батьки нас повели за руку в музичну школу,	б) і грати, і співати одночасно.
3) Ми вперше в житті тоді почули думу	в) що ввечері має відбутися якесь загадкове дійство.
4) Це дало нам можливість розвиватися –	г) як плаче наш батько.
5) Тоді ми з Лесею вперше у своєму житті побачили,	ґ) ще й дуже хотіли, щоб ми співали.

4. Встановіть відповідність між подібними за значенням словами, які Ви мали змогу почути в інтерв'ю.

Унікальний, піднесення, стимул, підпільний, сліпий, поштовх, особливий, незрячий, натхнення, таємний.

Потім пропонуємо студентам виконати завдання підвищеної складності. Наприклад:

Робота у групах. Прослухайте три композиції сестер Тельнюк, які Ви можете знайти за QR-кодом. Поділіться на три команди. Оберіть методом жеребкування по одній пісні на кожну команду. Перекажіть зміст «своєї» пісні, опишіть враження від неї, порівняйте пісні між собою або з іншою музикою, яку ви слухаєте.

Висновки і пропозиції. Отже, способом, запропонованим у статті, ми водночас інтегруємо вивчення української мови та української культури й демонструємо реальну комунікативну ситуацію (на прикладі відеоінтерв'ю), у якій розкриваються особливості живої природної української мови. На прикладі наведеного вище матеріалу відбувається реалізація комунікативного підходу через авдіовізуальний метод навчання.

У подальших дослідженнях плануємо розглядати інші засоби та методи комунікативного підходу в процесі вивчення української мови як іноземної.

Список літератури:

1. Бєй Л., Тростинська О. Проблеми викладання української мови різним категоріям іноземних студентів. *Викладання мов у вищих навчальних закладах освіти на сучасному етапі. Міжпредметні зв'язки.* 2008. № 12. С. 42–49.

2. Глазунова Т. Курс лекцій із методики викладання іноземних мов у загальноосвітній школі (для студентів 4 курсу заочної форми навчання). Вінниця, 2006. URL: https://studfiles.net/preview/4543329/page:15/ (дата звернення: 28.11.2020).

3. Гойсан В., Данчишин Н., Ключковська І., Горда О. Престижність української мови в середовищі студентів-іноземців Львова (Опитування іноземних студентів ЛНМУ ім. Данила Галицького, НУ «Львівська політехніка», ЛНУ ім. Івана Франка). Львів, 2020. 24 с. URL: http://miok.lviv.ua/wp-content/uploads/2020/01/Doslidzhennia_inozemni-studenty.pdf (дата звернення: 28.11.2020).

4. Данчишин Н. Відеоінтерв'ю з митцем як засіб вивчення сучасної української культури в курсі української мови як іноземної. *Народознавчі зошити*. № 5 (149), 2019. С. 1291–1295.

5. Заборовський В., Мерзлікіна І. З історії методики викладання іноземних мов. URL: http://intellect-invest.org.ua/pedagog_editions_e-magazine_pedagogical_science_vypuski_n4_2010_st_11/?print (дата звернення: 28.11.2020).

6. Зозуля І., Присяжна О., Солодар Л. Основні сучасні методи викладання української мови як іноземної (досвід викладання кафедри мовознавства Вінницького національного технічного університету). *Теорія і практика викладання української як іноземної*. 2014. Вип. 9. С. 22–27.

7. Мартинишин Н. Аудіовізуальний метод у викладанні української мови як іноземної для дитячої аудиторії. *Педагогічний альманах : зб. наук. праць*. 2017. № 33. С. 69–74.

8. Мартинишин Н. Пісня-відеокліп в основі заняття з української мови як іноземної для дітей. *Теорія і практика викладання української мови як іноземної.* 2017. № 13. С. 184–190.

9. Мистецькі прогулянки із МІОКом. Сестри Тельнюк про батьків і народну думу. URL: https://www.youtube.com/watch?v=lAXDtXM7rv4 (дата звернення: 28.11.2020).

10. Приходько Д. До проблеми вибору методу викладання іноземної мови. URL: http://www.kamts1.kpi.ua/ru/node/924 (дата звернення: 28.11.2020).

11. Цісар Н. Аудіовізуальні засоби у навчанні іноземців. *Теорія і практика викладання української мови як іноземної : зб. наук. праць*. 2016. № 12. С. 210– 216.

12. Шелест Г. Вивчення української мови як іноземної: проблеми, нові методики, перспективи. *Закарпатські філологічні студії*. Вип. 3. Т. 1. С. 51–55.

Danchychyn N. R. IMPLEMENTATION OF THE COMMUNICATIVE APPROACH AND AUDIOVISUAL METHOD IN EXERCISES FOR STUDYING UKRAINIAN AS A FOREIGN LANGUAGE

The article attempts to outline the main aspects of the communicative approach and audiovisual method for studying Ukrainian as a foreign language. The focus is on the importance of the audiovisual method of teaching the Ukrainian language to foreigners.

The importance of the communicative approach's primacy in teaching Ukrainian as a foreign language is revealed. The practical implementation of these aspects is demonstrated on the example of a new textbook "Art Walks with IIEC", based on exercises for listening to excerpts from video interviews with famous figures of modern Ukrainian culture. This is a set of training exercises based on video interviews with prominent cultural figures. The emphasis in this textbook, which is currently being tested, is on consolidating what has been heard and seen. As a result, along with the practice of living language listening skills, knowledge of Ukrainian culture will deepen. The textbook is designed to teach students of levels B2 and C1.

To confirm the thesis about the need to prefer a communicative approach in the teaching of Ukrainian as a foreign language, the main results of a quantitative sociological study conducted by the International Institute of Education, Culture and Diaspora Relations – "Prestige of the Ukrainian language among foreign students in Lviv" (survey of foreign students of Danylo Halytskyi Lviv National Medical University, Lviv Polytechnic National University and Ivan Franko Lviv National University, which took place in April 2019).

The statistics obtained during the survey are presented. Thus, the most effective means of learning the Ukrainian language, respondents consider live communication with speakers for whom Ukrainian is a native (71,5%), and in second place – learning with a teacher (61,1%). In addition, 72,8% of respondents use electronic resources in the process of learning the Ukrainian language. These figures suggest that it is appropriate to use a communicative approach and audiovisual method when teaching Ukrainian as a foreign language.

Key words: *Ukrainian as a foreign language, communicative approach, audiovisual method, sociological research, listening.*

УДК 811.161.2’373.23(045)
DOI https://doi.org/10.32838/2663-6069/2020.4-1/10

Дворянкін В. О.
Маріупольський державний університет

Щетиніна Д. О.
Маріупольський державний університет

ОЦІННІ АНТРОПОНОМІНАЦІЇ В УКРАЇНСЬКОМУ ХУДОЖНЬОМУ МОВЛЕННІ ПОЧАТКУ ХХІ СТОЛІТТЯ

Статтю присвячено оцінній лексиці як важливому складнику української номінативної системи й динамічному ресурсу мови художніх текстів. Наведено опис оцінних антропономенів у новітньому українському художньому мовленні з увагою до специфіки їх семантичної структури та функційно-стилістичного навантаження. Джерелами дослідження слугували антропоназви, виявлені в текстах романів Галини Вдовиченко «Маріупольський процес» та Єлизавети Мельниченко «І засяє сонце».

Виділено дві основні лексико-семантичні групи: «Назви на позначення зовнішніх якостей і фізичного стану людини» (об’єднує такі підгрупи: «Назви людей за віком», «Назви, які вказують на зріст і особливості фігури людини», «Назви на позначення фізичного стану людини», «Назви на позначення зовнішнього вигляду неохайної людини») та «Назви на позначення внутрішніх якостей людини» (складається із підгруп «Назви на позначення інтелектуальних здібностей людини», «Назви людини за поведінкою, деякими вчинками», «Назви людини за ставленням до інших осіб»).

Здійснений аналіз ілюстративного матеріалу свідчить про наявність багатого образного лексикону української мови. Більшість репертуару оцінних номінативних одиниць становлять назви на позначення внутрішніх якостей людини (здебільшого із негативною конотацією, що зумовлено творчим задумом майстринь художнього слова). Зафіксовано й фразеологічні номінації як один зі засобів увиразнення емоційно-оцінної характеристики персонажів та їхніх дій. Звернуто увагу й на композити, які найчастіше є компонентом фонду сучасної української оцінної ненормативної лексики. Важливу роль у процесі вираження відповідної конотації відіграють і словотвірні ресурси, зокрема суфікси суб’єктивної оцінки.

Перспективу подальших студій вбачаємо в аналізі оцінного потенціалу антропономінації на базі інших українських прозових творів нової доби.

Ключові слова: *художнє мовлення, оцінна лексика, оцінна антропономінація, назви рис людини, лексико-семантична група, композит.*

Постановка проблеми. Дослідження новітнього українського художнього мовлення є важливим етапом у студіюванні вітчизняної лексикології, адже елементи різних суспільно-політичних, історико-культурних, побутових процесів, які нині відбуваються, яскраво відображають митці в словниковому багатстві художнього континууму. До важливих складників номінативної системи української мови належить оцінна лексика, яка є динамічним ресурсом мовної тканини літературних творів.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Нині маємо низку наукових праць, у яких взято до уваги оцінні номени, вживані в українському художньому мовленні. Так, зазначеній проблемі присвячено студії І. М. Бабій [1], І. В. Денисовець [4], І. І. Коновал [5], В. В. Корольової [6], В. Л. Крищук [7; 8], Т. М. Наумової [11], У. В. Соловій [15] та інших. Однак попри здобутки в цій галузі лінгвістичних досліджень згаданий шар лексики в мові багатьох сучасних художніх текстів досі не розглянуто. Зокрема, лінгвісти не приділяють належної уваги мовній палітрі творів Галини Вдовиченко та Єлизавети Мельниченко. Звідси й випливає актуальність цієї розвідки.

Постановка завдання. Метою статті є опис номінацій рис людини в новітньому українському художньому мовленні з увагою до специфіки їх семантичної структури та функційно-стилістичного навантаження. Матеріалом студії стали антропоназви, наявні в текстах романів Галини Вдовиченко «Маріупольський процес» та Єлизавети Мельниченко «І засяє сонце».

Виклад основного матеріалу. Лексико-семантичний аналіз назв рис людини на базі зазначених вище творів дав можливість виділити дві основні

лексико-семантичні групи (далі – ЛСГ), які містять певні розгалуження:

1. Назви на позначення зовнішніх якостей і фізичного стану людини. Виокремлена ЛСГ має невисоку функційну активність в ідіостилях письменниць.

1.1. Назви людей за віком. Ця підгрупа номенів об'єднує невелику кількість антрополексем: *дрібнота* ('малі діти' (у словнику подано з ремарками «розмовне слово, вираз», «збірне слово») [14, т. 4]); *підліток* ('хлопчик або дівчинка 12-16 років – перехідного віку від дитинства до юнацтва' [13, т. 6, с. 451]): <…> *щойно з обіду, макарони, котлети, компот, діти бігають, їх тут багато –* ***дрібноти*** *й* ***підлітків****, усі разом грають у футбол* [2, с. 51]; *малявка: Вона своє: що ти розумієш,* ***малявка****!* [2, с. 76]; *дівча*: *Ще зовсім* ***дівча*** [2, с. 40]; *дівчинка*: *Яка вона ще* ***дівчинка*** [2, с. 168]; *Друге [повідомлення] від того самого абонента «Маленька* ***дівчинка*** *скучила за лисеньким!!!»* [10, с. 12]; *пацан*: *Ще зовсім* ***пацан*** [2, с. 134]. Зауважимо, що номени *малявка, дівча, дівчинка*, *пацан* здебільшого позначають осіб дитячого й молодого віку, проте у наведених контекстах (згідно з авторським задумом) набувають негативної конотації з метою принизити справжній вік і гідність персонажів.

1.2. Назви, які вказують на зріст і особливості фігури людини. У межах зазначеної підгрупи фіксуємо номінативи з негативною семантикою, яка вказує на завеликий або надто малий зріст людини: *одоробло* (*одоробало* 'людина високого росту й міцної будови' (із ремаркою «зневажливе слово, вираз») [9, с. 193]): *«У такі цицьки зануритися б своїм великим носом – а там хоч би й задихнутися, не шкода!» Як тобі зізнання? – повідомляла Валька. – Це хто таке казав? – запитувала Ольга. – Якесь* ***одоробло*** *у райцентрі, – підхоплювала Валька* [2, с. 76]; *шибздики* (*шибзик* 'мала на зріст людина' із маркером «крим.» (із жарґону кримінальних злочинців) [16, с. 299]): *І що це за* ***шибздики****? – підвівся Ілля Любомирович і обережно виглянув з укриття, під яким вони лежали* [10, с. 19]. На позначення маленького зросту людини також засвідчено фразеологізм *метр у кепці*, який окреслює відповідний зовнішній вигляд героя: *Правда, Петре? – до хирлявого,* ***метр у кепці****, чоловіка. Той мало не вдавився, очі витріщив* [2, с. 75].

1.3. Назви на позначення фізичного стану людини. Вказана підгрупа представлена невеликою кількістю слів, яким властивий високий ступінь вживаності у тексті роману Єлизавети Мельниченко «Маріупольський процес». Так, це лексеми у формі субстантивованих прикметників, які позначають як спотворений зовнішній вигляд, так і недієздатний стан людини: *одноокий* ('який має одне око; з одним оком' [13, т. 5, с. 636]): ***Одноокому*** *на автопокришці теж дісталося, фізіономію перехнябило, а інших ушкоджень наче не спостерігалося, принаймні зовні* [2, с. 18]; *Що-що? – з удаваною увагою нахилився він над своїм* ***одноким*** *– той намагався щось сказати* [2, с. 18]; *Буча вже знав, що* ***одноокого*** *там немає* [2, с. 106]; *контужений*: *Гей ти,* ***контужений****. Сприймаєш інформацію? Тоді так* [2, с. 24]; *Уже майже споночіло, коли Вітьок вийшов з хати, кинув* ***контуженому*** *старий кожух і засмальцьований батьків ватник* <…> [2, с. 25].

1.4. Назви на позначення зовнішнього вигляду неохайної людини. Ця підгрупа номінацій репрезентована невеликою кількістю лексем із суто негативним забарвленням: *опудало* ('про незграбну, вайлувату або негарну людину' (зі стилістичними маркерами «переносне значення», «лайливе слово, вираз», «зневажливе слово, вираз») [13, т. 5, с. 733]): *Просто опудало, – констатував Артур, сидячи у бейсболці та з піднятим угору носом перед дзеркалом* <…> [10, с. 137]; композит *страхолюдина*: *Половина обличчя – чужа. Ще й щетиною заріс,* ***страхолюдина*** [2, с. 33].

2. Назви на позначення внутрішніх якостей людини. Виділена ЛСГ є важливим репертуаром оцінної лексики. Це пояснюється тим, що саме через опис розумових здібностей і поведінки героїв романів митці можуть найяскравіше показати своє ставлення до відтворюваних подій.

2.1. Назви на позначення інтелектуальних здібностей людини. Антрополексеми, які об'єднує ця підгрупа, здебільшого мають негативне забарвлення і є засобом зображення зневажливого й фамільярного ставлення героїв одне до одного, незважаючи на родинні стосунки, соціальні статуси. Наприклад: *ідіот / ідіотка* (*ідіот* 'дурень, недоумкувата людина' (із маркером «лайливе слово, вираз») [14, т. 4]): *Та мені дуже шкода, що мій братик виріс* ***ідіотом*** [10, с. 93]; *Крутилися у голові його слова: «Не втечу, обіцяю». Повірила,* ***ідіотка*** [2, с. 66]; *придурок* ('той, хто вдає наївну, нетямущу людину' (зі стилістичним маркером «розмовне слово, вираз»), 'недоумок, дурнуватий' (із ремарками «розмовне слово, вираз», «лайливе слово, вираз») [3, с. 1115]): *А, це ці* ***придурки****, – видихнув Шмулік* [10, с. 61]; *телепень* ('нерозумна, вайлувата людина; дурень, недотепа, вайло, тюхтій' (із маркерами «розмовне

слово», «лайливе слово, вираз») [13, т. 10, с. 62]): ***Телепень!*** *– з розчаруванням у голосі сказав Бен Ізраїлевич екранному Кийку* [10, с. 107]; *йолоп* (‘розумово обмежена, тупа людина; бевзь, недотепа’ (зі стилістичними маркерами «зневажливе слово, вираз», «лайливе слово, вираз») [14, т. 6]): *Ти думаєш, я лякливий* ***йолоп****, що від першого-ліпшого наїзду затрясеться і пожене в кущі?* [10, с. 83–84]; *недоумок* (‘нерозумна, обмежена, нерозвинена людина’ (із ремаркою «розмовне слово, вираз») [13, т. 5, с. 302]): *Артур загалом добре розумів, що за люди є ватажки кацапських найманців: це* ***недоумки*** *без виховання і совісті, які у короткому минулому були безталанними лузерами* [10, с. 126].

Засвідчено й негативнооцінні номінації-композити, які яскраво характеризують розумові здібності персонажів. Зокрема, це субстантивований прикметник *лободирий* (очевидно, що це оказіоналізм) та іменник *довбодятел*: *Голова монгола не рухалась <…> гляділа на хлопця. Бій,* ***лободирий****! – зі злістю і досадою кричала йому з берега дівчина* [10, с. 71]; *Начувайся відтепер,* ***довбодятле****!* [10, с. 84].

Спостерігаємо у текстах романів антропономени на позначення інтелектуальних здібностей із позитивною конотацією: *геній* (‘особа, наділена геніальністю’ [13, т. 2, с. 51]): *<…> відповів він з інтонацією впевненості, що в неї нічого не вийде, бо вона – жалюгідна дурепа, а він –* ***геній*** [10, с. 78] (позитивне забарвлення лексеми *геній* підсилюється своєрідним протиставленням «жалюгідна дурепа – геній»); *мегарозум* (*розум* ‘людина, група людей, які характеризуються високими розумовими, інтелектуальними здібностями’ (зі стилістичним маркером «переносне значення») [13, т. 8, с. 838]): *Я навіть сам почав його більше поважати після цих її передачок, бо Ізя в обробці Кошкі-Мишкіної – це* ***мегарозум*** *і батько української нації!* [10, с. 132]. Зауважимо, що антропоназву *мегарозум* утворено за допомогою префіксоїда *мега-,* який властивий українській мові початку XXI століття.

2.2. Назви людини за поведінкою, деякими вчинками. До цієї підгрупи належать лексеми на позначення простодушності та неуважності персонажів: *наївняк* (‘наївна людина’ із ремарками «мол.» (із загальномолодіжного жарґону), «жарт.» (жартівливе слово) [16, с. 183]): ***Наївняк*** *ти, сестричко. – Вітьок спробував обійняти сестру <…>* [2, с. 97]; *Отакий був* ***наївняк****. Та й не він один* [2, с. 81] (виявлено іменник спільного роду із суфіксом негативної оцінки *-як-*); *роззява* (‘неуважна людина’, ‘недбала у справах людина’ (із маркером «розмовне слово, вираз») [13, т. 8, с. 681]): *Зникнення полоненого на Вітька майже не справило враження: я так і знав, сказав,* ***роззява*** *ти!* [2, с. 105]. Зауважимо, що виявлені антропономени в контексті твору позначають не тільки безвідповідальність героїні, а й підкреслюють стан розчарування інших персонажів твору стосовно її дій.

У мові досліджуваних текстів засвідчено й номінації на позначення неврівноваженості та жорстокості героїв: *псих* (‘психічно неврівноважена людина’ (із ремаркою «фамільярне слово, вираз») [13, т. 8, с. 373]): *У мене, казав, свій Батя є, ми свого комбата теж так називаємо, такий самий* ***псих*** [2, с. 206], *психопат* (‘неврівноважена людина, слова, думки, вчинки якої оцінюються як ненормальні’ (зі стилістичними маркерами «розмовне слово, вираз», «лайливе слово, вираз») [13, т. 8, с. 376]); *садист* (‘людина із садистичними нахилами, одержима садизмом’ [13, т. 9, с. 11]): *Це щоб завтра весь Київ сказав, що Бен Ізраїлевич – це* ***психопат*** *і* ***садист****?* [10, с. 7]; *кретин* (‘дурень, тупа, нікчемна людина; ідіот’ (із ремаркою «лайливе слово, вираз») [13, т. 4, с. 337]): *Навіщо ви вбили його в центрі Києва,* ***кретини****?* [10, с. 7]; *відморозок* (‘безпринципна, аморальна людина, яка не зупиниться ні перед чим; силовий ресурс’ [12, с. 82]): *<…> Кацапія вторглась в український Донбас, вихопила перших ліпших* ***відморозків*** *із брудного алкоголічного натовпу і призначила їх ватажками кацапських найманців* [10, с. 126]. Зауважимо, що номінатив *відморозок* репрезентований у тексті з метою підкреслити авторську індивідуальну характеристику нижнього прошарку соціуму, представники якого за короткий час стали керівниками протестів.

Особливе місце серед ілюстративного матеріалу посідають контекстуальні синоніми, зафіксовані в романі Галини Вдовиченко «Маріупольський процес»: *пристосуванці, терпіли*, *шукачі вигоди*. Про це можна стверджувати, враховуючи семантичне навантаження лексеми *пристосуванець* (‘людина, яка безпринципно змінює свої погляди, переконання, смаки, вміло пристосовуючись до обставин’ [13, т. 8 с. 43]): *Бо хохли – це … Як би сказати? Ті, хто самі себе так називають, по-перше. По-друге, це* ***пристосуванці****.* ***Терпіли****.* ***Шукачі вигоди*** [2, с. 73]. Як бачимо, антропоназви *терпіли* та *шукачі вигоди* посилюють негативне забарвлення лексеми *пристосуванці*.

2.3. Назви людини за ставленням до інших осіб. У межах цієї підгрупи репрезентовано антропономени, які вказують на оманливу поведінку

персонажів творів: *шарлатан* (‘неук, невіглас, який видає себе за знавця, фахівця; той, хто обдурює кого-небудь’ [13, т. 11, с. 413]): *Я – не* ***шарлатан****, щоб видавати себе за «мистецтвознавця з Ватикану»* <…> [10, с. 168]; *шахрай* (‘хитра, спритна й нечесна у своїх вчинках людина’ [13, т. 11, с. 423]); *пройдисвіт* (‘хитра, пролазлива, спритна у своїх вчинках людина; пройда’ (із ремаркою «розмовне слово, вираз»), ‘людина, здатна на ганебні, нечесні вчинки, на обман, підлість’ (зі стилістичними маркерами «розмовне слово, вираз», «зневажливе слово, вираз») [13, т. 8, с. 191]): *Ну, що ти хочеш, реформаторів завжди не люблять, у всі часи і в усіх країнах, бо реформатори ламають звичні схеми роботи* ***шахраїв*** *і* ***пройдисвітів*** [10, с. 143]; *обіцяльник* (‘той, хто дає багато обіцянок, але не виконує їх’ [13, т. 5, с. 508]): *Стільки вже тих* ***обіцяльників*** *було, стільки дурили, не вірить вона нікому* [2, с. 69]; *брехун* (‘людина, яка завжди говорить неправду’ (із ремаркою «розмовне слово, вираз») [13, т. 1, с. 233]): *Іноді мені навіть хочеться, щоб він порушив слово, щоб я переконалася, що саме такого й варто було від нього чекати, що він такий, як усі* ***брехуни*** [2, с. 77].

До складу зазначеної підгрупи належать і лексеми для характеристики жадібних і надто багатих героїв роману Єлизавети Мельниченко «І засяє сонце». Так, виявлено негативнооцінний аугментатив *жлобина*, утворений за допомогою суфікса *-ин-*, який надає іменникові відтінку осуду та зневаги: *жлобина* (‘скупа, жадібна людина’ із маркерами «мол.» (із загально-молодіжного жарґону), «жрм» (жарґонізована розмовна мова) [16, с. 109]): ***Жлобина*** *ти, – тихо буркнув Побєдімський Лисому* <…> [10, с. 26]. Звернімо увагу на негативнооцінний композит із суфіксоїдом *-філ – грошофіл*: *Пильнуй, щоб тобі самому не всратися, навіжений, схиблений* ***грошофіл****!* [10, с. 84]. Спостерігаємо й фразеологічну одиницю *гнида в золоті*, яка має негативне забарвлення: *Оту* ***гниду в золоті*** *треба «шмальнути» першою, – відповів Любим, який у цей час споглядав вершників у бінокль* [10, с. 157].

Висновки і пропозиції. Отже, здійснений аналіз антропонайменувань у зазначених прозових творах дає підстави стверджувати про наявність багатого образного лексикону української мови. Більшість репертуару оцінних номінативних одиниць становлять назви на позначення внутрішніх якостей людини (здебільшого із негативною конотацією, що зумовлено творчим задумом майстринь художнього слова). Засвідчено й фразеологічні номінації, які є важливим засобом увиразнення емоційно-оцінної характеристики персонажів та їхніх дій. Своєрідним функційним навантаженням вирізняються й композити, які найчастіше є сегментом фонду сучасної української оцінної ненормативної лексики. Важливу роль у процесі вираження відповідної конотації відіграють і словотвірні ресурси, зокрема суфікси суб’єктивної оцінки.

Перспективним вважаємо опис оцінного потенціалу антропономінації на базі інших вітчизняних творів новітньої доби.

Список літератури:

1. Бабій І. М. Індивідуально-авторська номінація осіб у романі «Рай» Василя Барки. *Наукові записки Національного університету «Острозька академія». Серія: Філологія.* Острог : Вид-во НаУОА, 2018. Вип. 1 (69). Ч. 1. С. 19–22.

2. Вдовиченко Г. Маріупольський процес : роман. Харків : Книжковий клуб «Клуб Сімейного Дозвілля», 2015. 288 с.

3. Великий тлумачний словник сучасної української мови (з дод., допов. та CD) / уклад. і гол. ред. В. Т. Бусел. Київ; Ірпінь : ВТФ «Перун», 2009. 1736 с. : іл.

4. Денисовець І. В. Словотвірна вербалізація емоційно-оцінної семантики в сучасній українській дитячій прозі : автореф. дис. канд. філол. наук: 10.02.01 / НАН України, Ін-т укр. мови. Київ, 2016. 19 с.

5. Коновал І. І. Емотивно-оцінний потенціал просторічної лексики в ідіолекті Олександра Довженка. *Література та культура Полісся. Серія: Філологічні науки.* 2018. Вип. 93. С. 163–171.

6. Корольова В. Експресивний потенціал оцінних найменувань осіб у структурі художнього тексту. *Сучасні проблеми мовознавства та літературознавства* : зб. наук. пр. Ужгород : Говерла, 2011. Вип. 15. С. 347–350.

7. Крищук В. Л. Вербалізація оцінки в українській історичній прозі кінця ХХ – початку ХХІ ст. : автореф. дис. канд. філол. наук: 10.02.01 / Чернівецький нац. ун-т ім. Ю. Федьковича. Чернівці, 2015. 20 с.

8. Крищук В. Оцінка як предмет мовознавчих студій. *Філологічний дискурс* : зб. наук. пр. Хмельницький : ХГПА, 2015. Вип. 1. С. 74–78.

9. Лєснова В. Словник оцінних номенів людини в українських діалектах / за заг. ред. П. Ю. Гриценка; Держ. закл. «Луган. нац. ун-т імені Тараса Шевченка». Луганськ : Вид-во ДЗ «ЛНУ імені Тараса Шевченка», 2013. 304 с.

10. Мельниченко Є. І засяє сонце : роман. Київ : Український пріоритет, 2018. 208 с.

11. Наумова Т. М. Номінація особи у сатирично-гумористичних текстах Івана Франка та Володимира Самійленка : дис. канд. філол. наук: 10.02.01 / НАН України, Ін-т укр. мови. Київ, 2005. 175 с.

12. Словник сучасного українського сленгу / упоряд. Т. М. Кондратюк. Харків : Фоліо, 2006. 350 с.

13. Словник української мови: в 11 т. / редкол.: І. К. Білодід (гол.) та ін. Київ : Наук. думка, 1970-1980. Т. 1. 1970. 799 с.; Т. 2. 1971. 550 с.; Т. 4. 1973. 840 с.; Т. 5. 1974. 840 с.; Т. 6. 1975. 832 с.; Т. 8. 1977. 927 с.; Т. 9. 1978. 916 с.; Т. 10. 1979. 658 с.; Т. 11. 1980. 699 с.

14. Словник української мови: у 20 т. / НАН України, Укр. мов.-інформ. фонд. Т. 1-10. URL: https://services.ulif.org.ua/expl/Entry/index?wordid =1&page=0 (дата звернення: 14.11.2020).

15. Соловій У. В. Оцінно-образна номінація у структурі художнього тексту (на матеріалі української «малої прози» кінця XIX – початку XX століття) : автореф. дис. канд. філол. наук: 10.02.01 / Прикарпат. ун-т ім. В. Стефаника. Івано-Франківськ, 2003. 24 с.

16. Ставицька Л. Короткий словник жарґонної лексики української мови. Київ : Критика, 2003. 336 с.

Dvoriankin V. O., Shchetynina D. O. EVALUATIVE ANTHROPONOMINATIONS IN UKRAINIAN LITERARY SPEECH OF THE BEGINNING OF THE XXI CENTURY

The article is devoted to the evaluative vocabulary as an important component of the Ukrainian nominative system and the dynamic resource of the language of literary texts. The description of evaluative anthroponomens in the newest Ukrainian literary speech is given with attention to the specifics of their semantic structure and functional and stylistic capacity. The sources of the research were the anthroponames found in the texts of Galyna Vdovychenko's novels "The Mariupol Process" and Elyzaveta Melnychenko's novels "And the Sun Will Shine".

There are two main lexical and semantic groups: "Names to denote the external qualities and physical condition of human" (combines subgroups "Names of people by age", "Names indicating the height and features of the human figure", "Names to denote the physical state of human", "Names to denote the appearance of a untidy human") and "Names to denote the inner qualities of human" (includes subgroups "Names to denote the intellectual abilities of human", "Names of human by behavior or certain actions", "Names of human by attitude to other people").

The analysis of the illustrative material testifies the presence of a varied figurative vocabulary of the Ukrainian language. Most of the repertoire of evaluative nominative units are names to denote the inner qualities of human (mostly with a negative connotation, due to the creative idea of the masters of the literary word). Phraseological nominations have also been recorded as one of the means of expressing the emotional and evaluative characteristics of characters and their actions. Attention is also paid to the composites, which are most often appear as a component of the fund of modern Ukrainian evaluative non-normative vocabulary. Word-forming resources, in particular suffixes of subjective evaluation, also play an important role in the process of expressing the relevant connotation.

We see the perspective of further studies in the analysis of the estimated potential of anthroponomination on the basis of other Ukrainian prose works of the new era.

Key words: *literary speech, evaluative vocabulary, evaluative anthroponomination, names of human features, lexical-semantic group, composite.*

УДК 81’373.23
DOI https://doi.org/10.32838/2663-6069/2020.4-1/11

Жижома О. О.
Приазовський державний технічний університет

СЕМАНТИЧНА ТА СЛОВОТВІРНА ПРИРОДА ПРІЗВИЩ (НА МАТЕРІАЛІ АНТРОПОНІМІЇ УКРАЇНСЬКИХ СІЛ ПРИАЗОВ’Я)

Статтю присвячено аналізу прізвищ українських сіл Приазов’я. Розглянуто основні шляхи походження прізвищ жителів окреслених населених пунктів з урахуванням особливостей заселення місцевого регіону.

Студіювання цього питання дало можливість охарактеризувати антропоніми із семантико-словотвірного боку, на підставі чого було зроблено висновок про найхарактерніші риси українських у прізвищ, які концентрують у собі не лише лінгвістичну, але й історичну інформацію, допомагають уявити ті реалії, коли формувалася прізвищева назва, що лягла в основу остаточного варіанта прізвища.

Узагальнено підходи до лінгвістичного аналізу прізвищ і розглянуто прізвища як соціокультурний феномен. Звернено окрему увагу на лексичну базу прізвищ та здійснено їх лексико-семантичний аналіз, з’ясовано роль різних класів онімної та апелятивної лексики у формуванні прізвищ. Проаналізовано структуру й словотвірні моделі прізвищ зі встановленням продуктивності прізвищевих суфіксів, зокрема визначено ті форманти, за допомогою яких були утворені місцеві антропоніми. Подано семантику іменникових утворень з характерними для українського антропонімікону формантами у сфері загальних назв, а також їх поступовий перехід до розряду патронімів.

Звернено увагу на процес формування прізвищ на основі онімної та апелятивної лексики, зокрема виокремлено групи антропонімів на основі врахування їх твірної бази. Проведене дослідження дало змогу виокремити три групи найуживаніших антропонімів. Найбільша група прізвищ представлена похідними від власних імен, що визначає роль церковно-християнських та давньослов’янських автохтонних імен, їх структурних типів у творенні прізвищ. Не менш популярними є відапелятивні прізвища, що вказували на професію або соціальну належність їх носіїв, або прізвища, які об’єктивно констатували чи були метафоричним натяком на зовнішні особливості людини.

Підкреслено потребу дослідження етимології прізвищ і прізвищевих назв цієї території для виявлення тенденцій формування українських антропонімів загалом.

Ключові слова: *антропоніми, прізвище, апелятив, походження антропоніма, словотвірний афікс, семантика.*

Постановка проблеми. Власні особові назви у житті будь-якого народу відіграють особливо важливу роль, їх вивчення дає змогу з’ясувати зв’язок мови та історії народу. Антропоніміка рідного краю – це невичерпне й багате джерело відтворення історико-культурної спадщини етносу, що допомагає окреслити його характерні індивідуальні риси. Вивчення історії рідного краю і становлення прізвищ вимагає всебічного їх комплексного аналізу, з’ясування структурно-словотвірних особливостей, а також семантичної природи як підґрунтя їх виникнення, виявлення ментальних рис українців, відбитих в антропоосновах (особливо відапелятивних).

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Незважаючи на те, що питання дослідження українських прізвищ весь час привертає до себе увагу відомих українських мовознавців, зокрема С. П. Бевзенка, Б. Б. Близнюка, І. Д. Фаріон, П. П. Чучки, В. Д. Познанської, Ю. К. Редька, М. Л. Худаша, низка питань, пов’язаних зі структурно-семантичними особливостями антропонімікону населених пунктів Донеччини, мешканцями яких є етнічні українці, залишається відкритою.

Постановка завдання. Метою статті є вивчення шляхів походження прізвищ конкретного регіону з огляду на їх семантичну природу та особливості творення з використанням національних маркерів-суфіксів.

Виклад основного матеріалу. Як відомо, становлення і стабілізація українських прізвищ – це довготривалий процес, який неоднаково відбувався на різних територіях України та неоднозначно охоплював різні соціальні верстви населення.

Постійний рух населення, зумовлений різними обставинами, спричинив заселення степів Приазов'я на межі XVIII – XIX століть переважно вихідцями з Чернігівської та Полтавської губерній, яскравим доказом чого є прізвища. Крім того, після закінчення російсько-турецької війни 1828–1829 рр. задунайські козаки Окремого запорізького війська, перетвореного у 1832 р. на Азовське козацьке військо, були переселені царським урядом на узбережжя Азовського моря. Так виникли тут Нікольська, Покровська, Стародубівська, Новоспасівська і Петровська станиці. Через 20 років після утворення Азовського козацтва у цих станицях проживало майже 9,5 тис. осіб.

Вивчення прізвищ конкретного регіону дає можливість ретельніше дослідити структурно-семантичну природу сучасного антропонімікону, виявити ментальні риси українства сьогодні. Специфіку розрядів ономастичної лексики, зокрема антропонімічної, у мові, як відомо, визначає своєрідність поєднання номінативної, ідентифікуючої, диференційної, тобто провідних, головних, а також соціальної, кумулятивної, естетичної, адресної, емоційної, стилістичної, тобто факультативних функцій. Поява людської спільноти спричиняє появу власних імен, які відіграють особливу роль і служать для індивідуального обов'язкового позначення кожного члена людського колективу. Така необхідність чіткого позначення, виділення величезної кількості індивідуумів і порівняно незначна кількість імен приводять до появи особових найменувань, які включають усі форми й різновиди особових імен, відповідають рівню суспільного менталітету українського етносу на цьому етапі його розвитку. Сучасна офіційна система найменування представлена особовим ім'ям, по батькові і прізвищем, і саме останній компонент (прізвище – ім'я роду, яка є спадковим) відіграє головну роль, оскільки воно виокремлює особу-носія прізвища серед інших, підкреслює глибинний духовний зв'язок із родом. У більшості народів прізвище ідентифікує родову приналежність особи й передається від покоління до покоління. Українські прізвища вирізняються багатством лексико-семантичних і словотвірних типів. Величезна бібліографія з цієї проблематики свідчить про постійний та жвавий інтерес мовознавців до проблем, пов'язаних із походженням та правописом прізвищ. Чимало наукових розвідок присвячено естетичним, етнолінгвістичним, культурно-філософським, юридичним, соціолінгвістичним аспектам побутування українських прізвищ. Прізвище – це правова категорія, елемент сімейного права, що об'єднує групу кровно споріднених осіб, аби в такий словесний спосіб за допомогою цього соціального знаку відрізнити і протиставити один родинний осередок іншим аналогічним утворенням громади. Окрім того, прізвище містить національні ознаки (експліцитні та емпліцитні), властиві лише прізвищам одного народу чи споріднених етносів. З цього боку прізвища слід розглядати в діалектичному взаємозв'язку з іншими явищами, в конкретних історичних і соціальних умовах, що дасть змогу кваліфікувати їх не лише як одиниці мови, але й як соціальні знаки, історико-культурні орієнтири. Вивчення прізвищ конкретного регіону дає можливість ретельніше дослідити структурно-семантичну природу сучасного антропонімікону, виявити ментальні риси українства сьогодні.

На сучасному етапі розвитку антропонімічної науки стає зрозуміло, що українські прізвища не можна аналізувати без урахування їхнього системного зв'язку з прізвищевими назвами, які були прообразами всіх форм сучасних прізвищ і тим середовищем, у якому творилися зразки сучасних типів прізвищевої антропонімії. Прізвиська, назви по батькові (патроніми) на прізвищеві назви перетворювалися поступово. Ця еволюція полягала у переході особової назви, наприклад, прізвиська від батька (рідше матері) до сина у спадок. Часткова десемантизація антропоніма, що раніше виконував роль патроніма або індивідуального прізвиська, давала змогу, з одного боку, розширити функціональні можливості оніма, а з іншого боку, перейти цьому оніму до якісно нової антропонімічної категорії. Перевага патронімів пояснюється простою причиною: найавторитетнішим родичем був батько. Для цього генетичного різновиду додаткових найменувань існували спеціальні суфікси-маркери **-ов**, **-ин**, **-ович**, **-еня**, але передусім **-енк-о**, **-к-о**. Ці суфікси позначали «сина того, чиє ім'я становить твірну основу». Проте в сина, названого на **-енк-о** за додатковим ім'ям батька, могли бути інші сини, які також отримували певні додаткові найменування. Розвиваючись, двочленна українська антропонімічна система знайшла ще два способи передачі, за яких додаткове найменування безперервно передавалося від батька до сина, але не ставало прізвищем (у селах досі є приклади, коли представників того чи іншого роду односельці називають не за офіційним прізвищем, а за прізвиськом, закріпленим ще з часів дідів-прадідів).

Патронімічні прізвища на **-енк-о** та **-к-о**, які є найпоширенішими засобами вираження родинної

приналежності в період активного творення прізвищевих назв та їх юридичної стабілізації, належать до найхарактерніших і найуживаніших. Вони поширені на всій території України, але найбільше їх у східній частині України, приблизно чверть населення є носіями прізвищ на **-енк-о**, **-к-о**, тому не випадково мешканці сіл Захарівка та Стародубівка Донецької області, а також хуторів Довбино, Сачки, села Берестове Запорізької області є носіями таких прізвищ, бо їхні предки, вихідці з Полтавської і Чернігівської областей, у минулому активно заселяли Приазовські степи, відбудовуючи хутори та села. Як показує проведений аналіз прізвищ, зібраних у вищеназваних селах, вони утворювалися переважно від батьківських особових імен та прізвиськ апелятивного походження.

До першої найбільшої групи належать відіменні прізвища на **–енк-о**, більшість яких утворилась на базі християнських чоловічих імен, що засвідчує соціальний статус чоловіка в суспільстві і давню традицію українців давати іменування дитині за батьком. При цьому твірними основами для цього слугували різні форми чоловічих імен, тобто імен чоловічого пращура роду. Перше місце посідають прізвища, утворені від повної форми чоловічого імені: *Антоненко – Антон, Василенко – Василь, Герасименко – Герасим, Гордієнко – Гордій, Давиденко – Давид, Демиденко – Демид, Дем'яненко – Дем'ян, Денисенко – Денис, Єфременко – Єфрем, Захаренко – Захар, Клименко – Клим, Кузьменко – Кузьма, Левенко – Лев, Марченко – Марко, Матвієнко – Матвій, Михайленко – Михайло, Назаренко – Назар, Олексієнко – Олексій, Остапенко – Остап, Павленко – Павло, Симоненко – Симон, Тимошенко – Тимофій, Федоренко – Федір, Хоменко – Хома, Якименко – Яким, Яковенко – Яків, Яременко – Ярема, Ярмоленко – Ярмолай (Єрмолай)*. В основу прізвищ можуть бути покладені зменшено-пестливі імена: *Андрусенко, Андрющенко – Андрусь (Андрій), Грищенко – Гришко (Григорій), Гаращенко – Гарасько (Гарасим), Данильченко – Данилко (Данило), Демченко – Демко (Демид), Іваночко, Івахненко – Іванко (Іван), Кирильченко – Кирилко (Кирило), Костенко – Кость (Костянтин), Міщенко – Місько (Михайло), Нікольченко – Ніколка (Микола), Омельченко – Омелько (Омелян), Онищенко – Онисько (Онисій), Проценко – Проць (Прокіп), Савченко – Савка (Сава), Тимченко – Тимко (Тимофій), Філенко – Філя (Филимон), Харченко – Харко (Харитон), Юрченко – Юрко (Юрій)*.

Помітною рисою українських прізвищ цього регіону є наявність серед них одиниць, які повністю збігаються з власними особовими іменами: *Агошко (Агафон), Гавриш (Гаврило), Гринь (Григорій), Дема (Дем'ян), Іляш (Ілля), Матвійко (Матвій), Пашко (Павло), Павлік (Павло), Северин, Семенко*, а також антропонімічних похідних, у яких засобом вираження патронімічної спорідненості виступали інші суфікси, зокрема **-ук (-юк)**, **-ів**, **-чук**, **-иш**, **-ець**, **-ишин**, **-ович (-евич)**, **-ин(а)**, **-аш**, кожний з яких надавав прізвищам різного відтінку: *Гавриш (Гаврило), Гринів (Григорій), Лукашишин (Лукаш), Карпець (Карпо), Маркевич (Марко), Матяш (Матвій), Михайлюк (Михайло), Петрюк, Петрина (Петро), Савалюк (Савелій), Семкович (Семко, Семен), Сидорчук (Сидір), Симонець (Симон)*. Перевагу патронімів пояснює те, що найавторитетнішою людиною у родині був батько. У контексті цього генетичного різновиду додаткових найменувань використовувалися різні суфікси-маркери, але найпродуктивнішим у цій групі українських прізвищевих назв є суфікс **-енк(о)**, що позначав «сина того, чиє ім'я становить твірну основу». У сина ж, названого на **–енк(о)**, могли бути також сини, які отримували вже у спадок відповідне додаткове найменування.

Прізвища, утворені від жіночих особових імен, представлені поодинокими прикладами, що має цілком обґрунтоване пояснення: від імені матері прізвища утворювалися тоді, коли жінка залишалася рано вдовою і змушена була ставати головою родини або коли батько мав менший авторитет у сім'ї, ніж мати. У нашому випадку представлені антропоніми, де твірною основою виступають такі хресні жіночі імена: *Аниченко – Аничка (Анна), Гальченко – Галька (Галина), Гашко – Гашка (Галина), Доценко – Доця (Докія), Катрич – Катря (Катерина), Манько – Манька (Марія), Настич – Настя (Анастасія), Фесенко – Феся (Феодосія)*.

Наведені прізвища, утворені за допомогою українських словотвірних формантів, генетично не є українськими, автохтонними, слов'янськими, бо в їх основі лежать слова чужомовного походження, зокрема арамейські, давньоєврейські, давньогрецькі, латинські, тюркські, германські, романські, краще або гірше адаптовані до української фонетики та граматики: *Аниченко – Аничка – Анна* (д.євр.; Channa; від *chanan* – він був милостивий, виявляв ласку); *Герасименко – Герасим* (від. *Гарасим* – з гр. *gerasmios* поважний, шановний); *Гордієнко – Гордій* (гр. *Gordias* – ім'я фрігійського царя, дане за географічною назвою Gordion – Гордій (столиця Фрігії)); *Давиденко – Давид* (д.євр.; *Dauvid* – коханий, улюблений); *Демиденко – Демид* (гр.; ім'я *Diomedes*; від *dios* – божествен-

ний і *medo* – піклуюся, опікую), *Денисенко – Денис* (гр.; особове ім'я *Dionysios*; від *Dionysos* – Діоніс; у грецькій міфології бог життєвих сил природи, вина і веселощів); *Доценко – Доця –Докія* (гр.; *eudokia* – благовоління); *Єфременко – Єфрем* (д.-євр.; *'Ephrauim* – назва одного з давньоізраїльських племен); *Іваночко – Іванко – Іван* (д.євр.; *Yochanan* – Ягве (Бог) змилосердився, буквально: Божа благодать; дар богів); *Кузьменко – Кузьма* (гр.; *kosmos* – світ, порядок); *Матвієнко – Матвій – Матяш* (д.євр.; ім'я *Matithyah* – дар (Бога) Ягве (буквально: Божа людина)); *Нікольченко – Ніколка – Никола* (гр.; особове ім'я *Nikolaos*; від *nike* – перемога і *laos* – народ (буквально: переможець народів)); *Савченко – Савка – Сава* (арам.; можливо, від *sabha* – старий дід); *Фесенко – Феся* – жіноче до *Феодосій* (гр.; *theos* – Бог і *dosis* – дарунок, буквально: Божий дар); *Яковенко – Яків* (д.євр.; ім'я *Ya'aqobn* – він іде слідом (по п'ятах); за біблійною легендою, Яків, близнюк, схопив свого первонародженого брата Ісаву за п'яту, щоб не відстати від нього).

Наступну групу відапелятивні прізвищ у цій місцевості складають антропоніми, які пройшли шлях трансонімізації, внаслідок якої практично будь-який іменник чи прикметник міг лягати в основу спочатку прізвиська, що мали експресивно-емоційне забарвлення, а згодом і прізвища. Хоча структура й семантична природа подібних відапелятивних утворень не завжди видається прозорою, із затемненою етимологією все ж таки їх можна розкласифікувати на основі їх однорідності.

Надзвичайне розмаїття українських прізвищ виявляється у групі найменувань, що вказують на професію, ремесло, вид заняття першого носія прізвища, тобто апелятиви до основ прізвищ могли входити по-різному: одні були реальною характерною ознакою особи за її заняттям, становищем, місцем проживання, інші – іменами чи прізвиськами. З огляду на це ми поділили прізвища на групи. До першої увійшли антропоніми, утворені від назв осіб за родом занять, професією чи посадою; вони дають уявлення про те, чим займався голова родини у минулому. Характерно, що більшість апелятивів на позначення професій чи ремесла вже зникли чи вийшли з ужитку, але архаїчні лексеми у складі прізвищ дають чітке уявлення про те, чим займався голова родини: *Смоляр* (апелятив *смоляр*) – той, хто займається смолокурінням, *Кушнір* (апелятив *кушнір*) – фахівець, шо вичиняє хутро за шкіри тварин та шиє хутряні вироби, *Музика* (апелятив *музика*) – той, хто грає на якомусь інструменті, *Бондар* (апелятив *бондар*) – майстер, що виготовляє діжки чи бодні, *Дігтяр* (апелятив *дігтяр*) – фахівець з виготовлення або продажу дьогтю, *Коваль, Коваленко* (апелятив *коваль*) – майстер, що куванням обробляє метал, виготовляє металеві вироби, *Колесник* (апелятив *колесо*) – майстер з виготовлення коліс, бричок, *Ситник* (апелятив *сито*) – майстер, що виготовляє сито, *Ткач* (апелятив *ткач*) – майстер, що виготовляє тканини на ткацькому верстаті, *Різник* (апелятив *різник*) – той, хто забиває худобу, м'ясник, *Попадюк* (апелятив *піп*) – син попа, священнослужителя, *Телятник* (апелятив *телятник*) – доглядач за телятами, *Кравчук* (апелятив *кравчук*) – син кравця або його підмайстер, *Шевченко* (апелятив *шевченко*) – син шевця, майстра, що лагодить взуття, або вказують на соціальний статус: *Писарченко* (цивільна посада голови роду – *писаря*), або вказують на військове звання: *Сотник*.

Прізвища, утворені від назв осіб за родинними зв'язками, представлені у цій місцевості поодинокими антропонімами, в основі яких лежать як чоловічі (*Братішко, Близнюк*), так і жіночі апелятиви, представленими лише двома прикладами, що пояснюється тим, що найменування від жінки утворювалося лише тоді, коли жінка ставала рано вдовою, змушена була виконувати обов'язки голови родини, мала відповідний у родині авторитет (*Бабенко*), або коли її чоловіка забрали у москалі (*Московченко*, апелятив *московка*).

Відапелятивні прізвища цієї місцевості можуть відображати лексику, що вказує на зовнішні особливості людини, зокрема особливості окремих частин тіла: *Сухоносенко, Тараненко, Кривобок, Руденко*. Аналіз цієї групи прізвищ показує, що вони по-різному вказують на зовнішні особливості, ймовірно, голови родини. Щодо прізвища *Сухоносенко* названа частина тіла, яка привернула номінантів своєю фізіологічною особливістю («сухий ніс»), антропонім *Тараненко* походить від слова «таран», що означає «шрам від віспи» і засвідчує, що її перший носій, мабуть, мав певні ознаки наслідків цієї хвороби, у лексемі прізвища *Руденко* називається характерна ознака голови роду, а саме відповідний колір волосся (рудий), прізвище *Бородай* вказує на те, що голова роду носив бороду.

Утворені від природних апелятивів та антропонімічних прізвиськ лексико-семантичні похідні є досить поширеними і становлять також значну групу найменувань, серед яких характерними є прізвища з колишнім демінутивним суфіксом **-к-**, який втратив своє первинне експресивне значення і перетворився на нейтральний продуктивний формант особових назв і вживається при дієслівних чи прикметникових основах. На особливість

чи прикмету голови родини, першого носія прізвиська, а згодом і прізвища вказувала основа лексеми: *Шелудько* (від апелятива «шолудивий» – без волосся на голові, з лисиною або з рідким волоссям), *Сушко* (від апелятива «сухий», вжитому в переносному значенні «худий», «худорлявий»), *Манірко* (від апелятива «манірний», тобто позбавлений простоти і природності, з вишуканими манерами), *Головко* (від апелятивів «голова», «головань» – той, хто мав велику голову), *Грошко* (ймовірно, від апелятива «горошок» – маленький), *Сірко* (від апелятива «сірий»), *Божко* (апелятив «божкати» – той, хто, бідкаючись або журячись, часто промовляє «Боже, Боже»), *Глушко* (від апелятива «глушко» – той, хто недочуває), *Засипко* (від апелятива «засинати» – той, хто на ходу спить). До цієї групи антропонімів входять інші віддієслівні та відіменні похідні: *Верескун* (від апелтива «верещати» – людина з особливим тембром голосу), *Шарий* (апелятивом є діалектизм «шарий» – сірий), *Бідник* (від апелятива «бідний» – син бідняка), *Потеряйло* (апелятив «втрачати» – той, хто постійно щось губить), *Покотило* (апелятив «покотитися», ймовірно, вказував на особливість манери пересування), *Пишний* (апелятив «пишний» – той, хто пишається, пихатий, бундючний), *Косенко* (від апелятива «косенко» – син особи, у якої були проблеми із зором), *Горбуля* (апелятив «горбатий» – той, хто мав викривлений хребет), *Довгань* (від апелятива «довгий» – високого зросту), *Приходько* (від апелятива «прихідець» – той, хто приїхав звідки-небудь, прийшла, немісцева людина), *Зіпа* (від апелятива «зіпання» – про людину, яка багато кричить), *Хайло* (від апелятива «хайло» – крикливий, горластий), *Рубан* (від апелятива «рубати» – про хоробру, відважну людину), *Худяк* (від апелятива «худий»), *Ручка* (від апелятива «ручка», ймовірно, про людину, що мала певні фізичні вади руки), *Шиян* (вд апелятива «шия» – той, хто мав довгу або товсту шию), *Шепелюк* (від апелятива «шепелюк» – син чоловіка, що мав вади мовлення), *Щасний* (від апелятива «щастя» – той, якому щастило).

Серед місцевого антропонімікону чимала група представлена одиницями, утвореними від назв, пов'язаних із тваринним світом. Такі прізвища відображають найрізноманітніші назви диких і свійських тварин та в мовній традиції є символом певних фізичних і моральних якостей їх носіїв: *Заєць* (від апелятива «заєць» – полохливий, маленький), *Вовк* (від апелятива «вовк» – жорстокий, жадібний), *Овод* (від апелятива «овід» – настирливий), *Баран* (від апелятива «баран» – впертий), *Зозуля* (від апелятива «зозуля» – не прив'язаний до постійного місця мешкання), *Кулик* (від апелятива «кулик» – невеличкий, йшлося про людину з довгими ногами або довгим носом), *Курочка, Курусь* (від апелятива «курочка» – хазяйновитий), *Криса* (від російського апелятива «криса» – підлий, нещирий), *Лось* (від апелятива «лось» – великий, гладкий, здоровий), *Муха* (від апелятива «муха» – настирливий, маленький), *Орел* (від апелятива «орел» – благородний, прозорливий), *Півень* (від апелятива «півень» – гонористий, задеркуватий, запальний), *Цап* (від апелятива «цап» – бородатий або з неприємним, фальшивим голосом), *Пугач* (від апелятива «пугач» – хижий, потайний), *Бобро* (від апелятива «бобер» – великий, неповороткий), *Вахнюк* (від апелятива «вахня» – риба з роду тріскових – верткий, шустрий). Зустрічаються прізвища, що походять від назв волів, коней, володіння якими було настільки важливою обставиною селянського побуту, що характерне для тварин найменування за мастю чи іншою особливою ознакою односельці могли перенести на її господаря. У таких випадках могла якась домінуюча схожість людини з твариною за зовнішньою ознакою лягти в основу апелятива: *Білоконь* – гарний як білі коні, *Сивоконь* – володів кіньми певної масті, *Біловол* – володів білої масті волами, *Убийкінь* – сильний, як кінь.

У прізвищевих назвах сіл Приазов'я відображена також українська топоніміка, яка вказувала на родовий маєток, власність, а у простих людей – звідки вони прийшли чи де народилися: *Долинський* – очевидно, від топоніма м. Долина Івано-Франківської області, *Дімбровський* (прізвище позначене діалектними фонетичними особливостями) – від назви населеного пункту Діброва, *Лисовський* – йдеться про вихідців з населеного пункту Лисовичі, *Прихненко* – від назви річки Прихна, що на Хмельниччині, *Пінчук* – від назви села Пінчуки Київської області, *Буймер* – від назви села Буймер у Сумській області, *Коломоєць* – від назви міста Коломия, *Гуцуляк* – від апелятива «гуцуляк» – син гуцула, представника західноукраїнської етнічної групи, *Нагорний* – від апелятива «на горі», *Гаєнко* – від апелятива «гай», *Підтинний* – від апелятива «під тином». Слід назвати прізвища, основи яких вказують на те, що їхні перші носії були представниками інших народів, зокрема поляків: *Ляшенко, Лях*, волохів: *Волошин*, литовців: *Литвин, Литвих, Литвиненко*, євреїв: *Латошин*, урумів: *Харакоз, Балахтар*, тюрків: *Барабаш*, *Карабань, Келембет*, курдів: *Курдіян*, адигейців: *Лисюра*.

Остання невелика група представлена прізвищами, утвореними від рослин, плодів: *Гриб,*

Буряк, матеріальної культури, мотивовані неособовими апелтивами, які називають предмети побуту або знаряддя праці: *Барда* (тесак), *Коцюба* (від апелятива «коцюба» – металевий прут; одяг, взуття: *Коцевич* (від апелятива «коць» – ліжник, покривало); види їжі: *Бублик*.

Висновки і пропозиції. Результати проведеного дослідження показали, що українські прізвища, носіями яких є сьогодні нащадки тих родів, які першими заселяли цю місцевість, у своєму складі мають різні суфікси, виявляють розгалужену лексико-семантичну структуру твірних основ, що засвідчує процес їх природного й тривалого формування. Базою для утворення таких прізвищ були власні імена людей та апелятиви, а типовими засобами творення антропонімів виступали українські суфікси **-енк-о**, **-к-о**, **-ук**, **-чук**, **-юк**, **-ськ-ий**, **-ань**, **-л(о)**, які приєднувалися до основ різної будови, а саме непохідних, похідних, ускладнених афіксами, до основ складних слів, що засвідчує силу деривaційних процесів патронімічних прізвищ. Подальші розвідки у цьому напрямі, зокрема семантико-словотвірний та етимологічний аналіз антропонімікону Донеччини, сприятимуть виявленню тенденцій формування українських прізвищ загалом.

Список літератури:

1. Белей Ю. Б. Українські імена колись і тепер. Київ : Темпора, 2010. 22 с.
2. Демчук М. О. Слов'янські автохтонні особові власні імена в побуті українців XIV – XVIII ст. Київ : Наукова думка, 1988. 172 с.
3. Кравченко Л. О. Прізвища Лубенщини. Київ : Факт, 2004. 198 с.
4. Осташ Р. І. Словотворча структура. *Міжетнічні зв'язки в українській антропонімії XVII ст*. Київ : Наукова думка, 1989. С. 20–26.
5. Познанська В. Д. Семантична та словотвірна структура прізвищ на -енк-о (на матеріалі антропонімії Донеччини). *Вісник Донецького національного університету. Серія Б. Гуманітарні науки*. 2015. № 1–2. С. 193–196.
6. Редько Ю. К. Сучасні українські прізвища. Київ : Наукова думка, 1966. 216 с.
7. Садовнича В. В. Прізвищеві назви з формантом -енк-о в антропоніміконі Слобожанщини XVIII ст. *Актуальні питання антропоніміки*. Київ, 2005. С. 199–207.
8. Худаш М. Л. З історії української антропонімії. Київ : Наукова думка, 1977. 236 с.
9. Чучка П. П. Прізвища закарпатських українців: історико-етимологічний словник. Львів : Світ, 2005. 704 с.

Zhizhoma O. O. SEMANTIC AND WORD-FORMATION WAY OF SURNAMES (BASED ON ANTHROPONOMY OF AZOV REGION VILLAGES)

The article analyzes the surnames in Ukrainian villages of Azov region. The main ways of specific villagers' surnames origin are considered, particular attention is given to the history of the villages establishment and to the peculiarities of region settling.

The study into this issue provides an opportunity for characterizing the personal names regarding semantic and word-formation basics. Grounded on this, a conclusion on the most typical Ukrainian surnames is made; these surnames cover both linguistic and historical information, help reproduce the times when the personal names shaping the final surnames were shaped.

The approaches to linguistic analysis of surnames were generalized, as well as surnames as a cultural phenomenon were considered. The specific attention is given to vocabulary basics of surnames; their lexical-semantic analysis is reviewed, the role of various parlance and appellative vocabulary in surname shaping is revealed. The structure and word-formation patterns of surnames are analyzed, identifying the efficiency of surnames-formation suffixes. Particularly, the first components which helped to shape local personal names are defined. The semantics of noun formation, featuring the first components in general names sphere specific for Ukrainian anthroponomy, and their gradual transition to patronymic are given.

It is emphasized on the process of surname shaping based on parlance and appellative vocabulary, in particular, the group of personal names based on their formation grounds is highlighted. The study carried out enables to identify three groups of the most useful personal names. The largest scope of the surnames is represented by the derived from proper names which specify the role of Christian church and old Slavonic autochthonous names, their structural types in surname shaping. Sub-appellative surnames hinted at occupation and their natives' social origin are popular as well. They either objectively stated or metaphorically implied a human appearance's distinguishing features.

The study emphasizes the need for the research into surnames' and personal names' etymology of the mentioned area to define the trends of Ukrainian personal names shaping in general.

Key words: *personal names, surname, appellative vocabulary, personal name origin, word-formation affix, semantics.*

УДК 811.161.2:81’373:81’42:004
DOI https://doi.org/10.32838/2663-6069/2020.4-1/12

Катиш Т. В.
Національний університет «Запорізька політехніка»

ЛЕКСИКО-ГРАМАТИЧНІ КОНСТРУКЦІЇ ТЕХНІЧНИХ ДИСКУРСІВ (НА МАТЕРІАЛІ РАДІОТЕХНІЧНОГО ТА КОМП’ЮТЕРНОГО ДИСКУРСІВ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ)

У статті розглянуто лексико-граматичні конструкції, виявлені в радіотехнічному та комп’ютерному дискурсах української мови. Визначено відмінність між поняттями «дискурс» і «текст». Звертається увага на те, що технічний дискурс є невід’ємною складовою частиною наукового дискурсу. Дискурс у комп’ютерній та радіотехнічній сферах буде частиною технічного дискурсу відповідно.

За результатами аналізу виявлено терміни, що вживаються для позначення понять, властивих лише радіотехніці або лише галузі комп’ютерних інформаційних технологій. Досліджувані дискурси успадкували передусім такі міжгалузеві терміни, як математичні, фізичні, лінгвістичні. Серед тематичних груп лексико-граматичних конструкцій можна виокремити терміни, що позначають назви знарядь виробництва, їхні типи та частини, назви трудових процесів тощо.

У проаналізованих лексико-граматичних конструкціях комп’ютерного та радіотехнічного дискурсів зафіксовано сурядний і підрядний зв’язок між компонентами. Досліджувані конструкції в радіотехнічній та комп’ютерній галузях побудовані за моделями підрядної залежності компонентів, таких як узгодження та керування. Серед термінів частіше використовуються моделі, які побудовані на узгодженні складових частин. Означеннями в лексико-граматичних конструкціях переважно виступають відносні прикметники, зрідка якісні прикметники. Керування в лексико-граматичних конструкціях, виявлених у комп’ютерному та радіотехнічному дискурсах, репрезентовано поєднанням віддієслівних іменників, інфінітива, прикметників, дієприкметників і дієприслівників як опорних компонентів із відмінковими та прийменниково-відмінковими формами іменників як залежними словами. Прилягання представлено конструкціями, у яких у ролі головних слів, до яких прилягає прислівник, виступають дієслова, дієприкметники та прикметники. За значенням компонентів лексико-граматичні конструкції в радіотехнічному та комп’ютерному дискурсах поділяються на такі групи: конструкції, в яких обидва слова мають термінологічний характер; конструкції, в яких означення термінологічного характеру, а означуване – загальновживане слово; конструкції, в яких атрибут нетермінологічного характеру, а означуване – термін.

Ключові слова: *радіотехнічний та комп’ютерний дискурси, лексико-граматичні конструкції, термін, узгодження, керування, прилягання.*

Постановка проблеми. Актуальність дослідження визначається постійним зростанням наукового інтересу до проблем науково-технічної комунікації, технічного дискурсу та вивчення їх специфіки. У зв’язку з тим, що в Україні активізується увага до інформаційно-комунікаційних технологій, які стають невід’ємною складовою частиною життя не лише фахівців, але й представників інших сфер діяльності, відбувається обмін науково-технічною інформацією, що сприяє розвитку науково-технічної комунікації.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Складним і неоднозначним є термін «дискурс», дослідження якого надалі залишається важливим і поки що не вирішеним питанням. Питання дискурсу вивчали вчені різних країн, зокрема М. В. Йоргансен, К. Я. Кусько, М. І. Макаров, Е. А. Селіванова, Ю. С. Степанов, М. Фуко. Термін «дискурс» сильно поширений у сучасній лінгвістиці та інших дисциплінах гуманітарного циклу. Існує значна кількість робіт, присвячених вивченню дискурсу, що дає змогу науковцям говорити про «дискурсний бум» у лінгвістиці [16, с. 105; 26, с. 12]. Поняттєвий діапазон терміна «дискурс» сьогодні є досить широким. Дискурс розглядають як функціональний стиль, різновид мовлення (усний, писемний, науковий, художній, діловий) [6, с. 13]. Під дискурсом також розуміють «зв’язний текст у поєднанні з екстралінгвістичними – прагматичними, соціокультурними, психологічними та іншими факторами; текст, що розглядається в аспекті події» [2, с. 136]; «складне

комунікативне явище, що не тільки включає акт створення певного повідомлення, але й відображає його залежність від багатьох екстралінгвальних факторів: знань про світ, поглядів, думок, цілей, статусних характеристик учасників комунікативної взаємодії тощо» [16, с. 106].

Текст, що виступає цілісною знаковою формою організації дискурсу, протиставляється дискурсу. Пропонуються такі визначення тексту: «будь-яке мовлення, відбите в письмовому вигляді чи в пам'яті, написані чи сказані слова, які можна відтворити, повторити в тому ж самому вигляді» [9, с. 7]; «послідовність мовних та інших знаків, що становлять єдине ціле і виступають об'єктом вивчення й обробки» [25, с. 564].

Наведені словникові дефініції дають можливість відзначити, що під текстом розуміють насамперед письмове та фіксоване мовлення, протиставлене мовленню усному. На думку І. Р. Гальперіна, «текст – це повідомлення, об'єктивоване у вигляді письмового документа, літературно оброблене відповідно до типу цього документа, що складається з низки особливих якостей, поєднаних різними типами лексичного, граматичного та логічного зв'язку, має своє комунікативне призначення та певну прагматичну настанову» [8, с. 27]. Текстом також прийнято вважати будь-яке письмово фіксоване мовлення.

Науково-технічні тексти належать до царини наукової комунікації, учасники якої виконують когнітивні функції та орієнтуються на послідовне й динамічне нагромадження та відтворення інформації [17, с. 213]. Засобом відтворення цих функцій та одиницею наукової комунікації є одиничний акт повідомлення, яким можна вважати науково-технічний текст. Як вважає відомий лінгвіст Т. В. Радзієвська, «зв'язок комунікантів у цьому акті формується завдяки різному обсягові інформації про певний предмет, якою володіють комуніканти (суб'єкт та адресат)» [20, с. 54]. На думку Г. С. Онуфрієнко, науковий текст – це «вища комунікативна одиниця в межах наукового дискурсу, вербальне, цілісне, структуроване, когнітивно-комунікативне утворення, що характеризується структурно-семантичною, композиційно-стилістичною і функціональною єдністю та набором константних текстових категорій» [19, с. 336].

Дискурс – це переважно текст, його уривок, схема, фрагмент чи парадигма письмова або усна (акти), комплекс (комплекси) усної комунікації, об'єднані послідовною логічною будовою й мовними зв'язками локального та глобального змісту задля реалізації певної авторської інформативної, людинознавчої чи суспільнознавчої проблематики [10, с. 29].

Дискурс класифікують за різними критеріями та принципами. Відповідно до жанрової специфіки розрізняють дискурс науковий, дискурс художній, дискурс публіцистичний, дискурс ділової документації. Поняття «дискурс» базується на тому, що мова охоплює структури, які відображають висловлювання людей у різних сферах життєдіяльності. Технічний дискурс є невід'ємною складовою частиною наукового дискурсу. Дискурс у комп'ютерній та радіотехнічній сферах буде частиною технічного дискурсу відповідно, оскільки дискурс – це особливий спосіб спілкування й розуміння навколишнього середовища (чи його окремого аспекту). Спілкування й розуміння фахівців у досліджуваних сферах буде одним з аспектів технічного дискурсу [21, с. 288].

Постановка завдання. Метою статті є аналіз лексико-граматичних конструкцій, виявлених у комп'ютерному та радіотехнічному дискурсах української мови.

Виклад основного матеріалу. Лексико-граматичні конструкції професійного мовлення вивчали такі науковці, як Г. С. Онуфрієнко, Н. В. Руколянська, Г. О. Хацер [18].

Як свідчить аналіз комп'ютерного та радіотехнічного дискурсу, у досліджуваних нами лексико-граматичних конструкціях виявлені терміни, що вживаються для позначення понять, властивих лише радіотехніці (*детермінований сигнал* [13, с. 3], *напівпровідникові діоди* [17, с. 20], *радіоелектронні пристрої* [23, с. 4], *напівпровідникові мікросхеми* [23, с. 3]; *декодування сигналу* [9, с. 13]) або лише галузі комп'ютерних інформаційних технологій (*віртуальна пам'ять* [8, с. 390], *прикладний інтерфейс програмування* [22, с. 12], *інверсне мультиплексування* [12, с. 6], *компіляція програми* [3, с. 402], *внутрішній модем* [8, с. 308]).

Міжгалузеві терміни, що функціонують у суміжних терміносистемах, – це перенесені готові терміни з однієї терміносистеми в іншу з повним або частковим переосмисленням терміна та перетворенням його на міжгалузевий омонім. Досліджувані дискурси успадкували передусім такі міжгалузеві терміни: математичні (*двійкове додавання* [14, с. 28], *кут штрихування* [23, с. 45], *відкладати у координатах* [23, с. 17], *визначати диференціалами* [23, с. 33], *менша за довжину* [17, с. 55], *взаємно перпендикулярний* [13, с. 120]); фізичні (*коротка хвиля* [23, с. 191], *постійний струм* [23, с. 20], *відображати амплітуду частот* [23, с. 25], *смуга поглинання* [23, с. 101]; *вища*

від найвищої частоти [23, с. 20], *вмикати за схемою* [23, с. 34]); лінгвістичні (*мова програмування* [22, с. 115], *аналізувати шифр* [11, с. 24], *асемблерна мова* [14, с. 67], *гіпертекстові посилання* [11, с. 56], *шифрування документів* [11, с. 23], *проміжок між словами* [12, с. 115]). У розглянутих дискурсах використовуються загальнонаукові терміни, що позначають логіко-філософські категорії і мають пізнавальну універсальність (*логічна модель* [13, с. 32], *перспективні системи* [14, с. 42], *надійна система* [14, с. 45], *обмін інформацією* [10, с. 19], *ініціювати операцію* [10, с. 34], *надійність системи* [14, с. 21]).

Серед тематичних груп лексико-граматичних конструкцій, які найбільш часто використовуються в радіотехнічному та комп'ютерному дискурсах, можна виокремити терміни, що позначають назви знарядь виробництва, їхні типи та частини (*робочий стіл* [14, с. 5], *шина* [14, с. 6], *гаряча клавіша* [14, с. 6], *апаратні засоби* [23, с. 4]); назви трудових процесів (*вантажитися браузером* [10, с. 115], *вимірювати ентропію* [13, с. 151], *завантажувати тимчасово* [14, с. 145], *компілюватися на сервері* [3, с. 402], *розшифрувати криптограму* [11, с. 25]).

У проаналізованих лексико-граматичних конструкціях комп'ютерного та радіотехнічного дискурсів зафіксовано сурядний і підрядний зв'язок між компонентами. Сурядність виявляється в конструкціях, виражених іменником у називному відмінку (однини чи множини) з іменником у називному відмінку (однини чи множини). Наприклад, у досліджуваних дискурсах зафіксовано такі конструкції: *комутатори та концентратори* [1, с. 11]; *мультиплексори і демультиплексори* [3, с. 3]; *стандарти та сервіси* [22, с. 3]; *кодування і декодування* [12, с. 87]; *сигнали та параметри* [23, с. 3] *користувачі або споживачі* [1, с. 10].

Лексико-граматичні конструкції в радіотехнічній та комп'ютерній галузях, як показує аналіз, побудовані за моделями підрядної залежності компонентів – узгодження та керування – і в поєднанні них. Серед термінів частіше використовуються моделі, які побудовані на узгодженні складових частин. Узгоджуваним словом здебільшого є прикметник. Означеннями в лексико-граматичних конструкціях переважно виступають відносні прикметники: *віртуальні з'єднання* [12, с. 3]; *корпоративні мережі* [12, с. 4]; *транспортні протоколи* [8, с. 4]; *детермінований сигнал* [9, с. 3]; *інверсне мультиплексування* [12, с. 6]; *якірні теги* [16, с. 3], а зрідка – якісні прикметники: *жорсткі диски* [12, с. 4]; *логічна модель* [8, с. 5]; *постійна пам'ять* [3, с. 4]; *перспективні системи* [1, с. 6]; *постійний струм* [23, с. 3]; *абсолютна інтегрованість* [13, с. 3].

Керування в лексико-граматичних конструкціях, виявлених у радіотехнічному та комп'ютерному дискурсах, поширюється на поєднання віддієслівних іменників, інфінітива, прикметників, дієприкметників і дієприслівників як опорних компонентів із відмінковими й прийменниково-відмінковими формами іменників як залежними словами. Найбільш часто використовуваними є поєднання віддієслівних іменників з іменниками в родовому відмінку однини чи множини: *підсилення напруги* [22, с. 69], *перетворення сигналів* [22, с. 79], *кодування повідомлення* [13, с. 10], *зменшення спотворень* [13, с. 124], *копіювання бітів* [11, с. 34]. Поширеним також є поєднання віддієслівних іменників з іменниками в орудному відмінку з прийменником чи без прийменника: *залежність між амплітудами* [23, с. 38], *керування транзистором* [23, с. 71], *обмін між процесором і пам'яттю* [14, с. 135], *керування доступом* [11, с. 119]. Основним призначенням орудного відмінка в українській мові є вираження різних відтінків способу дії – власне способу чи інтенсивної дії. У досліджуваних дискурсах це можна представити такими прикладами: *замінювати коливаннями* [23, с. 14], *здобувати дифузією* [23, с. 19], *інтерпретуватися браузером* [10, с. 115], *передавати мережею* [12, с. 71].

Значна частина лексико-граматичних конструкцій, поєднаних підрядним зв'язком керування, у комп'ютерному та радіотехнічному дискурсах репрезентована поєднанням інфінітива чи особових форм дієслів з іменником у знахідному відмінку (*виділяють сигнали* [23, с. 12], *використовують коливання* [23, с. 14], *визначено смугу* [23, с. 19], *відновити сигнал* [13, с. 137], *забезпечувати синхронізацію* [12, с. 59], *вимірювати ентропію* [13, с. 144], *аналізувати шифр* [11, с. 12], *розшифрувати криптограму* [11, с. 25]).

Значно рідше в досліджуваних дискурсах представлено конструкції на основі поєднання прикметника з іменником (*пропорційна швидкості* [23, с. 17], *протилежний вектору* [23, с. 24], *еквівалентна резисторові* [23, с. 27], *менший за значенням* [11, с. 11]), дієприкметника з іменником (*задані функцією* [23, с. 19], *кодований файлами* [22, с. 238]) чи дієприслівника з іменником (*підставивши значення* [23, с. 18], *досліджуючи частоти* [23, с. 42]).

Прилягання як спосіб підрядного зв'язку, за якого опорне слово не вимагає ні з формальної, ні із

семантичної точки зору в залежного слова певних граматичних форм [7, с. 202], у радіотехнічному та комп'ютерному дискурсах репрезентовано такими лексико-граматичними конструкціями: *спеціально програмовані* [14, с. 128], *програмно доступні* [14, с. 133], *повністю об'єктно-орієнтовані* [22, с. 115]. У досліджуваних дискурсах, як засвідчує аналіз, у ролі головних слів, до яких прилягає прислівник, виступають дієслова, дієприкметники та прикметники.

За значенням компонентів лексико-граматичні конструкції в комп'ютерному та радіотехнічному дискурсах поділяються на такі три групи: конструкції, в яких обидва слова мають термінологічний характер: *мережеві технології* [1, с. 5], *коаксіальний кабель* [12, с. 4], *конвеєрний процесор* [14, с. 5], *арифметичні співпроцесори* [3, с. 4]; конструкції, в яких означення термінологічного характеру, а означуване – загальновживане слово: *комп'ютерна злочинність* [1, с. 11], *арифметичні зсуви* [14, с. 7], *віртуальна пам'ять* [14, с. 11], *діелектричний матеріал* [23, с. 3], *спектральний опис* [13, с. 3]; конструкції, в яких атрибут нетермінологічного характеру, а означуване – термін: *комбінована схема* [1, с. 6], *випадковий сигнал* [13, с. 4], *електронна книжка* [11, с. 3], *цифровий підпис* [11, с. 4].

Складовими компонентами об'єктних лексико-граматичних конструкцій у досліджуваних дискурсах, як і в атрибутивних конструкціях, є слова й термінологічного, й нетермінологічного характеру: *використання адресації* [14, с. 5]; *приклади мереж* [12, с. 3]; *зв'язування блоків* [11, с. 3]; *розширення алгоритму*. Типовим для конструкцій цього типу є відношення підпорядкування між компонентами: *дешифрування команд* [14, с. 140], *база мейнфреймів* [14, с. 44], *перекодування інформації* [22, с. 25], *інтегрування сигналів* [23, с. 107], в яких опорні компоненти *дешифрування, база, перекодування, інтегрування* містять основне значення терміна, а залежні компоненти *команд, мейнфреймів, інформації, сигналів* звужують його значення, виражаючи одну з ознак опорного поняття. Часте вживання іменників пояснюється тим, що іменник як носій значення предметності є найбільш поширеною частиною мови в термінологічному шарі лексики.

Висновки і пропозиції. Отже, у досліджуваних лексико-граматичних конструкціях радіотехнічного та комп'ютерного дискурсів використовуються як терміни на позначення понять, властивих лише радіотехніці або лише галузі комп'ютерних інформаційних технологій, так і міжгалузеві терміни з математики, фізики, лінгвістики. Серед тематичних груп розглянутих лексико-граматичних конструкцій було виявлено терміни, що позначають назви знарядь виробництва, їхні типи та частини, назви трудових процесів. Проаналізований сурядний і підрядний зв'язок між компонентами досліджуваних дискурсів дав змогу стверджувати, що більшість лексико-граматичних конструкцій побудована за моделями підрядної залежності компонентів, а саме узгодження та керування. Радіотехнічний та комп'ютерний дискурси є перспективним матеріалом для подальших лінгвістичних досліджень.

Список літератури:

1. Антонов В. М. Сучасні комп'ютерні мережі. Київ : МК-Прес, 2005. 480 с.
2. Арутюнова Н. Д. Дискурс. *Лингвистический энциклопедический словарь*. Москва : Советская энциклопедия, 1990. С. 136–137.
3. Бабич М. П., Жуков І. А. Комп'ютерна схемотехніка : навчальний посібник. Київ : МП-Прес, 2004. 412 с.
4. Бацевич Ф. С. Основи комунікативної лінгвістики. Київ : Академія, 2004. 344 с.
5. Бевзенко С. П. та ін. Сучасна українська мова. Синтаксис : навчальний посібник. Київ : Вища школа, 2005. 270 с.
6. Бєлова А. Д. Поняття «стиль», «жанр», «дискурс», «текст» у сучасній лінгвістиці. *Іноземна філологія*. 2002. Вип. 32–33. С. 11–14.
7. Вихованець І. Р. Граматика української мови. Синтаксис : підручник. Київ : Либідь, 1993. 368 с.
8. Гальперин И. Р. Текст как объект лингвистического исследования. Москва : КомКнига, 2006. 144 с.
9. Демецкая В. В. Дискурс и текст в переводе. *Когниция, коммуникация, дискурс*. *Серия: Филология*. 2010. № 2. С. 6–17.
10. Дискурс іноземномовної комунікації : колективна монографія / ред. кол. С. В. Денисенко (відп. ред.). Львів : видавництво ЛНУ ім. І. Франка, 2001. 495 с.
11. Ємець В. І., Мельник А. О., Попович Р. М. Сучасна криптографія. Основні поняття. Львів : БаК, 2003. 144 с.
12. Кулаков Ю. О., Луцький Г. М. Комп'ютерні мережі : підручник / за ред. Ю. С. Ковтанюка. Київ : Юніор, 2003. 400 с.
13. Мандзій Б. А., Желяк Р. І. Основи теорії сигналів : підручник. Львів : видавничий дім «Ініціатива», 2008. 240 с.

14. Мельник А. О. Архітектура комп'ютера : наукове видання. Луцьк : Волинська обласна друкарня, 2008. 470 с.

15. Мойсеєнко С. В. Прагмасемантичний та прагмастилістичний аспекти сучасного англомовного наукового комп'ютерного дискурсу : автореф. дис. … канд. філол. наук : спец. 10.02.04. Запоріжжя, 2014. 20 с.

16. Олешков М. Ю. Дискурсивные категории в коммуникативном процессе (опыт лингвистического анализа). *Филологические науки*. 2006. № 4. С. 105–114.

17. Олійник А. Д., Олійник О. О. Прагматичні характеристики науково-технічного тексту як наративного дискурсу. *Науковий вісник Національного університету біоресурсів*. 2010. Вип. 150. С. 213–218.

18. Онуфрієнко Г. С. Навчальний російсько-українсько-англійський словник термінолексики кримінального та кримінально-процесуального права з мовнокомунікативними завданнями. Запоріжжя : НУ ЗП, 2019. 146 с.

19. Онуфрієнко Г. С. Науковий текст у сучасному лінгводидактичному вимірі. *Вісник Запорізького національного університету*. *Філологічні науки*. 2012. С. 334–339.

20. Радзієвська Т. В. Текст як засіб комунікації. Київ : Інститут української мови АН України, 1993. 194 с.

21. Ріба О. М. Технічний дискурс (на матеріалі німецької фахової мови нафтової промисловості). *Нова філологія*. 2007. С. 288–293.

22. Самсонов В. В. Методи та засоби інтернет-технологій : навчальний посібник. Харків : Компанія СМІТ, 2008. 264 с.

23. Сисоєв В. М. Основи радіоелектроніки : підручник. Київ : Вища школа, 2004. 279 с.

24. Склад і структура термінологічної лексики української мови / відп. ред. А. В. Крижанівська. Київ : Наукова думка, 1984. 196 с.

25. Словник іншомовних слів / уклад. С. М. Морозов, Л. М. Шкарапута. Київ : Наукова думка, 2000. 680 с.

26. Fairclough N. Critical Discourse Analysis: the Critical Study of Language. London : Pearson Education, 2001. 265 p.

Katysh T. V. LEXICAL AND GRAMMATICAL STRUCTURES OF TECHNICAL DISCOURSES (ON THE MATERIAL OF RADIO AND COMPUTER ENGINEERING DISCOURSES IN THE UKRAINIAN LANGUAGE)

The article deals with lexical and grammatical constructions found in radio and computer engineering discourses in the Ukrainian language. The difference between the concepts of "discourse" and "text" is determined. Much attention is paid to the fact that technical discourse to be an integral part of scientific discourse. In computer and radio engineering discourse will be part of technical discourse respectively.

The results of the analysis reveal the terms used to denote concepts specific only to radio engineering or only the field of computer information technology. The studied discourses inherited primarily the following interdisciplinary terms: mathematical, physical, linguistic terms. Among the thematic groups of lexical and grammatical constructions it is possible to single out the terms denoting the names of production tools, their types and parts, the names of labor processes etc.

In the analyzed lexical and grammatical constructions of computer and radio engineering discourses the coordinating and subordinating connections between the components are fixed. In the radio and computer engineering the studied structures are constructed on the models of subordinating dependence of components – agreement and government. Among the terms models to be based on the agreement of components are more often used. Mainly relative adjectives are attributing, occasionally qualitative adjectives are in lexical and grammatical constructions.

In lexical and grammatical constructions found in computer and radio engineering discourses government is represented by a combination of verb nouns, infinitives, adjectives, adjectives and adverbs as key components with case and prepositional forms of nouns as dependent words. Association is represented by constructions in which adverbs, verbs, participle and adjectives act as the main words. In radio and computer engineering discourses according to the meaning of the components lexical and grammatical constructions are divided into the following groups: constructions in which both words have a terminological character; constructions in which the attribute is terminological type and the signifier is a common word; constructions in which the attribute is non-terminological type and the signified is a term.

Key words: *radio and computer engineering discourses, lexical and grammatical constructions, term, agreement, government, association.*

УДК 81’23:351
DOI https://doi.org/10.32838/2663-6069/2020.4-1/13

Ковалевська А. В.
Одеський регіональний інститут державного управління
Національної академії державного управління при Президентові України

ВПЛИВ В ІНФОРМАЦІЙНОМУ СУСПІЛЬСТВІ: ВІД МАГІЇ ДО НАУКИ

Стаття присвячена опису особливостей явища вербального впливу як наскрізної риси сучасного інформаційного суспільства, а також аналізу специфіки сугестогенних текстів як словесної репрезентації феномена сугестії та висвітленню специфіки власне феномена сугестії, а також особливостей сугестогенних текстів. Окреслено розвиток дослідження цих текстів, починаючи з шаманських ритуалів Єгипту, Сирії, Шумеру, а також інших давніх країн, досліджень із «тваринного магнетизму» Франца Месмера (XIX століття), досліджень абата Хосе Кустодіо де Фарія з гіпнозу, хірургічних наукових досліджень «науковців-джентльменів» Джеймса Брейда, психоаналізу знаного німецького психолога та психіатра Зигмунда Фрейда, соціології, медицини, психології, політології, власне лінгвістики, теорії комунікацій, журналістики, психолінгвістики тощо, звичайно ж, сугестивної лінгвістики як спеціалізованої комплексної новітньої науки про мовний вплив. Особливий акцент зроблено на класифікації сугестогенних текстів у рамках парадигми таких сучасних сфер гуманітарного знання, як сугестивна лінгвістика та нейролінгвістичне програмування, які можуть бути використані при прийнятті правильних і досвідчених рішень з урахуванням функціонування державної інформаційної сфери. Зазначається, що питання магії, сугестивності мови – це не просто лінгвістична проблема, а також літературна, психологічна, етична й управлінська проблема, яка проходить майже через усі прошарки людського існування, викликаючи тим самим необхідність проведення подальших детальних досліджень сугестивних текстів з метою виділення поглибленої природи мовних сугестогенів, специфіки їх корелятивних зв’язків у семантичних планах, що, у свою чергу, дало б змогу побудувати правильні текстові масиви, які могли б бути використаними у сфері державних стратегічних комунікацій.

Ключові слова: *сугестія, словесний вплив, мовний вплив, сугестивна лінгвістика, нейролінгвістичне програмування, мовні сугестогени, сугестивні тексти, інформаційне суспільство.*

Постановка проблеми. З давніх-давен слово для людини виступало в значенні не лише вагомого інформаційного засобу, а й потужного впливового феномена. Коріння здійснення впливу на людину фіксували ще в шаманських ритуалах Єгипту, Сирії, Шумеру та інших давніх країн: у більшості світових музеїв можна знайти скульптури шаманів, жерців і магів, вік яких становить понад 3–4 тисячі років. Звичайно, на початку історії людства цей вплив був ще неусвідомленим, розшарованим і становив послідовність певних дій, танців, музики, дотиків, запахів і, безсумнівно, звуків [28], у межах яких провідна роль могла належати будь-якому складнику**.** Так, Ф. Месмер (XIX ст.) стверджував, що найголовнішою умовою для здійснення впливу є невербаліка і специфічне облаштування комунікації, найважливішим доказом чого є феномен гіпнозу, детермінованого т. зв. «позою віддзеркалення» і створенням відповідного емоційного настрою, підкріплюваного ефектом «месмеризму» – тваринного магнетизму. Абат Фаріа вважав основним елементом гіпнозу слово, тобто надавав перевагу лінгвістичному обґрунтуванню феномену сугестії. Хірург Дж. Бред одним із перших почав стверджувати, що для ефективного гіпнозу необхідне певне поєднання, синтез вербаліки й невербаліки. Відомий німецький психолог З. Фройд мотивував явище впливу підсвідомими витісненими інстинктами й певними несвідомими феноменами людської психіки [24].

Зауважимо, що вплив дефінується як комплексний конгломерат емоційно забарвлених вербально-невербальних факторів, що здійснюють корекцію психоемоційного стану особистості чи створюють мотиваційну базу для її програмованої діяльності [16, с. 51], під час якої знижується критичність, логічність та об’єктивна оцінка сприйнятого [7, с. 43] та штучно моделюються певні емоційні, поведінкові стратегії особистості [17, с. 215], що впливають, у свою чергу, на нейрофізіологічні стани [19, с. 205]. Вищезазначене залишає цю проблему в центрі уваги актуальних напрямів

численних гуманітарних наук, мотивуючи максимальну актуальність роботи.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Вплив – комплексний феномен, і він має різнобарвний, гетерогенний характер, комунікативний пріоритет якого визнає більшість учених, що працюють у галузі теорії комунікації, журналістикознавства, психолінгвістики тощо й насамперед сугестивної лінгвістики. У межах цих досліджень доведено, що до основних факторів здійснення впливових ефектів у комунікації належать насамперед: 1) нейрофізіологічні та когнітивні структури людини, які, корелюючи з психоментальним субстратом особистості, зокрема, виявляються в міжпівкульній асиметрії головного мозку, де його синтезовану діяльність забезпечує система «чуттєвого сприйняття («правопівкульна психіка») та система знакового опису довкілля в елементах природної мови (ліва півкуля) [3], ілюструючи процесуальну комплексність психічної активності. Учені довели, що, використовуючи специфіку аналітичної реконструкції зовнішньої інформації півкулями головного мозку, репрезентативну фільтрацію та диференційованість обробки інформаційних гештальтів, також її синестезійний характер, можна програмувати здійснення впливових корекцій, зумовлених «системою реалізації перцептивних гіпотез, утворених на симбіозі детермініст ських настанов, програм розумових дій і настанов імовірнісного прогнозування, поєднаних з активно-продуктивною функцією кори великих півкуль головного мозку [26]; 2) психологічна структура особистості, зумовлена її власне індивідуальними властивостями й соціальними впливами. У цьому аспекті доведено актуальність низки універсальних глибинних механізмів, активація яких уможливлює «перепрофілювання» раціонального сприйняття на вектори ірраціональності, що найчастіше є наслідком програмованої дії зовнішніх подразників. С. Кара-Мурза також уважає, що «людині властива складна психіка, важливою частиною якої є уява. Вона розвинута настільки, що людина живе одночасно у двох вимірах, у двох «реальностях» – справжній та уявлюваній. Уявлюваний світ більшою мірою визначає поведінку людини. Але він хиткий і поступливий, на нього можна впливати ззовні так, що людина й не помітить цього впливу» [4, с. 8], а О. Мецлер наголошує, що «вплив відправника тексту може упроваджуватися або як безпосереднє спонукання до дії, або як прихований вплив для формування певного розумового стану отримувача тексту. Але в кожному конкретному випадку вплив на отримувача інформації відбувається через активізацію різних боків психологічного механізму сприйняття тексту отримувачем» [12, с. 30]; 3) особливості ситуативних моделей та інформаційного структурування; 4) невербальні складники комунікації, насамперед паравербальні, проксемічні й гаптичні.

Постановка завдання. Метою статті є висвітлення специфіки власне явища впливу, а також особливостей сугестогенних текстів. Сугестія як наскрізна риса сучасного інформаційного суспільства є об'єктом роботи, тоді як тексти як сугестогенне явище є предметом.

Виклад основного матеріалу. Такі дослідження висвітлюють важливі особливості феномена впливу, але, як правило, нехтують детальним аналізом його субстратного складника – вербального. Ще античний філософ Апулей був упевнений, що «дотиком, *замовляннями* й запахами можна так приспати людину, що вона звільняється від своєї тілесної оболонки й вертається до чистої божеської безсмертної природи» [28]. Відомі дослідники НЛП О. Котлячков та С. Горін стверджують: «Легендарний медик і філософ древності ... Авіценна казав, що є три засоби лікування: *слово*, трави й ніж» [6, с. 6], де саме слову належить пальма першості. Більшість сучасних дослідників стверджує, що через мову людина не просто спілкується, а впливає, акцентуючи на пріоритеті впливової функції мови [4; 5; 20; 28].

Функційні характеристики сугестивного тексту. Зауважимо, що виокремлювана сучасними дослідниками кількість функцій мови має істотні розбіжності. Так, в енциклопедії «Українська мова» [23, с. 714–716] у низці облігаторних (обов'язкових) функціональних характеристик мови зосереджуються на таких: 1) комунікативна функція, що забезпечує найважливішу потребу людини в спілкуванні, позбавлення якого, за експериментальними даними Т. Чернігівської [29], призводить до т. зв. явища психічної депривації, викликаючи фундаментальні негативні зміни в психоструктурі особистості; 2) цій функції підпорядковані експресивна, імпресивна, чи апелятивна, конативна, прагматична, емоційна, естетична та інформаційна, чи ж репрезентативна, номінативна; 3) мислеоформлювальна, яка уможливлює вербалізацію мисленнєвих процесів людини; 4) когнітивна, що є інструментом, засобом здійснення пізнавальних процесів.

До факультативних функцій мови, зокрема, уналежнюють контактовстановлювальну як різновид комунікативної, метамовну як варіант інформаційної, магічну (фідеїстичні текстові масиви) як форму

імпресивної тощо. В. Радчук акцентує на актуальності етичної функції мови як відповідності її складників певному жанру спілкування [18], а Л. Мацько [10, с. 6–9] виокремлює номінативну, естетичну, ідентифікаційну, волюнтативну, останню І. Черепанова ототожнює із сугестивною, яка полягає в можливості здійснення експліцитного/імпліцитного впливу на свідомість/підсвідомість особистості чи особистостей через використання характерних мовних засобів з метою формування, закріплення чи зміни мотиваційної бази реципієнтів [30, с. 92].

Знаний же філософ і лінгвіст Б. Поршнев стверджував, що «про навіювання написано багато праць, але, на жаль, переважно медичних, що вкрай звужує кут зору. Загальна теорія мовлення, психологія, фізіологія мовлення не приділяють сугестії істотної уваги, хоч можна вважати, що саме вона і є центральною темою всієї науки про мовлення, мовленнєву діяльність, мову» [15, с. 154].

Вивчення сугестивної функції слова розпочалося ще з античних часів і набуло активного розвитку в сучасних дослідженнях, зокрема в наукових концепціях сугестивної лінгвістики (далі – СЛ) і нейролінгвістичного програмування (далі – НЛП). Обидві ці науки є подібними в наданні слову, а радше мові, домінантної позиції в структурі феномена впливу, а їх відмінність полягає в тому, що СЛ має на меті виокремлення й систематизацію впливових патернів мови, а НЛП – навчання ефективної та гармонійної комунікації через знання оптимальних моделей спілкування й водночас з'ясування та пояснення сугестивних потенцій мови й низки екстралінгвальних факторів впливу.

Зауважимо, що в межах вивчення феномена впливу до сьогодні немає одностайності як у визначенні його провідних складників (обмеження інституційними сферами спілкування, визнання комплексності його механізмів, вербальні пріоритети тощо); у характеристиці його типологічних різновидів, що або спираються лише на психологічні механізми, або враховують «зміну у свідомості та зміну в поведінці; соціальний вплив, волевиявлення, пояснення, інформування, оцінний та емоційний вплив» [20, с. 432]; у визначенні його різновидів (напр., 1) індивідуальний і груповий; 2) прямий та опосередкований; 3) адекватний і неадекватний; 4) контактний і дистантний; 5) з наміром і без наміру; 6) у стані бадьорості, у стані гіпнотичного сну, у стані наркотичного сну; 7) навіювання й самонавіювання та провідних засобів першого (орієнтація на емоційну сферу, алогізм, відсутність критичного осмислення, психічне зараження, маніпулювання та ін.) тощо. З огляду на останній аспект, також виокремлюють переконання, навіювання, психічне зараження тощо, де переконання пов'язують зі зверненням до критичного осмислення інформації, яка подається адресату [1; 13], уналежнюючи до його різновидів доведення (логічне аргументування), власне переконування, умовлення (емоційний примус); у межах навіювання штучно активуються субдомінантні сприйняттєві механізми [1; 13; 28]; психічне зараження найчастіше поширюється у великих адресатних групах [21]. До різновидів сугестії уналежнюють також і пропаганду, лобіювання та рекламування [9, с. 122].

Наведене залишає цю проблему на вістрі актуальних напрямів багатьох гуманітарних наук, зумовлюючи максимальну актуальність відповідних наукових розробок.

З огляду на наведені позиції дослідників, а також беручи до уваги іманентну сугестогенність мовних механізмів, уважаємо, що феномен сугестії пов'язаний насамперед із вербальними складниками, задіяними для зміни актуального (психоемоційного, раціонального, нейрофізіологічного) стану суб'єкта впливу, що, у свою чергу, дає підстави виокремлювати відповідні сугестивні тексти, які й мають зазначену функціональну домінанту, поширюючись на увесь текст і визначаючи його наскрізний сугестивний характер. Отже, сугестивний текст – це вербалізований текстовий сегмент, скерований на корекцію свідомих і підсвідомих настанов адресата. Аналітичне ж реконструювання сугестивних текстів щонайперше має на меті ідентифікацію й опис відповідних текстових категорій, з'ясування їх мовної специфіки та зв'язків між їх складниками, висвітлення закономірностей вираження цих зв'язків.

Відома дослідниця комунікативних аспектів НЛП і сугестивної лінгвістики Т. Ковалевська наголошує на тому, що «сугестивні тексти як різновид комунікації з високим рівнем психоактивності складових елементів ... можна вважати вербальним утіленням інораціонального модусу мислення» [5, с. 53], де саме мовні складники, утворюючи «лінгвістичну образну єдність» [11, с. 93], оптимізують «здатність вільного відтворення уявлень в ідеаторному полі свідомості, дають змогу не тільки викликати їх, а й, репродукуючи уявлення, надавати їм у спілкуванні наочності» [2, с. 95], виступаючи з'єднувачами, містками між реальністю довкілля й мисленнєвими структурами особистості. Е. Цвєтков погоджується з нею, додаючи, що оригінальність сугестивного тексту досягається «певним підбором слів і звукорядів, здатних

впливати на глибинні структури психічної організації й зумовлювати їх безпосереднє реагування» [27, с. 41], що є одним із актуальних напрямів сугестивної лінгвістики, у межах якої створено комплекс комп'ютерних програм, скерованих на ідентифікацію фонетичних параметрів тексту й відповідне визначення його сприйняттєвих характеристик. Б. Поршнев же вважав, що на рівні мови найпотужнішим елементом здійснення впливу є дієслово, насамперед його імперативна форма, що загалом створило підґрунтя для теорії дієслівної експансії зокрема й теорії мовного впливу загалом [15, с. 154]. Дослідники відзначають й активність у цьому аспекті неологічної лексики, використання прецедентних трансформацій, каламбурів, елементів креолізації [8, с. 107–114], виокремлюють метафору, метонімію, синекдоху, гіперболу, літоту, еліпсис тощо як «основні психолінгвістичні інструменти ЗМІ» [25, с. 94], а також указують на лінгвальні стратегії, скеровані на «застосування комічного, нагнітання страху і паніки, використання числа …, відображення чуток …» [14, с. 5], що дає підстави казати про багаторівневість мовних засобів-маркерів упливу.

Класифікація фідеїстичних текстів. Максимальним впливовим потенціалом, на думку багатьох учених, володіє лексико-семантичний рівень мови як загальноконститутивний фактор мовної системи загалом [28, с. 77], що увиразнює його сугестивний потенціал, «який перебуває в складних відношеннях із семантикою слова» [21, с. 29]. Нині відомий із давніх давен-термін «фідеїстичні тексти» (ті, у яких слову заздалегідь надається впливова функція) переосмислено як «сугестивні тексти», тобто тексти, скеровані на реалізацію потенційної сугестивності слова. Величезним здобутком сугестивної лінгвістики є їх класифікація за низкою ознак, запропонована професором І. Черепановою: за ступенем розповсюдження та універсальності подібні тексти розподіляються на універсальні автотексти – замовляння, мантри тощо; універсальні алотексти – молитви, формули аутотренінгу; індивідуальні сугестивні тексти – тексти психотерапевтичного впливу; а за скерованістю впливу можна виокремити: аутосугестивні тексти – молитви, мантри, аутотренінги; гетеросугестивні тексти – гіпнотичні формули, проповіді тощо [28, с. 30].

Додамо також, що активний інтерес до магічної функції слова виявляють не лише вчені-лінгвісти, а й сучасні літератори. Наприклад, у «Колисковій» усесвітньо відомого модерніста Ч. Паланіка (у якій наявні не лише дуже своєрідний сюжет і композиція, а й майже лінгвістичне усвідомлення слова, що має надзвичайну владу над життями людей) читаємо: «... слово може нести із собою смерть. Уявіть собі чуму, яка передається на слух. Палки й каміння можуть покалічити, але тепер і слова теж можуть убити. ...Люди із радістю відмовляться від більшої частини своєї культури, аби бути на сто відсотків певними, що ті слова, які вони почують, є чистими й безпечними. ...Уявіть опір мові. Ніхто ні з ким не розмовляє, бо ж ніхто не наважується слухати. Слово може бути смертю» [31, с. 53–55].

Професор англійської літератури й усесвітньо відомий фундатор літературного жанру фентезі Дж.Р.Р. Толкієн виконав величезну роботу, створивши цілий fantasy-світ Середзем'я. Але він не лише написав геніальну трилогію «Володар перснів», а й вигадав та лінгвістично обґрунтував мови для представників усіх рас його вигаданого світу. Наприклад, у мові «хорошої» раси ельфів дуже багато «позитивних» звуків (l', n', m', th', i, e тощо), а в «поганих» орків – «негативних» (zh, gh, ch, u тощо), тому й замовляння, використовувані представниками цих рас, доволі характерні: пор. ельфійське "*A Elbereth Gilthoniel o menel palan-diriel, le nallonsí di'nguruthos! A tiro nin, Fannuilos!*" [32, с. 712] й ороцьке "*Ash nazg durbatulûk, ash nazg gimbatul, ash nazg thrakatulûk agh burzum-ishi krimpatul*" [32, с. 247].

Висновки і пропозиції. Отже, проблема магічності, сугестивності слова є не лише лінгвістичною, а й літературною, і психологічною, й етичною, просотуючи практично всі боки життєдіяльності людини, що й зумовлює необхідність подальшого копіткого вивчення сугестивних текстів з метою з'ясування глибинної природи мовних сугестогенів, специфіки їх корелятивних відношень у семантичних площинах, що, у свою чергу, уможливить конструювання коректних текстових масивів, які можуть бути використані в державній стратегічній комунікаційній сфері, а також під час прийняття важливих рішень щодо функціонування державного інформаційного простору, а оптимальний стан безпеки останнього є одним із пріоритетних завдань усієї інформаційної політики не лише для України, а і для кожної розвиненої сучасної країни.

Список літератури:

1. Головин С. Ю. Словарь психолога-практика. 2-е изд. Москва : Харвест, 2003. 976 с.
2. Дридзе Т. М. Текстовая деятельность в структуре социальной коммуникации. Москва : Наука, 1984. 272 с.

3. Кандыба В. М. Триста техник глубокого гипноза : в 2 т. Санкт-Петербург : Лань, 2001. Т. 1. 400 с.
4. Кара-Мурза С. Манипуляция сознанием. Москва : Эксмо, 2000. 864 с.
5. Ковалевська Т. Ю. Комунікативні аспекти нейролінгвістичного програмування : монографія. Одеса : Астропринт, 2001. 344 с.
6. Котлячков А., Горин С. Оружие – слово. Оборона и нападение с помощью... (Практическое руководство). Москва : КСП+, 2001. 352 с.
7. Кравченко Н. А. Проповедь как особый вид текстов воздействия. *Записки з романо-германської філології.* Вип. 11. Одеса : Фенікс, 2002. С. 127–133.
8. Кутуза Н. В. Прийоми мовної гри як мнемонічні техніки та ай-стопери рекламного тексту. Реклама та PR у масово інформаційному просторі : монографія. Одеса : Астропринт, 2009. С. 107–114.
9. Манакін В., Манакіна Н. Концепт PR як явище сугестивної та міжкультурної комунікації. *Діалог: Медіа-студії :* збірник наукових праць. Вип. 4. Одеса : ОРІДУ НАДУ, 2006. С. 119–123.
10. Мацько Л. І., Мацько О. М., Сидоренко О. М. Українська мова. Київ : Либідь, 1998. 416 с.
11. Менегетти А. Система и личность. Москва : ННБФ «Онтопсихология», 1996. 278 с.
12. Мецлер А. А. Прагматика коммуникативных единиц. Кишинев : Штиинца, 1990. 100 с.
13. Панкратов В. Н. Психотехнология управления людьми : практическое руководство. Москва : Изд-во Института психотерапии, 2001. 336 с.
14. Подшивайлова Г. М. Мовні засоби впливу в політичному дискурсів (на матеріалі друкованих російськомовних ЗМІ України) : автореф. дис. … канд. філол. наук : 10.02.02 «Рос. мова». Київ, 2009. 20 с.
15. Поршнев Б. Ф. Контрсуггестия и история. История и психология. Москва : Наука, 1971. С. 153–169.
16. Прохватилова О. А. Речевая организация звучащей православной проповеди и молитвы : автореф. дисс. … докт. филол. наук : 10.02.01 / Гос. ин-т русского языка им. А. С. Пушкина. Москва, 2000. 46 с.
17. Психологический словарь / под ред. В. В. Давыдова, А. В. Запорожца, Б. Ф. Ломова и др. Москва : Педагогика, 1983. 448 с.
18. Радчук В. Мова як чинник консолідації сучасного українського суспільства у націю. : http://www. vesna.org.ua/txt/radchukv/01.html.
19. Свядощ А. М. Неврозы. 3-е изд., перераб. и доп. Москва : Медицина, 1982. 368 с.
20. Селіванова О. О. Лінгвістична енциклопедія. Полтава : Довкілля-К, 2010. 844 с.
21. Сологуб Н. М. Мовний світ Олеся Гончара. Київ : Наукова думка, 1991. 140 с.
22. Стернин И. А. Введение в речевое воздействие. Воронеж : Кварта, 2001. 252 с.
23. Українська мова : енциклопедія. Київ : Укр. енцикл., 2000. 752 с.
24. Фрейд З. Психология бессознательного. Москва : Просвещение, 1989. 448 с.
25. Холод А. М. Психолингвистический аспект анализа проблем взаимосвязи масс-медиа и гражданского общества. Масс-медиа и гражданское общество : монография. Кривой Рог : Международный исследовательский центр «Человек: язык, культура, познание», 2008. 227 с.
26. Хромов Л. Н. Рекламная деятельность: искусство, теория, практика. Петрозаводск : ИЦС, 1994. 346 с.
27. Цветков Э. Психономика или программируемый человек. Санкт-Петербург : Лань, 1998. 192 с.
28. Черепанова И. Ю. Дом колдуньи. Язык творческого Бессознательного. Москва : КСП+, 1999. 416 с.
29. Черниговская Т. В., Деглин В. Л. Проблема внутреннего диалогизма (Нейрофизиологические исследования языковой компетенции). *Труды по знаковым системам.* Тарту : Изд-во Тартусского гос. ун-та, 1984. Вып. № 17. С. 40–49.
30. Чмут Т. К., Чайка Г. Л. Етика ділового спілкування : навчальний посібник. 4-те вид., стер. Київ : Вікар, 2004. 223 с.
31. Palahniuk Chuck. Lullaby. New York : Random House Publishing, 2003. 272 p.
32. Tolkien J. R. R. The Lord of the Rings. London: HarperCollins Publishers, 1995. 1137 p.

Kovalevska A. V. SUGGESTION IN INFORMATION SOCIETY: FROM MAGIC TO SCIENCE

The article is dedicated to describing the peculiarities of the verbal influence phenomenon as the cross-cutting feature of the modern information society, as well as to analyzing the specificity of the suggestogenuous texts as the suggestion phenomenon verbal representation and highlighting the specificity of the very suggestion phenomenon, as well as the peculiarities of the suggestogenous texts. The development of researching these texts is outlined, starting with the Shamanic rituals of Egypt, Syria, Sumer, as well as the other ancient countries, Franz Mesmer's studies (XIX century), Abbé José Custódio de Faria's researches on hypnosis, James Braid's surgical scientific approaches, Sigmund Freud's psychoanalysis, and then Sociology, Medicine, Psychology, Political Science, Linguistics itself, Communication Theory, Journalism Studies, Psycholinguistics and erst, Suggestive Linguistics. Extra emphasis is made on the classification of suggestogenous texts within the paradigm of such modern humanitarian knowledge spheres as Suggestive Linguistics and Neurolinguistic

Programming, which could be utilized in adopting the correct and proficient decisions considering the state information sphere functioning. It is stated that the issue of the magic, suggestiveness of the language is not just a linguistic problem, but also a literary, psychological, ethical and managerial one, passing through almost every stratum of the human existence, thus causing the necessity of carrying out the further detailed researches of the suggestive texts in order to isolate the in-depth nature of the lingual suggestogenes, specificity of their correlative relations within the semantic planes, which, in its turn, would make it possible to construct the correct textual arrays that could be utilized in the state information sphere.

Key words: *suggestion, verbal influence, linguistic suggestion, Suggestive Linguistics, Neurolinguistic Programming, verbal suggestogenes, suggestive texts, information society.*

УДК 811.161.2’37
DOI https://doi.org/10.32838/2663-6069/2020.4-1/14

Кулібаба М. О.
Одеська державна академія будівництва та архітектури

ГЕОРТОНІМИ ЯК ХРОНОЛОГІЧНІ МАРКЕРИ ПРОГНОЗУ ПОГОДИ

Мета розвідки полягає в з’ясуванні семантичних і структурних особливостей і специфіки функціонування церковних геортонімів як активних хронологічних елементів прогнозу погоди. Для висвітлення специфіки геортонімів використано такі методи: описовий метод уможливив аналіз семантико-структурних властивостей досліджуваних одиниць, за допомогою компонентного аналізу встановлено семантичні різновиди геортонімів, функційний метод сприяв визначенню особливостей репрезентації аналізованих одиниць у метеорологічному дискурсі.

Фактичною базою дослідження послугували аудіозаписи прогнозів погоди на радіостанції Країна FM (рубрика «Прогноз погоди з Наталкою Діденко») та відеозаписи прогнозів погоди на каналі 1+1 (рубрика «Метеозалежність», ведуча – Наталя Ярмола). Конституентами геортонімних одиниць у зібраному матеріалі найчастіше є лексема «день» або назви днів тижня (четвер, п’ятниця, субота, неділя). Серед геортонімів, що функціонують у прогнозах погоди, виокремлено клерикал-геортоніми, офіціал-геортоніми, фольк-геортоніми. Детально розглянуто клерикал-геортоніми, що охоплюють власні назви церковних свят усіх пір року. Значна частина геортонімів безпосередньо стосується священної особи. Нерідко назви свят утворено від агіонімів – власних назв святих: Миколай, Михайло, Явдоха, Петро й Павло. Агіоніми й пов’язані з ними геортоніми в прогнозах погоди можуть використовуватися як елементи мовної гри, що спостерігаємо в дискурсі синоптика Наталки Діденко. У межах клерикал-геортонімів виокремлено власне назви свят, назви свят з агіонімом і назви свят із назвою дня тижня. Серед них актуальними є як монотемпори, так і мультитемпори.

Церковні геортоніми в прогнозах погоди використовують як активні хронологічні маркери. Це стосується загальновідомих свят. Для хронологічного маркування геортоніми функціонують без називання дати або з її називанням. Переважно різні геортонімні одиниці широко представлені в метеодискурсі Н. Діденко. Знання клерикал-геортонімів і вільне та доречне послуговування ними демонструє глибоке національне коріння синоптика, який пропагує українські традиції.

Ключові слова: *метеодискурс, назва свята, клерикал-геортонім, монотемпори, мультитемпори.*

Постановка проблеми. Здавна люди спостерігали за атмосферними явищами, бо стихійні лиха нищили врожай, руйнували житло та розмивали шляхи [8, с. 235], тобто завдавали шкоди господарству. Передусім від погодних умов залежав майбутній урожай. Ті чи ті явища природи, метеорологічні умови щодо температурного режиму, опадів, початку сільськогосподарських робіт пов’язували з часом. Складність феномену часу зумовила пошук аспектів вивчення його виявів у природі й соціумі. Час як об’єкт мовного вираження характеризується низкою ознак, що втілюються за допомогою різних лексем та інших одиниць.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Тривалі часові відрізки або точну дату називають апелятиви й оніми, окремі лексеми або стійкі сполуки. А. П. Романченко, досліджуючи лінгвокогнітивний складник мовної особистості Наталки Діденко як синоптика, звертає увагу на фразеологічну одиницю *бабине літо*, що активно функціює в текстах прогнозів погоди [12, с. 39–40].

Власні назви, що називають відрізки часу, кваліфікують як хрононіми. Один із розрядів хрононімної лексики – геортоніми. Геортонім, за Н. В. Подольською, – це власна назва будь-якого свята, пам’ятної дати, різних урочистостей тощо [10, с. 48]. Такої самої думки дотримується В. Ю. Неклесова, уважаючи, що свято, пам’ятна дата є історично зафіксованим проміжком часу, який відбиває гіперо-гіпонімічні відношення геортоніма чи хрононіма [9, с. 16]. С. А. Реммер виокремлює релігійні й світські свята: до перших належать нерухомі й рухомі релігійні свята, до других – свята, що відбивають народні традиції, звичаї (державні й національні свята, важливі історичні дати) [11]. В. Ю. Неклесова поділяє геортоніми на люмоніми (тривають один день) і септоніми (охоплюють більші часові проміжки) [9, с. 46].

Окрім питань, що стосуються уналежнення до розрядів, наукової кваліфікації, дослідників цікавлять інші проблеми існування геортонімів. Релігійні й народні свята як об'єкт студіювання привертали увагу вчених в етнографічному (Г. О. Булашев, О. О. Васянович, О. В. Ковальчук, Г. В. Лозко, В. Т. Скуратівський), релігійному (С. В. Булгаков, П. Я. Пітерський), етнолінгвістичному (О. Воропай, Г. М. Яворська), лінгвокультурологічному ракурсах (Л. В. Антонів), у власне мовознавчих аспектах: лексико-семантичному (І. В. Бочарова, М. М. Червінська, Т. О. Коробко), граматичному (І. В. Бочарова, С. С. Єрмоленко), семіотичному (В. В. Желязкова). Мовознавці наголошують, що назви свят співвідносяться з окресленим відрізком часу й конкретними подіями цього відрізку, що й уможливлює їх кваліфікацію як подійно-темпоральних лексем [1; 2], а отже, вони належать до семантичного поля події та функційно-семантичного поля темпоральності, однак темпоральна семантика «активізується за умови виконання ними календарної функції» [7, с. 36], що й спостерігаємо в метеорологічному дискурсі. Граматичні параметри геортонімів, досліджувані С. С. Єрмоленком, тісно пов'язані з вторинною міфологізацією сакральних реалій [4, с. 39]. Як семіотичні знаки розглядає геортоніми В. В. Желязкова, розрізняючи серед них іконічні, індексальні та символічні одиниці [5, с. 182–183].

Постановка завдання. Зважаючи на вже досліджене, уважаємо, що у функційному аспекті гертоніми мало вивчені в українському мовознавстві, що й спонукало нас сфокусуватися на цих одиницях як хронологічно маркованих лексемах, котрі актуалізовані в прогнозі погоди – складнику метеорологічного дискурсу. Мета дослідження – з'ясувати семантичні, структурні та функційні особливості церковних геортонімів як активних хронологічних елементів прогнозу погоди. Для висвітлення їх специфіки використано такі методи: описовий метод, що уможливив аналіз семантико-структурних властивостей досліджуваних одиниць; за допомогою компонентного аналізу встановлено семантичні різновиди геортонімів; функційний метод сприяв визначенню особливостей репрезентації аналізованих одиниць у метеорологічному дискурсі. Джерельною базою послугували записи прогнозів погоди, озвучених у радіо- (Країна FM – рубрика «Прогноз погоди з Наталкою Діденко») й телеефірі (рубрика «Метеозалежність» на каналі 1+1 (далі М), ведучою якої є Наталя Ярмола).

Виклад основного матеріалу. М. М. Торчинський у межах періодонімів як частини хрононімів вирізняє датоніми, позначаючи власні назви окремих днів, у тім числі свят, і темпоніми для номінування тривалих відрізків часу. Учений співвідносить геортоніми з названими розрядами хрононімів, а також виокремлює клерикал-геортоніми, офіціал-геортоніми та фольк-геортоніми, що, відповідно, охоплюють власні назви церковних, державних, міжнародних і народних свят [14]. Саме цей критерій поділу геортонімів ми застосовуємо в розвідці, детально характеризуючи клерикал-геортоніми.

Геортоніми в народних прикметах і прогнозах погоди хронологічно маркують дії, що варто виконувати в цей час для господарських потреб, доброго врожаю тощо, а також констатують стан природи. Клерикал-геортоніми, що функціонують у прогнозах погоди, репрезентованих на радіо й телебаченні, охоплюють свята всіх пір року. До свят зимового циклу належать дні на уславлення Андрія, Варвари, Миколая, Василя, Маланки; Святвечір, Різдво Христове, Голодна кутя, або другий Святвечір, Водохреще тощо. Святами весняного циклу є Стрітення, Масляна, Благовіщення, Великдень тощо. Літо маркують день святого Юрія, Миколи-Чудотворця, свято Івана Купала, Петра й Павла, а осінь – Маковея, Спаса, Покрови, Михайла тощо. До складу першої частини багатьох релігійних свят входять власні назви канонізованих осіб, що кваліфікують як агіоніми.

Конституентами геортонімних одиниць найчастіше є лексеми *свято, день*, назви днів тижня. Зауважимо, що в прогнозах погоди лексема *свято* не вживається, що зумовлено загальновідомістю згадуваного свята, неофіційно-церковним використанням назви. Умовно поділяємо клерикал-геортоніми на зимові, весняні, літні й осінні. Зимові свята, що належать до найшанованіших свят українців, – широко вживані в прогнозах погоди. Одне з них – Різдво Христове: *На **Різдво** суттєві опади малоймовірні, трохи щось може політати на Сході та на крайній півночі України; У Києві в переддень **Різдва** західного обряду, Святвечора, 24-го грудня очікується волога, ще порівняно тепла, погода – невеликі дощі та близько +6 градусів.* Різдво (7 січня) – друге дванадесяте свято, що має давню історію. Його відзначали раніше як свято народження Всесвіту. Виникнення й розвиток космічного світу ділиться на три етапи й відповідно три зимових свята. У язичників із народженням Сонця корелювало Різдво Христове, із народженням Місяця – свято Василя й Маланки, а з народженням води – Йордань [6, с. 19, 21]. Різдву передує Святвечір (6 січня)

з усіма його ритуалами, зокрема колядуванням, тож погода на цей вечір актуальна для слухачів: *На **Святвечір** та Різдво – невеликий та помірний морозець, сніг та мокрий сніг більш ймовірний 7 січня повсюди, окрім південної частини України.* Стрітення Господнє (15 лютого) – четверте дванадесяте свято, що також відоме під язичницькими назвами Зимобор або Громиця. Ясна й тиха погода цього дня була важлива для селянина, бо віщувала добрий урожай і роїння бджіл [3, І, с. 198]. Для пересічних громадян це час підготовки до зміни зимового гардеробу, на що й натякає Наталка Діденко: ***Стрітення** радує нас десь сонцем, десь «плюсовими» значеннями температури повітря, і ми, окрилені сонцем, вже почали знімати шапки, розплутувати шалики, а дехто навіть із дальніх кутків шухляд почав виймати темні окуляри.* До весняних свят належить Благовіщення (7 квітня) – п'яте дванадесяте християнське свято на згадку про благу вість від Архангела Гавриїла до Діви Марії про те, що вона народить Ісуса Христа. Народ асоціює його як свято воскреслої землі, пробудження життєвої сили природи. Відоме також як Благовіщення Господнє, Благовіщення Пресвятої Богородиці, Благовіщення Благородної Діви Марії. Професійний прогноз погоди, як сказано вище, може перетинатися з народними завбаченнями, що можна проілюструвати таким висловлюванням: *За спостереженнями наших предків, яка погода на **Благовіщення**, тобто сьогодні, таким буде й день Великодній* (М).

Великдень, Світле Христове Воскресіння – свято свят, що належить до мультитемпорів – багатоденних свят. Йому передує сім тижнів Великого сорокаденного посту, кожен із яких має свої назви: перший – збірний, четвертий – середохресний, п'ятий – похвальний, шостий – вербний, сьомий – білий [6, с. 41]. Саме про такий піст і каже з гумором синоптик: *А з завтрашнього дня починаємо легшати у вазі, меншати у об'ємі, ставати тоншими, яскравішими, починаємо посміхатися один одному лише тому, що зустрілися поглядами, ставати зворушливими від одного зеленого маленького листочка, будувати плани на Паску, на через тиждень після Паски, на травень, на літо і на тепло. І взагалі, за попередніми прогнозами, увесь **тиждень перед Великоднем** та й на саму Паску, особливого тепла марно чекати.* Великдень настає не раніше 22 березня й не пізніше 25 квітня в першу неділю після весняної повні. Інформація про погоду на час перед ним і власне свято особливо необхідна для тих, хто дотримується українських звичаїв, оскільки в піст господині виконували певну роботу: сіяли мак, садили розсаду капусти й помідорів, чистили в коморі, саду, на городі та подвір'ї тощо [3, І, с. 354, 360] та йшли до церкви святити вербу, паску та різні наїдки. У цей день актуальними показниками є температура, опади, рухи повітря: *У суботу й на **Великдень** суттєві опади в Україні малоймовірні, хіба на Півночі 19 квітня є ймовірність невеликого дощу.* В Україні Великодній день у народі також називають Паскою: *Західні та північні області, а також Вінниччина, вдень на **Паску** потрапляють у дощі.*

До літніх церковних свят належить Вознесіння Господнє – сьоме дванадесяте свято, що припадає на сороковий день після Великоднього дня: *А ще кажуть, що саме сьогодні, на **Вознесіння**, Господь ходить серед нас і дуже уважно прислухається до наших бажань та мрій.* Трійцю, чи П'ятдесятницю, відзначають на п'ятдесятий день після Великодня. Вона є восьмим дванадесятим літнім святом православного календаря. У цей час очікується відповідна температура: *На **Трійцю** в Україні очікується +23+28 градусів, на Півдні та Сході місцями до +30 градусів!* Спас, свято Преображення Господнього (19 серпня), – дев'яте з дванадесятих свят. За віруваннями, це день поминання померлих, третій вихід душ, померлих після Страсного Четверга та Зелених Свят [6, с. 53]. Геортонім є часовим орієнтиром погоди напередодні, у день його відзначання та після святкування: *... з 17 серпня у столиці знову запанує спека і пропанує вона мінімум **до Спаса**; **На Спаса** і в неділю - сонце та спека; 16 серпня у столиці вже почне повзти температура повітря вгору і з 17 серпня, 18 серпня та **на Спаса** спека відновиться; Надалі, 18 серпня, **на Спаса** та 20 серпня в Україні переважатиме спека.*

Значна частина геортонімів безпосередньо стосується священної особи. Часто назви свят утворено від агіонімів – власних назв святих: Малахій, Ілля, Маковій, Миколай та ін. Іноді як культова особа святий може згадуватися в тексті прогнозу погоди для створення святкової атмосфери, напр.: *Якщо ви завтра побачите імпозантного старшого чоловіка у темних окулярах, з великою сумкою, у шортах та футболці, це буде **Миколай**! Бо поки що в кожусі та теплих чоботях стареньку буде некомфортно.*

Згадка про святого, акцентування на тому чи тому релігійному святі, звісно ж, доречні у відповідну пору року. Миколай є чи не найбільш шанованим святим, уславлення якого припадає на зиму. У прогнозах погоди синоптика Наталки

Діденко – ведучої прогнозу погоди, що транслює радіостанція Країна FM – геортонім уживається персоніфіковано, адже йдеться про свято, а не про святого: ***Миколай*** *прийшов в Україну з цвірінканням пташок та нявканням котів, які дещо дезорієнтовані березневим теплом.* Ведуча рубрики «Метеозалежність» Наталка Ярмола використовує церковну назву свята, напр.: *... в день* ***Святого Миколая*** *стовпчик термометра опуститься до -11 градусів* (М).

Розглядувані геортоніми є монотемпорами, тобто одноденними святами. У прогнозах погоди спостерігаємо кілька способів функціонування монотемпорів: використання без указівки дати (*У Києві на* ***Петра й Павла*** *– локальні дощі, трохи потепліє, вдень очікується близько +23 градусів)* і з указівкою дати й свята (*У неділю, 7 липня, на* ***Івана****, короткочасні дощі з грозами очікуються на Заході та Півночі України…; Суттєвіше похолодання прийде орієнтовно з 20 листопада, якраз під* ***Михайла***) чи свята і дня тижня (*На* ***Маковія****, у середу, спека в Україні ще триватиме*). Типовою геортонімною формою згадування дати в ефірі радіостанції Країна FM є сполука прийменника ***на*** та іменника в знахідному відмінку: *Повернення до синоптичного комфорту –* ***на Маковія***.

Агіоніми й пов'язані з ними геортоніми в прогнозах погоди можуть використовуватись як елементи мовної гри, натяку, напр.: *А якщо врахувати, що* ***Ілля*** *вже 2 серпня покаламутить воду, то скоренько, сміливо, але обережно стрибайте у воду; Бо завтра –* ***Іллі,*** *і всі дружно одразу згадують знамениту приказку про Іллю, який щось там у воду зробив, аніж його справжню історію.* До народних прикмет синоптик Наталка Діденко апелює дуже рідко, ще й виказує скептичне ставлення до багатьох із них: *Хоча й кажуть, що, як по* ***Петрі*** *та й по теплі, проте ці всі народні прикмети вже давно – дуже умовна штука; 14 березня –* ***Явдохи****. ... І виявляється, що в народі* ***на Явдохи*** *припадає не тільки перший день весни, але й перший день нового року, бо давно рік починався з 1 березня, якраз 14 березня, на* ***Явдохи****, за старим стилем. А ще аж до XV століття на* ***Явдохи*** *відзначали Новий рік. Я чого так багато про* ***Явдоху*** *розказую, бо за метеорологічними схемами та моделями завтра справді буде холодно в Україні.*

У день Сорока Святих Мучеників (22 березня) повертались птахи з вирію, люди виглядали весну. На цей день покладалися селяни, оскільки вважалося, що від нього ще буде сорок морозів: *Сьогодні* ***Сорок Святих*** *і цей день має купу побутових національних прикмет та ознак. ... Між іншим, знайшла цікаву традицію: у цей день рахували лисих чоловіків у селі – скільки нарахують, стільки днів ще буде мороз. Ще може бути сорок лопат снігу, але хоча б не сьогодні, а в найближчому майбутньому – все може бути.*

Дні тижня є складником частини клерикал-геортонімів, що теж є монотемпорами. Особливе місце у весняних прогнозах належить Вербній, чи шутковій, квітній, неділі – Вхід Господній у Єрусалим, шосте дванадесяте свято. У Вербну неділю, якою завершувався вербний тиждень сорокаденного посту, православні українці святять гілочки верби, що була священним деревом: *А ось на* ***Вербну неділю*** *у столиці хоча й буде прохолодно, проте з'явиться сонце і вже це подарує нам усім настрій, оптимізм та підсвічені сонцем вербові гілочки.*

Останній тиждень перед Великоднем називають білим, чистим, світлим, великим, страсним або живним і навіть Навським Великоднем [3, І, с. 360, 367]. У день весняного очищення годиться прибирати, на що вказує в прогнозі погоди Н. Діденко: *А поки що можна скористатися теплішим днем,* ***Чистим четвергом****, помити вікна, поміняти постіль, рушники, помиритися із другом, подзвонити старенькім сусідам, далеким родичам, подумати про щось хороше;* Останні три дні перед Великоднем є надзвичайно важливими для календарних звичаїв українців. За Чистим четвергом іде Страсна п'ятниця, коли не можна було виконувати жодної роботи, окрім випікання пасок, і Великодня, або Тиха субота, у яку готують крашанки: *Дощі хай йдуть, нам не заважає, ми зайняті – у нас* ***Чистий четвер****, а потім* ***П'ятниця****, а потім ота якась завжди* ***Тиха Субота****, і – Великдень.*

Клерикал-геортоніми широко використовує в прогнозах погоди синоптик Наталка Діденко. Феномен мовної особистості, як зауважує А. П. Романченко, передбачає врахування різних складників, у тім числі етнічних [13, с. 68]. З огляду на це, знання геортонімів і доречне послуговування ними засвідчують національне коріння особистості синоптика, а ці одиниці сприяють хронологічному маркуванню погодних умов.

Висновки і пропозиції. Церковні геортоніми насамперед використовують у прогнозах погоди як хронологічні маркери. Це стосується загальновідомих і шанованих українцями свят, бо саме з ними з давніх-давен пов'язують прогнози на врожай, виконання певних обрядів і сільськогосподарських робіт. Для хронологічного маркування залучають такі способи функціонування геортонімів: без нази-

вання дати та з її називанням, що корелює з необхідністю чи з її відсутністю конкретизувати день, на який зроблено прогноз погоди, а також з акцентуванням на святі або наголошенні більшою мірою на даті, що й передбачає пре- чи постпозицію розташування відповідних одиниць. Переважно різні геортонімні одиниці широко представлені в метеодискурсі Н. Діденко. У *перспективі* планується вивчення специфіки та складу інших геортонімів – складників прогнозу погоди.

Список літератури:

1. Бочарова І. В. Геортоніми як темпоральні синтаксеми. *Система і структура східнослов'янських мов*. 2011. Вип. 3. С. 3–9.

2. Бочарова І. В., Червінська М. М. Геортоніми-мультитемпори як база утворення партитивних геортонімів. *Науковий часопис НПУ імені М. П. Драгоманова. Серія 9 «Сучасні тенденції розвитку мов».* 2015. Вип. 12. С. 10–17.

3. Воропай О. Звичаї нашого народу. Мюнхен : Українське видавництво, 1958. Т. І. 455 с.

4. Єрмоленко С. С. Граматика геортонімів у текстах календарних паремій. *Studia Linguistica.* 2010. Вип. 4. С. 39–46.

5. Желяскова В. В. Геортоніми в сучасній українській мові: семіотичний ракурс студіювання. *Науковий вісник Херсонського державного університету.* 2019. Вип. 36. С. 180–184.

6. Ковальчук О. В. Українське народознавство. Київ : Освіта, 1994. 176 с.

7. Коробко Т. О. Подійно-темпоральна семантика назв релігійних свят. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія «Філологія».* 2017. Вип. 26 (1). С. 35–37.

8. Культура і побут населення України : навчальний посібник / В. І. Наулко, Л. Ф. Артюх, В. Ф. Горленко та ін. Київ : Либідь, 1993. 288 с.

9. Неклесова В. Ю. Когнітивна природа власних назв на позначення часу : дис. … канд. філол. наук : 10.02.15. Одеса, 2010. 231 с.

10. Подольская Н. В. Словарь русской ономастической терминологии. Москва : Наука, 1988. 192 с.

11. Реммер С. А. К вопросу об определении хрононимов. *Восточноукраинский лингвистический сборник.* Донецк : Донеччина, 1996. Вып. 2. С. 89–97.

12. Романченко А. П. Лінгвокогнітивний складник мовної особистості синоптика. *Вчені записки Таврійського національного університету імені В. І. Вернадського. Серія «Філологія. Соціальні комунікації».* Київ : Гельветика, 2020. С. 38–43.

13. Романченко А. П. Мовна, комунікативна, дискурсивна особистість: проблема кореляції понять. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія «Філологія»*. Одеса : Видавничий дім «Гельветика», 2016. Вип. 25. С. 68–70.

14. Торчинський М. М. Структура онімного простору української мови : монографія. Хмельницький : Авіст, 2008. 548 с.

Kulibaba M. O. GEORTONYMS AS CHRONOLOGICAL WEATHER FORECAST MARKERS

The purpose of the study is to clarify the semantic and structural features and specificity of the functioning of church geortonyms as active chronological elements of a weather forecast. The following methods were used to clarify the specifics of geortonyms: the descriptive method enabled the analysis of semantic and structural properties of the studied units, semantic varieties of geortonyms were specified with the help of component analysis, the functional method helped to determine the peculiarities of representation of analyzed units in meteorological discourse.

Audio recordings of weather forecasts on the radio station Kraina FM (section "Weather forecast with Natalka Didenko") and video recordings of weather forecasts on the channel 1+1 (section "Meteozalezhnist", host – Natalia Yarmola) were the actual basis of the research. The constituents of geortonymic units in the collected material are often the lexical item "day" or the names of the days of the week (Thursday, Friday, Saturday, and Sunday). Clerical geortonyms covering the proper names of church holidays of all seasons are considered in detail. Often the names of holidays are formed from agionyms – proper names of saints: Nicholas, Michael, Yavdokha, Peter and Paul. Agionyms and related geortonyms can be used as elements of a language game in weather forecasts. Within the clerical geortonyms, the names of holidays, the names of holidays with an agionym and the names of holidays with the name of the day of the week are singled out. Among them, both monotempora (one-day holidays) and multitempora (multi-day holidays) are relevant.

Church, official and folk geortonyms are used as active chronological markers in weather forecasts. This applies to well-known holidays. For chronological marking, geortonyms function without naming a date or with its naming. Mostly different geortonymic units are widely represented in Natalka Didenko's meteorological discourse. Knowledge of clerical geortonyms and free use of them demonstrates the deep national roots of a weather forecaster who promotes Ukrainian traditions.

Key words: *meteodiscourse, holiday name, clerical geortonym, monotempora, multitempora.*

УДК 81’282’373:070
DOI https://doi.org/10.32838/2663-6069/2020.4-1/15

Левченко Т. М.
Університет Григорія Сковороди в Переяславі

ФУНКЦІОНУВАННЯ ЖАРГОНІЗМІВ ТЕМАТИЧНОЇ ГРУПИ «ОЦІНКА. ЯКІСТЬ» У СУЧАСНІЙ ПУБЛІЦИСТИЦІ

У статті зазначено, що вивчення субстандартної лексики є надзвичайно актуальним у сучасній лінгвістиці, адже соціолекти – надзвичайно мінлива підсистема мови, що характеризується відкритістю, ненормативним характером словника, а також є своєрідним показником рівня інтелектуального розвитку, інтересів, ціннісних орієнтирів і потреб сучасного суспільства.

Зафіксовано, що високу ступінь частотності в українських засобах масової комунікації мають жаргонні одиниці, що позначають оцінку та якість. Констатовано, що саме вони допомагають сфокусувати увагу читачів на певних негативних реаліях, які відбуваються в сучасному суспільстві, політиці, економіці тощо. На широкому фактичному матеріалі доведено, що жаргонізми найчастіше функціонують у публікаціях, присвячених політиці, економіці, кримінальній тематиці, виборам. Зазначено, що журналісти, часто не змінюючи семантичного значення, використовують жаргонну лексику тематичної групи «Оцінка. Якість» із негативною конотацією для відтворення колориту соціального середовища, опису реалій сьогодення. Охарактеризовано означену тематичну групу як складник жаргону та способи її функціонування в структурі мовної дійсності. З’ясовано основні причини використання жаргонізмів на сторінках українських засобів масової комунікації, а також те, що найчастіше аналізована лексика тематичної групи «Оцінка. Якість» є вираженням не тільки інформативності, номінативності, а й негативної експресії в публіцистичних текстах.

На фактичному матеріалі розглянуто проблеми семантики й експресивності жаргонної лексики; обґрунтовано теоретичні засади дослідження жаргонних одиниць, пов’язаних з експресивністю, емоційністю, оцінністю; з’ясовано роль конотативного, денотативного та образного макрокомпонентів у формуванні експресивних планів жаргонних одиниць.

Відповідно до результатів дослідження, зроблено висновок, що більшість жаргонізмів часто використовують у публікаціях суспільно-політичної тематики. Окрім того, жаргонні одиниці задовольняють потреби сучасної преси в експресії та оцінюванні подій і явищ, адже саме вони є засобом привабленння уваги читачів. Журналісти активно й часто недоречно користуються жаргонізмами, намагаючись установити контакт із читачами.

Ключові слова: *жаргон, оцінка, якість, експресія, субстандарт, мова засобів масової комунікації.*

Постановка проблеми. В українській лінгвістиці зазначена проблема досліджується і трактується в різних підходах, зокрема окремі аспекти функціонування субстандартної лексики в публіцистичному стилі стали об’єктом вивчення багатьох лінгвістів (О. М. Береговська [1], Л. Т. Масенко [2], Є. В. Митрофанов [3], В. М. Мокієнко [4], Т. Г. Нікітіна [4], Л.О. Ставицька [5], Н. В. Третяк [5] та ін.).

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Аналіз наукової літератури засвідчує, що проблема вживання жаргонної лексики в засобах масової комунікації на сучасному етапі недостатньо вивчена, що зумовлює актуальність дослідження. Актуальність теми увиразнює відсутність єдиного погляду на цілий спектр теоретичних питань, що стосуються природи, структурної організації та функціональних ознак різноманітних субстандартних одиниць.

Постановка завдання. Отже, нашим завданням є диференціювати жаргонну лексику тематичної групи «Оцінка. Якість» у мові засобів масової комунікації та визначити її роль у побудові публіцистичних текстів; з’ясувати функціонально-стилістичні можливості жаргонізмів.

Функціонування субстандартної лексики в різних сферах масової комунікації приваблює увагу як сучасних лексикологів, так і лінгвістів, які досліджують мову засобів масової комунікації. Соціолекти є частиною української мови, що найдинамічніше розвивається, оскільки в ній відображається життя суспільства й усі ті зміни та процеси, які супроводять формування нації як частину суспільства. Відповідно до цього, спостерігаємо

багатоплановість у вивченні субстандартної лексики, здатної відображати актуальні процеси в українській мові.

Нині спостерігаємо інтенсивний вплив зовнішніх і внутрішніх чинників на літературну мову, що призводить до змін на всіх її рівнях. Їх дія на сучасну літературну мову настільки виходить за межі усталених мовних процесів, що не може не привертати увагу лінгвістів.

Проникнення жаргонізмів у мову засобів масової комунікації спричинене передовсім їх експресивністю, бажанням автора яскраво викласти думку, загострити увагу читача на конкретних реаліях суспільно-політичного, економічного, культурного та іншого життя. У такому разі реакція читача є основною метою комунікації, яка свідомо запрограмована, тому всі використані засоби мають бути задіяні для її реалізації.

Специфічність уживання цієї лексики полягає в можливості негативно оцінювати людей, процеси, події або явища, що допомагає закцентувати увагу читачів на певних негативних реаліях, які відбуваються в сучасному суспільстві, політиці, економіці тощо.

Виклад основного матеріалу. Відразу зазначимо, що в тематичній групі «Оцінка. Якість» переважають негативні значення й оцінки людей – зневага, презирство та осуд. Проаналізуємо жаргонізми, на які досить часто натрапляємо в мові засобів масової комунікації.

Жаргонне слово *вишибала* називає особу за трудовою діяльністю й означає «вигонити нетверезих відвідувачів». Жаргонізм утворений від дієслова рос. *вышибать* за допомогою суфікса *-л-* (а), який надає розмовним словам глузливості, іронії та ознак за виконуваними функціями, діяльністю, родом занять. Оцінка, що міститься в значенні слова, пейоративна, виражає не престижність цього виду трудової діяльності та відображена в публіцистичних текстах, напр.: «***Вишибали*** *у чернечих рясах з портретами чужих дідів… Карнавал* («Укрінформ», 10.09.2019); *«Мафіозі почали використовувати спортсменів в барах та ресторанах в якості «**вишибал**», коли велись переговори про тіньові оборудки»* («Радіо свобода», 10.05.2016).

Усне мовлення українських територій, прилеглих до Польщі, насичене полонізмами. Через представників цих територій і польських злочинців до арго потрапила низка польських слів. Варто зазначити, що лексеми запозичені як із польської загальнонародної мови, так і з польського арго. Саме з польської мови запозичена лексема *жлоб,* що позначала людей за соціальною, професійною таі психологічною характеристикою (польск. *zlôb – желоб; яслі, кормушка для скота*) – селянин. У словнику Л. О. Ставицької жаргонізм *жлоб* має три значення: 1. *крим., мол., жрм.* Скупа, жадібна людина. 2. *крим.; зневажл.* Селянин. 3. *мол.; несхвальн., зневажл.* [5, с. 136]. У текстах сучасної публіцистики вживання арготизму *жлоб* є частотним, його використовують для оцінювання скупої, жадібної людини, напр.: «*Про те, як **жлоб** знищує нашу історичну пам'ять … поширили картинку розбитої вітрини і шин біля магазину **Жлоба**, який знищив ґрафіті*» («День», 17.05.2017). Уважаємо, що лексема вживається як засіб деперсоналізації особи, її дискредитування, з метою неприємно вразити.

Жаргонізм *доходяга* – 1. *тюр.* Ув'язнений, доведений до крайнього ступеня виснаження; 2. *крим., жрм.* Виснажена людина [5, с. 127]. Сучасні публіцистичні контексти розширили семантичну структуру слова, напр.: *«Ті машини, що залишилися, вже давно «**доходяги**». А на конкурс потрібні нові великогабаритні автобуси з GPS-навігацією»* («Високий Замок», 03.10.2018); «*Немає такого, що десь лікар щось підремонтував сам, щось зробили, на скільки грошей дали, а там, де пільговиків приймають, – і машина – **доходяга**, і стіни облуплені»* («Україна молода», 06.02.2018); «*Ось куди йдуть наші податки – на розслідування таких, з дозволу сказати, «справ, от, уміють же працювати **доходяги** … в погонах!*» («Апостроф», 11.08.2018). Отже, жаргонізм «відірвався» від використання в первинному значенні та перемістився в тематику економічного й політичного життя країни.

Жаргонізм *піжон* зафіксований у двох значеннях: 1. Жертва злочинця або шулера; 2. Людина, яка намагається чимось виділитися [4, с. 434]. У сучасній публіцистиці лексема функціонує в другому значенні, напр.: *«Атлет-легенда банально «проспав» старт, а фінішував без звичної легкості й манерності (Болта навіть називали **піжоном**, бо на фініші, залишивши суперників далеко позаду, припиняв бігти на повну швидкість)* («Високий Замок», 09.08.2017); «*Коли читаю, що ГПУ, НАБУ чи САП планують комусь оголосити підозру, гостро відчуваю, що слідства в Україні нема. **Піжони**, фанфарони, гучні заяви і – великий «пшик»* («Україна молода», 17.02.2017). У сучасній публіцистиці фіксуємо складні слова з частиною *піжон*, за допомогою якої виражена негативна оцінка політичних діячів, напр.: *«Поки колеги вигулюють нові бікіні зі стразами і плавки от кутюр, Борислав Розенблат обкатує аксесуар, якого навіть у найбільших парламентських*

***піжонів**-модників немає*» («Високий Замок», 24.07.2017). Відібрані речення, містять у складі лексичні одиниці пейоративного характеру, у яких за допомогою жаргонізму *піжон* і його похідних розкриваються негативні риси описуваних героїв публікацій чи характеристика певних предметів.

Оцінне значення фізичних якостей людини з пейоративною характеристикою має лексема *амбал* – фізично сильний, високого зросту чоловік [5, с. 35]. Жаргонізм утворений від лексеми *амба*, що означає вбивство, кінець безвихідного становища. У мові сучасної публіцистики лексема набула нейтральності та означає «фізично сильного, високого зросту чоловіка», напр.: «*На **амбалів** спускається клітка. Вони метушаться в ній, ніби призовники першого року на армійських тренажерах*» («День», 09.09.2016). Фіксуємо жаргонізм і у власній назві, що також підкреслює розміри транспортного засобу, пор.: «*За даними естонського видання ERR.ee, для перевезення використовується автомобільно-залізничний пором «**Амбал**», який повинен прибути в Калінінград*» («Дзеркало тижня», 08.10.2016).

Жаргонізм *клікуха,* що значить «кличка», калькований із російської мови й утворений продуктивним специфічним суфіксом *-ух-*(а), який передає згрубілість, зневагу чи іронію. За допомогою цього жаргонізму автори публікацій оцінюють і характеризують своїх персонажів, напр.: «*Хам – чи не найперша **клікуха** нашого тодішнього. Вона ж і найпромовистіша*» («Високий Замок», 24.05.2019); «*Скільки дивізій вам дати, щоб цієї Морди не було? Це ж конкретна «**клікуха**» одного з мордоворотів*» («Високий Замок», 22.08.2015); «*Обізнані люди підказали, що «Буревій» – це **клікуха** Коханівського, ну а «Руслан», відповідно, це – Руслан Журило, керівник Гірничо-хімічної корпорації та один із підозрюваних НАБУ у справі нарфронтівця Мартиненка*» («Телеканал 24», 19.06.2018).

Жаргонізми *фартовий/нефартовий* – спритний і щасливий чи нещасливий злодій [4, с. 622], досить активно використовують журналісти у виборчій і політичній тематиці, напр.: *«Згадав про колись **фартовий** для себе округ уродженець Бориславa, заступник міністра охорони здоров'я Роман Ілик. На позаминулих парламентських виборах він переміг у 121-му як узгоджений кандидат від об'єднаної опозиції»* («Високий Замок», 03.07.2019); *«Нормальна баба» («марка» з рекламного ролика надовго причепилася) Оксана Юринець і цього разу балотується. На минулих виборах **фартовою** для неї стала парасолька «БПП» з «УДАРним» відтінком* («Високий Замок», 26.07.2019); «*Ролик «Йдемо вперед!» зі самого початку виявився **нефартовим** ні для тих, хто був причетний до його появи, ні для президента*» («Високий Замок», 04.06.2018); «*Протягом двох днів – 23–24 вересня – у Вінниці триватиме традиційний «VINNYTSIA JAZZFEST–2017». Цього року він пройде під гаслом «**фартовий**»* («День», 17.08.2017). Як бачимо, жаргонізм використовують для емоційності, а звернення журналістів до лексеми *фартовий/нефартовий* закріплює основну ідею матеріалу, дає змогу пояснити ситуацію та наблизитися до читача, стати «своїм».

Л. О. Ставицька жаргонізм *стукач* подає зі значенням «донощик, інформатор» [5, с. 314]. Лексема *стукач* утворилася від арготизму *стукач* – нічний сторож, через те що він стукав у колотушки й так відганяв злодіїв. Спостерігаємо активне функціонування лексеми *стукач* і в сучасних засобах масової комунікації, напр.: *«Якщо раніше вони могли вільно розмовляти на вулицях, то тепер все більше перешіптуються. Цей страх через «**стукачів**», які працюють на спецслужби Російської Федерації, виявляючи противників окупаційної влади»* («Високий Замок», 21.02.2019); «*Якщо вербував, значить, я такий самий? Виходить, що я агент Кремля, чи хто я є? Там я вербував, там не вербував, та ви розберіться зі своїми **стукачами**, які несуть невідомо що», – заявив він»* («Високий Замок», 30.03.2018); «*Вирахувати такого **стукача** була легко. Бо його селили в гуртожиток, де жили іноземці, щоб і там КДБ мав своє око* («Україна молода», 23.03.2015). Від жаргонізму *стукач* журналісти утворюють нові складні слова та оказіональні одиниці, напр.: *«Як ви думаєте, скільки зараз добровільних **помічників-стукачів** на патріотичній основі? Знаю, що багато з них їздили до Криму в 2014–2015 роках відпочити»* («Цензор», 18.04.2018).

Жаргонізм *фуфло* – свідома брехня [5, с. 345]. У мові сучасної преси слово набуває оцінного значення, коли йдеться про щось неякісне, не варте уваги, і функціонує в негативних контекстах, напр.: «*Це все, я перепрошую, **фуфло**, – переведений з Росії в харківську колонію український політв'язень Литвинов просить про звільнення»* («Цензор», 02.07.2019); «*А тепер один з польових командирів ЛНР відкритим текстом говорить, що все це **фуфло**, і нічого в степах знайти неможливо і тільки на поставки з РФ вся надія»* («Високий Замок», 28.05.2019); *«За його словами, він встиг ознайомитися з постановою про порушення справи проти Сущенка, яку він назвав «**фуфлом**»* («Україна молода», 04.10.2016).

Жаргонізм *чмо* – неприємна людина, яка викликає відразу, огиду [5, с. 365] – є одним із поширених

засобів створення експресивного або емоційного забарвлення тексту, адже добір слів, що за своєю семантикою відповідають реаліям, здатні органічно, завдяки власним якостям, викликати неприємні почуття, досить популярні в мові сучасної публіцистики, напр.: *«Як влучно підмітив блогер Антон Ходза, це приблизно так виглядає: «Слухай ти,* ***чмо****, ідіот клінічний, бидло неосвічене, малорос клятий, ненавиджу вас, вонючих зрадників, відморозок кончений, клав я на твою думку, набив би тобі пику, та Інтернет не дає такої можливості, – проголосуй у другому турі за Порошенка, будь ласка. Треба країну рятувати»* («Високий Замок», 03.04.2019); *«Мені було років 14, коли мене намагалося зґвалтувати п'яне* ***чмо****, батьків знайомий»* («Високий Замок», 14.07.2016). Часто цей жаргонізм уводиться в тексти з метою вияву авторського ставлення до описуваного та передачі власних почуттів. Окрім того, несе засуджуючу експресію, часто адресатом сприймається як образа.

Негативну оцінку ситуації виражає жаргонізм *кранти*. За словником Л. О. Ставицької, жаргонізм означає «безрадісний кінець чогось, сумні перспективи для когось; крах, безвихідь» [5, с. 188], напр.: *«Інакше кажучи, робить висновок масова аудиторія, Путін заграв ся і дограв ся. І скоро йому будуть повні «****кранти****»* («День», 09.11.2015); «***Кранти*** *будівництву*» (заг.) («Україна молода», 30.10.2015); «*А все тому, що коаліції без нього* (Яценюка) – ***кранти****!*» («Високий Замок», 13.11.2017); «*… теперішня влада, на відміну від минулої, йде шляхом політичних репресій; раніше в органах влади працювали кваліфіковані фахівці, а тепер їх виганяють; і, нарешті, без Росії Україні повні* ***кранти»*** («Україна молода», 17.10.2018). Досить часто цим жаргонізмом характеризують політиків, які конкретними рішеннями та діями втратили довіру населення, також описують сферу економіки, що потерпає від бездіяльності тих же політиків.

Жаргонізм *туфта* може позначати як ситуацію, так і предмет. Він трансформувався з кримінального арго й зафіксований у словниках із такими значеннями: 1. *крим.* Гра в карти без грошей; 2. *крим.* Вид шахрайства, коли під виглядом доброякісних товарів продаються неякісні; підробка або халтура; 3. *крим., мол.; несхвальн.* Вигадка, дурниця, брехня [5, с. 330], напр.: «*Одеський друг розповів: Спілкувався з двома журналістами-росіянами. Думка така: все, що вам показують, це* ***туфта****. Немає жодних «зелених чоловічків»;* «*Лідерка «Батьківщини» Юлія Тимошенко назвала документ «****туфтою****», а заступник голови фракції «Голос» Ярослав Железняк – «твором»*. Зазначений жаргонізм трансформувався до загального жаргону й функціонує в текстах військової та політичної тематики із семою «вигадка, дурниця, брехня».

Лексема *фіга* перейшла з кримінального жаргону, де означала працівника міліції [5, с. 339]. У розмовному мовленні та засобах масової комунікації почала позначати все негативне, від чого необхідно позбутися, чого не може й не має бути. Жаргонізм розширив значення в різних тематичних контекстах, його часто використовують як стале словосполучення з негативним значенням: *до фіга* (значна кількість, багато), *на фіг* (вигук, що виражає здивування, оцінку), *фіг вам* (несхвальний вигук, що вживають відмовляючи в чомусь), *ни фіга* напр.: *«Триндулів отримали вони весело. Лишили нам* ***до фіга*** *БК і кілька жмурів», бійці ЗСУ зайшли на покинуту позицію терористів* («Цензор.НЕТ», 04.08.2017); *«****На фіг*** *з пляжу!», – Аваков закликав заборонити роботу «Сбербанку» Росії в Україні»* («Цензор.НЕТ», 07.03.2017); *«Як повідомляє Цензор.НЕТ, на відповідне питання, президент РФ відповів коротко і не дуже дипломатично – «****Фіг їм****»* («Цензор.НЕТ», 17.10.2016); *«Втім, у досвідченого глядача може виникнути спокуса поморалізувати: мовляв, молодь зі своїм поп-корном* ***ни фіга*** *не знає про велику і дуже смішну антиутопію Георгія Данелії»* («День», 17.04.2016).

Жаргонізм *лузер* активно вживався в мові комп'ютерників, а згодом перейшов у загальний жаргон, мову сучасної преси та має значення «невдаха». Інтенсифікація оцінного значення за рахунок експресивності досягається тим, що в семантиці лексеми *лузер* – той, кого постійно переслідують невдачі, невдаха [4, с. 324] – на перший план виходить конотація – експресія й оцінність, напр.: *«Трамп назвав організаторів теракту в Манчестері «****лузерами****»: Світ має об'єднатися. Цю злу ідеологію потрібно повністю знищити* («Цензор. НЕТ», 23.05.2017); *«Те, що політичний* ***лузер*** *Саакашвілі пішов у відставку, – єдина можливість для нього зберегти обличчя», – Ляшко* («Цензор.НЕТ», 07.11.2016). Жаргонізм *лузер* розширив семантику в контекстуальному наповненні, адже характеризує негативно політиків, взаємостосунки представників влади, комерційних структур. У засобах масової комунікації фіксуємо і складні слова з частиною *лузер,* що використовують автори свідомо і цілеспрямовано для інтенсивної негативної оцінки, пор.: «*Путін любить возити до себе як весільних генералів* ***політиків-лузерів*** *з минулого»* («Цензор.НЕТ», 17.06.2016). Від жаргонізму *лузер* утворився похідний збірний жаргонізм *лузерство*, що викликає в читачів негативні асоціації, які зазвичай доповнюються

контекстом, напр.: *«... якщо воно значитиме переїзд до іншого штату, поганий клімат, розірвані стосунки, бо так просто не роблять, це ж якесь* ***лузерство»*** («День», 14.09.2018); *«…популярний мультгерой Бубка Гоп – гомосексуаліст, а телепузики – гіпнотизують українських дітей, програмуючи їх на* ***лузерство»*** («День», 26.01.2017).

Висновки і пропозиції. Отже, жаргонізми тематичної групи «Оцінка. Якість» широко використовують українські засоби масової комунікації в публікаціях про політику, владу, економіку, економічні злочини, кримінал, вибори тощо. За допомогою цих слів автори демонструють власне ставлення щодо подій і явищ, які відбуваються в країні й у світі, а також оцінюють діяльність героїв публікацій, і часто ця оцінка є негативною. Характерними для аналізованої тематичної групи жаргонізмів є процес розширення семантики слова й елементів значення, у яких міститься вказівка на належність денотата до криміналу. При цьому жаргонні одиниці, що функціонують активніше, утрачають свою новизну й експресивність.

Іншою семантичною особливістю більшості жаргонних одиниць є те, що вони називають пейоративні дії чи стани. Виражаючи негативну оцінку, жаргонізми надають мовленню не тільки згрубілого характеру, а й часто саркастичного, іронічного, вульгарного, фамільярного характеру, адже значно знижують образ об'єкта оцінки так, що при підтримці інших засобів контексту ефект від їх уживання межує з мовленнєвою агресією. Питання про функціонування жаргонізмів у мові засобів масової комунікації залишається відритим і потребує подальшого опрацювання.

Список літератури:

1. Береговская Э. М. Молодежный сленг: формирование и функционирование. *Вопросы языкознания*. 1996. № 3. С. 32–41.

2. Масенко Л. Т. Нариси з соціолінгвістики. Київ : Вид. дім «Києво-Могилянська академія», 2010. 243 с.

3. Митрофанов Е. В., Никитина Т. Г. Молодежный сленг: Опыт словаря. Москва, 1994. 340 с.

4. Мокиенко В. М., Никитина Т. Г. Большой словарь русского жаргона. Санкт-Перетрург : Норинт, 2000. 720 с.

5. Ставицька Л. Український жаргон. Словник: Містить близько 4070 слів і понад 700 стійких словосполучень. Київ : Критика, 2005. 496 с.

6. Третяк Н. В. Жаргонна лексика в друкованих ЗМІ (номінативно-експресивна функція) : автореф. дис. ... канд. філол. наук : 10.02.01 «Українська мова». Київ, 2008. 20 с.

Levchenko T. M. FUNCTIONING OF SLANG VOCABULARY IN THEMATIC GROUP "EVALUATION. QUALITY" IN MODERN JOURNALISM

The article notes that the study of substandard vocabulary is extremely relevant in modern linguistics, because sociolects – an extremely variable subsystem of language, characterized by openness, non-normative nature of the dictionary, and is a kind of indicator of intellectual development, interests, values and needs of modern society.

It is recorded that slang units denoting evaluation and quality have a high degree of frequency in the Ukrainian mass media. It is stated that they help to focus readers' attention on certain negative realities that occur in modern society, politics, economics, etc. On a wide factual material it is proved that slang vocabulary most often function in publications devoted to politics, economics, crime issues, elections. It is noted that journalists, often without changing the semantic meaning, use the slang vocabulary of the thematic group "Evaluation. Quality" with a negative connotation to reproduce the coloration of the social environment, the description of today's realities. The mentioned thematic group is characterized as a component of slang vocabulary and ways of its functioning in the structure of linguistic reality. The main reasons for the use of slang vocabulary on the pages of Ukrainian media were found out, as well as the fact that the vocabulary of the thematic group "Evaluation. Quality" is an expression not only of informativeness, nominativeness, but also of negative expression in journalistic texts.

The problems of semantics and expressiveness of slang vocabulary are considered on the factual material; the theoretical bases of research of the slang units connected with expressiveness, emotionality, evaluation are substantiated; the role of connotative, denotative and figurative macrocomponents in the formation of expressive plans of slang units is clarified.

According to the results of the study, it was concluded that the vast majority of slang vocabulary is often used in publications on socio-political issues. In addition, slang units meet the needs of the modern press in the expression and evaluation of events and phenomena, because they are a means of attracting the attention of readers. Journalists actively and often inappropriately use jargon, trying to establish contact with readers.

Key words: *slang vocabulary, evaluation, quality, expression, substandard, mass media language.*

UDC 81’23: 811.161.2
DOI https://doi.org/10.32838/2663-6069/2020.4-1/16

Lokota I. M.
Odesa I. I. Mechnikov National University

ASSOCIATION AS A DIAGNOSTIC CRITERION FOR PARANOID SCHIZOPHRENIA

Scientists have proven that schizophrenia disorders are found at all levels of language organization: phonetic, semantic, and grammatical. Some levels help to distinguish between mentally ill and healthy people and can also separate patients with schizophrenia from patients with other mental illnesses. Therefore, it is necessary to deeply explore the languages of such patients and explain its deep psycho- and neurolinguistic mechanisms related to the processes of associations.

The article describes the results of an associative experiment conducted with individuals diagnosed with “paranoid schizophrenia” and mentally healthy people. The purpose of this article is to identify the characteristics of the associative background of people diagnosed with “paranoid schizophrenia”. The obtained reactions are classified according to the logic of the combination of stimulus words and reaction words (logical and peripheral), as well as according to their grammatical characteristics (syntagmatic and paradigmatic). Interpretation of the obtained results is presented in stages. We conducted a comparative analysis of the reactions of two groups of respondents - mentally ill and healthy women.

It is established that the peculiarities of the association of mentally healthy and mentally ill women differ in grammatical criteria and the logic (content) of the connection between the word-stimulus and reactions. The free flow of associations reveals the personal experiences of patients. Some patients refused to participate in the experiment and had an unusual reaction to words-stimuli, which can be manifested in grunting, complaints, exclamations, manifestations of autonomic emotions, the pronunciation of unnecessary or inappropriate word-reaction, etc.

Characteristics of speech in schizophrenia is a complex and ambiguous issue, the study of which should be done to facilitate the diagnosis of the disease. Further prospects of the study are related to the analysis of the peculiarities of speech and association in disorders of higher mental functions: Parkinson's disease, Alzheimer's disease, etc.

Key words: *schizophrenia, paranoid schizophrenia, associations, associative experiment.*

Formulation of the problem. ***Schizophrenia*** is a mental disorder (or group of mental disorders) characterized by the breakdown of thought processes, emotions, and behavior [19]. According to the characteristics of clinical manifestations (symptoms and syndromes), there are 4 main forms of schizophrenia (simple, paranoid, hebephrenic, and catatonic) [16], each form has its own characteristics of the manifestation and course of the disease. Paranoid schizophrenia (60-80% of all cases of schizophrenia) is the most frequently diagnosed in all countries of the world [16]. According to the International Classification of Diseases, this form of schizophrenia has the following clinical diagnostic criteria:

1) delusional ideas of persecution, relationship problems, overvalued ideas of guilt, persecution, reference, and religiosity;

2) auditory true and pseudo-hallucinations;

3) disrupt normal daily activities, tactile, and visual hallucinations [16].

It should also be noted that the speech of schizophrenics is significantly different from the speech of mentally healthy people [1]. Research of the ***communication disorders*** in schizophrenia have been conducted since the separation of schizophrenia as an independent disease [18; 21]. During this time, there were different approaches to interpreting the characteristics and nature of schizophrenia: from the identification of speech and thinking disorders [12; 18; 21] to a comprehensive analysis of the actual speech of the patients [9]. ***The importance of these studies*** is provided by the presence in modern classifications of mental illness of such diagnostic criteria as an incoherence of speech, a sharp transition from one topic to another, answers that are not focused on the interlocutor, etc. [10; 17].

Scientists have proved that schizophrenia disorders are detected at all levels of language organization: phonetic, semantic, and grammatical (T. Ahutina, A. Leont'ev, A. Lurija, L. Saharnyj and others). Some levels can not only differentiate mentally ill people

and healthy people but also they allow scientists to separate patients with schizophrenia from patients with other mental illnesses, which determines the need for in-depth study of the speech of such patients and an explanation of its deep psycho- and neurolinguistic mechanisms, which are very closely related to the processes of associations.

Analysis of recent research and publications. The first attempts to use associations to study psychological problems date back to the second half of the nineteenth century. Thus, W. Wundt tried to reconstruct the mechanisms of thinking through the analysis of the speed of associative reactions; S. Freud used free associations in order to penetrate the subconsciousness of his clients; G. Ebbinghaus used an associative experiment to study the characteristics of memory; E. Kraepelin used this method as a clinical and diagnostic tool in psychiatric practice.

One of the greatest contributions to the development of the procedure and criteria for interpreting the data of the associative experiment belongs to K. Jung, who sought to prove that clients with similar problems will have close groups of associations. However, in the course of research he found a number of non-specific reactions, so-called artifacts, which are still widely used in the analysis: prolonged reaction time, misunderstanding of the stimulus, repetition of stimulus words by the researcher, lack of reactions, stuttering, and others. K. Jung considered his associative experiments as a diagnostic tool of psychotherapeutic work, but did not deny their actual therapeutic effect; yes, he analyzed the received material together with the clients, discussing characteristics of reactions and their maintenance.

In domestic psychology, A. Lurija was actively developing an associative experiment [9]. The scientist modified the procedure by proposing a related motor technique – a prototype polygraph (lie detector). Thus, together with the verbal reaction, the test subject had to press the pneumatic buttons with both hands. As a result of the analysis of speech and motor reactions (latent period of speech response, form, and duration of motor response) it was possible to make a conclusion about the change in the emotional state of the subject – "hidden consequences of affect". This technique has been used in forensic and psychiatric practice.

In modern psychological research, the associative experiment is widely used to analyze the age patterns of speech development; the semantic structure of consciousness; associative memory; features, including pathologies of thinking and even to analyze the involvement of a person in a criminal activity (O. Zalevska, E. Tarasov, O. Ghoroshko, M. Patsys, T. Kovalevska, N. Kutuza and others).

Today there is only generalized information about the peculiarities of the association of patients with schizophrenia, therefore, this problem requires detailed study and is relevant.

The purpose of this article is to identify the characteristics of the associative background of people diagnosed with "paranoid schizophrenia", which is realized through the solution of the following tasks:

− development and conduct of an associative experiment among mentally ill and healthy people;

− selection of stimulus words based on which the associative experiment was conducted;

− stablishing characteristic differences between the associative background of mentally healthy people and the associative background of schizophrenics.

The object of research: the **speech** produced by **schizophrenia patients**

The subject of research: characteristics of association of patients diagnosed with "paranoid schizophrenia".

In the process of research, we used both general and special methods. As general scientific methods we use a method of observation, which was used to collect factual material; a quantitative method that helped to establish the number of cases showing violations at different levels of language; descriptive, which is based on the implementation of the general characteristics of the collected material add; analysis and synthesis, which was used systematized and generalized the results. Among the special ones is the method of associative experiment, which helped to trace the dynamics of associative connections in the mind of a sick person and component analysis, with the help of which the semantic characteristics of words were research.

Research material. The total number of reactions of mentally ill women – 174 and the total number of reactions of mentally healthy women – 7246.

In the future, we plan to conduct an associative experiment with men with schizophrenia.

All respondents were of different ages, education, and social status, which allowed for more objective information about the course of the disease. Eleven women diagnosed with paranoid schizophrenia and the control group is represented by 50 mentally healthy women.

Scientific novelty of the research – the associative experiment was conducted among people with paranoid schizophrenia, an associative background of perception of certain words-stimuli by patients was established, characteristic differences between the associative background of mentally healthy people

and patients diagnosed with "paranoid schizophrenia" were revealed.

Theoretical and practical value – the conclusions that were drawn during the study can be used in the further development of this topic. They can serve as a basis for in-depth study of speech characteristics of the patients with schizophrenia at different stages, and the results can be used to develop a more detailed theory of pathopsycholinguistics, altered states of consciousness, etc. The results can help to develop methods for speech correction recognition of diseases at the initial stage.

Association (from the latin. Associatio – connection) – a natural connection that arises in the process of thinking between the elements of the psyche, as a result of which the appearance of one element in certain conditions causes the image of another associated with it. It is a connection between individual phenomena, facts or objects that are reflected in consciousness and fixed in memory. Associationism – the explanation of mental processes using the principle of association: complex mental formations are secondary and arise from the simplest elements through their associations [11, pp. 55–56].

In psycholinguistics, there are several ways to classify associations. For example, D. Terekhova and L. Kushmar distinguish such types of reactions as paradigmatic, syntagmatic, thematic, grammatical, word-forming, phonetic, reminiscent [13], and others. In our study, the classification is based on the logic of their combination (logical and peripheral) L. Zaselina [5], and the grammatical characteristics of stimulus words and reaction words (syntagmatic and paradigmatic) by A. Lurija [9].

The stimulus for the experiment was the following list of the words: *мати* (verb), *говорити*, *любити*, *чоловік*, *жінка*, *дитина*, *небо*, *море*, *молитва*, *червоний* and *зелений.* The following list of words was chosen because:

1. Words belong to different parts of the speech;
2. Mostly all words are emotionally colored, which helps to get more associations and trace the expression of assessments of phenomena from the point of view of the speaker (for example: «*жінка*» or «*молитва*»). Also, such words-stimuli are associated with personal perception, which can evoke emotional, event-related memories;
3. These words are well-known and most frequent in the colloquial style of the modern Ukrainian language [3], they are not abstract, foreign, terms, and do not need explanation.

The experiment consisted of three stages. At the first stage, a study was conducted among mentally healthy women, at the second – among mentally ill ones. The third stage was to analyze the associative background of both groups and compare the results.

In our study, we prefer the oral form of the experiment, which has certain time constraints and helps to identify spontaneous associations, while in written form there are factors that make the spontaneous response more complicated. A. Lurija notes that "oral expression is based on a large number of non-verbal factors of communication (knowledge of the situation, gestures, facial expressions, intonation) and all these are not present in the written statement" [8, p. 288].

The material was previously recorded on audio (dictation machine), decoded, and processed into a format accessible for reading and analysis.

After performing the associative experiment, we consistently compared the stimulus-response pairs in two categories: logical (central and peripheral) and grammatical (syntagmatic and paradigmatic) reactions. According to V. Beljanin, "Syntagmatic associations are called that ones, the grammatical class of which differs from the grammatical class of the word-stimulus. Paradigmatic associations are reactions of the same grammatical class as the word stimulus" [1].

If there was a logical connection between the word-stimulus and the association, then we put a mark in the column "central logical reaction". There are 6789 such associations, which is 79.89% of the total number of mentally healthy women, and 29, respectively, which is 16.67% of mentally ill women.

For example, we got the reactions of mentally healthy women to the word: «зелений» – *трава (49), колір (48), дерево (44), ліс (40), огірок (35), очі (31), листя (28), крокодил (24), чай (20), рослина (14), яблуко (9), квітка (8), петрушка (4), кріп (3), дитинство, радість, улюблений колір мами, успіх.* All reactions, except *дитинство, радість, улюблений колір мами,* belong to the central logical reactions.

On the same word, we received reactions of mentally ill women: «зелений» – *трава (2), привабливий, усе оживає, надійний, можна йти пішоходам, колір*. All reactions, except *трава, колір,* belong to the peripheral logical reaction.

If the connection between the stimulus and the reaction was not detected, the pair belonged to the column "peripheral logical reaction". There are 1457 number of such units, which is equal to 20.11% of mentally healthy women, and 145, which is 83.33% of women diagnosed with "paranoid schizophrenia".

respondent	logical connection	
	central logical reaction	peripheral logical reaction
mentally healthy	79.89%	20.11%
mentally ill	16.67%	83.33%

The data obtained shows that thinking of mentally healthy women is dominated by central logical reactions. This indicates the development of mental processes, cognitive sphere, and level of thinking of most respondents.

Among women diagnosed with "paranoid schizophrenia", a significant proportion of responses belong to peripheral logical reactions, which indicates the probable rigidity of speech and thought processes.

respondent	Grammatical connection	
	syntagmatic	paradigmatic
mentally healthy	68%	32%
mentally ill	39.66%	60.34%

According to the grammatical criterion, the group characterized by the syntagmatic connection included 5050 associations of mentally healthy women. This means that in the recorded reactions there was a connection between different grammatical categories of words, exactly: between nouns and adjectives, verbs and nouns, nouns and adverbs, verbs and adverbs (for example: говорити – *слова*, любити – *маму*, небо – *блактине*, etc.). The number of reactions according to the syntagmatic variant of communication is equal to 68%. The group, characterized by a paradigmatic connection, includes 2376 words-reactions to the proposed words-stimuli, which is 32% of the total. Such answers revealed a connection within one grammatical category (for example: говорити – *сказати*, жінка – *чоловік*, небо – *сонце*, etc.). The increase in syntagmatic reactions indicates the complexity of thinking, the ability of the respondent to identify similar objects, and their features. Such thinking is characterized by syncretism, complexity, when the object or feature is presented together with the accessories that complement them [9].

It also should be noted that the number of reactions to the stimulus among mentally healthy women is greater than among women with "paranoid schizophrenia": 6–8 words and 3–4 words, respectively, indicating a decrease in the verbal activity of patients.

In 4 cases it was impossible to trace the chain of logical transitions of patients, for example, as in the following example: «Жінка – *пару копійок попросити, яка народила»*. Here we can observe the rupture of associations and the lack of logical connection.

We noticed that patients often described objects around them, after the researcher's remark said the words very slowly, and were asking questions that were not related to the experiment, such as: «*Ви одружений*?». 2 reactions of this type were recorded.

Some patients refused to participate in the experiment because they were in a state of anxiety and delirium and did not want to have any contact, which is a characteristic feature of this disease [16].

Among the patients diagnosed with "paranoid schizophrenia" words-stimuli more often were associated with a negative experience. Yes, a patient who was beaten at home by her husband, at the word "husband" brings up a reaction «*бити по голові, кулаки»*. Here we follow the disclosure of personal experiences in the free flow of associations and the fear of repetition. 7 such reactions were recorded.

Some patients had an unusual reaction to words-stimuli, which can be manifested in grunting, complaints, exclamations, manifestations of autonomic emotions, the pronunciation of unnecessary or inappropriate word-reaction, etc., this is due to manifestations of psychological protection (according to Freud, the mechanism of resistance). This phenomenon relates to the thing that the word-stimulus associatively causes them unpleasant, associated with certain events, memories. The study identified 12 such reactions.

All this indicates a violation of the dynamics of thinking [9].

Thus, the peculiarities of the association of mentally healthy and mentally ill women differ in grammatical criteria and in the logic (content) of the connection between the word-stimulus and reactions. The free flow of associations reveals the personal experiences of the patients. In such a way, we can follow the process of disintegration of thinking, and, as a result, the speech of people with this type of mental illness.

Characteristics of speech in schizophrenia is a complex and ambiguous issue, the study of which should be done to facilitate the diagnosis of the disease. Further prospects of the study are related to the analysis of the peculiarities of speech and association in disorders of higher mental functions: Parkinson's disease, Alzheimer's disease, etc.

References:

1. Белянин В. П. Психолингвистика : учебник. 4-е изд. Москва : Флинта : Московский психолого-социальный институт, 2007. 232 с.
2. Блейлер, Е. Руководство по психиатрии. Москва : Изд-во Независим. психиатр. ассоциации, 1993. 544 с.
3. Бук С. 3 000 найчастотніших слів розмовно-побутового стилю сучасної української мови / наук. ред. Ф. С. Бацевич. Львів : ЛНУ імені Івана Франка, 2006. 180 с.
4. Вунд В. Введение в психологи. Москва : КомКнига, 2007. 168 с.
5. Засєліна Л. В. Вступ до психолінгвістики. Острог : Нац. універ. «Острозька академія», 2002. 168 с.
6. Иванов-Смоленский А. Г. Очерки патофизиологии высшей нервной деятельности: (По данным И. П. Павлова и его школы). Москва : Медгиз, 1952. 296 с.
7. Ковалевська Т. Ю. Комунікативні аспекти нейролінгвістичного програмування. Одеса : Астропринт, 2008. 344 с.
8. Лурия А. Р. Лекции по общей психологии. Санкт-Петербург : Питер, 2006. 320 с.
9. Лурия А. Р. Основные проблемы нейролингвистики. 3-е изд. Москва : Книжный дом ЛИБРОКОМ, 2009. 256 с.
10. Международная классификация болезней (10-й пересмотр). Санкт-Петербург : Изд. АДИС, 1994. 304 с.
11. Серкин В. П. Методы психологии, субъективной семантики и психосемантики : учебное пособие для вузов. Москва : Пчела, 2008. 382 с.
12. Случевский И. Ф. Атактическое мышление и шизофазия. Ленинград : Медицина, 1975. 160 с.
13. Терехова Д. І. Особливості сприйняття лексичної семантики слів: психолінгвістичний аспект : монографія. Київ : КДЛУ, 2000. 244 с.
14. Эббингауз Г., Бэн А. Ассоциативная психология. Москва: АСТ 1998. 544 с.
15. Юнг К. Г. Работы по психиатрии. Санкт-Петербург : Академический проект, 2000.
16. Юрьева Л. Н. Шизофрения: клиническое руководство для врачей. Днепропетровск : Новая идеология, 2010. 244 с.
17. American Psychiatric Association: Diagnostic and Statistical Manual of Mental Disorders, 5th edn. American Psychiatric Association, Washington, DC, 2013.
18. Bleuler E. Dementia praecox or the group of schizophrenia. New York : International Universities Press, 1911; English translation 1950.
19. Concise Medical Dictionary. Oxford University Press, 2010.
20. Freud S. (2016). A General Introduction to Psychoanalysis. Herts, Wordsworth Editions Ltd, 416 p.
21. Kraepelin E. Dementia praecox and paraphrenia. New York : Krieger, 1971 p.

Локота І. М. АСОЦІЮВАННЯ ЯК ДІАГНОСТИЧНИЙ КРИТЕРІЙ ПАРАНОЇДНОЇ ШИЗОФРЕНІЇ

Учені довели, що при шизофренії порушення виявляються на всіх рівнях організації мови: на фонетичному, семантичному та граматичному. Деякі рівні не тільки можуть слугувати для диференціації психічно хворих і здорових людей, а й дають змогу відокремити пацієнтів із шизофренією від пацієнтів, які страждають на інші психічні захворювання, що й визначає необхідність поглибленого вивчення мовлення таких хворих і пояснення його глибинних психо- і нейролінгвістичних механізмів, тісно пов'язаних із процесами асоціацій.

У статті описано результати асоціативного експерименту, проведеного з особами, які мають діагноз «параноїдна шизофренія», і психічно здоровими людьми. Метою статті є виявлення особливостей асоціативного фону людей, які мають діагноз «параноїдна шизофренія». Отримані реакції класифіковано за логікою сполучення слів-стимулів і слів-реакцій (логічні та периферійні), а також за їх граматичними ознаками (синтагматичні й парадигматичні). Інтерпретацію отриманих результатів представлено поетапно. Здійснено порівняльний аналіз реакцій двох груп респондентів – психічно хворих і здорових жінок.

Установлено, що особливості асоціювання психічно здорових і психічно хворих жінок відрізняються за граматичним критерієм і за логікою (змістом) зв'язку слова-стимула та реакцій. У вільному потоці асоціацій розкриваються особистісні переживання хворих. Деякі хворі відмовилися брати участь в експерименті й мали незвичну реакцію на слова-стимули, що може виявлятися в буркотінні, скаргах, вигуках, проявах вегетативних емоцій, вимовлянні непотрібного чи недоречного слова-реакції тощо.

Особливості мовлення при шизофренії є складним і неоднозначним питанням, вивченням якого варто займатися для полегшення діагностування хвороби. Подальші перспективи дослідження пов'язані з аналізом особливостей мовлення та асоціювання при порушенні вищих психічних функцій: хвороби Паркінсона, Альцгеймера тощо.

Ключові слова: *шизофренія, параноїдна шизофренія, асоціації, асоціативний експеримент.*

УДК 81'373: 81'276.12(477.84)
DOI https://doi.org/10.32838/2663-6069/2020.4-1/17

Мачек В. П.
Університет імені Франтішека Палацького в Оломоуці (Чеська Республіка)

ФЕМІНАТИВИ В НАРОДНОРОЗМОВНІЙ МОВІ ЗАКАРПАТСЬКИХ РУСИНІВ 20–30 РР. XX СТ. (НА МАТЕРІАЛІ ПЕРІОДИЧНИХ ВИДАНЬ)

Вивчення мовних процесів в окремих історичних областях сучасної України, які перебували у 20–30 рр. XX ст. в складі різних державних утворень, дасть змогу відтворити цілісну картину формування західноукраїнського варіанта української літературної мови з урахуванням інтеракції слов'янських і неслов'янських мов на територіях їхніх тісних взаємних контактів, а також усіх сегментів цього мовного континууму. Стаття присвячена проблемі фемінізації в мові закарпатських русинів 20–30 рр. XX ст. Дослідження фемінізувальних процесів у мові жителів історичного Закарпаття здійснено з урахуванням як позамовних чинників, так і мовної ситуації в цьому регіоні, що дало змогу більш повно відтворити місце фемінативів у формуванні західноукраїнського варіанта української літературної мови і становленні її загальнонаціонального стандарту. Формування й функціонування фемінативної підсистеми вивчено на матеріалі друкованих видань, що виходили на території України, яка в зазначений період входила до складу Чехословацької Республіки в статусі автономного адміністративного округу під назвою Підкарпатська Русь. Народна мова місцевого населення тут була запроваджена як державна мова й мова шкільництва та в офіційних чехословацьких документах ідентифікувалася як «галицька малоруська мова». У центрі уваги дослідження – засоби мовної ідентифікації жінки, лексико-семантичні групи фемінативів, способи їх утворення. Такий підхід дає можливість простежити активність фемінізувальних процесів у тогочасному суспільстві та їх відображення в мові. У контексті сучасних тенденцій націоналізації української мови вивчення розвитку фемінативної підсистеми й функціонування фемінативів у цьому сегменті західноукраїнського варіанта української мови, позначеного як питомими мовними елементами, так і посутніми іномовними впливами, бачиться особливо перспективним, оскільки сприятиме усвідомленню «свого» та «чужого» в загальнонаціональному й мовному пошуку українством самоідентичності.

Ключові слова: *Підкарпатська Русь, народнорозмовна мова, фемінатив, фемінізувальний формант, періодичні видання.*

Постановка проблеми. Зі зміною статусу жінки в сучасному суспільстві процес фемінізації набув глобальних масштабів (фемінізація трудових відносин, військових сил, політики, спорту тощо) і викликав до життя численні нові мовні позначення жінки (неофемінативи), які, проникаючи на шпальти друкованих видань, зміцнюють свої позиції в різних стилях мови. Ставлення до таких новотворів як фактів націоналізації українського мовопростору та нагальної потреби в них неоднозначне. Одні мовознавці вважають, що маскулінізація[2] не властива українській мовній традиції, а на заваді творенню окремих найменувань на позначення особи жіночого роду стоїть лише неактуальність референтів [13, с. 161–172; 21, с. 135–142; 25, с. 164; 27, с. 219–225], інші застерігають, що бездумне використання фемінативів може призвести до нівелювання поняття літературної норми та сплутування виражальних ресурсів різних стилів і жанрів [1, с. 28–29; 32, с. 169].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Оцінюючи питомість і регулярність творення фемінативів в українській мові, дослідники сьогодні особливо часто звертаються до мовного спадку жителів Галичини та Буковини в контексті актуалізації та ревіталізації жіночого лексикону української мови на тлі її західноукраїнського варіанта першої половини XX ст. [2, с. 171–204; 29, с. 44–54;

[1] Zpracování a vydání publikace bylo umožněno díky účelové podpoře na specifický vysokoškolský výzkum udělené Ministerstvem školství, mládeže a tělovýchovy ČR Univerzitě Palackého v Olomouci (IGA_FF_2020_013).

[2] Під маскулінізацією розуміють уживання чоловічої родової назви як найменування особи загалом, зокрема й жіночої статі.

33, с. 22–29; 34]. Однак у вивченні його формування, вочевидь, недооцінюваною залишається роль мови автохтонного населення Підкарпатської Русі. Натомість закарпатські русини, що населяли окремий адміністративний округ на території Чехословацької Республіки під назвою Підкарпатська Русь (сьогодні це майже вся Закарпатська область), мали тісні мовні й культурні контакти з іншими сусідніми народами й із Галичиною, а їхня мова на цій території була з 1919 р. запроваджена як державна мова та мова шкільництва.

Отже, досліджуючи те чи те мовне явище на матеріалі західноукраїнських джерел 20-х – 40-х рр. XX ст., які в часі охоплюють і добу українізації, і зважаючи на відображення традицій фемінізації в мовній практиці західноукраїнської діаспори, яку, окрім галичан і буковинців, презентують ще й закарпатці-русини, лемки та «східняки-наддніпрянці» [30, с. 64–65], варто враховувати всі складники й сегменти мовного континууму населення Підкарпатської Русі з наявністю в ньому як діалектів мови автохтонного населення, так і запозичень на території тісних контактів з іншими слов'янськими та неслов'янськими народами, адже при тривалому й тісному сусідстві кількох народів проникнення слів і словотвірних моделей з однієї мови в іншу є неуникним [2, с. 197].

Гендерне питання на матеріалі друкованих видань 20–30-х рр. XX ст. до сьогодні поставало в наукових працях здебільшого в площині журналістикознавства: Н. Олійник, Л. Кужель, М. Стухляк, С. Кость, В. Перидерій, Р. Голик та ін. Частково описує вживання фемінативів у західноукраїнській пресі Олена Пода, однак обмежується переважно заголовками жіночих часописів, а системного аналізу фемінативної підсистеми не подає [24, с. 87–95].

Постановка завдання. У дослідженні зроблено спробу проаналізувати систему словотвірних засобів та активність функціонування номінативних одиниць на позначення особи жіночої статі в різних семантичних групах на матеріалі періодичних видань, що виходили місцевою народнорозмовною мовою на тій території нинішньої України, яка в зазначений період перебувала в складі Чехословацької Республіки, на тлі гендерної та мовної політики в краї.

Виклад основного матеріалу. Досліджуючи функціонування жіночих особових назв у друкованих виданнях корінного населення Закарпаття в чехословацький період його розвитку, варто брати до уваги складну мовну й політичну ситуацію, в умовах якої ця публіцистика розвивалася. У «Генеральному статуті Підкарпатської Русі», прийнятому 18.11.1919, місцева народна мова була затверджена в статусі офіційної та мови навчання на Підкарпатській Русі. Але фактично офіційною мовою була чеська, а в окремих сферах – російська. Українська ж до офіційного вжитку не допускалася, а в 1933 та 1936 рр. чеська цензура навіть забороняла вживання самих назв «українець» та «українське» щодо корінних жителів Закарпаття [38, с. 159–160]. У колах інтелігенції не вщухали суперечки навколо мовного питання: одні вважали, що місцевою мовою є народна русинська, інші наполягали на церковнослов'янсько-російській традиції. Органи місцевої влади в цій ситуації звернулися за порадою до Чеської академії наук у Празі, і та відповіла, що русинський діалект, про який ідеться у Статуті, беззаперечно, «малоруський», а тому «*треба літературною мовою тамтешнього громадянства визнати літературну мову малоруську (...), себто галицьку українську*», але з етимологічним правописом, звичнішим для корінного населення, а російську мову варто вивчати як предмет у середній школі [38, с. 160].

Протистояння між народовецтвом і русофільством із часом лише посилювалися. Галичани почали просувати на Закарпатті справу української літературної мови галицького зразка, спочатку за незначної підтримки простого люду, пізніше – й вагомої частини місцевої інтелігенції. У пресі простежувалися доволі складні процеси: у 1920 р. було засновано товариство «Просвіта», яке розгорнуло жваву культурно-освітню та видавничу діяльність, на противагу йому русофіли в 1923 заснували товариство «Общество им. О. Духновича», яке пропагувало російську мову й культуру та видавало численні часописи російською мовою, чи т. зв. «язичеством». Однак, попри палкі суперечки представників інтелігенції русофільського, україно фільського та народницького напряму, літературної мови в чистому вигляді не існувало, її варіанти різнилися лише питомою часткою наявності в них російських, церковнослов'янських, галицьких, русинських діалектних, угорських, чеських чи інших слів, а в періодичних виданнях поряд друкувалися статті й етимологічним, і фонетичним правописом, і літературною мовою, і місцевою говіркою, залежно від мовних уподобань і компетенції дописувачів [36, с. 70].

Що ж до жіночих періодичних видань, то на Підкарпатській Русі їх просто не було, адже, за свідченнями дослідника жіночого руху на Закарпатті Василя Ґабора, голос української

жінки на цій території був занадто слабким, що зумовлено 900-річним угорським поневоленням краю, спрямованим на повну денаціоналізацію [4, с. 199], а перша жіноча організація «Союз руських женщин» створена, за різними свідченнями, у 1920 чи 1923 р., була виключно благодійною, не займалася видавничою діяльністю й не мала ані національного, ані політичного обличчя [4, с. 200–201]. І хоча за дуже короткий період на Закарпатті виросло нове національно свідоме покоління молоді, серед якої були й жінки, які долучалися до культурно-освітньої та громадської діяльності, формуючи тим національний і суспільно-політичний характер жіночого руху, попри активну діяльність «Жіночої секції», заснованої Іриною Невицькою при товаристві «Просвіта» в Ужгороді й схвально оцінюваної тогочасною галицькою пресою [4, с. 203–208], згадки про існування жіночого часопису чи іншого жіночого видання нам віднайти не вдалося.

Тож матеріалом дослідження обрано газети, які орієнтувалися головно на народнорозмовну мову: газету «*Русинъ»,* де під рубрикою «*Из женского свѣта*» порушувалося жіноче питання (хоча рубрика й не була постійною), газету *«Наука»*, редактор якої Августин Волошин, засвідчуючи головну ідею визвольних прагнень автохтонів Закарпаття, з 1 січня 1922 р. перейменовує її на *«Свободу»* [18, с. 45], і тижневик *«Недѣля»*, підтримуваний греко-католицькою церквою, який почав виходити в 1935 р. в результаті пожвавлення інтересу до місцевої мови в умовах нескінченної «мовної війни» [38, с. 165].

У цих виданнях знаходимо різноманітні тематичні групи фемінативів, зокрема родинні назви жінки, назви за віком, статтю чи фізіологічними ознаками: *«**Матѣръ** з 23 дѣтьми. До одного нюйорских комисаріятов зголосилася старенька **жѣнка** Емма Гроссман Вооd Грам и просила о выробленя еѣ державноѣ платнѣ [….]. Та **старушка** мае тепер 90 внуков, а сколько правнуков того нині сама не е в силѣ подати»* [19, с. 3], «*У Кафров [….]часом двадцять коров треба заплатити за **панну молоду**»* [16, с. 5]*, «Всѣ **дамы** и панове, котрѣ абсольвовали попередный курс, хвалять собѣ дуже способ науки п. Ревеса [….]*» [39, с. 4]. Тут наводимо приклади в межах однієї семантичної групи, оскільки такі номінації часто опиняються в одному тексті й навіть в одному реченнізважаючи на багатозначність слів у русинській мові, їх не завжди можна розмежувати (напр. *жена* – жінка загалом, дружина, *дѣвочка* (у словнику – *дївочка*) – дівчина, донька, дівчинка-підліток [9]: «*Мы родичѣ, котрѣ мають своѣ **дочки** в Ужгородском дѣвочом интернатѣ знаеме дуже добрѣ, що в том интернатѣ нашѣ **дѣвочки** дуже мало доброго научаться*» [23, с. 2]. Більше того, іноді в одному дописі знаходимо різні варіанти одного найменування (*женщина – жена, женщина – жѣнка*): *«Носитель авторитету е муж, се доказуе сама исторія, ибо еще никогда не принесло веденіе **женщины** для блага загалу»* [26, с. 4]*, «По моему муж е вождом фамиліи, е голова **жены** [….]»* [26, с. 4]*, «Опановаия самого себе и познанния свого «я» посѣдають **женщины** будучности больше чим тепер»* [7, с. 6]*, «Громадянство бере се все назад, що колись посѣдало и творило. И **жѣнка** знова достає активну ролю, котру колись в дуже давніх часах посѣдала [….]»* [7, с. 6]. Натрапляємо у народних дописах і на фемінатив *супруга*: *«Прошу того, ктобы знав дачто о моемъ мужѣ Іосифѣ Бориса, най дасть ми на знатя. **Супруга Іосифа Бориса**»* [37, с. 6]. Прикметно, що в останньому прикладі жінка ідентифікується лише як дружина певного чоловіка, свого імені вона не називає. Такий спосіб іменування жінки – без згадки про її власне ім'я, але з указівкою, чиєю дружиною, дочкою, удовою вона є, з більш детальною інформацією про чоловіка, ніж про неї саму, був явищем непоодиноким у тогочасній пресі: «*В середу 17.III. умерла в ужгородской больници послѣ довгой хвороты **супруга др. Юл. Бращайка, адвоката в Ужгородѣ**»* [35, с. 2], «*Вдова Виктора Адамковичова вчера упокоилася*» [28, с. 2]. Навіть коли йшлося про видатну громадську діячку Ірину Волошин, її власне ім'я, попри її статус «предсѣдательки» Жіночого Союзу, могло не згадуватися, адже вона була дружиною о. Августина Волошина – греко-католицького священика Мукачівської єпархії, провідника національного руху Підкарпатської Русі: «*Курс єще 24.XI. с.р. отворив торжественно о. Петр Гебей, протоєрей и **панѣ А. Волошинова**, яко **предсѣдателька** «Союза Р.Ж.*»» [15, с. 1]. Крім того, як бачимо з попереднього прикладу, у функції фемінізувального форманта виступав давній слов'янський суфікс присвійності *-ова*, який на межі 1920-х – 1930-х років був усунутий з офіційної української мови як такий, що принижує жінку й указує на її присвійність чоловічій статі [31, с. 93], але до сьогодні залишається продуктивним у творенні словацьких і чеських жіночих прізвищ. Продуктивність цього форманта при творенні жіночих прізвищ, андронімів (позначень жінки за родом діяльності, посадою або соціальною функцією

чоловіка) у народнорозмовній мові закарпатських русинів засвідчують й інші приклади з тогочасних газет: «*Организація духовних реколлекцій есть заслугою агильной предсѣдательки жіночого союза п-ѣ* ***губеднаторовой Грабаровой****. На конци св. литургіи преосв. Александер откончив панахиду за упокой душъ бл. п.* ***Ирины Волошиновой,*** *основательки жіночого союза, котра недавно мала рочницю смерти*» [6, с. 2].

Цікавим виявився мовний образ жінки в газеті «*Русин*» у рубриці «*Из женского свѣта*», яка хоч і не була постійною, проте висвітлювала життя жінок у різних країнах світу, тим самим створюючи потребу «ословлювати» жінку в межах різних культурних реалій. Тут знаходимо фемінативи на позначення жінки за титулом, посадою та соціальною функцією: «*Сего дня отбудутся також и заручанки грецкоѣ* ***княгинѣ*** *Ирини из князем Павлом молодшим братом короля Александра. Ирина* ***княгиня*** *е сестрою румунськоѣ* ***предстолонаслѣдницѣ***» [14, с. 3], «***Предсѣдателькою*** *конференціѣ була* ***княгиня*** *Кантакузина.* ***Делеґатки*** *були з Румуніѣ, Югославіѣ, Польщѣ, Греціѣ та нашоѣ републики. В имени нашоѣ держави говорила по французьки* ***посланниця*** *Пуркенова [….]*» [12, с. 4], «*Одна из их найревнѣйших и найвызнайнѣших* ***проводничок*** *Галѣде Едѣб Ганум засновала товариство для поднесення значѣня жѣнки [….]*» [8, с. 5], «*Початок є зроблений принятьем жѣнок до державноѣ службы, яко* ***урядничок*** *почты, телеграфу и проч.*» [8, с. 5], за ідеологічними уподобаннями: «*Тут почалася праця жінок, котрѣ були* ***приклонничками*** *змѣни житя турецкоѣ жѣнки*» [8, с. 5], за міжособистісними стосунками: *«Славяне також выкупували собѣ* ***подруги*** *и сей звичай утримувався еще и до нынѣ в де-котрых околицях в Югославіѣ»* [16, с. 5], *«Она є для мужчини єго* ***товаришка****, ровна умом, правами и обов'язками […]»* [16, с. 5].

У тогочасній пресі увага приділялася навчанню та вихованню дівчат, участі жінок у культурно-освітньому розвитку краю, мовному питанню. Відтак знаходимо фемінативи й на позначення жінки за професією, родом занять, посадою, освітнім статусом, характерною діяльністю тощо: *«В четвер прибула до Праги громадка* ***учительок*** *и* ***учениць*** *из Белграду под проводом* ***директорки*** *И. Йованович»* [40, с. 2], *«Милѣйша ему Ленка Гудак, котра своим злым примѣром лиш на злое выховує нашѣ дочки и выховує з них* ***яничарок*** *нашого народа»* [23, с. 2], *«Мы родичѣ остро протестуеме проти того, щобы высшеназванна* ***учителька*** *и на дале учила в дѣвочой школѣ и чтобы и на дале была* ***настоятелькою*** *интерната»* [23, с. 2], *«Славянство мало, правда, много великих* ***письменниць*** *в области епичноѣ творчости, мало так само добрих лиричных* ***поеток****, але не мало до сих пор драматичноѣ* ***поетки*** *[….]»* [17, с. 4], *«Катарина Тамбуровичова проуказала формацію, яку мы отъ* ***аматорки*** *и не чекали»* [20, с. 5], «*Принимаються* ***абсолвентки*** *горожанских школ або из IV. кл. середних школ, котрѣ до початку школьного року 1937–1938. заповнять 15. рок життя. Буде прийнято 40* ***учениць***» [3, с. 2], а також за міжособистісними стосунками: «***Конкуренткам*** *из руського языка численя невольно мати достаточну ноту»* [3, с. 2], *«Малый шибеник вынурюется на нейнеправдоподобнѣйших мѣстах, а* ***пестунка*** *ровнодушно прохожуется за ним и крутить носом…»* [5, с. 2], за ситуативною діяльністю: *«И так для* ***послухачок*** *буде читаня, рахунки, ручнѣ роботы, спѣв и музику»* [15, с. 1], за церковно-релігійними ознаками*: «В послѣдних тижнях много говорилося, в поедних газетах и писалося про дѣвочій інтернат, якій мали-бы вести* ***монахінѣ Василіянки****»* [23, с. 2], за територіальною ознакою: *«Милѣйша ему Ленка Гудак, котра є тоже мадярська* ***горожанка****, котра наш язык сперед дівочками називае некультурним, служничим […]»* [23, с. 2].

Фемінативи на позначення жінки за професією та родом занять виявлено й в оголошеннях на заміщення вакантних посад: *«Въ довжанскомъ окрузѣ, мармарошскоѣ жупы потребно до державныхъ школъ 2 учителевъ […]и по одной* ***дозорницѣ*** *захорвнки для дѣтей въ Долгомъ, Кушици и Керецкомъ»* [22, с. 4], *«Симъ выпысуеся конкурсъ на слѣдующіи учительскіи мѣста въ берегсаскомъ округѣ. Мѣста съ руськимъ учебнымъ языкомъ: Кивяждъ 1* ***учительница****, Бѣлка 2 учители и 2* ***учительницы****, Бридъ 1* ***учительница****, Ильница 3 учители и 2* ***учительницы*** *[….]»* [10, с. 8], *«Симъ обявляеся конкурсъ о вакантной должности,* ***экономки (хозяйки)*** *въ державномъ гимн. интернатъ въ Мукачевъ»* [11, с. 4].

У заувагах про становище жінки в суспільстві, про її роль у родині та веденні домашнього господарства автори дописів послуговуються фемінативами на позначення жінки за її актуальним становищем: «*Впрочѣм и в цивилизованих народов можна еще и досѣ надибати по весѣлях у декотрих людей звычаѣ, котрѣ нічим не рожняться од звичайного викупу* ***молодоѣ***» [16, с. 5], за соціальною функцією, за господарсько-побутовою діяльністю: *«Если в хижньом дѣлѣ е слово, тогды*

муж мае признати авторитет ибо женщина е ***господарька*** *и фаховец в сих дѣлах»* [26, с. 4], *«[….] но се, за чим е она, най буде* ***поддана****, не як* ***служница****, но як его* ***помощница****, чтобы из ея подданности не хибило не достоинство, ни почитаніе (….)»* [26, с. 4].

Висновки. Загалом у тогочасних періодичних виданнях Підкарпатської Русі, орієнтованих на народнорозмовну мову, виявлено 53 фемінативи. Найчисельнішу семантичну групу творять назви жінки ***за статтю, віком, фізіологічними ознаками й родинними відносинами*** (13 назв): *жена, жѣнка, женщина, дѣвчина, дѣвочка, дама, старушка, панна, вдова, супруга, матір, сестра, дочка*. На другому місці виявилася група фемінативів ***за професією та родом занять*** (10 назв): *дозорниця, учителька, учительниця, ученіця, доглядачка, економка, хозяйка, поетка, письменниця, аматорка.* На третьому – назви ***за посадою або соціальною функцією*** (8 назв): *урядничка, настоятелька, директорка, предсѣдателька, делегатка, посланниця, проводничка, поддана.* Менш чисельні семантичні групи творять жіночі особові назви ***за господарсько-побутовою і ситуативною діяльністю*** (5 назв): *господарька, служниця, помощниця, помочниця, послухачка* та ***за міжособистісними стосунками*** (5 назв): *партнерка, подруга, конкурентка, товаришка, пестунка*. Виявлено кілька номінантів на позначення жінки ***за церковно-релігійними ознаками***: *монахиня, монахіня, Василіянка*, ***за актуальним становищем або освітнім статусом***: *кандидатка, абсолвентка, молода*, ***за належністю до організації чи ідеологічними уподобаннями***: *членка, приклонничка*, ***за територіальною ознакою***: *горожанка*, ***за характером чи характерною діяльністю***: *яничарка*.

Більшість виявлених фемінативів утворена суфіксальним способом із використанням спеціального фемінізувального форманта, що додавався найчастіше до чоловічого родоособового найменування. Найвищою продуктивністю відзначається формант ***-ка (-ичка)*** (27 одиниць): *кандидатка, конкурентка, директорка, делегатка, поетка, членка, економка, горожанка, проводничка, урядничка* тощо. На другому місці маємо формант ***-иця*** (7 одиниць), ***-ица*** (1 номінант): *посланниця, письменниця, ученіця, престолонаслідниця, учительница*. Рідше знаходимо фемінативи з формантом ***-иня*** (2 одиниці), ***-іня*** (1 номінант): *княгиня, монахиня, монахіня*. Активно використовується суфікс ***-ова*** для творення жіночих прізвищ від чоловічих: *Волошинова, Грабарова*, рідше – для творення андронімів: *губеднаторова.* Родинні назви жінки, назви за віком, статтю чи фізіологічними ознаками часто утворені ***гетеронімним способом***: *жена, жѣнка, дѣвчина, дама, панна, матѣр, сестра,* рідше – за допомогою форманта ***-а****: вдова, супруга.* Маємо й нечисленні факти ***морфолого-синтаксичної деривації*** – субстантивації прикметників *молода, поддана.*

Висновки і пропозиції. Вивчення процесів фемінізації українського жіночого лексикону на матеріалі преси Підкарпатської Русі 20–30 х рр. ХХ ст. дасть змогу, з одного боку, простежити активність і специфіку фемінізованих позначень жінки у співвідношенні з чоловічими родоособовими назвами в народнорозмовному та літературному варіантах буття мови закарпатських русинів і виявити можливий вплив їх фемінінного лексикону на формування західноукраїнського варіанта української літературної мови, з іншого – простежити іншомовні, зокрема й словацькі, впливи на фемінікон автохтонного населення Підкарпатської Русі.

Список літератури:

1. Архангельська А. М. До проблеми словотвірної фемінізації в українській мові І. *Мовознавство*. 2013. № 6. С. 28–29.
2. Архангельська А. М. Неофемінізація новітньої доби як чинник розбудови української мови: у пошуках втраченого? *ХХ–ХХІ століття: жанрово-стильові й лінгвістичні метафорфози в українській мові та літературі* : монографія. Оломоуць, 2016. С. 171–204.
3. Греко-кат. женска Учит. Семинарія в Ужгородѣ. *Недѣля*. 1937. Ч. 17. С. 2.
4. Ґабор В. Жіночий рух у Карпатській Україні: національні, соціально-політичні та культурно-освітні аспекти (За матеріалами жіночої преси Галичини). *Збірник праць науково-дослідного інституту пресознавства.* 2017. Вип. 7. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/ZPNDZP_2017_7_13 (дата звернення: 10. 04. 2020).
5. Дѣти. *Недѣля*. 1937. Ч. 6. С. 2.
6. Духовнѣ реколлекціи Жѣночого Союза в Ужгородѣ. *Недѣля.* 1937. Ч. 18–19. С. 2.
7. Жѣнка в будуччинѣ: Из женского свѣта. *Русинъ*. 1923. Ч. 244. С. 6.
8. Жѣночій рух в Туреччинѣ: Из женского свѣта. *Русинъ*. 1923. Ч. 223. С. 5.
9. Керча І. Словник русинсько-руськый : в 2 т. Ужгород, 2007. Т. 1.
10. Конкурсъ. *Наука*. 1920. Ч. 13. С. 8.

11. Конкурсъ. Наука. 1920. Ч. 30. С. 4.
12. Конференція жѣнок Малоѣ Атланты: Из женского свѣта. *Русинъ*. 1923. Ч. 212. С. 4.
13. Космеда Т. Фемінізація сучасної української мови: актуалізація лексико-граматичного класу слів – назв осіб жіночої статі. Дещо про проблему їхнього лексикографування. *Гендерна лінгвістика в Україні: історія, теоретичні засади, дискурсивна практика*. Харків – Дрогобич, 2014. С. 161–172.
14. Крестины югославського престолонаслідника. *Русинъ*. 1923. Ч. 178. С. 3.
15. Культурна и соціяльна праця «Союза Руських Женщин» в Ужгородѣ. *Русинъ*. 1923. Ч. 232. С. 1.
16. Купно жѣнок: Из женского свѣта. *Русинъ*. 1923. Ч. 218. С. 5.
17. Леся Українка: Литература и наука. *Русинъ*. 1923. Ч. 132. С. 4.
18. Лобода С. Преса Закарпаття як складова педагогічної періодичної преси України 1900–1930-х рр. ХХ ст. *Історико-педагогічний альманах*. 2007. Вип. 1. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Ipa_2007_1_6 (дата звернення: 10.04.2020).
19. Матѣр з 23 дѣтьми. *Русинъ*. 1923. Ч. 115. С. 3.
20. Наталка Полтавка: Що чувати дома? *Наука*. 1920. Ч. 26. С. 5.
21. Нелюба А. Гендерна лінгвістика» і малопродуктивні словотворчі засоби. *Лінгвістика*. 2011. № 1. С. 135–142.
22. Объявленіе. Число: 1326. Ужгородъ, 14.II.1920. *Наука*. 1920. Ч. 9. С. 4.
23. О дівочій інтернат: Что чувати дома. *Русинъ*. 1923. Ч. 125. С. 2.
24. Пода О. Фемінітиви і маскулінітиви як гендерні маркери журнальних заголовків у контексті гендерної політики західноукраїнських часописів для жінок. *Держава і регіони*. 2008. № 3. С. 87–95.
25. Пономарів О. Культура слова: Мовностилістичні поради. Київ, 1999. 238 с.
26. Попович Д. Кто буде вести…?: Из женского свѣта. *Русинъ*. 1923. Ч. 113. С. 4.
27. Пузиренко Я. Маскулинизация как фактор влияния на агентивно-профессиональную номинацию женщин. *Kalba, diskursas, kltūra: problemos ir sprendimai*. Каунас, 2008. С. 219–225.
28. Смерть. *Русинъ*. 1923. Ч. 169. С. 2.
29. Тараненко О. О. Загальнокультурні впливи Галичини в сьогоднішньому мовному житті України. *Мовознавство*. 2015. № 2. С. 44–54.
30. Тараненко О. О. Мова української західної діаспори і сучасна мовна ситуація в Україні (на загальнослов'янському тлі). *Мовознавство*. 2013. № 2–3. С. 64–65.
31. Тараненко О. О. Суперечності між національним і соціальним у розвитку літературної мови. *Екологія мови і мовна політика в сучасному суспільстві*. Київ, 2012. С. 92–118.
32. Тараненко О. О. Сучасні тенденції до перегляду нормативних засад української літературної мови і явище пуризму (на загальнослов'янському тлі). *Мовознавство*. 2008. № 2–3. С. 159–189.
33. Ткач Л. О. Вплив польської мови на українську літературну мову Буковини кінця XIX – початку XX ст. (зовнішні чинники). *Мовознавство*. 2000. № 6. С. 22–29.
34. Ткач Л. О. Українська літературна мова на Буковині в кінці XIX – на початку XX ст. : матеріали до словника. Чернівці, 2000. 408 с.
35. Упокоилася. *Недѣля*. 1937. Ч. 11. С. 2.
36. Чаварга А. Екстралінгвальні чинники розвитку української літературної мови на теренах історичного Закарпаття у 20–40-х р.р. ХХ ст. *Сучасні проблеми мовознавства та літературознавства.* Ужгород, 2017. Вип. 22. URL: https://dspace.uzhnu.edu.ua/jspui/handle/lib/21999 (дата звернення: 05.05.2020).
37. Что чувати дома? *Наука*. 1920. Ч. 10. С. 6.
38. Шевельов Ю. Українська мова в першій половині двадцятого століття (1900–1941): стан і статус. Чернівці, 1998, 207 с.
39. Школа танцѣв: Оповѣстки. *Русинъ*. 1923. Ч. 136. С. 4.
40. Югославянскѣ учительки и ученицѣ в Празѣ. *Русинъ*. 1923. Ч. 178. С. 2–3.

Machek V. P. FEMINITIVES IN THE VERNACULAR TRANSCARPATHIAN RUTHENIANS' LANGUAGE OF THE 20–30S XXTH CENTURY (ON THE BASIS OF PERIODICALS)

The study of language processes in some historical regions of modern Ukraine, which were in 20–30 years XX century a part of various state formations, will recreate a Western Ukrainian version of the Ukrainian literary language holistic picture formation, taking into account the Slavic and non-Slavic languages in their close contacts interaction, as well as all segments of this linguistic continuum. The article is devoted to the feminization problem in the Transcarpathian Ruthenians language of the 20–30s of the XX century. The feminization processes study in the inhabitants of historical Transcarpathia language was carried out taking into account both extralinguistic factors and the language situation in the region, which allowed to give a more complete reproduction of the femininitives place in the Western Ukrainian version of Ukrainian literary

language and its national standard formation. The feminine subsystem formation and functioning was studied on the basis of printed publications published in Ukraine, which during this period was part of the Czechoslovak Republic in the status of an autonomous administrative district called Subcarpathian Ruthenia. The vernacular of the local population was introduced here as the state language and the language of schooling, and in official Czechoslovak documents it was identified as "Galician Malorussian". The study focuses on the means of linguistic identification of women, lexical and semantic groups of femininitives, ways of their formation. This approach makes it possible to trace the activity of feminizing processes in contemporary society and their reflection in language. In the context of current trends in the Ukrainian language nationalization, the feminine subsystem and the functioning of feminitives in this segment of the Western Ukrainian version of the Ukrainian language development study, marked by both specific linguistic elements and existing foreign influences, seems particularly promising. as it will promote the awareness of "one's own" and "foreign" in the national and linguistic search of Ukrainian self-identity.

Key words: *Carpathian Ruthenia, vernacular, feminitive, feminizing formant, periodicals.*

УДК 811.161.2’373.2 (477.43/44)
DOI https://doi.org/10.32838/2663-6069/2020.4-1/18

Оскирко О. П.
Міжрегіональна академія управління персоналом

Жуган Н. А.
Черкаський бізнес-коледж

НАЗВИ СТРАВ ІЗ ЯЄЦЬ У СХІДНОПОДІЛЬСЬКИХ ГОВІРКАХ

Статтю присвячено аналізу лексико-семантичної групи назв страв із яєць, з’ясовано мотиваційні ознаки, здійснено етимологічний та лінгвогеографічний аналіз номенів, проведено лексичні паралелі з іншими говірками української мови. Визначальними диференційними ознаками в лексико-семантичній групі на позначення страв із яєць є «спосіб приготування», «продукт, із якого приготовлено страву», «тривалість варіння». Встановлено, що найпоширенішим способом приготування страв із яєць є смаження та варіння. З’ясовано, що зварені яйця в досліджуваних говірках мають видові назви, залежно від тривалості їх приготування. Зафіксовано багато лексем на позначення страв зі смажених яєць та додаванням інших компонентів, як-от молоко, борошно тощо. Загальнонародна лексема «яйце» має здатність входити до фразеологізмів, а серед назв страв зі смажених яєць у досліджуваних говірках засвідчено синоніми. З’ясовано, що більшість лексем на позначення страв із яєць або їх додавання до страв як додаткового інгредієнта представлені аналітичними найменуваннями, виражені неузгодженими словосполученнями, утворені за моделлю «іменник «яйце» + прикметник»; «іменник «яйце» + дієприкметник». Доведено, що спосіб термічної обробки в досліджуваних говірках зумовлює появу загальних назв страв із яєць, а нетривала термічна обробка способом варіння зумовлює рідку консистенцію страв. Лексема «бабка» у східноподільських та суміжних говірках української мови функціонує як багатозначна. Перші згадки про лексему фіксують етнографічні й історичні джерела, у яких описується спосіб приготування страви. Зі значенням страви з додаванням яєць лексему «бабка» осібно зареєстровано в одній говірці.

Ключові слова: *східноподільські говірки, подільський говір, тематична група лексики, лексико-семантична група, номінація, назви їжі та напоїв, лексика харчування.*

Постановка проблеми. Як відомо, історія будь-якого народу розпочинається з його мови, із процесу її формування, що триває протягом століть. Усі давні мовні процеси, найважливіші риси, особливості тієї чи тієї мови засвідчує діалектна мова, яка, на відміну від літературної мови, є динамічною, а говірка, як найменша одиниця діалектної мови, дає змогу найбільшою мірою глибше пізнати те чи інше мовне явище, на відміну від загального опису діалектних зон, виявити, зафіксувати основні елементи давніх мов, простежити за впливом інших діалектів.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Протягом останніх десятиліть в Україні спостерігається науковий інтерес до вивчення діалектного різновиду української мови. Усе більшої актуальності в сучасних діалектологічних студіях набувають дослідження окремих говорів, говірок. Стереотип ставлення до діалектизмів як до елементів, що засмічують мову, залишився в минулому джерелом для різного роду мовознавчих та історичних досліджень. Усвідомлення таких важливих постулатів становлять для діалектної мови, її формування та розвитку другорядне значення. У діалектологічних студіях питанню лексики харчування присвячено мало уваги. Найбільш повно ця група лексики описана в надсянсько-наддністрянських говірках (В. Різник), буковинських (Л. Борис), говірках Слобожанщини (М. Волошинова), карпатських (Е. Гоца), західнополіських (Є. Турчин), Полісся (Г. Вештарт), Донеччини (Н. Загнітко). Номінація страв із яєць у східноподільських говірках систематично не вивчена, що і визначає *актуальність* нашого дослідження.

Постановка завдання. *Об’єктом* нашого дослідження стали східноподільські говірки.

Предметом аналізу є лексеми на позначення страв із яєць у східноподільських говірках.

Мета статті – здійснити лексико-семантичну характеристику номінацій страв із яєць, провести лінгвогеографічний та етимологічний аналіз зафіксованих номенів, визначити основні моделі номінації. Реалізація поставленої мети передбачає вирішення таких *завдань:* виявити функціональну

активність аналізованих лексем; установити лексико-семантичні паралелі з іншими діалектами української мови; визначити найбільш продуктивні способи утворення номенів.

Матеріалом для дослідження стали власні експедиційні записи, здійснені протягом 2016–2019 рр. у населених пунктах західних районів Черкащини, східних – Вінниччини, північно-східних – Одещини, північно-західних – Кіровоградщини.

Виклад основного матеріалу. Своєрідність української національної кухні віддавна виражається в поширеному вживанні страв тваринного походження. Яйця – продукт, який є справжнім джерелом поживних речовин: білків, мінералів, вітамінів, холестерину, майже цілком засвоюються в організмі людини [6, с. 73]. Як самостійний продукт харчування яйця могли собі дозволити споживати тільки заможні люди, їх використовували переважно у складі якихось окремих страв, зокрема для запіканок. Відомо, що в раціоні щоденного харчування українці варені та смажені яйця вживали рідко. Жителі сільської місцевості використовували яйця як перекуси. Селяни брали варені яйця із собою в поле, під час польових робіт, уживали їх сирими тощо. Яйця в наш час є в щоденному раціоні харчування майже кожного українця, їх використовують як основний інгредієнт для приготування багатьох основних страв та у випічці.

У лексичній системі української мови іменник *яйце* має індоєвропейське походження і датується XIV ст. (Фасмер), праслов'янського походження **jajьce* – демінутив із суфіксом *-ьс-е* від **jaje* або без приставного *j-* – **aji* – «яйце» (Фасмер). Загальнонародна лексема *яйце* – «захищена від зовнішнього впливу різними оболонками чи шкаралупою овальної форми сукупність білка й жовтка (уживається як продукт харчування)» (СУЛМ, XI, с. 631). Лексема ввійшла до складу фразем: *класти яйця; як курка з яйцем; сидіти на яйцях* (СУЛМ, XI, с. 631). Названі лексичні одиниці зафіксовано в усіх досліджуваних східнополіських говірках.

У традиційному харчуванні одним з основних способів приготування їжі була термічна обробка продуктів. Найбільш поширеними способами термічної обробки є варіння, тушіння, смаження, запікання, парова обробка. У цій підгрупі назв виокремлюємо назви страв, мотивовані питомим дієсловом *смажити* – «готувати їжу (м'ясо, рибу, яйця тощо)» (ЕСУМ, IX, с. 392). Найуживаніша назва для страви з підсмажених яєць мотивована назвою продукту, з якого її приготовлено, – номен *смаже[и]нина* похідний від *смажити* (Оскирко).

Лексема *ˈваране* в досліджуваних говірках уживається як загальна назва їжі, приготованої способом варіння. Зазвичай це назви рідких страв, як-от «суп», «борщ» і подібні: *хочу чогось вареного*. Лексема *ˈварене* вступає в синонімічні відношення з лексемою *стˈрава* зі значенням «варена їжа, харчі», хоча перший лексико-семантичний варіант не зареєстровано у «Словнику української мови» (СУЛМ, IX, с. 746). У східноподільських говірках ад'єктив *варений* входить до аналітичних найменувань конкретних продуктів, де він реалізує ДО «спосіб приготування»: *ˈварене йаїˈце, ˈварений жоуˈток* (Оскирко).

Спосіб термічної обробки зумовлює появу загальних найменувань страв із яєць: *ˈйайц'а вар(')ан'і* і *ˈйайц'а жар(')ан'і*. Зварені яйця мають видові назви, залежно від тривалості варіння. Яйце зварене до повного згортання білка і жовтка має назву *йаїˈце кˈруте*, у цьому разі лексема *крутий* уживається в загальномовному значенні – «дуже густий внаслідок тривалого варіння (про їжу)», зареєстрованому «Словником української мови» (СУЛМ, IV, с. 373). Нетривала термічна обробка способом варіння зумовлює рідку консистенцію яйця, яке номінують *йаїˈце ўсˈм˙атку* (Жр, Лщ, Тп, Тп, Рс, Уг, Чй).

ДО «тривалість варіння» вплинула на появу номінацій страв із яєць, зокрема *йаїˈце круˈте* – «переварене яйце» (Кнл, Шм, Йс, Мч, Жр, Снх, Ск, РБ), *йаїˈце ўсˈм˙атку* – «недоварене яйце» (Шм, Йс, Мч, Гр, РБ), *йайц'а нидоˈваран'і* – «недоварені яйця» (Кнл).

Спосіб термічної обробки стає МО для назв окремих страв: *смаˈжен'а* – «страва зі смажених яєць».

На позначення страви зі смажених яєць засвідчено синоніми: *йаїˈце ˈжар(')ане, смаˈжен'а, ˈйа[и]ешн'а,* поодиноко *йаˈййішниц'а* (Плн, Жр). До смажених яєць можна додавати різноманітні компоненти, наприклад, молоко, борошно. Такі страви номінують лексемою *омˈл'ет*, яка запозичена із французької мови (ЕСУМ, IV, с. 187). У досліджуваних говірках лексема *яйце* вступає в атрибутивні словосполучення, утворені за моделлю «іменник *яйце* + прикметник»: *ййїˈце ˈжаране* (Плс, Лщ, Уг, Чй, Бг, Гр, Сч, Сн), *ˈйайц'а ˈжар'ан'і* (Шм, Йс, Мч, Жр, Лщ, Гр, Бт, Снх, СХ, Тр, Тп), «яєчня»; «іменник *яйце* + дієприкметник»: *йаˈйечн'а ˈжар'ана, ˈйайц'а смаˈжен'а* – «яйця смажені» (Лк).

«Словник» за редакцією Б. Грінченка реєструє лексему *яˈєшня* – «яичница» (Грінченко, V, с. 536). У загальнонародній мові *яєшня, яєчня* – «страва з підсмажених яєць» (СУЛМ, XI, с. 627). Говірки

української мови на позначення «страви зі збитих яєць і піджарених на сковороді» ілюструють лексеми: західнополіських – *пра|жен'а* – «печені яйця на сковороді; яєчня» (Аркушин, ІІ, с. 82), поліських – *пре|женя* – «яєшня» (Лисенко, с. 172).

У східноподільських говірках сему «страва з підсмажених яєць» репрезентовано лексемою *йа|йешн'а,* (Мх, Хр, Жр, Лщ, Тп, Тп, Рс, Уг, Чй, Пн, Бт, Гр, Кбр, Глм, РБ, Клд), *йа|йішниц'а* (Плн, Жр), *йа|йечн'а* (Сн, Ск, СХ, Шм, Йс, Мч, Жр, Ів, Нд, Клн).

У говірках української мови зафіксовано спільну семантику «страва зі смажених яєць», порівняймо: лемківських – *|ячниця*, *я|єчниця*; *яш|ниця* (Турчин, с. 354), гуцульських – *я|єшниці* (Неґрич, с. 194), західнополіських – *смажи|ниця*, *я|єчниця* (Аркушин, ІІ, с. 157, 286), наддністрянських – *смаже|ниці* (Шило, с. 242), бойківських – *я|єчницє*, *|яшниця* (Онишкевич, ІІ, с. 401, 406), буковинських – *я|єшница* (Борис, с. 685).

ДО «спосіб приготування страви» у східноподільських говірках утворює опозицію сем «яєчня, жовток якої не розтікся»: «яєчня з розлитим жовтком».

Сему «яєчня, жовток якої не розтікся» у досліджуваних говірках реалізовано лексемами *гла|зун'йа* (Кнл, Крт, Уг, Жр, Снх, Скл, Сч, Лщ, Бт, Гр, Хр, Гнн), *гла|зун'а* (Мхнл, Крт, Уг, Жр, Снх, Скл, Сч, Лщ, Бт, Гр, Хр, Гнн, Крс, РБ). Осібно в с. Углуватка Христинівського району фіксуємо лексему *гла|зун'*.

На позначення смаженої страва із суміші збитих яєць, молока, сметани чи вершків та солі з додаванням різноманітних спецій функціонує лексема *омлет*. Назву *омлет* етимологи виводять із французької мови: *omelette* походить від давнішого *amelette,* що виникло шляхом метатези з **alemette (‹alumette)* (ЕСУМ, IV, с. 187). Загальновідома лексема *омлет* – «смажена страва з яєць, збитих на молоці або бульйоні» (переважно з домішкою борошна) (СУЛМ, V, с. 694).

У східноподільських говірках для семи «яєчня з розлитим жовтком» зафіксовано номени *ом|лет* (Крт, Уг, Жр, Снх, Скл, Сч, Лщ), фонетичний варіант *ом|л'ет* (Снх, Скл, Сч, Лщ, Бт, Гр, Хр, Гнн, Крс). Серед поодиноких номенів фіксуємо й такі, що розкривають мотиви номінації страви:

1) продукт, з якого її приготовлено: *йа|йешн'а* (Йс, Мч, Жр, Лщ, Гр, Бт, Снх, СХ, Тр);

2) способи її приготування: *боў|тушка* (Снх, Скл), *коло|туха* (Жр, Лщ, Гр, Бт, Снх).

У говірках української мови на позначення семи «страва зі смажених на молоці яєць» (Пиртей, с. 260) зафіксовано такі лексеми: у лемківських – *ом|лєт*, у східностепових – *бол|тушка* (Загнітко, с. 128–129).

У досліджуваних говірках найбільшу активність виявляє лексема *|баб"ка, ж. р.* 1. Старенька жінка (Шм, Йс, Мч, Дб, Юр, Жр, Снх, Ск, Уг, Чй, Лщ, Окс, Зр, Рз, Тп, Клб, Гнн); 2. Бабуся стосовно своїх онуків (Шм, Йс, Мч, Дб, Юр, Жр, Снх, Ск, Уг, Чй, Лщ, Окс, Зр, Рз, Тп, Клб, Гнн); 3. Страва з локшини (лапші), макаронів (Шм, Йс, Мч, Лк, Дб, Юр, Лщ, Чй, Уг, Бт, Гр, Окс, Дб, Плс, Об, Трг, Клб, Клб, Гнн, РБ, Клб); 4. Паска (Оз); 5. Пристрій у господарстві для клепання коси (Жр, Снх, Ск, СХ, Юр, Клб, Гнн): *т'істо в˙ід|варуйец'а / про|ц'іжуйіц'а / проми|вайіц'а хо|лоднойу во|дойу / о|д':ел'но зби|вайут' йа|йечка їс:ахаром / |сол'і |трошки і ва|н'іл'ним |сахаром / |в˙енч'іком / зали|вайут це ўс'о |т'істо / з|битими йа|йечками у каст|рул'у іл'і / ў чугу|нок / обкла|дайут па|пером / пе"р|гаме"нтним або суха|р'ами об"си|пайут' / шчоб не" прис|тало до с|т'інок / добаў|л'айут' по же"|лан'у їз'ума / і ў ду|ховку кла|дут іл'і у |п˙ечку та вип˙ї|кайут //* (Оскирко).

У селі Сичівка Христинівського району сему «яєчня з розлитим жовтком» спорадично репрезентує номен *|баб"ка* (Сч), яка постала внаслідок вторинної номінації. На позначення попередньо відвареної, а потім запеченої з додаванням великої кількості яєць лапші уживається слово *|бабка*, відоме із цим значенням і в літературній мові (СУЛМ, І, с. 76), загальнонародній – «родъ кушанья, испеченнаго изъ кукурузнаго тіста, солонины, масла, яицъ»; «родъ пасхи» (Грінченко, І, с. 13).

Лексему *бабка* у значенні «крута каша з манних круп, із цукром та родзинками» подає у своїй праці «Дослідження з етнографії та історії культури Слобідської України» М. Сумцов [10, с. 133]. Опис приготування страви під назвою *бабка-запіканка* фіксуємо в етнографічній розвідці О. Пономарьова «Українська минувщина»: «<…> зварену локшину заливали розколоченими з молоком яйцями, іноді сиром, цукром і запікали в печі» [11, с. 91], З. Клиновецької у праці «Страви й напитки на Україні». Авторка української кулінарної книги пов'язує цю назву зі словом *макарони* і подає відомості, що це страва із крутого порізаного тіста, на кшталт локшини, бабка з локшини [4, с. 189]. М. Маркевич у роботі «Обычаи, поверья, кухни и напитки малороссиян» описує спосіб приготування запеченої в печі *бабки*, до складу якої входили яйця, розтерті з маслом, борошном, вершками тощо [5, с. 150].

Лексема *|бабка* активно вживається мовцями різних регіонів із різним лексичним значенням, порівняймо: східно-степових – «печений виріб

із вишень, борошна, жовтків, сметани, цукру й кориці» (Омельченко, с. 11), західнополіських – *ˈбабка* – «терта картопля, розлита на деко і спечена в печі» (Аркушин, І, с. 4), *ˈбабка* – «запіканка із сиру», «дерун», «тістечко», «корж із гречаної муки» (Аркушин, І, с. 5), поліських – *бабка* – «страва, приготовлена з картоплі» (Лисенко, 1974, с. 28), «рід їжі, виготовленої з картоплі» (Лисенко, с. 17), гуцульських – *ˈбабка* – «запіканка»; «вид здобного печива» (Неґрич, с. 21), нижньонаддніпрянських – *ˈбабка* – «манна каша з повидлом» (Чабаненко, І, с. 54).

Висновки і пропозиції. Отже, яйця – поживний продукт, який цживають у харчування як окремий продукт або додатковий інгредієнт для приготування багатьох страв. Питома лексема *яйце* активно функціонує в літературній та загальнонародній мовах. У східноподільських говірках на позначення страви, приготованої способом варіння, активно функціонує лексема *ˈварене*. Визначальними диференційними ознаками для цієї тематичної групи є «спосіб приготування», «продукт, із якого приготовлено страву», «тривалість варіння». За походженням номени на позначення страв із яєць або їх використання підпорядковуються фонетичній структурі говірки. Частина лексем є прозоро мотивованою. На позначення страв із *яєць* у досліджуваних говірках переважають однослівні номінації *йаˈйішниц'а, омˈл'ет, боўˈтушка, колоˈтуха, глаˈзун'а.* Двослівні номінації у східноподільському ареалі, виражені узгодженими чи неузгодженими словосполученнями, представлені рідше: *йаˈйечн'а ˈжар'ана, ˈйайц'а смаˈжен'а, йаїˈце ўсˈм ̓атку.*

Перспективу подальшого дослідження вбачаємо у виявленні та системному описі назв холодних страв із дрібно нарізаних овочів, м'яса у східноподільських говірках.

Список обстежених населених пунктів:

Бгч – Богачівка, Бт – Ботвинівка, Дбр – Доброводи, Жр – Журавка, Йс – Йосипівка, Клн – Кальниболота, Км – Кам'янече, Клб – Клебань, Клд – Колодисте, Кнл – Конела, Крс – Красногірка, Лщ – Ліщинівка, Мч – Мечиславка, Нд – Надлак, Окс – Оксанина, Ост – Острівець, Пдв – Підвисоке, Плн – Полянецьке, Рз – Розсішки, Рзс – Розсоховатець, Св – Свердликове, Сн – Синиця, Снх – Синюха, Сч – Сичівка, Ск – Скалева, Сб – Соболівка, Ст – Стебне, Стп – Степівка, Тп – Тополівка, Трг – Торговиця, Хр – Христинівка, Цб – Цибулів, Чй – Чайківка, Шм – Шамраївка, Шк – Шукайвода.

Джерела:

Грінченко – Грінченко Б. Д. Словарь української мови : у 4-х т. Київ, 1907–1909. Т. 1–4.

ЕСУМ – Етимологічний словник української мови : у 7-ми т. / ред. кол. : О. С. Мельничук та ін. Київ : Наук. думка, 1982–2012.

СУЛМ – Словник української мови : в 11тит. / ред. кол. : І. К. Білодід та ін. Київ : Наук. думка, 1970–1980.

Фасмер – Фасмер М. Этимологический словарь русского языка : в 4-х т. Пер. с нем. и доп. О. Н. Трубачева ; ред. и послесл. Б. А. Ларина. Москва : Прогресс, 1964–1973.

Турчин – Турчин Є. Д. Словник села Тилич на Лемківщині. Київ : Укр. академія друкарства, 2011. 384 с.

Вешторт – Вешторт Г. Ф. Названия пищи в говорах Полесья. Лексика Полесья. Материалы для полесского диалектного словаря / отв. ред. Н. И. Толстой. Москва : Наука, 1968. С. 366–415.

Різник – Різник В. П. Назви їжі та кухонного начиння в говірках надсянсько-наддністрянського суміжжя : дис. … канд. філол. наук: 10.02.01. Львів, 2017. 370 с.

Загнітко – Загнітко Н. Г. Назви їжі, напоїв у східностепових говірках Донеччини : дис. … канд. філол. наук: 10.02.01. Донецьк, 2011. 453 с.

Ґоца – Ґоца Е. Д. Назви їжі і кухонного начиння в українських карпатських говорах : дис. ... канд. філол. наук: 10.02.01. Київ, 2001. 466 с.

Волошинова – Волошинова М. О. Динаміка традиційної предметної лексики в українських східнослобожанських говірках : дис. … канд. філол. наук: 10.02.01. Луганськ, 2014. 301 с.

Борис – Борис Л. М. Динаміка тематичної групи лексики їжі та напоїв у буковинських говірках : дис. … канд. філол. наук: 10.02.01. Чернівці, 2015. 330 с.

Аркушин – Аркушин Г. Л. Словник західнополіських говірок : у 2-х т. Луцьк : Вежа, 2000. Т. 1–2

Лисенко – Лисенко П. С. Словник поліських говорів. Київ : Наук. думка, 1974. 260 с.

Неґрич – Неґрич М. Скарби гуцульського говору: Березови. Львів : Ін-т українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України, 2008. 224 с.

Онишкевич – Онишкевич М. Й. Словник бойківських говірок : у 2-х ч. Київ : Наук. думка, 1984.

Омельченко – Омельченко З. Л., Клименко Н. Б. Матеріали до словника східностепових українських говірок. Донецьк : ДонНУ, 2006. 114 с.

Чабаненко – Чабаненко В. А. Словник говірок Нижньої Наддніпрянщини : у 4-х т. Запоріжжя, 1992.

Шило – Шило Г. Ф. Словник наддністрянських говірок. Львів : Ін-т українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України, 2008. 288 с.

Пиртей – Пиртей П. С. Словник лемківської говірки. Івано-Франківськ, 1986. 461 с.

Оскирко – Оскирко О. П. Назви їжі та напоїв у східноподільських говірках : дис. … канд. філол. наук: 10.02.01. Черкаси, 2018. 397 с.

Список літератури:

1. Артюх Л. Ф. Українська народна кулінарія : історико-етнографічне дослідження. Київ : Наук. думка, 1977. 155 с.
2. Ганудель З. Т. Народні страви і напої : Лексика українських говорів Східної Словаччини. Пряшів, 1987. 215 с.
3. Дубовіс Г. О. Українська кухня. Харків : Фоліо, 2006. 591 с.
4. Клиновецька З. Страви й напитки на Україні. Репринтвидання 1913 р. Київ : Час, 1991. 218 с.
5. Маркевич М. А. Обычаи, поверья, кухни и напитки малороссиян. Киев : Час, 1991. 192 с.
6. Німчук В. В. Давньоруська побутова лексика. *Мовознавство.* 1981. № 6. С. 30–40.
7. Оскирко О. П. Назви їжі та напоїв як об'єкт українського мовознавства. *Філологічний часопис :* збірник наукових праць. Умань : Візаві, 2017. Вип. 1 (9). С. 53–62.
8. Оскирко О. П. Номінація круп та страв із них у східноподільських говірках. *Наукові праці Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка. Філологічні науки*. 2017. Вип. 44. С. 244–248.
9. Оскирко О. П. Номінація обрядових страв весняного циклу у східноподільських говірках. *Науковий вісник Ужгородського університету*. Серія «Філологія». 2018. Вип. 1 (39). С. 122–125.
10. Сумцов М. Ф. Дослідження з етнографії та історії культури Слобідської України : вибрані праці / упорядкув., підготов. тексту, передм., післямова та прим. М. М. Красикова. Харків : АТОС, 2008. 558 с.
11. Українська минувшина : ілюстрований етнографічний довідник / А. П. Пономарьов та ін. Київ : Либідь, 1993. 256 с.

Oskyrko O. P., Zhugan N. A. NAMES OF EGG DISHES IN EASTERN PODIL DICTIONARIES

The article is devoted to the analysis of the lexical-semantic group of names of egg dishes. The motivational features are clarified, the etymological and linguistic-geographical analysis of nouns is carried out, the lexical parallels with other dialects of the Ukrainian language are made. Most names are specific tokens or their derivatives, occasionally – the analytical names are agreed phrases. The defining differential features in the lexical-semantic group for the designation of egg dishes are "method of preparation", "product from which the dish is prepared", "duration of cooking". It is established that the most common way of cooking egg dishes is frying and boiling. It was found that boiled eggs in the studied dialects have species names, depending on the duration of their preparation. Many tokens have been recorded to denote fried egg dishes and the addition of other ingredients such as milk, flour, etc. The common token "egg" has the ability to be included in phraseological units, and among the names of fried egg dishes in the studied dialects there are synonyms. It was found that the vast majority of tokens to denote egg dishes or their addition to dishes as an additional ingredient are represented by analytical names, expressed by inconsistent phrases formed by the model "noun egg + adjective"; "noun egg + participle". It is proved that the method of heat treatment in the studied dialects causes the appearance of common names of egg dishes, and short-term heat treatment by cooking causes the liquid consistency of dishes. The token babka in the Eastern Podolia and related dialects of the Ukrainian language functions as ambiguous. The first mention of the token is recorded in ethnographic and historical works, which describe the method of cooking. With the meaning of a dish with the addition of eggs, the token babka is separately registered in one dialect.

Key words: *Eastern Podilian dialects, Podilskyi dialect, thematic vocabulary group, lexico-semantic group, nomination, names of food and drinks, vocabulary of food.*

UDC 811.161.2:81'36
DOI https://doi.org/10.32838/2663-6069/2020.4-1/19

Pedchenko S. O.
Poltava V. G. Korolenko National Pedagogical University

THE SUBJECTIVE MODALITY IN MODERN UKRAINIAN: THE LINGUAL-PRAGMATIC DIMENSION

The article touches upon the problem of subjective modality as one of the ultimate representations of national specificity of Ukrainian. The lingual-pragmatic nature of the universalia under proof was systematically investigated. As a result, chosen theoretical-methodological integration basis revealed a further possibility of the semantic field subjective-modal stratification as well as persistent delimitation of its epistemic, volitive, and axiological constituents. In fact, the epistemic unit bares the function of core semantic fragment of subjective modality. Its semantic modelling process, categorical / problematic reliability in particular, involves the broad range of pragmarelevant explication resources, i.e. parenthetical words and clauses, comparative-hypothetical particles, modal verbatives, adverbatives, etc. This article also represents the intense disquisition of the modality of will two-component (voluntative and optative) structure, being the vivid background of versatility, diversity, multi-functionality, lack of clear boundaries between objective and subjective modes of attitude, contextual, and situational pragmatic conditionality as immanent traits of the category. It was proved, the successful differentiation of volitive concretising semes partly requires the entanglement of intra-/external-lingual factors as follows: lexical-grammatical peculiarities of a certain explicators of motivation / desirability, pragmatic presuppositions, intentions of the speaker, contextual and situational parameters, etc. Actually, the application of this approach to the above-mentioned problem's solution has its profound base in theoretical-methodological integration fundamentals, enabling a modal inventory of estimating subjective semantics disposed between two self-sufficient categories of modality and axiology. In conclusion, both rational and emotional estimations, ascertained in succession, undergo a number of concretising subsemes, parameterised on a scale "comparability / absoluteness", "reclamation / pejorativeness".

Key words: *modality, subcategory modal meaning, epistemic modality, volitive modality, axiological modality.*

The core problem of the issue. The integration of Ukrainian linguistics to global scientific sphere predetermines thorough philologists interest to the universal categories – locativity, temporality, concessiveness, persuasiveness, predicativity, modality, etc. The latter amongst defined above universalia takes special place at the pertaining to the humanities knowledge paradigm. It has not been being parametered yet on the methodological system basis, despite of the great amount of scientific studies on the problem.

Analysis of recent research and publications. The syntactic nature of the modality as well as its semantic structure and paradigmatic connections with other categories formed the object of grammatical studies of many linguists. They are famous Ukrainian scientists I. Vykhovanets, K. Horodenska, A. Hryshchenko, O. Melnychuk, A. Zahnitko, M. Mirchenko, M. Stepanenko, V. Shynkaruk, N. Kostusiak, etc. The modus-dictum conception of the prominent Swiss Ch. Bally correlates with generative-transformative grammars ideas. The text-centrism principle of W. Dressler, I. Halperin, I. Smushchynska modality researches claimed to be dominant. The investigations of N. Arutiunova, O. Bondarko, A. Vezhbytska, V. Vynohradov, H. Zolotova, T. Alisova, N. Shvedova, V. Kasevych, L. Yermolaieva are the ponderable contribution to subcategory modal meanings taxonomic aspects logical qualification. Different nuances of the category under proof have been closely examined in V. Tkachuk (the subjective modality functional-semantic exposition, based on valuation category integration component), O. Dotsenko (the peculiarities of subcategory modal meanings representations via objective-ascertaining utterances), T. Teletska (the comparative analysis of objectivity and veracity modal semantics in Ukrainian, Russian, French and English), A. Matskevych (the typological parameters of modality means of realization on the base of Ukrainian and Arabic publicistic texts), S. Bernatska (the possibility and necessity modal meanings on the formal grammatical level of the sentence), and S. Skomarovska (the verbalization of modality of desirability) dissertations.

The idea of impossibility of cognition of the nature and the essence of any linguistic unit without applying for human factor was dominant in the past-decades global linguistics. The whole spectrum of representatives of the defined factor is embraced at the linguistic pragmatics, one of the newest pertaining to the humanities knowledge dynamic branches, science, originating at boundaries of other sciences. Nowadays Ukrainian linguistics requires for integral system of the subjective modality as wide-content filling semantic-pragmatic category, so far as the subjective constituent of the defined universalia is that to signify the synergetic correlation of three parts of semiotics (F. de Saussure, Ch. Peirce, Yu. Stepanov), which are semantics, syntactics, and pragmatics.

Aim of the research. The aim of the article is to identify the spectrum of subcategory subjective modal semantics dominant types in Modern Ukrainian, focusing on their distinct pragmatic centrism.

Results and discussions. Most of scientists agree on the point that modality content background is formed by two closely interdependent components – objective and subjective. The logical-grammatical modality interpretation platform exponents [6; 8] comment the first component as modality de re, testifying certain peculiarities of the certain object (e.g. *Сергій був вихованим хлопцем*). The second component is determined as modality de dicto, realized in "modus-dictum" structures, i.e. in sentences with explicated subjective modality (e.g. *Здається, що Сергій – вихований хлопець*).

The objective (primary, predicative, ontological, object, deontic) modality characterizes connection between information content and extra-linguistic actuality, regarding to the speaker estimation of the first defined on the base of reality / irreality (its possibility / impossibility, desirability / undesirability, necessity / veracity). The subjective component is more complex than objective one as for the nature; therefore it has no definite determination in the theory of linguistic modality. The so-called narrow interpretation, specifying that the speaker treatment of information content is delimited by epistemic (persuasive, mental) semantics, is of priority. The subjective modality semantic spectrum, however, is much more extensive, compared to the objective one. Meanings, constituting this spectrum, are not homogeneous, requiring for systematization. Some of them have no direct connections with grammatical system. Thus, I. Nahornyi makes representatives of mental semantics the object of the investigation, elaborating the modal-persuasive qualification concept as the crossing-point of different aspects of utterances-to-actuality correlation. The logical (the ascertainment of judgment as relatively true unit), functional-semantic (the ascertainment of fact with reference to information trustworthiness / untrustworthiness), situation (the ascertainment of speech situation on the base of its correlation to actuality), presupposition (the ascertainment of premises regarding to their speech situation correspondence / disparity), semantic (the ascertainment of proposition in accordance with its verity / fallibility), communication-pragmatic (the ascertainment of fact in compliance with its speech influence on the addressee) are the most consequential among them [12, p. 384]. This fact is a certain confirmation of some linguists traditional modality dichotomous idea negating, so far as any type of modality, especially the objective one, explicates first and foremost the attitude of the speaker (producer, author, addresser) to the utterance content. The subjectivity is modality immanent characteristic feature. It extrapolates modal semantics to the linguistic pragmatics subject field, making, on the other hand, a prospect to further formulations of the subjective modality as «semantic-pragmatic factor of communication unit and communication in general» [1, p. 191], modus category of the discourse type [13], specific meanings of which as well as their verbal actualization multi-level means form complex functional-semantic fields with identifying core and differential, partly syncretic, peripheral zones.

It is of no doubt that epistemic component is obligatory constituent of the semantic spectrum of the defined modality, though it is also correct, in our opinion, some linguists [11; 5; 7; 6] to concretize other types of its meanings. The subjectivity of utterance, according to V. Hak, can be displayed by such three ways:

1) regarding to the character of information (declarative or performative modality);

2) regarding to the character of actuality knowledge (epistemic modality: trustworthiness, probability);

3) regarding to the character of attitude (deontic modality: desire / unwillingness, consent / disagreement) [5, p. 118].

The subjective modality, in compliance with R. Mrazek, is to be divided into two dimensions, they are 1) the meaning delimited by intention – necessity – possibility (voluntary modality); 2) the degree of the information content trustworthiness, the speaker confidence in predicate dictal core actuality (persuasive modality) [11, p. 181].

Basing on the subjective modality lingual-pragmatic and communication specificity likewise

Ukrainian past-decades scientific studies corollaries [9; 20; 19; 15; 6; 1], we consider the defined category semantic structure accumulates the three constituents: 1) epistemic, revealing objective connections trustworthiness degree valuation of the subject of notion; 2) volitive, indicating the speaker intentions to the sentence / utterance propositional content necessity or desirability; 3) axiological, explicating the speaker valuation characterization of environment facts, represented in dictum part of the sentence.

Disquisitional studies on the problem contain wide enough subjective modality *epistemic* component nominating spectrum; it is "hypothetic modality" (O. Drahomyretskyi), "comparative modality" (L. Prokopchuk), "modality of seeming" (N.Arutiunova), "modality of veracity" (V.Berezenko), "re-relating" (A. Zahnitko), "modality of doubtful valuation" (O. Seleznova) in particular. The epistemic modality essential peculiarity, we reckon, identifying with scientists majority, is to be expound by opposition on the "ordinary trustworthiness – categorical trustworthiness – problematic trustworthiness" scale. The neutral (ordinary) trustworthiness manifests fact, phenomenon or occurrence stating; the categorical one affirms intensified (accentuated) speaker confidence in the information trustworthiness. The problematic one (untrustworthiness, possibility) is concentrated on disclosing of different degree possibility of the fact, phenomenon or occurrence accomplishment from the point of view of the speaker; it also is grounded upon insufficient erudition of the subject of speech or assumption of the author, comp. *Оксана поїхала до тітки*; *Оксана, безперечно, поїхала до тітки*; *Оксана, напевне, поїхала до тітки*. The problematic trustworthiness represents one of the most important subjective-modal meanings, which participates in general predicative semantics forming. On the conceptual level it correlates with category of persuasiveness, semantic dimension of which is indicated by the information veracity certitude / incertitude degree marker, e.g. *Вже почалось, мабуть, майбутнє* (L. Kostenko); *На березі щось наче говорило* (M. Vinhranovskyi); *Мені здається, мамо, що вам не варто нічого казати за Мирона* (V. Vynnychenko). The epistemic modality, apparently, is partly represented by grammatical modal forms (parentheses, modal verbs, comparative-hypothetic particles, etc.). The defined subjective-modal qualifiers, in J. Holmes [21] authoritative opinion, fulfill two functions in such the succession: epistemic (the explication of the speaker confidence degree about the information) and affecting (the aspiration of the addresser for benevolent communication interaction establishing and maintaining). Formally actualized uncertainty is always aimed at taking down the responsibility of author for not entirely true information representation or obviating the categorical aspect, e.g.

– Боже, та я ночами не сплю <…> Тільки про це! ***Мабуть,*** *треба Сергія окручувати. Усе ж Тамарчин син. Кіоск мають <…> Буде мені фундамент.*

– Ти <…> його <…> любиш?

– ***Здається*** *<…> Як його побачу <…> слина у роті. Чи навпаки – пересихає.*

– Це і є любов?

– Я й сама не знаю. ***Здається,*** *так <…>* (Liuko Dashvar).

The producer sets the pragmatic tasks up: to explain his own sight on the situation, to report his point of view to the addressee, to require its adequate comprehension by the recipient appointing him on the correct interpretation of situation.

The *volitive* subjective modality likewise has distinct pragmatic orientation to extra-lingual actuality transforming, ascertaining the position of the subject of speech on the problem of proposition constituents certain objective connection necessity or desirability. Fundamental semantic dimensions of the modality under proof are voluntary (directory) and optativity. Traditional grammar specifies the first meaning as incentivity. It is qualified as request to interlocutor to operate the way, which secures actuality of the phenomenon defined by the sentence [17, p. 134], will of the speaker, transforming at certain communication situation to modal nuances of direction, order, appeal, caution, advice, desire and so on [16, p. 419]. The spectrum of voluntary explicit realizations fluctuates from insistent categorical to polite requesting, e.g. *Ви ж знаєте, що я ваша дочка <…> Не губіть мене!* (I. Bahrianyi); *Прочитайте, прошу я вас! Я вам ось і крашанок принесла!* (Ostap Vyshnia); *Нехай би сповістив листівкою чи переказав тобою* (V. Symonenko); *Добродію, добродію, чи не могли б ви меї дитини сховати?* (Folk work); *Та щоб бодай тобі кістка в горло! Кахи-ках!* (O. Dovzhenko). The second mentioned above meaning (optativity) is viewed by Ukrainian category grammar scientists as grammeme of the desirability mood, the latter is contamination of imperative and subjunctive moods [3, p. 262] or transformation of the subjunctive mood to the imperative [2, p. 98], e.g. *Повернути б тих, кого забрало жадібне небо* (porogy.zp.ua); *Коли б мені отих дітей найти де-небудь* (T. Shevchenko).

Pragma-linguistics focuses on the voluntary on the basis of speech act theory (J. Austin, J. Searle), in conformance with which there are five traditionally ascertained means of the speaker to achieve certain aim using word, i.e. types of illocutionary acts: representatives, directives, commissives, expressives, declarations. The inducement correlates with the directive speech act, intentionally centered on the addressee and his desirable to the speaker act performance. On the other hand, it causes the voluntary situation double-subjectivity – the producer as speech act subject and the recipient as causal act subject-doer obligatory actualizations. Besides, most of scientists point out that interlocutivity, contractor conduct-programming centrism, direct / mediated manipulating, mainly attended by emotional marker, conversational-stylistic coloration, and diverse subjective-modal nuances stratification, are the characteristic features of the imperative utterances.

Nowadays the question of the correlation of subjective modality with valuation category still is opened to discuss. Axiological category, firstly, is being interpreted as the hypercategory; it engulfs the category of modality and at the same time integrates multi-level linguistic units, which explicate positive or negative attitude to the information content [15]. The valuation, secondly, represents one of the modality types, which supplements the descriptive content of the utterance [4]. It effectuates the social-pragmatic function, partly expounding multi-layered implicit modal meanings. V. Teliia defines the axiological modality as connection, formed between the producer / recipient valuation marker and the defined reality, estimated either positive or negative on any ground according to normal "standards of things existence" in a certain picture of the world [18, p. 22–23]. The mixing of these two category universalia, in our opinion, is entailed first and foremost by the fact that majority of "modality" notion definitions contains the term "valuation" (the speaker valuation of the information content as real / unreal, trustworthy / untrustworthy, possible / impossible, etc.). The subjective-modal meanings realizations are functional doublets; at the certain context conditions they partly bear the axiological modus explicator or intensifier function, e.g. *Як добре те, що смерті не боюсь я і не питаю, чи тяжкий мій хрест* (V. Stus); *Вона скрізь і завжди була гіршою, ніж я уявляв її і творив* (O. Dovzhenko). This fact doesn't contribute to these categories distinct demarcation.

Suppose that modal meanings of valuation focus at the two self-sufficing categories delimitation. Subject obligatory manifestation as well as its attitude to the information, and valuations specificity, determined by the objective actuality, are the modality and axiological category integration features, contact zones, signifying partial, peripheral, transposition of valuation semes to the subjective-modal ones. Rational and emotional valuations function as the only linguistics modal operators. The status of the emotional valuation has not been being set up definitely yet. Most of investigators are not unanimous on the point. Some of them eliminate the defined valuation from the modality [20], others state modal the wide spectrum of speakers emotional reactions on the occurrences and environmental phenomena [7; 10]; the third ascertain modal only the structures with emotional valuations, verbalized as comprehended (logically adapted) categories of good and evil (*fortunately*, *out of spite*, etc.) [6], e.g. *Мама, як навмисне, повільно одягається і, здається Степаниді, повільно йде* (O. Ivanenko); *За минулу добу в зоні бойових дій, на щастя, загиблих немає* <...> (Patrioty Ukrainy, 10 chervnia 2016).

Axiological category wide interpretation predetermined the "emotional-expressive valuation" term appearing. The meaning of the defined above qualification, obviously, fills up the so-called syncretic zone too, adjoining to the category of valuation. It also assures the universally recognized linguistic idea there are no "pure" linguistic phenomena, free of the inter-category interaction. The expressiveness constitutes the semantic structure of modal utterance. It is the pragmatic component of the latter, the main task of which is to actualize certain element of the content, relegating the direction of the recipient attention. Correspondently to logical ones, we classify linguistic axiological modal meanings to comparative (explicated by "better" / "equivalent" / "worse" formulae) and absolute ("well" / "indifferently" / "bad", the comparison is not represented), e.g. *Усі ми хочемо стати кращими, ніж ми є насправді* (O. Chornohus); *Уже й Шрам із гетьманом, об'їхавши байрак, прискочили до того бойовища, а їй байдуже; вона плаче, вона вбивається над своїм Петрусем* (P. Kulish). Emotional-expressive and rational valuations are positive (meliorative) or negative (pejorative) as for its content, moreover the content frequently can be determined by the context.

Conclusions. Thus, subjective modality is interpreted as wide-content filling semantic-pragmatic category (epistemic, volitive, axiological constituents), multi-level actualizations of which are typical representatives of the Ukrainian national identity. Modern

Ukrainian linguistics requires for the direct semantic meanings embranchment classification of this part of the modal paradigm. Likewise it exacts the concretizing of universalia under proof symmetrical / asymmetrical connections with other categories, and subjective-modal semes multi-level materialization means qualifying simultaneously to their extrapolation into the functional-pragmatic dimension.

The subject of the pragmatics, according to Yu. Stepanov, is coherent dynamic text, correlated to the main subject, the "Ego" of the whole text, i.e. its author. Taking into consideration the defined object ontological and paradigm specificity, we perceive further scientific studies prospect in the subcategory modal meanings realizations regularity ascertainment, and their multi-level transmitters semantic-functional conduct peculiarities research on the base of discourses of the dissimilar stylistic nature. The widest category of lingual code (discourse) specific structuring is perspective, in our opinion, on the point of succeeding research of lingual-pragmatic relevancy, polyfunctionality, and semantic-syntactic mobility of the majority of explicators of the subjective semantics nuances, differentiated above.

References:

1. Бацевич Ф. Нариси з лінгвістичної прагматики : монографія. Львів : ПАІС, 2010. 336 с.
2. Вихованець І., Городенська К. Теоретична морфологія української мови. Київ : Пульсари, 2004. 400 с.
3. Вихованець І. Частини мови в семантико-граматичному аспекті. Київ : Наукова думка, 1988. 256 с.
4. Вольф Е. Функциональная семантика оценки. Москва : КомКнига, 2006. 280 с.
5. Гак В. Теоретическая грамматика французского языка : Синтаксис. Москва : Высшая школа, 1986. 218 с.
6. Доценко О. Семантико-прагматичний синтаксис: особливості вираження модальності : монографія. Київ : Міленіум, 2006. 226 с.
7. Козловський В. Про прагматичну спрямованість суб'єктивно-оцінного аспекту модальності. *Мовознавство.* № 3. С. 68–73.
8. Касевич В., Храковский В. От пропозиции к семантике предложения. *Типология конструкций с предикатными актантами.* Ленинград : Наука, 1985. С. 9–14.
9. Космеда Т. Аксіологічні аспекти прагмалінгвістики: формування і розвиток категорії оцінки. Львів : ЛНУ ім. Івана Франка, 2000. 350 с.
10. Космеда Т. Категория оценки и категория модальности: точки соприкосновения и отличия. *Вопросы функциональной грамматики.* Гродно : ГрГУ, 2001. Вып. 4. С. 94–104.
11. Мразек Р. Дифференциация славянских языков в сфере модальности. *Otazky slovanskesyntaxe : Sb. symposia "Modalni vystavba vipovedi v slovanskich jazycich"*. Brno, 1973. Z. III. S. 164–190.
12. Нагорный И. Персуазивная квалификация как мыслительная операция субъекта. *Русский язык : исторические судьбы и современность :* труды и материалы II Международного конгресса исследователей русского языка. Москва, 2004. URL: http://www.philol.msu.ru/~rlc2004/ru/decision/.
13. Ніка О. Модус у староукраїнській літературній мові другої половини XVI – першої половини XVII ст. : монографія. Київ : Київський національний університет імені Тараса Шевченка, 2009. 444 с.
14. Сафонова Н. Еволюція поглядів на суб'єктивну модальність. *Вісник Львівського університету. Серія «Філологічна».* 2004. Вип. 34. Ч. І. С. 74–80.
15. Старостина Ю. Интерпретация лингвистической оценки в терминах аксиологических суждений. *Вестник Самарского государственного университета.* 2007. № 3 (53). С. 232–241.
16. Сучасна українська літературна мова : підручник / А. Грищенко та ін. ; за заг. ред. А. Грищенка. Київ : Вища школа, 1997. 493 с.
17. Сучасна українська літературна мова : Синтаксис / за заг. ред. І. Білодіда. Київ : Наукова думка, 1972. 515 с.
18. Телия В. Коннотативный аспект семантики номинативных единиц. Москва : Наука, 1986. 143 с.
19. Ткачук В. Категорія суб'єктивної модальності : монографія. Тернопіль : Підручники й посібники, 2003. 240 с.
20. Шинкарук В. Категорії модусу і диктуму у структурі речення : монографія. Чернівці : Рута, 2002. 217 с.
21. Holmes J. Hedges and Boosters in Women's and Men's Speech. *Language and Communication.* № 10. P. 185–205.

Педченко С. О. СУБ'ЄКТИВНА МОДАЛЬНІСТЬ У СУЧАСНІЙ УКРАЇНСЬКІЙ МОВІ: ЛІНГВОПРАГМАТИЧНИЙ ВИМІР

У статті йдеться про суб'єктивну модальність як один із найяскравіших виявів національної специфіки української мови. Особливу увагу зосереджено на лінгвопрагматичній природі досліджуваної універсалії. Запропоновані інтеграційні теоретико-методологічні засади дали змогу авторові стра-

тифікувати суб'єктивно-модальне значеннєве поле, виокремити в його складі епістемічний, волітивний і аксіологічний сегменти. Ядерним змістовим фрагментом суб'єктивної модальності ідентифіковано епістемічний, моделювання семантики якого, зокрема категоричної / проблематичної достовірності, відбувається із залученням широкого кола прагмарелевантних експлікаційних ресурсів (вставні і вставлені компоненти, порівняльно-гіпотетичні частки, модальні вербативи, адвербативи тощо). У розвідці також удокладнено схарактеризовано двокомпонентну структуру (волюнтатив і оптатив) модальності волевиявлення, на тлі якої найвиразніше відбиваються такі іманентні ознаки досліджуваної категорії, як універсальність, різноаспектність, поліфункційність, відсутність чітких кордонів між об'єктивним і суб'єктивним модусами, контекстна й ситуативна прагматична зумовленість тощо. Доведено, що розмежування конкретизувальних сем волітивності потребує почасти врахування внутрішньо- і зовнішньолінгвальних чинників, а саме: лексико-граматичної специфіки конкретних експлікаторів спонукальності / бажальності, прагматичних пресупозицій, інтенцій мовця, контекстуально-ситуативних параметрів тощо. Зреалізований підхід до задекларованої у статті проблеми, базований на інтеграційних теоретико-методологічних засадах, уможливив модальну інвентаризацію оцінних суб'єктивних значень, що зосереджені на покордонні двох самодостатніх категорій (модальності й аксіологічності). Виокремлені в запропонованій студії раціональна й емоційна оцінки також мають низку конкретизувальних значень, параметризованих за шкалою компаративність / абсолютність, меліоративність / пейоративність.

Ключові слова: *модальність, субкатегорійне модальне значення, епістемічна модальність, волітивна модальність, аксіологічна модальність.*

УДК 811.161.2’37
DOI https://doi.org/10.32838/2663-6069/2020.4-1/20

Підлужна І. А.
Національна академія Національної гвардії України

НІМЕЦЬКІ ЛЕКСИЧНІ ЗАПОЗИЧЕННЯ У СФЕРІ ПОБУТУ В СУЧАСНІЙ УКРАЇНСЬКІЙ МОВІ

У статті досліджено взаємодію української мови з німецькою у процесі їх контактування, особливості функціонування німецьких лексичних запозичень у сфері побуту в сучасній українській мові. Виділено корпус німецькомовних лексичних запозичень у сучасній українській літературній мові у сфері побуту, подано їх класифікацію за предметно-тематичними мікрогрупами. Проаналізовано основні закономірності еволюції мови, встановлено шляхи, засоби і причини запозичування, визначено функції запозичених слів, розглянуто історичні процеси, що пов’язані з ними. Встановлено головні екстра- й інтралінгвістичні причини, які зумовлюють входження німецькомовних лексем в українську літературну мову, особливу увагу приділено досліджено їхнього генезису. Визначено місце лексем, запозичених із німецької мови, в українській літературній мові.

Автори дійшли висновку, що німецькі лексичні запозичення у сфері побуту є одним із важливих компонентів лексичного складу української мови. Запозичуватися можуть як цілі слова та вирази, так і окремі їхні елементи, наприклад, морфеми, структура, семантика. Слова, запозичені з інших мов, завжди пристосовуються до законів фонетики, граматики, словотвірних моделей та семантичної системи тієї мови, до лексичного складу якої вони ввійшли. Коли адаптуються в мові поширення, вони збагачують її мовний арсенал. До складу предметно-тематичних мікрогруп входять як споконвічно німецькі слова, так і слова, запозичені свого часу німецькою мовою з інших мов. Серед них можна виділити як однокомпонентні лексеми, так і композити. Генезис деяких слів дослідити досить важко, бо вони пройшли довгий шлях запозичень з однієї мови в іншу, аж поки не потрапили в німецьку мову, а з неї – до лексики української мови, однак ці лексеми потрібно вважати запозиченнями з німецької мови, незважаючи на те, що німецька мова – не генетичне, а історичне джерело для цих слів. До запозичень належать і варваризми й екзотизми, які як збагачують українську мову, так і, у разі надмірного їх уживання, засмічують. Використовуються вони зі стилістичною метою, найчастіше в публіцистиці та красному письменстві.

Ключові слова: *запозичення, асиміляція, діалект, історія мови, міжмовні контакти, порівняльно-історичне мовознавство.*

Постановка проблеми. Лексика української мови у процесі свого історичного розвитку постійно змінюється, збагачується і вдосконалюється, причому лексичні зміни набагато інтенсивніші й помітніші, ніж зміни в інших структурних ярусах мови (у фонетиці, граматичній будові).

Розвиток лексики визначається, з одного боку, дією внутрішньомовних чинників, зокрема розвитком словотворчих засобів мови, стилістичними можливостями використання слів, систематичними лексичними і граматичними зв’язками та відношеннями між словами, а з іншого – він залежить безпосередньо і від позамовної дійсності. Зміни словникового складу значно більше, ніж зміни в інших ярусах мови, пов’язані з виробничою діяльністю людини, з економічним, політичним і соціальним життям суспільства. Будь-яка зміна в житті суспільства – чи то поява нових продуктів споживання, чи новинок техніки, чи нових уявлень, понять та інших реалій потребує свого позначення засобами мови, передусім лексичними засобами. Поповнення лексики новими назвами, термінами відбувається постійно і безперервно, бо в лексиці відбиваються всі процеси історичного розвитку суспільства.

Серед численних проблем, пов’язаних із процесом історичного розвитку мови, одне з найважливіших місць посідає питання про роль і значення запозичень. У розробці теорії запозичення лінгвістика досягла значних успіхів. Водночас із цілої низки важливих питань, пов’язаних із вивченням іншомовних слів, як-от визначення терміну запозичення, критерії запозиченого слова і його асиміляція мовою, яка запозичує, питання про мову-джерело запозичення і деякі інші, дослідниками впроваджуються різні, підчас протилежні теорії.

Проблеми вивчення розвитку української літературної мови, способів її збагачення зумовлюють

необхідність систематичного дослідження іноземних елементів у її складі, шляхів їх засвоєння, місця і ролі в лексико-семантичній системі української літературної мови. У сучасній українській лінгвістиці ці питання розглянуто лише частково; дані проблеми не досягли ще рівня самостійного системного дослідження. Вони лише частково розглядаються в низці праць. Насамперед це праці узагальнювального характеру, предметом яких є розвиток української літературної мови. Іншомовні слова характеризувалися дещо фрагментарно, як щось чужорідне в мові. Відсутність системного спеціального розгляду питання про німецькомовні запозичення в українській літературній мові дає підстави проаналізувати проблему запозичень із німецької мови з погляду їхнього місця і функцій саме в системі української мови.

Запозичення були і залишаються одним із важливих шляхів поповнення словникового складу української мови, а тому потребують докладного вивчення їхнього обсягу та різних семантичних процесів запозичування, адаптації та розвитку іншомовних слів, їхнього місця в лексичній системі української мови, чим і зумовлюється актуальність даної статті.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблему збагачення української мови іншомовними словами розглядали, зокрема, В. Акуленко, Л. Булаховський, М. Кочерган, Л. Крисін, О. Муромцева, В. Скачкова. У працях І. Білодіда й О. Волоха описані основні моменти фонетичної, морфологічної та семантичної адаптації німецькомовних запозичень, названі деякі сфери їх використання; але, на жаль, не відображені запозичення більш пізнього періоду (починаючи із 20-х рр. ХХ ст.). У працях О. Муромцевої можемо ознайомитись із німецькомовними лексемами, які прийшли в українську літературну мову у другій половині ХІХ – на початку ХХ ст., а також із деякими теоретичними питаннями процесу запозичування, зокрема з освоєнням запозичень українською мовою на різних мовних рівнях. Л. Крисін у своїх роботах виділяє зовнішні і внутрішні причини запозичень, а також типи іноземних слів – вкраплення, екзотизми, інтернаціоналізми тощо. В. Височин та Н. Семенов у своїх дослідженнях подають поділ німецькомовних запозичень на лексико-граматичні категорії та розглядають засвоєння німецькомовних слів на різних рівнях. В. Русанівський досліджує історію формування лексики та фразеології української мови з найдавнішого періоду до нашого часу. Його праці – джерело відомостей про час входження цілої низки давніх німецькомовних лексем до української мови.

Під час огляду поповнення лексичного складу мови за допомогою запозичень насамперед необхідно вирішити питання про те, що потрібно розуміти під запозиченням. І в цьому полягає перша складність, оскільки виявляється, у лінгвістиці немає чіткого визначення запозиченого слова.

Деякі мовознавці (Л. Крисін, О. Пономарів) відносять до запозичень тільки ті іноземні слова, які цілком засвоєні мовою-рецептором і не здаються носіям мови іншомовними.

Інші дослідники визначають терміном «запозиченн» як сам процес запозичування (borrowing), так і його діахронічно зумовлений результат – запозичене слово (loanword). Так, у «Словнику лінгвістичних термінів» О. Ахманової читаємо таке визначення запозичення:

«1. Звертання до лексичного фонду інших мов для вираження нових понять, подальшої диференціації вже наявних і визначення невідомих раніше предметів (нерідко самі ці предмети стають відомим носієм даної мови лише внаслідок контактів з тими народами, із чиїх мов запозичуються відповідні слова).

2. Слова, словотвірні афікси і конструкції, які увійшли в іншу мову шляхом запозичування» [1].

Постановка завдання. Метою нашої статті є розгляд і аналіз лексичних запозичень із німецької мови, які функціонують у сучасній українській мові у сфері побуту. Для того, щоб загалом дослідити цю лексику, потрібно вирішити в нашій роботі низку завдань, а саме:

1. Виділити корпус німецькомовних лексичних запозичень у сучасній українській літературній мові у сфері побуту.

2. Встановити головні екстра- й інтралінгвістичні причини, які зумовлюють входження німецькомовних лексем в українську літературну мову.

3. Визначити предметно-тематичні групи німецьких слів та дослідження їхнього генезису.

4. Визначити місце лексем, запозичених із німецької мови, в українській літературній мові.

Виклад основного матеріалу. Крім корінних українських слів, у лексичному складі сучасної української літературної мови певне місце займають запозичення з інших мов. Запозичена лексика становить приблизно 10% усього її словникового складу. Іншомовні слова та вирази, а разом із ними й морфеми, входили в систему української лексики протягом усієї її історії у зв'язку з економічними, політичними та культурними контактами між українськими й іншими народами. Давніші іншомовні запозичення сягають періоду Київської Русі, а пізніші – часів формування й розвитку української мови. Ранні запози-

чення проникали переважно усним шляхом, а пізніші засвоювалися й за допомогою усного спілкування, а також через літературні джерела, причому як безпосередньо, так і через посередництво інших мов, зокрема польської та російської. Учені досліджують генезис запозичень, які з'явилися в українській мові. Практично не завжди легко встановити різницю між своїм, корінним словом і запозиченим. Це зумовлюється, по-перше, тим, що етимологія багатьох давніх слів ще остаточно не з'ясована, по-друге, навіть у разі відомої етимології слова іноді важко визначити, чи воно запозичене, чи створене на власному мовному ґрунті.

Своєрідним запозиченням є калька. Це слово або зворот мови, цілком або частково перекладений з іншої мови. Наприклад, українське *півострів* є калькою німецького *Halbinsel* (нім. *halb* – «пів», «половина», а *Insel* – «острів»).

До найдавніших лексичних, як і морфемних, запозичень з інших мов належать слова старогерманського походження. Східні слов'яни вступали в різні контакти з германо-норманськими племенами ще до утворення Київської держави. Це були переважно торговельні або воєнні стосунки між ними. Особливо жваву торгівлю провадили східні слов'яни з варягами. Унаслідок усіх цих контактів до живої мови східних слов'ян, а згодом і літературної, потрапила певна кількість старогерманізмів. Так, з давньоверхньонімецької і готської мов до східнослов'янських були запозичені іменники *блюдо, броня, бук, верблюд, витязь, віск, дума, князь, котел, майстер, меч, лев, осел, хижа* тощо. Усі вони вживаються і в сучасній українській мові.

До старогерманізмів північного, або скандинавського, походження належать зі сфери адміністративної та побутової лексики, а також зі сфери торгівлі, мореплавства тощо такі слова, як *віра, клеймо, крюк, лар, оселедець, ябеда, якір*. Окремі слова зі скандинавських мов запозичені відносно недавно, серед них *ригсдаг, сага, стортинг, фіорд* та інші [4].

Лексичні запозичення з німецької мови сягають найдавнішого періоду. Крім відзначених вище давньогерманізмів, у XIII–XIV ст. через польську мову, а також унаслідок безпосередніх торговельних стосунків із прибалтійськими німцями були запозичені такі слова, як: *бровар, варта, верстат, ґрунт, гурт, клямка, кошт, крам, майстер, муляр, ланцюг, ліхтар, пляц, фарбі, фунт, цегла* й інші. Усі вони засвоєнні як народно-розмовною мовою, так і літературною; від них тепер в українській мові багато похідних утворень, наприклад: *броварний, броварник, броварня; фарбувальний, фарбувати, фарбувальник, фарбувальня* тощо [4].

Проте більшість запозичень із німецької мови припадають на пізніші часи й належать в основному до XVI–XVIII ст.

У поширенні лексичних запозичень із німецької мови помітну роль відіграло магдебурзьке право, що було тоді запроваджене в українських містах. Із другої половини XVII ст., а особливо з першої чверті XVIII ст., посередником у засвоєнні німецьких слів стала російська мова.

Запозичуватися можуть як цілі слова та вирази, так і окремі їхні елементи (морфеми, структура, семантика). Серед лексичних елементів, запозичених з інших мов, варто розрізняти:

а) ті, що з'явилися внаслідок прямого запозичення, якими є слова та вирази;

б) ті, що ввійшли за посередництвом слів (таким шляхом засвоюються, звичайно, іншомовні морфеми);

в) ті, що потрапили в мову внаслідок калькування, причому розрізняються кальки структурні й семантичні.

Слова, запозичені з інших мов, завжди пристосовуються до законів фонетики, граматики, словотвірних моделей та семантичної системи тієї мови, до лексичного складу якої вони ввійшли. Запозичення пристосовуються до фонетичної системи української мови, втрачають непритаманні для неї твердий приступ, довготу та короткість вимови тощо. Вони адаптуються до морфологічної системи мови, що проявляється у включенні їх у граматичні класи і категорії української мови. Процес морфологічної адаптації запозичених слів приводить часто до зміни їхнього роду і числа. Найважливіші фонетико-граматичні ознаки слів, запозичених із німецької мови, такі:

1) звукосполучення *шт* на початку слів і *ей* після приголосного: *штабель, штамп, штатив, штиль, штольня, штрих; балетмейстер, гейзер, гейдер, флейта, капельмейстер, єфрейтор, шлейф, швейцар*;

2) складні слова без сполучного голосного звука: *бутерброт, гросмейстер, ландшафт, патронташ, циферблат;*

3) уживання звука [ц] на початку слова: *центнер, цейтнот, цех*.

Слова німецького походження, співвіднесені із предметами і явищами на ґрунті життя українського народу, досить активно вживаються в українській мові. Німецькі запозичення у сфері побуту в сучасній українській мові можна розподілити за такими предметно-тематичними мікрогрупами:

1) світські і придворні звичаї, церемонії, етикет, традиції, відзнаки: *пієтет* [нім. *Pietät* –

благочестя], *туш* [нім. *Tusch*], *факельцуг* [нім. *Fackelzug,* від *Fackel – факел* і *Zug – похід, процесія*], *моціон* [нім. *Motion – рух*], *брудершафт* [від нім. *Bruderschaft – братство*], *кніксен* [від нім. *knicksen – робити реверанс, присідати*] тощо;

2) назви осіб придворного штату, традиційні звернення, екзотизми: *штатгальтер* [нім. *Statthalter,* від *statt – замість* і *Halter – керуючий*], *фрейлейн* [нім. *Fräulein – панна*], *фрау* [від нім. *Frau – пані*], *фрейліна* [нім. *Fräulein*], *герольд* [від нім. *Herold*], *герцог* [від нім. *Herzog*], *принц* [нім. *Prinz*], *канцлер* [нім. *Kanzler*], *граф* [нім. *Graf*], *ерцгерцог* [нім. *Erzherzog*], *єгер* [від нім. *Jäger – мисливець*], *кайзер* [нім. *Keiser*], *камергер* [нім. *Kammerherr*], *кронпринц* [нім. *Kronprinz*], *курфюрст* [нім. *Kurfürst*], *ландграф* [нім. *Landgraf*], *лейб-* [від нім. *Leib – тіло;* в поєднанні з іншими словами означає *«той, хто перебуває при особі монарха», придворний,* напр., *лейб-медик – придворний лікар*], *маркграф* [нім. *Markgraf*], *принцеса* [нім. *Prinzessin*], *рейхсканцлер* [від нім. *Reichskanzler,* від *Reich – держава* і *Kanzler – канцлер*], *камердинер* [нім. *Kammerdiener*] тощо;

3) назви осіб, які належать до сфери приватного та суспільного побуту: *абонент* [нім. *Abonnent*], *агентура* [нім. *Agentur*], *адресант* [нім. *Adressant*], *адресат* [нім. *Adressat*], *архіваріус* [нім. *Archivar*], *балетмейстер* [нім. *Ballettmeister*], *брандмайор* [нім. *Brandmajor*], *брандмейстер* [нім. *Brandmeister*], *бригадир* [нім. *Brigadier*], *бургграф* [нім. *Burggraf*], *бургомістр* [нім. *Bürgermeister*], *бурш* [нім. *Bursch – парубок*], *бюргер* [нім. *Bürger*] тощо*;*

4) публічні заклади, публічні і приватні збориша, розваги, ігри, гуляння: *зингшпіль* [нім. *Singspiel,* букв. *– гра зі співом*], *кегельбан* [нім. *Kegelbahn*], *турнір* [нім. *Turnier*], *фейерверк* [нім. *Feuerwerk*], *йодль* або *йодлер* [нім. *Jodel,* від *jodeln – співати з переливами*] тощо;

5) назви одягу, взуття, предметів ужитку, туалетних аксесуарів, коштовностей: *рюкзак* [нім. *Rücksack,* від *Rücken – спина* і *Sack – мішок*], *уніформа* [нім. *Uniform*], *кітель* [нім. *Kittel*], *мундштук* [нім. *Mundstück,* від *Mund – рот* і *Stück – кусок*], *панцир* [нім. *Panzer*], *бакенбарди* [нім. *Backenbart,* від *Backe – щока* і *Bart – борода*], *кирза* [нім. *Kirsei*] тощо;

6) види помешкань, приміщень, предметів прикрашання дому, меблів, столових і постільних речей, посуд: *поштамт* [нім. *Postamt*], *курзал* [нім. *Kursaal*], *гауптвахта* [нім. *Hauptwache*], *бург* [нім. *Burg*], *гурт* [нім. *Gurt,* букв. *– пояс, підпруга*], *еркер* [нім. *Erker*], *муфель* [нім. *Muffel*] тощо;

7) назви предметів у домашньому господарстві: *клуп* [нім. *Kluppe*], *домкрат* [нім. *Daumkraft*], *зензубель* [нім. *Simshobel*], *галтель* [нім. *Hohlkehle*], *бугель* [нім. *Bügel*], *кернер* [нім. *Körner – клема*], *мольберт* [нім. *Malbrett*] тощо;

8) зовнішні господарські будівлі, види обробітку землі: *флігель* [нім. *Flügel – крило*], *рабатка* [нім. *Rabette – клема*], *больверк* [нім. *Bollwerk – опора*] тощо;

9) назви продуктів харчування, страв, напоїв, приправ: *меліс* [нім. *Melis*], *паштет* [нім. *Pastete*], *бутерброт* [нім. *Butterbrot,* від *Butter – масло* і *Brot – хліб*], *марципан* [нім. *Marzipan*], *глазур* [нім. *Glasur,* від *Glas – скло*] тощо.

Розгляд запозиченої лексики за предметно-тематичними мікрогрупами дозволяє зробити висновок щодо характеру й областей функціонування запозичень, встановити зв'язок процесу лексичного запозичення із запозиченням реалій, визначити співвідношення лексики загального вжитку і термінів із різноманітних областей життя носіїв української мови. До складу цих мікрогруп входять як споконвічно німецькі слова, так і слова, запозичені свого часу німецькою мовою з інших мов. Серед них можна виділити як однокомпонентні лексеми, так і композити.

Так, до споконвічно німецьких слів, які були запозичені німецькою мовою до сфери побуту. можемо віднести такі слова, як: *глазур* [нім. *Glasur*], *морс* [нім. *Moosbeere – журавлина*], *вермут* [нім. *Wermut* – букв. *полин*], *бутерброт* [нім. *Butterbrot*], *паштет* [нім. *Pastete*], *флігель* [нім. *Flügel*], *кернер* [нім. *Körner – клема*], *клема* [нім. *Klemme – лещата*], *бугель* [нім. *Bügel – скоба, дуга*], *клуп* [нім. *Kluppe*], *кронштейн* [нім. *Kragstein*], *вімперг* [нім. *Wimperg*], *комендатура* [нім. *Kommendatur*], *муфта* [нім. *Muff, Muffe*], *ягдташ* [нім. *Jagdtasche*, від *Jagd – полювання* і *Tasche – сумка*], *йодль* [нім. *Jodel*], *кегельбан* [нім. *Kegelbahn*], *фельд'єгер* [нім. *Feldjäger*] тощо.

Можемо помітити чимало німецьких запозичень, які німецька мова, у свою чергу, запозичила з латинської (*університет* ← нім. *Universität* ← лат. *universitas (universitis), сукупність; ордер* ← нім. *Order* ← лат. *ordo, ряд, порядок; уніформа* ← нім. *Uniform* ← лат. *unus, один* і *forma, форма; пробст* ← нім. *Propst* ← лат. *praepositus, начальник; моціон* ← нім. *Motion* ← лат. *motio (motionis), рух; принц* ← нім. *Prinz* ← лат. *prinzeps, глава, володар* тощо), французької (*адресант* ← нім. *Adressant* ← франц. *adressedr, направляти, посилати; гардина* ← нім. *Gardine* ← франц. *caurtine, завіса* тощо), італійської (*індосант* ←

нім. *Indossant* ← італ. *indossante; кольрабі* ← нім. *Kohlrabi* ← італ. *cavole rape,* букв. *капустяна pina*), грецької (*ботанізирка* ← нім. *botanisieren, збирати рослини* ← грец. *трава, пасовище*), арабської (*магазин* ← нім. *Magazin* ← араб. *махазін, комора; артишок* ← нім. *Artischocke* ← араб. *альхаршоф* тощо), голандської (*маклер* ← нім. *Makler* ← гол. *makelaar* тощо*), англійської (кирза* ← нім. *Kirsei* ← англ. *kersey, груба вовняна тканина* тощо) мов.

Генезис деяких слів дослідити досить важко, бо вони пройшли довгий шлях запозичень з однієї мови в іншу, аж поки не потрапили в німецьку мову, а з неї – до лексики української мови: *позумент* ← нім. *Posament* ← франц. *passement* ← ісп. *pasamano, тасьма; сахарин* ← нім. *Sacharin* ← грец. *ζάχαρη, цукор* ← санскр. *шяркара, гравій, пісок; імбир* ← нім. *Ingbeer* ← лат. *zingiber* ← інд. мови*; статист* ← нім. *Statist* ← італ. *statista* ← грец. *який стоїть нерухомо; аркатура* ← нім. *Arkatur* ← франц. *arcature* ← італ. *arcata, аркада; брокат* ← нім. *Brokat, парча* ← італ. *broccato* ← лат. *brocchus, виступний, опуклий; флер* ← нім. *Flor* ← гол. *floeres* ← лат. *villosus, волохатий* тощо.

Зазначені лексеми потрібно вважати запозиченнями з німецької мови, незважаючи на те, що німецька мова – не генетичне, а історичне джерело для цих слів.

У дослідженні генезису запозичень потрібно враховувати також мову-посередника. Так, чимало німецьких запозичень проникли до української мови через посередництво російської та польської мов. Наприклад, запозичення *бурмистер* ← польс. *burmistrs* ← нім. *Bürgermeister*. У польській мові дане слово не зазнало значних фонетичних та семантичних змін, зберігши значення німецької мови. Це дозволяє вважати джерелом запозичення цих лексем в українській мові їхнє генетичне джерело – німецьку мову, а не польську, з якої безпосередньо відбулась еміграція вказаного слова в систему, що приймає.

Коли говоримо про запозичення і класифікуємо їх, то звертаємо увагу на найбільш цікаву, на наш погляд, групу іншомовних слів – варваризми (barbarisms – в англійській та Fremdwörter – у німецькій термінології), тобто іншомовні або створені за іншомовним зразком слова чи звороти, що не стали загальновживаними, не відповідають нормам даної мови, зберігають своє національно-конотативне забарвлення [4]. Варваризми не до кінця засвоюються мовою, яка їх запозичила, у зв'язку із труднощами граматичного засвоєння. Основним критерієм виділення варваризмів є їх написання за допомогою букв того алфавіту, який прийнятий у мові-джерелі, наприклад: *Hände hoch; auf wiedersehen*. Але іноді вони можуть відтворюватися і літерами української абетки: *капут, фройндшафт* тощо.

Від варваризмів потрібно відрізняти екзотизми або етнографізми: *глінтвейн, мангольд, бакштейн, конфекціон, аксельбант, ягдташ* та інші. Ці слова запозичені українською мовою з іншої для позначення реалій життя іншого народу чи країни. Використовуються вони зі стилістичною метою, найчастіше в публіцистиці та красному письменстві.

Висновки і пропозиції. Іншомовні слова є одним із важливих компонентів лексичного складу української мови, як і будь-якої мови взагалі. Вони приходять разом із поняттями. Адаптувавшись в мові поширення, збагачують її мовний арсенал. Учені вивчають шляхи проникнення запозичень в українську мову, їхній генезис, тобто як момент зародження, походження, виникнення, так і процес розвитку іншомовних слів. У сучасній українській мові багато німецьких лексичних запозичень, особливо у сфері побуту. Усі ці запозичення розподіляються за предметно-тематичними мікрогрупами. Генезис деяких слів дослідити досить важко, бо вони пройшли довгий шлях запозичень з однієї мови в іншу, аж поки не потрапили в німецьку мову, а з неї – до лексики української мови. До запозичень відносять і варваризми й екзотизми або етнографізми, які як збагачують українську мову, так і, у разі надмірного їх уживання, засмічують.

Проблема інтерлінгвальних контактів є перспективним напрямом дослідження, адже подальші наукові пошуки в галузі німецьких запозичень сприятимуть накопиченню цінного матеріалу, що доповнить інформацію про словниковий склад сучасної української мови.

Список літератури:

1. Ахманова О. Словарь лингвистических терминов. 4-е изд., стереот. Москва : КомКнига, 2007. 576 с.

2. Гвоздяк О. Інтеграція побутової лексики в українсько-німецько-угорських міжговіркових контактах (Мукачівщина). *Сучасні проблеми мовознавства та літературознавства.* Ужгород. 2009. Вип. 13. С. 42–44.

3. Етимологічний словник української мови / за ред. О. Мельничук. Київ : Наук. думка. 1982–2006. Т. 1–5.

4. Кочерган М. Німецькі лексичні запозичення в південно-західних говорах української мови. *Мовознавство*. 1997 . № 1. С. 19–24.

5. Мюллер В. Великий німецько-український словник : близько 170 000 слів та словосполучень. Київ : Чумацький шлях, 2005. 792 с.

6. Скачкова В. Особливості функціонування німецьких лексичних запозичень у сфері приватного та суспільного побуту в сучасній українській мові. *Филологический сборник :* сборник научных статей. Харьков : ХНПУ. 2016. Вып. 21. С. 1–7.

7. Тимченко С. Германізми в українській мові: дослідження від професора Шаровольського до сьогодення. *Мовні і концептуальні картини світу :* збірник наукових праць. Київ, 2007. Вип. 22. Ч. 11. С. 133–137.

8. Besters-Dilger J. Deutsche lexikalische Entlehnungen im Ukrainischen: zur Frage der polnischen Vermittlung und heutigen Aktualität. *Crossroads of Cultures : Central Europe.* Brno. 2002. S. 25 – 51.

9. Jh. Bestand und Entwicklung bis zur Gegenwart. Diss, zur Erlangung des Doktorgrades. Wien. 2002. 221 S. + CXIII

Pidluzhna I. A. GERMAN LEXICAL BORROWINGS IN THE SPHERE OF EVERYDAY LIFE IN THE MODERN UKRAINIAN LANGUAGE

The article investigates the interaction of the Ukrainian language with German in the process of their contact and the peculiarities of the functioning of German lexical borrowings in the sphere of everyday life in the modern Ukrainian language. The corpus of German lexical borrowings in the modern Ukrainian literary language in the sphere of everyday life is singled out and their classification by subject-thematic microgroups is given. The basic laws of language evolution are analyzed, the ways, means and reasons of borrowing are established, the functions of borrowed words are determined and the historical processes connected with them are considered. The main extra- and intralinguistic reasons that determine the entry of German tokens into the Ukrainian literary language have been identified, and special attention has been paid to the study of their genesis. The place of tokens borrowed from German in the Ukrainian literary language is determined.

The authors came to the conclusion that German lexical borrowings in the sphere of everyday life are one of the important components of the lexical structure of Ukrainian. Both whole words and expressions and their separate elements, for example, morphemes, structure, semantics can be borrowed. Words borrowed from other languages always adapt to the laws of phonetics, grammar, word-formation patterns and the semantic system of the language of which they are part. By adapting to the language of distribution, they enrich its language arsenal. Subject-thematic microgroups include both originally German words and words borrowed in German from other languages. Among them are both one-component tokens and composites. The genesis of some words is difficult to study, because they went a long way of borrowing from one language to another, until they got into German, and from it - to the vocabulary of Ukrainian, but these tokens should be considered borrowings from German, despite that German is not a genetic but a historical source for these words. Borrowings include barbarism and exoticism, which both enrich Ukrainian and clutter it up when used excessively. They are used for stylistic purposes, most often in journalism and calligraphy.

Key words: *borrowing, assimilation, dialect, history of language, interlingual contacts, comparative-historical linguistics.*

УДК 811.161.2. 81’34
DOI https://doi.org/10.32838/2663-6069/2020.4-1/21

Сабліна С. В.
Запорізький національний університет

СПЕЦИФІКА ЗВУКОПИСУ Й ГРАФІЧНИХ ЗАСОБІВ СТИЛІЗАЦІЇ У ТВОРАХ МОЛОДИХ ПОЕТІВ ТРЕТЬОГО ТИСЯЧОЛІТТЯ

У статті проаналізовано особливості вживання засобів поетичної виразності, зокрема основних видів фонографії у творах молодих українських поетів. Джерелом дослідження була збірка «Антологія молодої української поезії третього тисячоліття». Встановлено, що митці поетичного слова к. ХХ – поч. ХХІ століття дуже часто експериментують зі стилем, технікою, словами, а життєвий динамізм диктує скорочення простору й часу для тексту. Такі експерименти уможливлюють інше бачення й використання уже апробованих часом мовних засобів і породжують синкретичність форм вияву української мови в поетичних текстах нової доби.

Особливістю ідіостилю більшості поетів третього тисячоліття є експериментування з фонікою: часте вживання різних видів рефренів, серед яких найуживанішими є асонанс, алітерація, різні типи анафор. Особливий художній ефект поетичного мовлення забезпечено поєднанням алітерації та асонансу, що характерне для творчості молодих поетів, а додаткового стилістичного ефекту надають неологізми. Сучасні українські поети охоче використовують усі різновиди анафори (лексичну, синтаксичну, строфічну, ритмічну), це стосується й авторів, які пишуть силабо-тонічні вірші, і тих, хто пише верлібром.

Графічна організація текстів також ідентифікувальна для поезій молодих українських авторів. У художньому мовленні графічні засоби відіграють не лише функцію маркування повідомлення, й а функцію стилістичного забарвлення. В арсеналі авторських графічних засобів українських поетів третього тисячоліття переважають знаки питання, велика й мала буква не за орфографічними правилами, круглі дужки, тире, крапки, пропуски розділових знаків, пропуски між віршовими рядками, які й становлять численні графічні неологізми – графони.

Форма віршів молодих українських поетів зберігає усі ознаки експериментальної поезії: астрофічність, різної довжини рядки, неповна, неточна рима або її відсутність, графони, звукові повтори та їх сполучення. Молоді поети часто утворюють ускладнені фонетичними й графічними явищами текстові ланцюги, які в економній мовній формі пояснюють складні філософські й буденні явища.

Ключові слова: *експериментальна поезія, звукопис, асонанс, алітерація, анафора, пунктуаційний знак, графон.*

Постановка проблеми. Характер світоглядних змін ХХІ ст. породив нову естетику, модерний тип мислення, інше бачення світу, що негайно позначилося на мові й мистецтві. Через те, що мова реагує на зміни однією з перших, в українській художній літературі нашого часу був зроблений крок до того, аби зафіксувати цю новизну, складність і рухомість як суспільства, як і внутрішнього світу людини, що втілилося в поглибленому психологізмі, спеціальних формах вербального й візуального впливу. Визнана пластичність сучасного молодого покоління українців дає їм змогу ефектно форматувати сучасний культурний ландшафт, саме тому молоді поети й беруться за надскладну проблему – відтворити дух часу, його динамізм, але водночас передати ту концентрацію емоцій, яка властива нашим сучасникам.

У цьому плані «українська поезія переважно говорить про розриви, тріщини, шрами й відкриті рани» [1, с. 4], тому може критично сприйматися читачем і здаватися радикальною, як і форма верлібру, котрим часто написані твори молодих поетів, представлених в «Антології молодої української поезії третього тисячоліття» [1]. Однак визнаємо: поетичні тексти окремих молодих українських авторів настільки унікальні, що вимагають ширшого аналізу, адже являють собою винятковий синкретизм мовних і позамовних засобів. Тим часом індивідуальний стиль дуже несхожих між собою в манері письма молодих українських поетів тим більше цікавий, бо дає змогу спостерігати за народженням звукописно-поетичного експерименту, який характеризується використанням значної кількості виражальних засобів, пов’язаних із фонетичним і графічним рівнем мови.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Зазначимо, що аналіз особливого мовостилю,

зокрема й фонологічних рис українськомовних поезій, досліджували А. М. Мойсієнко, Ю. В. Лещук, І. В. Качуровський, Л. Ф. Українець, А. А. Людмова, Л. І. Мацько. У працях цих та інших дослідників акцентовано на окремих мовних особливостях індивідуального стилю поетів на рівні фоніки. Неважко помітити, що останнім часом мовознавців дедалі більше цікавить звукописний лад поетичного мовлення, адже: «Не лише рима й ритм, а й загалом фонетичний рівень тексту має для поезії незрівнянно більше значення, ніж для прози. Гармонійно поєднане звучання поетичного тексту і його змісту дає високохудожній ефект» [6, с. 328–329].

Експерименти в поетиці текстових структур, що ґрунтуються на численних внутрішніх взаємозв'язках і відношеннях (образно-візуальних, композиційних, лексико-граматичних, графіко-фонетичних тощо) досліджено й у розвідках із лінгвостилістики, наприклад, А. П. Коваль [6], І. Г. Качуровського [3], М. Ю. Кабиш [2], Р. Л. Ріжко [9]. У працях цих та інших дослідників зосереджено увагу на виражальних засобах фонетики, до яких найчастіше належать різні типи фонічних рефренів і нагромаджень. У лінгвістиці й літературознавстві здебільшого узвичаїлася типологія доступних засобів фоніки в поетичних текстах, як і терміни на позначення естетично ужитих звуків і їх сполучень. Здебільшого йдеться про використання алітерації, асонансу, дисонансу, консонансу, різних типів анафор, паромеону.

Дещо інша ситуація з описом особливостей графічного оформлення поезій та дослідженням графічних виявів авторського бачення світу. У тих вітчизняних працях, які присвячені особливостям художнього відтворення мови, виявлені окремі аспекти зображення фонетичних і графічних особливостей поезій, при цьому предметом аналізу ставали в першу чергу не самі ці засоби, а їхні функції в тексті твору разом з іншими стилістичними засобами [4; 5]. Зокрема, дослідниця О. В. Кицан стверджує: «У розвитку сучасної поезії надзвичайно важливу роль відіграє графічна організація, а саме розташування тексту на сторінці, поділ на строфи, злиття або розривання слів, відсутність заголовних літер, або ж ненормативне їх використання всередині слова, гра шрифтами, відсутність пунктуації тощо» [4, с. 113].

Постановка завдання. Сучасні поети шукають нових і більш актуальних засобів ідентифікації й дедалі більше уваги приділяють формі вірша і його фонографічному наповненню. Саме тому є потреба дослідити фонічні й графічні особливості, що ідентифікують поезію сучасних молодих авторів. Мета статті полягає у вивченні засобів поетичної виразності, зокрема основних видів фонографії у творах молодих українських поетів. Джерелом дослідження була збірка «Антологія молодої української поезії третього тисячоліття» (Київ, А-БА-БА-ГА-ЛА-МА-ГА, 2018. 496 с.).

Виклад основного матеріалу. Світоглядні зміни генерують часом неочікувані трансформації утрадиційнених культурних форм індивідуалізації людини, прикладом чого можуть бути експерименти зі внутрішньою й зовнішньою формами тексту, специфікою його презентації, які породили, зокрема, сучасний поетичний батл, репбатл, загалом батл-культуру. Поети к. XX – поч. XXI ст. дуже часто експериментують зі стилем, технікою, словами, а життєвий динамізм диктує скорочення простору й часу для тексту. Такі експерименти уможливлюють інше бачення й використання уже апробованих часом мовних засобів і породжують синкретичність форм вияву української мови в поетичних текстах нової доби.

Особливістю ідіостилю більшості поетів третього тисячоліття є експериментування з фонікою, часте вживання різних видів рефренів, серед яких найуживанішими є асонанс, алітерація, різні типи анафор. Саме такий спосіб звукового інструментування дає змогу поезіям бути легкими для читання, розуміння й оформлення й характеризується поєднанням стилістичної та віршувальної функцій. Напевно, алітерація є авторським творчим методом багатьох молодих поетів, оскільки чимало текстів в аналізованій антології побудовані саме на основі винятково використання алітерації котрогось звука, який нерідко виділено графічно: *Тоді твоє **с**таре **дз**еркало бачило їх / і говорило **з** кожною **з** фарб* / *імітуючи **з**вуки:* / ***зззззззз** казало воно **з**еленому кольорові* / ***сссссссс** казало **с**иньому* [1, с. 298].

Почуття міри й художній такт поета визначають специфіку й доречність алітерації у вірші. При цьому свідомого ефекту досягають поєднанням алітерації та слів із відповідною семантикою. Наприклад, ефект світлої радості й спокою створює алітерація [*с*] у рядках: *на мі**с**ці лі**с**у про**с**то лі**с** / і про**с**то **с**віт на мі**с**ці **с**віту* / *і про**с**то **с**вітло б'є нав**с**кі**с*** / *крізь шибу привідкриту* [1, с. 66].

Помітно, що алітерація [*с*], як і [*л*] більш властива жіночій поезії та створює особливу настроєву атмосферу тексту, а верлібр отримує своєрідну симетрію: ***ла**сиця бі**л**а ви**с**трибну**л**а з вікна / про**л**етівши душу / певно бігає по **с**нігу / за**л**ишає **л**егкі **сл**іди / на**сл**ухає як при**л**ітають снігурці* [1, с. 384].

Найчастіше в аналізованих віршованих текстах трапляються приклади суцільної алітерації – паромеону: *твоя присутність така заплутана / твої приходи такі неповні / ти не дочута ти переслухана / ти божевільна ти некерована / усе твоє – що я мушу вивчити / усе твоє – що я хочу відати / тититититититититити / тититититититити – ти* [1, с. 30]

В останньому прикладі особливий художній ефект поетичного мовлення також забезпечено поєднанням алітерації та асонансу, що характерне для творчості молодих поетів, а додаткового стилістичного ефекту часто надають неологізми: *нам не втекти вже з місця не зрушити / спалах і палиш тріпочучи віями / вуха ковтаючи вишні навушників / чути не хочуть ми глухонімі* [1, с. 191]. Поєднання стилістичної та віршувальної функцій асонансів та алітерацій є характеризувальним для звукопису аналізованих поезій.

Молоді українські поети вдаються до повторів усіх голосних звуків. Але іноді явно вираженої візуалізації набувають віршовані тексти окремих із них, наприклад, полтавчанина Миколи Леоновича: *Коли горів горіх, пахло димом, / І зовсім не пахло горіхом. Відповідно / Яскраво горіли соснові голки, насипані / Понад погребом - а в його глибочіні глипало / Банкою з огірками та помідорами* [1, с. 74]. Цього достатньо, аби сказати, що цей поет вдається до особливого виду суцільної алітерації – вокалічного паромеону, як і в наступному прикладі з асонованим [*и*]: *сьогодні була злива. метелики вмирали / і випари здіймались розслаблені мов дим /ми вірили у світло бо світло вимикали / ми вірили у камінь бо камінь був твердим* [1, с. 34]. «Саме концентрація звуків та їх повтори в поетичному тексті створюють звукові образи, адже звук є «важливим засобом передачі емоційної, естетичної та сугестивної інформації» [2, с. 11]. Тому поети добирають ті чи ті звуки не лише з метою забезпечити «звучання» вірша, а й з метою підсилення емоційно-образного враження. На думку стилістів, звукопис у віршах може відображати не лише емоційну, а й колористичну тональність [7]. Звукові повтори, які спостерігаємо в поетичних текстах молодих поетів, несуть як певне смислове навантаження, оскільки беруть участь у створенні загального звучання, настрою вірша, так і створюють яскравий образний ряд. Емоційно-зорові образи, які народжуються завдяки асонансу, яскраві, сильні, майже реальні. Так створюється ефект деталізації: *Я навчилась рости униз. / Я награлась по саму депресію. / Я проникаю корицею крізь / подвійний Еспресо – / до дна,/ де, нехай канонічно одна, / але затишно й тепло* [1, с. 166].

Звукове зближення слів підсилює їхню образність, що особливо виразно виглядає тільки в поетичному тексті, де кожне слово виконує важливу естетичну роль і немає нічого зайвого. А дієвим способом посилення фонетичної виразності поетичного мовлення є звукове інструментування – стилістичний прийом, що полягає в доборі слів близького звучання, тобто гармонія, співзвуччя, або консонанс: *Сквер пойнявся перламутром насту./ Знову розтривожився старим: / Футуриста замість «неокласик», / Вийшовши в душі твоїй на ринг. / Їхня стріча злегка неласкава, / Та один відважно спалахне /І відправить іншого в нокаут, /А точніше – вклинить у сонет* [1, с. 306]. Зазвичай вірш буває інструментований (як у цьому прикладі) повторенням відразу кількох звуків або складів. І чим більше їх входить у такий «перезвук», чим гармонійніше їх повтор, тим більшу естетичну насолоду приносить поезія.

Серед інших інструментів звукопису у творах молодих поетів часто трапляється лексична анафора: ***дід*** *іван на турніку вже зрана – може сорок сім за один раз /* ***дід*** *іван сусід спортсмен-айвана ремонтує зятеві камаз /* ***дід*** *левко вже не сидить за вбивство – бо амністували із тюрми /* ***дід*** *сергій кричить на бабу христю щоб вона не гупала дверми /* ***дід*** *олег струга внуку шаблю – витирає піт густий з брови /* ***дід*** *андрій рахує вголос краплі – дід андрій: спасибі, що живий /* ***дід*** *микола з ранку і до ночі слухає радєйко і сопе /* ***дід*** *юрко згадав поїздку в сочі в сімдесят четвертому – в купе!* [1, с. 377]. Тут анафора задає ритм і створює неповторний колорит поезії Мирослава Лаюка «діди з вулиці садової». Така лексична анафора підкреслює ритміко-евфонійну структуру цього лірично-філософського твору, зв'язує строфи, і робить вірш віршем.

Сучасні українські поети охоче використовують усі різновиди анафори (лексичну, синтаксичну, строфічну, ритмічну), це стосується й авторів, які пишуть силабо-тонічні вірші, і верлібристів. Часом саме анафора максимально концентрує ідею того чи того вірша, для чого використовується багаторазовий повтор, а його елементи зазвичай не розділяються знаками пунктуації: *Мій кіт за тобою скучив / У мене нові книжки / У мене нові шпалери / Мій кіт за тобою скучив / У мене нові шпалери / У мене нове життя / І тільки одна проблема: / Мій кіт за тобою скучив* [1, с. 56].

Художнє призначення різних типів повторів як засобів звукопису в сучасних поетичних творах

може полягати як у простому створенні гармонії, тобто виконувати естетичну функцію, так і вирішувати складніші стилістичні завдання. Звукопис може виконувати смислові функції в поетичному мовленні: підкреслювати логічно важливі слова, художні образи, мотиви, теми. Цьому сприяє монофон – прийом уживання слів, що починаються з однакового звука (*серед сердець; у сльозах стекол*; *доказом десятина двох п'ястей*; *крил кришталю готовність*; *крізь квіти квітника конвалія*; *почуй моя мила, молися губами*; *собор сосни, східниці Семенкові*; *розколупуєш рану в руці; неначе ніч не ніч; забув зупинку, бо завжди зайнятий; зустрічався з готками, говорив про голубів; загублений захід заквітає стрхами; світ страхами стелиться*), та логогриф – різновид шаради чи загадки, в якій певне слово набуває зовсім іншого значення через утинання або додавання звуків чи складів: *не кажіть мені про якийсь там/* ***Луганськ*** */ він давно лише* ***ганськ*** */ лу зрівняли з асфальтом червоним / мої друзі в заручниках —/ і до* ***нецька*** *мені не дістатися/ щоби витягти,* ***завалів та з-під валів*** [1, с. 112]; *вони її* ***роздягають*** */ вони її* ***розглядают****ь / вони ро****злягаються*** */* ***злягаються / лаються*** [1, с. 224].

Різновиди фонетичного повтору у творах молодих українських поетів є часто вживаним та функційно важливим експресивним прийомом. Його використання збагачує зміст новими смислами, надає звучанню тексту особливої виразності, додаткового емоційно-експресивного забарвлення.

Графічна організація текстів також ідентифікувальна для поезій молодих українських авторів. У художньому мовленні графічні засоби відіграють не лише функцію маркування повідомлення, й а функцію стилістичного забарвлення. «Графічній формі тексту може бути наданий особливий семантичний статус. Семантика елементів графічного рівня в структурі тексту може вступати в різні відношення з семантикою елементів інших рівнів: дублювати її, корегувати її, протиставлятися їй, навіть її відміняти» [7, с. 18].

Помітно, що молоді поети дуже часто експериментують зі строфікою вірша: у більшості творів усе ж дотримуються канонічних норм оформлення поезії, але в багатьох текстах спостерігаємо часткове чи суцільне відхилення від них. Поміж інших фонетичних і графічних засобів письма, стилістичне значення у віршах молодих поетів мають літери. Букви як самостійні елементи з'являються у віршованих текстах поодиноко й функціонують як символи: *Name over / ім'я закінчилося. / Хоч би якими іменами ти величався -/ той-хто-любить-довгі-слова, / однаково не станеш вивищенішим / за дим з даху хмародера. / Ім'я,/ як і інші ігри,/с/к/і/н/ч/е/н/н/е/* [1, с. 297].

В арсеналі авторських графічних засобів українських поетів третього тисячоліття переважають знаки питання, велика й мала буква не за орфографічними правилами, круглі дужки, тире, крапки, пропуски розділових знаків, пропуски між віршовими рядками, які й становлять численні графічні неологізми – графони: *дев'ятеро / (її улюблене число) / у синіх халатах / (її улюблений колір) / у дірявих кросівках / (її улюблене взуття)* [1, с. 225].

За нашими спостереженнями, найбільш частотним пунктуаційним і графічним елементом у поезіях молодих українських поетів є крапки (три крапки і крапки на місці пропуску), які несуть семантичне навантаження у віршах. Вони передають паузу віршованого мовлення, виражають нерішучість, сумніви або хвилювання автора. Іноді крапки поєднуються з іншими розділовими знаками й акцентують читацьку увагу на виділеній у такий спосіб інформації. Такі авторські графони несуть зорову інформацію, зупиняють увагу читача: *Я віднедавна знаю, що ти пішла, / Але щодня зазираєш у моє вікно,/ Щоб перевірити……/ Бо більше нікому* [1, с. 275].

Іншим навантаженим пунктуаційним і графічним елементом є тире, що слугує пунктуаційним знаком пропущених слів. Поети часто пропускають дієслівні зв'язки, залишаючи лише іменну частину складеного іменного присудка. Через те, що дієслівна зв'язка, яка відіграє функцію індикатора часу і способу дії, відсутня, читацький інтерес прикутий до визначення часу події або стану, про які йдеться у віршованому рядку: *якщо осінь-вогонь / то зима – попіл: / останнє творіння живого / Бога* [1, с. 254]; *ця весна –/ золота / це повітря –/ кришталеве / цей ліс – / сапфіровий / але / справжня краса тут – /лише тут/* [1, с. 257]. Дослідниця О. Кицан стверджує: «Головна риса сучасної поезії – індивідуалізація ліричного висловлювання. Особливо вперед у плані використання різних засобів увиразнення поетичного тексту пішов вільний вірш. Українська література сьогодні менше зв'язана зі своїм корінням, оскільки шукає нових шляхів розвитку, використовує досвід інших мовних і культурних явищ. Поети дедалі більше уваги приділяють формі вірша. А коли мова йде про верлібр, то тут взагалі немає якоїсь графічної норми» [4, с. 113]. Тому недивна наскрізна відсутність крапок і ком у більшості аналізованих поезій. Це пояснюється специфічним ставленням сучасних митців слова

до засобів пунктуації. Для них розділовий знак – один із засобів виразності, тому й використовують його не надто часто і врозріз із загальноприйнятими пунктуаційними правилами: *пісок і літо дощі / та райдуги / цілунки легко / стають укусами / наскрізний струм / у потоках / патоки.../ твоя порядність / така спокуслива /* [1, с. 30]; *ми йдемо на острів / на острів де / хочеться жити / де тіні загусли у / нетрях зелених / де беж / належить піску / і де роси як хліб / соковиті / де хочеться жити / так соодко – що / живеш* [1,с. 70].

Ще один часто вживаний графічний прийом у поезіях – латинська графіка. Можна припустити, що в розрахунку на компетентного читача молоді поети прагнуть зберегти оригінальне написання англійських слів і речень. Використання графіки мови-джерела, як видається, підкреслює автентичність англійських слів і відповідає духу сучасності. До того ж іншомовна графіка свідчить про те, що саме так ці слова закріпилися в мовній свідомості молоді, бо, незважаючи на те, що подібні варваризми легко піддаються перекладу, автори зберігають їхній графічний характер, надаючи цим колориту усьому уривку віршованого тексту: *спали мене виснаж розітри в порошок / розмаж по яснах / зловживи мною / космос наш / DJ – Джедай / і wonna be your dog/ мяу* [1, с. 39].

Віршовані тексти молодих українських поетів містять узвичаєний арсенал фоніки, однак автори експериментують здебільшого з різнотипними повторами і графічними елементами, які несуть стилістичне й візуальне навантаження.

Висновки й пропозиції. У текстах молодих українських поетів спостерігаємо способи організації звукового потоку, які можна вважати творчими експериментами: найчастіше ужито зіставлення, поєднання в контексті однозвучних або близькозвучних одиниць, завдяки чому й досягається відповідний стилістичний ефект. У таких випадках стає очевидно, що повтори голосних та приголосних гармонізують текст, створюючи консонанс.

Форма їхніх віршів зберігає усі ознаки експериментальної поезії: астрофічність, різної довжини рядки, неповна, неточна рима або її відсутність, графони, звукові повтори та їх сполучення. Молоді поети часто утворюють ускладнені фонетичними й графічними явищами лексичні ланцюги, які в економній мовній формі пояснюють складні філософські й буденні явища.

Список літератури:

1. Антологія молодої української поезії третього тисячоліття». Київ : А-БА-БА-ГА-ЛА-МА-ГА, 2018. 496 с.
2. Кабиш М. Ю. Звукопис в українській поезії першої половини хх століття: семантика, функції : дис. … канд. філол. наук : 10.02.01. Київ, 2015. 267 с.
3. Качуровський І. В. Фоніка. Київ : Либідь, 1994. 206 с.
4. Кицан О. Графіка сучасної поезії (на прикладі збірки М. Шунь «Біяс»). *Волинь філологічна: текст і контекст* : збірник наук пр. / [редкол.: М. В. Моклиця та ін. ; упоряд. І. П. Левчук. Луцьк, 2014. С. 113–124.
5. Ковалевська Т. І., Мацера О. А. Елементарні девіації графічного оформлення сучасного англомовного постколоніального художнього тексту. *Науковий вісник Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка. Філологічні науки (мовознавство)*. 2018. № 9. С. 85–88.
6. Коваль А.П. Практична стилістика сучасної української мови. Київ : Вища школа, 1987. 348 с.
7. Лещук Ю. В. Стилістичні засоби кодування семантики кольору в поезії Пауля Целана. *Наукові праці Кам'янець-Подільського нац. ун-ту ім. Івана Огієнка. Серія : Філологічні науки*. 2012. Вип. 29. С. 17–20.
8. Людинова А. А. Фоностилістичні особливості стусового вірша (за збіркою «Палімпсести»). *Літературознавчі студії*. 2017. Вип. 1(2). С. 68–79.
9. Ріжко Р. Л. Семантико-стилістичні домінанти в поетичних текстах кінця ХХ – початку ХХІ століття. *Прикарпатський вісник НТШ. Слово*. 2015. № 2(30). С. 144–157.
10. Українець Л. Ф. Фонетичні засоби породження конотації в поетичній мові (на матеріалі сучасної української поезії) : автореф. дис. ... докт. філол. наук : 10.02.01. Київ, 2015. 40 с.

Sablina S. V. SPECIFICS OF EUPHONY AND GRAPHIC MEANS STYLIZATIONS IN THE WORKS OF YOUNG POETS OF THE THIRD MILLENNIUM

The article analyzes the peculiarities of the use of poetic means expressiveness, in particular the main types of phonography in the works of young Ukrainian poets. The source of the study was the collection "Anthology of the young Ukrainian poetry of the third millennium". It was established that the poetry artists of late XX – early XXI century very often experiment with style, technique, words, and the dynamism of life dictates the reduction of space and time for the text. Such experiments allow a different vision and usage of already time-honoured language tools and create syncreticism in the poetic texts of the new era written in the Ukrainian language.

A feature of the individual style of most poets of the third millennium is experimenting with phonics: frequent use of different types of refrains, among which most commonly used are assonance, alliteration, various types of anaphors. Special artistic effect of poetic speech is provided by a combination of alliteration and assonance, which is characteristic of the work of young poets, and an additional stylistic effect is provided by neologisms. Modern Ukrainian poets willingly use all kinds of anaphora (lexical, syntactic, strophic, rhythmic), this applies to both authors who write syllabic-accentual poems, and those who write vers libre.

The graphic organization of the texts is also identifiable for poetry of the young Ukrainian authors. In literary speech graphic means functionalize not only by marking the message, but also by adding the stylistic nuance. In the arsenal of author's graphic means of Ukrainian poets of the third millennium dominate question marks, capital and lowercase letters used not according to spelling rules, brackets, dashes, full stops, omission of the punctuation marks, spaces between verses, which are numerous graphic neologisms – graphons.

The form of the poems of young Ukrainian poets retains all the features of experimental poetry: different line lengths, incomplete, inaccurate rhyme or its full absence, graphons, sound repetitions and their combinations. Young poets often form text chains that are complicated with phonetic and graphic phenomena that explain complex philosophical and everyday occurrences in an shortened language form.

Key words: *experimental poetry euphony, assonance, alliteration, anaphora, punctuation mark, graphon.*

УДК 81'1+81'37
DOI https://doi.org/10.32838/2663-6069/2020.4-1/22

Саїк А. В.
Національний технічний університет «Дніпровська політехніка»

АНАЛІЗ КОНЦЕПТУ *МАТИ* В РОМАНІ ЛЮБОВІ ГОЛОТИ «ЕПІЗОДИЧНА ПАМ'ЯТЬ»

Стаття присвячена аналізу концепту мати в романі-реквіємі письменниці Придніпров'я Любові Голоти «Епізодична пам'ять», одному з головних концептів культурного та духовного життя українського народу. Функціонування концепту в різноманітних контекстах, вплив на нього світоглядної системи етносу детермінують його зміст. Український культурно-етнічний компонент, наявний у концепті МАТИ, з одного боку, параметризується характеристиками згаданих систем, а з іншого – детермінує особливості його семантичних реалізацій. Надано огляд типів смислових репрезентацій цього концепту й окреслено наукову перспективу його дослідження; представлений прогноз щодо реалізації цього концепту в різних жанрах української художньої літератури. Цей концепт належить до тих репрезентантів національного інформаційного коду, на яких ґрунтується створена українським народом світоглядна (екзистенціальна, аксіологічна) система, його культурний семіотичний універсум. У формуванні національно-мовної картину світу в романі «Епізодична пам'ять» особливе місце відводимо номенам, в яких повною мірою відображено як зміст етнокультури, так і світоглядну специфіку відповідного мовного колективу. Культурно-національні конотації номенів співвідносимо з поняттям «великий вертикальний контекст», який формують знання про особливості усього культурного багатства етносу (його історії, традицій, звичаїв та обрядів, вірувань). Великим культурно-національним потенціалом володіють семи, що вміщують соціолінгвістичні, етнографічні та країнознавчі характеристики. Отже, в систематичні дослідження різних концептів і концептосфер «вписуються» національно-ціннісні концепти як виразники архетипічного пласту етносвідомості, як наскрізні міжпоколінні єднальні канали трансляції понятєво-смислових первнів, що лягли в основу формування національної світоглядної, екзистенціальної, аксіологічної систем відповідного народу.

Ключові слова: *концепт, номен, мовна картина світу, етнос, архетип.*

Постановка проблеми. Кожна мовна картина світу має свої найважливіші концепти. Ці концепти виступають тими стовпами, тими підвалинами, на яких тримається світоглядна, екзистенціальна, аксіологічна система, вироблена певним народом протягом його доісторичного та історичного буття. До таких одиниць національного інформаційного коду належить і концепт МАТИ.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Культурологічному вивченню духовно-ціннісних концептів присвячена монографія В. Кононенка «Концепти українського дискурсу» (Київ – Івано-Франківськ, 2004). На матеріалі художньої (як класичної, так і сучасної) літератури вчений, використовуючи методику дискурсивного аналізу, досліджує специфіку національного сприйняття концептів (*воля, неволя, свобода, слава, мрія, надія, доля, недоля, віра, кохання, любов, страх, сміх, сум, туга, журба, гріх, спокута, зло, добро* тощо) [9].

У монографічній праці П. Мацьківа «Концептосфера Бог в українському мовному просторі» (Київ – Дрогобич, 2007) на основі методики концептуального аналізу, методу семантичного профілювання, теорії семантичного поля тощо здійснено дослідження концептосфери Бог у біблійній, фольклорній і лінгвістичній картинах світу, які розглядаються як сегменти української мовної картини світу, з'ясовано закономірності її структурного й семіотичного моделювання в синхронічному та діахронічному аспектах [13].

Отже, спираючись на згадані розробки у сфері дослідження такого складного поняття, як концепт у різних його виявах, можна констатувати, що йому в лінгвістичній науці приділено значну увагу. Водночас варто зауважити також, що ця заслужена наукова зацікавленість демонструє стійку тенденцію до зростання. І саме ця зацікавленість стала передумовою для нашого дослідження, яке базувалося на аналізі вербалізаторів концепту МАТИ в романі «Епізодична пам'ять» Любові Голоти.

Любов Василівна Голота – поетеса, прозаїк, публіцист, талановитий журналіст, одна

з найяскравіших особистостей в українській літературі. Письменниця народилась 31 грудня 1949 року в м. Кривий Ріг на Дніпропетровщині у родині гірників. 1972 року закінчила філологічний факультет Дніпропетровського університету й одразу вирішила спробувати себе у творчій професії журналіста, яка приваблювала молоду дівчину можливістю нести людям правду, примножувати у світі добро, боротися за справедливість, впливати на формування суспільної свідомості. Наскрізним образом її поетичних творів стає український степ, рідна земля. У 2007 році вперше побачив світ новий роман письменниці «Епізодична пам'ять». Це роман-осмислення про покоління 70-х років, вихідців із сіл, які потрапили до міст, про епоху Брежнєва і тоталітаризм радянського суспільства. За словами самої авторки, в романі вона описала все, що колись відбувалося на її очах. Важливий вихідний момент твору письменниці – це реальні й водночас архетипічні образи того, навколо чого обертається пам'ять. У героїні Любові Голоти внутрішній духовний світ, як і світ довколишній, має свої Сонце, Місяць і зорі. Сонце – це Рід, земне вираження неперервності й незнищенності такого величного Божого дару, як Життя. Місяць – це архетипічний образ Дому, що немовби наповнюється світлом Роду. А зорі – це люди та події, власне, оті епізоди пам'яті, що міцно тримаються в ній.

Насправді в цьому романі представлено чимало архетипічних образів (концептів). Під час проведеного дослідження ми виділили такі: *час, степ, батько, пам'ять, родина*, які в перспективі можуть стати предметом наукового вивчення. Любов Голота майстерно поєднала минуле, сучасне і майбутнє в єдине ціле, створивши гармонійний образ світу. Проте цей образ світу не позбавлений і дисгармонії. Варто зазначити, що все в її романі врівноважено: смуток і радість, горе і щастя, смерть і життя, безнадія і надія. За роман «Епізодична пам'ять» Л. В. Голота удостоєна Національної премії України ім. Тараса Шевченка (2008).

Отже, в систематичні дослідження різних концептів і концептосфер «вписуються» національно-ціннісні концепти як виразники архетипічного пласту етносвідомості, як наскрізні міжпоколінні єднальні канали трансляції понятєво-смислових первнів, що лягли в основу формування національної світоглядної, екзистенціальної, аксіологічної систем відповідного народу.

Постановка завдання. Таким чином, *актуальність* пропонованої розвідки випливає з потреб охарактеризувати концепт МАТИ в романі Любові Голоти «Епізодична пам'ять». *Метою дослідження* є визначення типів смислових репрезентацій концепту МАТИ в романі-реквіємі. *Об'єктом дослідження* виступають номени (у широкому розумінні цього поняття), в яких реалізовано концепт МАТИ.

Виклад основного матеріалу. Аналізуючи концепт МАТИ, варто пам'ятати той факт, що, як констатує Л. Кравець, для цього процесу «особливо важливим є культурно-етнічний компонент, який визначає специфіку семантики мовних одиниць, відображує мовну картину світу його носіїв і дає змогу зрозуміти зміст художнього твору» [10, с. 193]. Вивчаючи в лінгвокогнітивному аспекті архетип *матері* в сучасній французькій драмі, Х. Старовойтова резюмує, що з-поміж значного числа архетипів людства архетип ***матері*** характеризується «як один із базових архетипів картини світу в різних національних культурах, оскільки вся історія людства та передісторія почалися з матріархату. Архетип ***матері*** об'єктивується, перш за все, у первісному концепті МАТИ» [16, с. 5]. В. Даниленко говорить про наявність в українській душі одного впливового образу, який співвідноситься з архетипом раю. Це – «образ матері, який Юнг разом з Тінню, Дитиною, Мудрою Старою виділяє в окремі архетипи. У Тараса Шевченка, творчість якого залишається вмістилищем національних ідеалів, образ матері належить до символів раю» [6, с. 139].

Сучасні лексикографічні джерела лексему ***мати*** визначають так: 1. Жінка стосовно дитини, яку вона народила. // Жінка, що має або мала дитину. * Образно. * У порівн. // *перев. як прикладка, перен.* Про що-небудь дуже близьке, рідне. … 2. Самиця стосовно своїх малят. [4, с. 514]. Деякі дослідники словникові дефініції ототожнюють з ядром концепту, хоч вони дають лише загальне уявлення про значення слова (чи поняття), що спонукає дослідників здійснювати аналіз різних мовних концептів [17, с. 23]. Функціонування концепту в різноманітних контекстах, вплив на нього світоглядної системи етносу детермінує його зміст. У процесі дослідження концепту відбувається постійне (нескінченне) уточнення його семантико-культурологічного обсягу, виявлення усе нових і нових граней, оскільки концепт, будучи (за Ю. Степановим) «пучком» асоціацій, уявлень, понять, знань, переживань, який супроводжує певне слово, опиняється у позиції об'єкта дослідження не тільки лінгвістики, а й низки інших наукових дисциплін (логіки, психології, культурології, філософії) [18, с. 234–235].

У формуванні національно-мовної картину світу в романі «Епізодична пам'ять» особливе місце відводимо номенам, в яких досить повною мірою відображено як зміст етнокультури, так і світоглядну специфіку відповідного мовного колективу. Культурно-національні конотації номенів співвідносимо з поняттям «великий вертикальний контекст», який формують знання про особливості усього культурного багатства етносу (його історії, традицій, звичаїв та обрядів, вірувань) [3, с. 55–56]. Великим культурно-національним потенціалом володіють семи, що вміщують соціолінгвістичні, етнографічні та країнознавчі характеристики.

У романі концепт МАТИ представлений досить широко. Зокрема, виявлено такі його смислові репрезентації.

Сема «Берегиня-Мати».

У світоглядній системі українського етносу на зв'язок спорідненості між його членами екстраполювано модель родинних зв'язків: «Кожен із членів національної спільноти виступає сином чи донькою єдиної матері – України, вождь-батько є носієм моралі нації, а жінка мати посідає особливе місце, виступаючи берегинею роду» [24, с. 497]. Свідчення про Берегиню-Матір виявлені ще в дохристиянських віруваннях українців. Про надзвичайну вагу, провідну роль дружини-матері в розвитку і становленні різних цивілізацій знаходимо інформацію у свідченнях Дж. Фрезера. Етнолог припускає наявність у деяких арійських народів на певній стадії суспільного розвитку факт продовження царського роду не чоловіками, а жінками, хоч вихід на арену суспільного життя кожного нового покоління супроводжувався передачею царства чоловікові, що походив з іншої сім'ї, а часто – і з іншої країни. Реліктові залишки цих подій учений вбачає в численних варіантах сюжету про чоловіка, що приходить в іншу країну і здобуває руку царівни і на додачу – половину або й усе царство. Дослідник не виключає, що тут відлунює звичай, який існував насправді [22, с. 180]. Різні форми цього сюжету знаходимо і в народних українських казках [19; 20].

Низка прикладів із роману констатує функціональну позицію **матері** як оберегового божества: І чому так хочеться кожній із жінок прикрити руками своє лоно, затулити очі ще не народженому: «Не дивися туди, синку!», «Не озирайся, доню!», – туди, де лютувала людоморна стихія [5, с. 265]; Закуталася в материну ковдру й одразу заснула глибоким, білим, беззвучним сном [5, с. 278]. Така захисна функція має як життєвий (реальний, екзистенціональний) план, так і сакральний, магічний.

Ряд звертань у романі становлять собою звертання до **матері-берегині**: Матусенько, сонечко, подивися на мене [5, с. 42]; Мамочко, прости мене, я була непокірною дочкою… [5, с. 50]; Мамо, мамо, чому так самотньо в цьому світі? [5, с. 93]. У таких звертаннях закодовані реліктові (архетипні) вірування в магію імені (назви, слова, тобто силу вербальної магії), суть якої полягає в тому, що ці звертання допомагають знайти відповіді на питання, що турбують, або отримати певну втіху, заспокоїтись.

Порівняємо у зв'язку з наведеними констатаціями виконання **матір'ю** сакрально-обрядової функції, яка виявляється в одному з епізодів роману, коли мати шила ковдру, що стала символом цілісності родини, оберегом від негараздів: *Ковдру мати шила з півроку, поєднувала непоєднуване і це їй вдавалося; ще й ще доточувала й компонувала, виладовуючи свою розповідь про історію речей…* [5, с. 144]. Це покривало мало магічну силу, оскільки мати вклала в нього всі свої таємниці, всі спогади, всю любов до своєї родини: *…виокремивши звіряння і замаскувавши таємниці, доточивши клаптиками своїх та батькових одеж, від чого величезне покривало стало цільним, а цілісність родини була головним у материному житті…* [5, с. 145].

Деякі приклади фіксують архетипні уявлення про те, що давання долі людині відбувається при народженні, де функцію божества, що дарує долю, виконує мати: *– І чого моя дівчина така тонкошкіра, чисто тобі перлистий виливок від цьогорічної білої курочки, як же в цьому світі жити їй, Господи?!...* [5, с. 160]; *Найдобірніші національні роди перестали існувати в ХХ столітті, винищені революціями, війнами, голодоморами, репресіями, натомість прийшли у світ «діти голодоморів», «діти війни». А тепер, бач, жінкам судилося народжувати «дітей Чорнобиля»…* [5, с. 264]. (Пор. релігійну ідею про визначеність людської долі Богом: «Вона з'являється зіркою в небі при народженні (за давніми віруваннями, її визначають кожному 12 ангелів-судців з веління самого Господа), зі смертю спадає з неба додолу» [7, с. 193]). Ідея дарування **матір'ю-божеством** долі людині розвивається у фразеологізмах, які наводять загальну негативну оцінку характеру людини, її неправедного (і, відповідно, неправильного) способу життя: *Яке коріння-таке насіння* [5, с. 38].

Підконцепт «Мати Божа».

З прийняттям християнства до образу Берегині-Матері додається і образ **Матері Божої** (Богоматері, Матері Царя Небесного, Цариці

Небесної – заступниці, помічниці, захисниці). Порівняємо словникові статті, в яких дається тлумачення аналізованій складеній номінації: **Божа (Господня, Пречиста) мати** – «*рел.* Богородиця, мати Христа» [4, с. 514], **Мати Божа** – Богоматір [14, с. 409]. Функціонально **Мати Божа** в концептуальному просторі української ментальності позиціонується також як Берегиня-Мати (можемо кваліфікувати цей образ як християнський субститут Великої Богині). У романі образ Божої Матері, що вказує на неправедне життя головної героїні, невимовлено засуджуючи, являється їй уві сні: *Може, тому й приснилося їй, начебто дивиться вона в музеї на давню ікону Божої Матері і раптом помічає, що Богородиця відводить своє лице від її погляду…* [5, с. 230].

Божа Матір є «найбільша Заступниця і помічниця всіх, хто присвятив земне життя на служіння Богу» [8, с. 245]. Отже, християнська **Матір Божа** – це помічниця і захисниця (берегиня) для всього людства.

Сема «та, що народжує, дає життя».

Однією зі смислових реалізацій концепту МАТИ, що представлена в романі «Епізодична пам'ять», є «та, що народжує, дає життя». Причому **матір'ю** в уявленні українців виступає «та, що дає життя» саме зразковій, правильній, «архетипній» (тій, що відповідає усім суспільним канонам) людині: *Почула неладне, відійшла від копи і потихеньку родила там Одарку, обтерла її, обмила, сама й пуп зав'язала, сповила і пішла в'язати снопи* [5, с. 152]; *Коли приходить мати і сповіщає, що це її дитина, сьогодні родила…* [5, с. 152]; *Народити дитину, яку так довго чекала, завершити передбачений природою чин* [5, с. 262]; *Одної години їх мати зродила, одної хвилини до хреста тримали хрещені батьки, в однакових сорочках дівували…* [5, с. 201]. Деякі жінки позбавлені щастя материнства. У романі це простежується на прикладі сестер-близнючок, які не пізнали цієї радості: «*Жаль, сестро, що ніколи не відчували ми з тобою, як б'ється під серцем дитя, плаваючи в округлому, як це яйце, животі…Всі наші ровесниці цього щастя зазнали по двоє, троє, а то й четверо діток на світ поприводили»* [5, с. 203]; Очевидно, погляд тої, хто не народжував, різниться від материнського погляду [5, с. 262]; «…їм, бездітним, Чорнобиль допоміг» [5, с. 260]. Чорнобиль, у значенні аварія, яка сталася на атомній станції, наслідками якої була неспроможність деяких жінок виносити і народити здорових дітей. Називали це в ті часи «зоною неблагополучного материнства» [5, с. 266], але тільки віра у власні сили, у власне материнство і надія на Бога допомагали тогочасним жінкам народжувати здорових дітей: – Віра. Тільки віра: в своє материнство, в себе. Словом, ось вам рецепт: віра, надія, любов [5, с. 268].

Сема «найрідніша людина».

Значна кількість прикладів у романі визначають матір як найріднішу у світі людину: *Синочок, який прийде, має стати її зв'язком зі світом звуків. Втім, кожна з нас сподівається, перш за все, на мову серця та голос крові. Вони формують родові зв'язки* [5, с. 264]; *…Ось у вас почалися перейми. Ось-пологи. Ось дитя в щасливих руках матері…* [5, с. 270]. Причому ця людина дається тільки раз і на все життя, і її втрата виступає непоправним лихом: *Господи, якщо ти зараз випробовуєш мою матір, то не дорікай їй за її слабкості-надмірну любов до нас усіх* [5, с. 50]; *…дочка, схилившись над ліжком, знову обережно бере материну руку в долоні й торкається її вустами, прикладає до своєї щоки, вбираючи в себе жар і бажаючи чуда: візьми все, що дала мені, мамо, й живи…* [5, с. 42]. Головна героїня роману відчуває нестерпний біль, порожнечу, тугу за найріднішою людиною – мамою: *Мамо, тебе відносить за течією, мені не допірнути крізь води, не прорости крізь землю, не засягнути в повітрі душечки твоєї, рибко, пташко, мамо моя…* [5, с. 60]. Вона розуміє, що з материною смертю закінчився її зовнішній час: життя поділилося на <u>до</u> і <u>після</u>: *Все, що залишилося прожити після материної смерті, від цього світанку, мало зватися часом власним, внутрішнім* [5, с. 63]. Жінка подумки завжди звертається до своїх померлих батьків, шукає відповіді на питання, шукає розради, підтримки від них: *За чим радієш, матінко моя, що оплакуєш дрібними сльозами, які падуть на любимівську землю, на мою хвору душу і на ваші з батьком могили?...* [5, с. 63]; *…цілуючи їх [батьків] хрестовину, вона раптом відчуває материні м'які губи* [5, с. 141].

Лексеми, вміщуючи порівняльний компонент із семантикою способу дії, передають найвищий вияв відповідної динамічної ознаки: Мати, наче тиха осіння річка пливла між двох берегів, на одному з яких залишилися діти, а на другому виднілася батькова постать [5, с. 58]. Крізь призму іншого виміру найвищого вияву відповідної ознаки концепту МАТИ в романі категорія впізнаваності/невпізнаваності представлена в ототожненні власних дій, ритуалів із діями і ритуалами найріднішої у світі людини – матір'ю: *Жінка місила тісто з такою силою, що аж кісточки на пальцях побіліли: їй хотілося, аби пиріжки вдалися впізнаваними – такі, як у матері!* [5, с. 74].

Оскільки мати і дитина проводять багато часом разом, живуть певний час одним життям, у них з'являються багато спільного. Вони мають свої родинні ритуали, таємниці, звичаї, правила: І тоді мати, що над усе любила свого мізинчика [Сина], купила 12 склянок тонкого скла, що й поклало початок сімейному ритуалу і покликало до життя абсолютно нову марку чаю «Любимівський»! [5, с. 92]; Допомагають один одному в побутових справах, організовують власний простір: *Обійнявшись мати й донька полягали у неглибокій лощині, наче у жменьці великого світу, і дитина задивилася в небо: таких великих білих хмар вона ще не бачила… – Мамо, це твої хмари? – Ні, це вже твої, доню. У мне був літачок...* [5, с. 273]. Як казав брат своїй старшій сестрі, головній героїні роману: «*Ти знаєш, матері вдалося привчити мене до багатьох речей, без яких я тепер не уявляю свого побуту»* [5, с. 92].

Ця невидима пуповина зв'язує цих рідних один для одного людей упродовж всього життя, навіть якщо між ними велика відстань: *Мати вміла найменовувати все, що дочка відчувала; втікаючи від своїх бід, приїздила додому і заходила в двір, а мати вже знала, з чим приїхала* [5, с. 66]; *Але якою любов'ю сяяли її очі назустріч дітям, яким щемним був кожен дотик до їхніх рук…* [5, с. 47].

Мати – головна заступниця для своєї дитини, яка відчуває небезпеку і здатна на інстинктивному материнському рівні захистити рідну кровиночку, відвернути нещастя, передбачити лихо і застерегти: *Хіба мало народжувалося героїв, і хіба був інакшим материнський інстинкт у тих, хто їх спородив: посадити в затінку; перенести на сухе; затулити від вітру; відвернути від вогню; захистити від зливи?...* [5, с. 265]. Іноді ціною власного життя вона намагається зберегти життя своїй дитині, врятувати її: *Я носила це дитя з такою радістю і раптом…Якщо такий ризик, то хай мене не рятують, але врятують дитину. Вона мусить жити, чуєте, мусить!* [5, с. 267].

Проте немає нічого страшнішого за материнські прокльони. Будучи пов'язаними з вірою у магічність висловлювань (проте в їхню зворотну дію), вони призначені завдавати «зло, шкоду, забрати добробут, спричинити хвороби чи навіть заподіяти смерть» [11, с. 543]. Бажаючи подумки заподіяти лиха комусь, слово жінки, що втратила свою дитину, має сильне сакральне значення та несе руйнівну силу: *... і гукала-розпитувала Оляна на весь світ, де синова хрещена душечка, а тоді – кляла-проклинала тих, хто чужих дітей на смерть посилає…* [5, с. 171]. Назавжди залишиться мати зі своєю дитиною, завжди прийде їй на допомогу, завжди почує її голос, навіть якщо вони перебувають вже в різних світах: *... уступив Оляні в душу синів голос і вже не відпускав ніколи: «Мамо, мамо, рятуйте мене…». І відтоді, хоч куди б вона не йшла, звертали її ноги на синову могилу…* [5, с. 171].

Сема «Майбутня матір».

Розуміння важливості місця **матері** в житті і долі дитини, його визначального характеру у процесі її народження, виховання, яскраво ілюструють приклади, в яких відбувається вербалізація концепту МАТИ семою «Майбутня матір». Кожна жінка з моменту усвідомлення нею свого нового стану вже підсвідомо називає себе майбутньою матір'ю. Адже, незважаючи на самодостатність і незалежність сучасних жінок, головною місією для них все ж таки залишається материнство. Особливою увагою в романі позначена мить передчуття жінкою свого скорого материнства: Її починає нудити: не удвох їм [з чоловіком] ділити хліб свій… [5, с. 232]. Період виношування дитини для жінки стає магічним, таємничим і містичним водночас: *«Ось це – справжні вагітні: молоді, лагідні, безтурботні», – задоволено бере їх за приклад…* [5, с. 261]. З'являється обережність, застережливість у всьому. Жінка починає розуміти, що вона вже не одна, в ній б'ється два серця: *Все минуще, чим вона тішилася, наче скельцями в калейдоскопі, розвіювалося безуспішним пошуком впевненості у власній здатності бути здоровою матір'ю* [5, с. 262]; *... колись пообіцяла чоловікові народити щонайменше п'ятьох «лісових братів», нині живе єдиною надією, що носить дівчинку…* [5, с. 260]. Проте, незважаючи на те, що період виношування дитини – це найщасливіший період у житті будь-якої жінки, все ж таки він не позбавлений переживань, сумнівів, страхів за майбутнє немовляти: *…але вагітність забрала в неї будь-який спокій, страх з'їдав маленьке сердечко, під яким дозрівав синочок – за визначенням тієї ж професорки «крупноплідна першородка» тримала з останніх сил…* [5, с. 263]. Кожна жінка чекає з нетерпінням тієї миті, коли з'явиться на світ її рідна кровинка і вона, зрештою, зможе пізнати повну радість материнства: *То були янгольські голоси, і кожна із вагітних мріяла опинитися в том раю і почути голос свого янгола…* [5, с. 264]; *Мою, мою, вимолену в тебе дитину, чекаю я, Господи!..* [5, с. 266]. Часто майбутні матері в думках звертаються до своїх діточок, бажають їм доброї ночі чи просто спілкуються з ними, розповідаючи лагідним голосом казки: *Подумки побажавши*

гарних снів донечці, майбутня мати й собі намагалась заснути… [5, с. 261]. Також у майбутньої матері може з'явитися передчуття того, коли саме має народитися її довгоочікуване маля: *Подумки запрошує світло в кожну клітину свого тіла, сповненого передчуттям: «дитя народиться сьогодні…»* [5, с. 272]; *Обережно визирає із-за краєчка книжки і крадькома обводить поглядом жінок, що, як і вона, ось-ось мають народити…* [5, с. 259]. Іноді це передчуття приходить уві сні: *Щасливо всміхаючись, додивлялася свій сон: до неї бігло дитя і простягало цілу зв'язку ключів, не хотіла розплющувати очей, не сповнившись ущерть радістю, – звістувалося їй стрічання довгождане* [5, с. 271]. Хоча материнство – це стан жіночої душі протягом усього життя і воно є абсолютною категорією буття, іноді в жінок можуть виникнути питання, що містять ознаки ментальності конкретного етносу (в даному випадку українського), в яких закодована генетична пам'ять українського народу, так званий код нації: *Що є наше українське материнство – протест чи покора, воля чи рабство?...* [5, с. 265]; *…йдуть і йдуть українки двадцятого століття, шепочучи своїм, ще не народженим дітям казки власного народу, наче заклинаючи про допомогу Котигорошка, Кожум'яку, Семирозуба, Вернидуба, Побивана…* [5, с. 265].

Сема «самиця у тварин».

Ряд лексем актуалізують сему «самиця», в якій природою закладено знайти собі пару і стати в майбутньому матір'ю: *Дворічна вовчиця-перерок обережно вибралася з-під білого каміння Крутенької. Наїжачивши тім'я, понюхала вітер, що розтривожив її і викликав непереборне бажання завити проти сонця, наперекір законам зграї, що вигнала молоду самицю шукати собі пари в інших степах…* [5, с. 282].

Сема «Мати-земля».

Часто образ матері ототожнюється з образом землі-неньки. Як казали наші пращури: *жінка родить і земля родить: – Бач, як боліли за своє, які здорові були, бо чим земля і жінка більше родять, тим здоровіші…* [5, с. 152]. До землі, як до матері, треба ставитися з повагою, з турботою, шануючи її і вболіваючи за неї. Бо земля, як і мати, годує нас – своїх дітей: *Ото й вся політика – село лопатами своє горе в землю-матінку закопує. Іноді Вірі здається, що земля – жива, так само струджена поденниця, як і вони з сестрою. З останніх сил, аж серце мерзне, годить людям, а ті клянуть землю…* [5, с. 219]. Земля, на якій людина народилася, – це її рідний дім, її Батьківщина. Прикро, коли людина цього не розуміє і з байдужістю або зневагою ставиться до рідного краю: *…їм [владі] плювати і на дітей, і на пенсіонерів, для них Україна – лише місце здобування капіталів. І цей постійний український застій – від їхньої нездатності відчувати зроговілими душами свій народ, свою землю…* [5, с. 95].

У романі «Епізодична пам'ять» представлено чимало прикладів метафоричних конструкцій. Процес метафоризації дуже тісно пов'язаний із мовною картиною світу, адже людська мова залежить від світобачення та сприйняття. Саме метафора є одним із засобів формування мовної картини світу. Метафора допомагає відтворити образ, даний не досвідом, а інтуїтивним відчуттям. Приклади образної метафори бачимо в розповідях Фургала про погодні явища: дощ, тумани, сніг, зливу, завірюху тощо. Тут образ родючої землі підсвідомо ототожнюється з образом матері, тобто періоди життя людини порівнюються з порами року, коли прокидається, родить і засинає земля:

«… – Де родився – там і пригодився», тобто зійшов за сонцем, наче зерно, відсвітив, наче місяць, робив на землі – землею став, це як «весна-літо-осінь-зима», прорости-зеленій, ума набирайся, квітом красуйся – любові шукай, обсійся дітьми, увійди в силу і розум, укоріняйся, а як висохне кров у жилах від старості, легко лягай у землю, ставай обніжком роду [5, с. 137].

Сема «Вдова».

Вдова́ (удова́) = вдови́ця (удови́ця) (пестливі – ***вдови́чка, удови́чка, вді́вонька, уді́вонька;*** *ч.* ***вдіве́ць, вдове́ць, удіве́ць***) – жінка, яка після смерті чоловіка не вийшла заміж вдруге; символ жіночої самотності, нещасливої долі; у народі завжди була поважана і підтримувана; вважалася найбільшим гріхом скривдити вдову; у піснях – опоетизована; у фольклорі та в художній творчості відбито нелегку вдовину долю («Життя вдовине – совине», «У вдови плакана доля», «Удова – бідна голова», «Вдовіти – горе терпіти»); самотня жінка викликала острах у дівчат та їхніх матерів; удову не кликали пекти весільний коровай, молоді вважали недоброю прикметою зустріч із нею по дорозі до храму; разом із тим удова була найчастіше хазяйкою (господинею) вечорниць як *вечернична (досвітчана) мати, паніматка;* молодь поважала й допомагала їй [7, с. 67]. Цілком зрозуміло, що статус вдови отримує жінка, яка втратила свого чоловіка, тобто цим номеном називають жінку в конкретній життєвій ситуації. Можна подумати, що не кожна вдова є матір'ю, адже вдівство – це нешлюбний стан жінки після

смерті її чоловіка. І, навпаки, жінка, яка має дитину, залишається матір'ю для неї, незважаючи на свій соціальний статус. Часто, як вже зазначалося вище, саме вдів у минулому запрошували бути досвітчаними матками, паніматками. Для проведення вечорниць дівчата підшуковували простору хатину. Господиня цього дому – *жінка (бабуся, вдова),* яку всі прибулі величали «вечорнична», «досвітчана мати», «паніматка». Саме вона стежила за дотриманням усіх звичаїв та традицій під час вечорниць. Причому, якщо молодь сиділа до півночі, то це *вечорниці*, якщо до третіх півнів – *досвітки* (від слова до́світок – «час доби перед сходом сонця, світанком»).

У романі «Епізодична пам'ять» виділяємо сему **«вдова»**, наприклад: *Може тому, що у нашому селі було багато вдів із дітьми, - три ланки вдів! Як вони співали, повертаючись зі степу на гарбах, оті, старші за нашу матір на п'ять-сім літ, вдови! – Вдови, коли я виріс, вже були бабусями, і чоловіків у Любимівці вистачало…* [5, с. 75]. Письменниця на сторінках свого роману показує, що, попри своє вдівство, жінки хотіли залишатися молодими і красивими: *Лідка охочіше обшивала самотніх жінок і вдів, намагалася «по-городському» зодягти їхні тіла ситчиком і шпателями, сатинами і крепдешином…* [5, с. 78].

Дихотомія «мати – дитина».

Ця дихотомія в романі Любові Голоти подана доволі широко. Вона має різноманітні вияви. Так, відображення факту виразної схожості дітей на своїх батьків ілюструє приклад: А ми від кого? Ми від тата з мамою… [5, с. 73], у зовнішній формі якої відображено магічну обрядодію. **Мати** виступає першим (і найголовнішим) вихователем дитини (адже вона з нею з перших хвилин народження). Свідчення цього знаходимо у фраземі ***всмоктувати (всисати, вбирати в себе*** і т. ін.) / ***всмоктати (ввіссати, ввібрати в себе*** і т. ін.) ***з молоком матері*** «засвоювати щось з дитинства, звикати до чогось» [21, с. 154], що пов'язана з відповідним початковим етапом людського життя, коли мати виступає єдиною годувальницею народженої дитини. У цей же час відбувається початок становлення майбутньої людини як індивіда. Вплив соціуму на цей процес здійснюється через матір. Про важливість ролі матері-годувальниці у формуванні дитини свідчить приклад:*…бо молоко в груди посилає кров – та сама, якою жінка ділиться з дитиною, носячи її під серцем* [5, с. 218], де поняття «вигодувати» протиставляється поняттю «народити».

Народні спостереження за процесом (і результатом) виховання нового члена соціуму родиною (матір'ю) дали свої висновки, які сконденсовано в такій фразеологічній одиниці: *Яке коріння – таке насіння* [5, с. 38]. Як видно із зовнішньою форми наведених одиниць, особистість **матері** у становленні нового індивіда виступає визначальною. Оцінку досягнення потрібного результату в згаданому виховному процесі зафіксовано у відповідному висловлюванні: Ти так заміж не вийдеш, - раптом сказала мати. – А дівчина має вийти заміж, народити дітей…Я глядітиму! [5, с. 179]; *– Доцю, злітай на горище, там в торбинці сухі груші, а тоді злазиш у погріб помиєш кружки… Нічого, що вони слизькі, ти вже велика, у четвертім класі, моя помічниця, моя ластівка чорноголова, як я без тебе упоралася б…* [5, с. 77].

Творчий геній українського народу втілює у прикладах детерміноване життям бачення і розуміння материнської любові до дітей: Материнська утіха: від його народження і до останньої свідомої своєї години вона дивилася на сина з такою любов'ю, що очі починали світитися ніжним, молочним блиском тихого усміху [5, с. 70]; І тоді мати, що над усе любила свого мізинчика [Сина], купила 12 склянок тонкого скла, що й поклало початок сімейному ритуалу [5, с. 92]. **Мати** і дитина постають як пов'язані між собою вічним нерозривним зв'язком, вони нагадують сполучені посудини, про що часто йдеться у романі: *Синочок, який прийде, має стати її зв'язком зі світом звуків. Втім, кожна з нас сподівається, перш за все, на мову серця та голос крові. Вони формують родові зв'язки* [5, с. 264]; *Мати вміла найменовувати все, що дочка відчувала; втікаючи від своїх бід, приїздила додому і заходила в двір, а мати вже знала, з чим приїхала* [5, с. 66]; *Вона [мати] наповнювала хату їхніми зношеними речами, наче втримувала дітей біля себе, удома* [5, с. 145]. Так само і материні речі мали магічну, життєдайну силу. Вони ставали тими оберегами, що в найскрутнішу мить неодноразово допомагали, заспокоювали і давали надію: *А й справді, – варто було лягти на материне ліжко, увіткнутись лицем в її подушку, як усі клопоти маліли й стихали, перетворювалися на маленьких чорних рибок* [5, с. 66]; Закуталася в материну ковдру й одразу заснула глибоким, білим, беззвучним сном [5, с. 278].

Ставлення **матері** до дитини, що виявляється у дбайливому догляді за нею, заходимо в низці інших прикладів: *Хіба мало народжувалося героїв, і хіба був інакшим материнський інстинкт у тих, хто їх спородив: посадити в затінку; перенести на сухе; затулити від вітру; відвернути від вогню; захистити від зливи?...* [5, с. 265]; *Мати*

знаходила в шафі те, що її цікавило, із чого перелицювавши та відпаривши, можна було зробити обновку для дочки – спідничку або й цілу куртку [5, с. 48]. Самовідданість і хвилювання **матері** за дітей актуалізує таке висловлювання: *Мати, була, цілу ніч не спить, зітхає, все згадує, переживає, що ви од нас відвикли… Живіть, діти, дружно!* [5, с. 257]. Інший приклад із роману показує стурбованість, хвилювання, страх матері за здоров'я маленької донечки, яка взимку потрапила до ополонки. Мати, прибігши з роботи, «*розтерла її горілкою, закутала усіма теплими ковдрами, які тільки знайшлися в хаті, й дівчинка відчула себе маленькою лялечкою у великому гарячому коконі…*» [5, с. 14]. В іншому епізоді роману бачимо материне застереження дочці у період радянської пропаганди за часів перебудови та постійних доносів: *– Тебе посадять… – раптом прошелестіла мати, і той сухий шелест її голосу, жах, з яким мати дивилася на неї, примусили її внутрішньо здригнутися…* [5, с. 178]. Навіть помираючи, мати не наважується потурбувати своїх дітей, щоб зайвий раз їх не обтяжувати клопотами: *Їдь, я вже здорова. Скажуть, чого вона дитину біля себе тримає…* [5, с. 47]. Не пройшло повз увагу носія етносвідомості дбайливе ставлення членів згаданої дихотомії одне до одного, яке детермінується його вектором: «мати → дитина» // «дитина → мати»: *Матусенько, сонечко, подивися на мене…* [5, с. 42] // *Доцю,…моя помічниця, моя ластівка чорноголова, як я без тебе упоралася б…* [5, с. 77].

Застосування поетичного паралелізму порівнює таку **матір** із: а) солодкий дух хати, родинне гніздо: Слідом за димком починало пахнути гарячими млинцями, пшоняним кулішем або картопляною юшкою, киплячим молоком і ячмінною кавою, ті запахи вивітрювалися чи всотувалися у найголовніший дух їхньої хати, який, позбавляючись сирості й тимчасовості, прозорішав, солодшав… [5, с. 11]; *... Але я свого гнізда не полишу, і не просіть* [5, с. 65]. Рідна хата (рідний дім узагалі), за архетипними уявленнями, є комфортним, освоєним простором, що протиставляється чужому, неосвоєному, некомфортному – ворожому; б) сонцем, яке у світоглядній системі українського етносу виступає «символом Всевидящого Божества, Вищої космічної сили; центру буття та інтуїтивного знання; слави; величі, правосуддя; Матері Світу; центру; Бога-Отця; Христа» [15, с. 209]: «Добри…» – крізь усміх тягне мати, і дочка бачить її голос, як свічу, і той веселий вогник кружляє на обідді велосипедових коліс… [5, с. 126].

Посилення антитетичної оцінної семантики (поряд із протиставленням **мати** – ***мати-завія***) здійснюється використанням атрибутивних конкретизаторів: *Вже й до школи готувалися, записали дітей Іванщуками – боялися, що мати-завія зголоситься, – одбирати двійнят* [5, с. 214].

Водночас концепт МАТИ може функціонувати як мірило життєвих досягнень, благ, подяки: А крики новонароджених з'єднуються у столітні волання до Бога: «Господи, дозволь нашим матерям народити нас українськими дітьми» [5, с. 265].

Висновки і пропозиції. Отже, концепт МАТИ належить до тих репрезентантів національного інформаційного коду, на яких ґрунтується створена українським народом світоглядна (екзистенціальна, аксіологічна) система, його культурний семіотичний універсум. Український культурно-етнічний компонент, наявний у цьому концепті, з одного боку, параметризується характеристиками згаданих систем, а з іншого – детермінує особливості його семантичних реалізацій. У результаті проведених спостережень було виявлено, що в романі «Епізодична пам'ять» концепт МАТИ:

1) зазнає таких смислових реалізацій:

а) «Берегиня-Мати»,

б) «та, що народжує, дає життя»,

в) «найрідніша людина»;

г) «Майбутня матір»;

ґ) «самиця у тварин»;

д) «Мати-земля»;

е) «вдова»;

2) втілюється в підконцепті «Мати Божа»;

3) входить до взаємовизначальної дихотомії «мати – дитина» (кожен її член отримує відповідну статусну параметризацію лише в межах згаданої дихотомії).

Слід зазначити, що концептуальна картина світу – це лише частина мовної картини світу, тому в дослідженні концепту МАТИ наявна значна наукова перспектива. Зокрема, йдеться про його реалізацію в інших фольклорних жанрах (піджанрах) української художньої літератури.

Список літератури:

1. Андреєва Т. М. Поетика ініціаційного простору в українському фольклорі : дис. ... канд. філол. наук : 10.01.07. Київ, 2009. 242 с.

2. Васильченко В. М. Відображення українськими шлюбними фразеологізмами етносимволіки реалеми «рушник». *Збірник наукових праць «Ономастика і апелятиви»*. 2007. Вип. 30. С. 186–195.

3. Васильченко В. Українські фразеологізми з компонентом вінок/вінець (етнокультурний аспект). *Збірник наукових праць. Лінгвістика.* 2009. № 3 (18). С. 55–67.
4. Великий тлумачний словник сучасної української мови / уклад. і голов. ред. В. Т. Бусел. Київ- Ірпінь : ВТФ "Перун", 2003. 1440 с.
5. Голота Любов. Епізодична пам'ять : Роман. Київ : Факт, 2007. 288 с.
6. Даниленко В. Г. Лісоруб у пустелі : Письменник і літературний процес. Київ : Академвидав, 2008. 352 с.
7. Жайворонок В. Знаки української етнокультури : словник-довідник. Київ : Довіра, 2006. 703 с.
8. Казакевич А. Н. Символы Русской Православной Церкви. Москва : ОЛМА Медиа Групп, 2008. 448 с.
9. Кононенко Віталій. Концепти українського дискурсу : монографія. Київ–Івано-Франківськ : Плай, 2004. 248 с.
10. Кравець Л. Метафорична репрезентація концепту "час" в українській поезії XX ст. *Збірник наукових праць, присвячений 70–річчю від дня народження проф. С. Я. Єрмоленко. Лінгвостилістика : об'єкт – стиль, мета – оцінка.* Київ : НАН України, Ін-т української мови, 2007. С. 192–197.
11. Лановик М. Б., Лановик. З. Б. Українська усна народна творчість : підручник. 3-тє вид. Київ : Знання-Прес, 2005. 591 с.
12. Лук'яненко Левко. Національна ідея і національна воля. Київ : МАУП, 2003. 296 с.
13. Мацьків Петро. Концептосфера Бог в українському мовному просторі : монографія. Дрогобич : Коло, 2007. 332 с.
14. Словарь української мови / упорядкував з додатком власного матеріалу Борис Грінченко : в чотирьох томах. Київ : Наук. думка, 1996. Т. 2. З–Н. 588 с.
15. Словник символів культури України / за загальною редакцією В. П. Коцура, О. І. Потапенка, М. К. Дмитренка. Київ : Міленіум, 2002. 260 с.
16. Старовойтова Х. В. Архетип *матері* в сучасній французькій драмі : лінгвокогнітивний аспект : автореф. дис. ... канд. філол. наук : 10.02.05. Київ, 2008. 20 с.
17. Степанов Ю. С. Концепт. URL: http://genhis.philol.msu.ru/article 120.shtml.
18. Ужченко В. Д., Ужченко Д. В. Фразеологія сучасної української мови : посібник для студентів філологічних факультетів вищих навчальних закладів. Луганськ : Альма-матер, 2005. 400 с.
19. Українські народні казки : для мол. та серед. шк. віку / упоряд. та передм. Л. Ф. Дунаєвської. Київ : Веселка, 1990. 271 с.
20. Українські народні казки : для мол. та серед. шк. віку / упоряд., передм. та адаптація текстів Л.Ф.Дунаєвської. Київ : Веселка, 1992. 415 с.
21. Фразеологічний словник української мови : у 2 кн. Київ : Наук. думка, 1993. 980 с.
22. Фрэзер Дж. Дж. Золотая ветвь : исследование магии и религии. Москва: Политиздат, 1980. 831 с.
23. Челпан В. М. Міфологічний вимір концепту "ZΩO" в грецькому біоморфнорму коді культури. *Збірник наукових праць «Мовні і концептуальні картини світу».* Київ : ВПЦ "Київський університет", 2008. Випуск 24, Ч. 4. С. 52–58.
24. Яковлєва В. Фразеологізми з компонентом *батько* в контексті етнокультурних концептів. *Вісник Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника. Філологія.* Івано-Франківськ, 2007. Випуск XV–XVIII. С. 496–500.

Saik A. V. ANALYSIS OF THE CONCEPT OF *MOTHER* IN THE NOVEL OF LYUBOV GOLOTA «EPISODIC MEMORY»

The article is devoted to the analysis of the concept of mother in the novel-requiem of the writer of the Dnieper Lyubov Golota "Episodic memory", one of the main concepts of cultural and spiritual life of the Ukrainian people. The functioning of the concept in various contexts, the influence of the worldview system of the ethnos on it determines its content. The Ukrainian cultural and ethnic component, present in the concept of MOTHER, on the one hand, is parameterized by the characteristics of the mentioned systems, and on the other – determines the features of its semantic realizations. An overview of the types of semantic representations of this concept is given and the scientific perspective of its research is outlined; the forecast on realization of this concept in various genres of the Ukrainian fiction is presented. This concept belongs to those representatives of the national information code, on which is based the worldview (existential, axiological) system created by the Ukrainian people, its cultural semiotic universe. In the formation of the national-linguistic picture of the world in the novel "Episodic Memory" a special place is given to nomenclature, which fully reflects both the content of ethnoculture and the worldview specifics of the language group. Cultural and national connotations of nomen are correlated with the concept of "large vertical context", which is formed by knowledge about the features of all cultural wealth of the ethnos (its history, traditions, customs and rites, beliefs). Seven, which contain sociolinguistic, ethnographic and ethnographic characteristics, have great cultural and national potential. Thus, in the systematic study of various concepts and conceptospheres "fit" national-value concepts as expressions of the archetypal layer of ethnic consciousness, as end-to-end intergenerational connecting channels of translation of conceptual and semantic primitives, which formed the basis of national worldview, existential, axiological.

Key words: *concept, nomen, linguistic picture of the world, ethnos, archetype.*

УДК 81' 271.12:811.161.2
DOI https://doi.org/10.32838/2663-6069/2020.4-1/23

Стратулат Н. В.
Національна академія внутрішніх справ

Яслик В. І.
Прикарпатський факультет
Національної академії внутрішніх справ

НОРМАТИВНІСТЬ ЯК ОСНОВНИЙ АСПЕКТ НАУКОВОГО МОВЛЕННЯ

Статтю присвячено актуальним питанням нормативності як головної ознаки сучасного наукового мовлення. Увагу зосереджено на тому, що культура мови нинішнього фахівця відповідної галузі знань виявляється в ґрунтовній мовнокомунікативній підготовці, яка передбачає передусім дотримання норм літературної мови, а також рівень якої є показником професіоналізму і загальної культури дослідників в умовах сьогодення.

Актуальність зазначеної проблеми дала змогу визначити мету дослідження: виявлення ролі мовної норми в текстах наукового характеру зокрема та в дослідницькій комунікації загалом; схарактеризування типових лексичних помилок, що зустрічаються в наукових текстах; окреслення видів мовних порушень; аналіз виявленого недотримання мовних норм; запропонування шляхів покращення реалізації уникнення недоліків, пов'язаних із порушенням нормативності .

На основі праць сучасних науковців висвітлено проблемне нині питання порушення мовної нормативності в наукових текстах, які забезпечують галузеву комунікацію дослідників, через недотримання мовних норм. Це, зі свого боку, спричиняє порушення ефективності наукового спілкування, створює перешкоди для правильного й точного розуміння і сприйняття мови. Крім того, саме мовна якість наукової продукції має вагомий вплив на її теоретичну і практичну цінність, забезпечуючи при цьому ефективність галузевої комунікації.

На мовному матеріалі здійснено аналіз типових помилок, які демонструють невластиві для сучасної української літературної мови риси, яка реалізується в наукових текстах і функціонує у сфері наукового спілкування. Описано вживання таких лексичних помилок, як росіянізми (кальки з російської мови), пароніми (вживання слова у невластивому для відповідного контексту значення).

Запропоновано шляхи підвищення якості наукових текстів у площині дотримання користувачами мови в процесі дослідницької комунікації такої риси, як нормативність. Мовна грамотність залишається запорукою професіоналізму та показником загальної й професійної культури фахівця.

Ключові слова: *мовна норма, мова науки, правила сучасної української літературної мови, культура спілкування, мовнокомунікативна компетентність, мовна грамотність, професійний рівень.*

Постановка проблеми. На сучасному етапі розвитку суспільства, в епоху глобальних політичних й економічних змін, а також технічного прогресу роль науки надзвичайно зросла [5, с. 214]. Це, зі свого боку, підвищило увагу й одночасно вимоги до наукового мовлення (зокрема друкованої наукової продукції), яке є сферою функціонування та реалізації мови науки. Для ефективної й раціональної наукової діяльності, як зазначають сучасники, замало лише спеціальних фахових знань, «…не менш значущою є комунікативна підготовка, володіння основами культури мови, відомостями про науковий стиль, його особливості, оскільки «мовна якість» наукового тексту свідчить про його практичну цінність й теоретичну довершеність» [5, с. 214].

В умовах сьогодення (стрімкого зростання інформаційного пласту, наукового зокрема) рівень культури мови науки засвідчує відповідні прогалини, недотримання тих вимог, які ставляться до укладання наукових текстів. Це зумовлено незначною мовнокомунікативною, а також стилістичною компетентністю дослідників і фахівців певної галузі знань. Практичне вивчення особливостей наукового мовлення, специфіки створення наукових текстів, опанування методологією наукової творчості тощо, зі свого боку, є необхідною умовою формування й удосконалення

мовнокомунікативних умінь та навичок учасників наукового спілкування.

Актуальність роботи зумовлена її спрямованістю на ключові проблеми мовно-мовленнєвої підготовки дослідників (заснованої на володінні нормами української літературної мови та вмінні використовувати їх у мовленнєвій діяльності) і підвищення рівня культури наукового мовлення як показника професіоналізму і загальної культури фахівця в умовах сучасного суспільства.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання нормативності наукового мовлення, відображеного передусім в наукових текстах, є предметом вивчення багатьох сучасних дослідників. Так, наукові праці Н. Бабич, А. Коваль, Л. Мацько, Г. Онуфрієнко, Г. Сагач репрезентують особливості мови науки та мовні ознаки наукового стилю; в доробках А. Єріної, В. Романчикової, В. Шейко висвітлено проблематику формування мовнонаукової компетентності майбутніх фахівців, а також особливості їхньої підготовки в цьому контексті; питанням культури наукової української мови присвячено дослідження Г. Кузнецової, М. Кратко, О. Семеног, С. Яреми та ін.; стандартизації наукової мови нині приділяють увагу, вивчаючи сучасний стан наукової комунікації, В. Моргунюк, М. Гінзбург. Водночас у дослідженні актуальної проблеми залишаються невичерпними окремі питання (зокрема виявлення типових помилок у науковому мовленні, аналіз порушень мовних норм, а також способи їх уникнення та підвищення мовної грамотності) і потребують відповідного опису. Оскільки нині існують прогалини в дотриманні норм літературної мови учасниками наукової комунікації, що спричиняє відхилення від нормативного аспекту і, відповідно, порушення вимог до наукового тексту.

Постановка завдання. Актуальність вибору проблеми визначила мету дослідження – вивчити особливості наукового мовлення в контексті нормативності. Це, зі свого боку, дало змогу сформувати такі завдання: виявити роль мовної норми в текстах наукового характеру зокрема та в дослідницькій комунікації загалом; схарактеризувати типові лексичні помилки, що зустрічаються в наукових текстах; окреслити види мовних порушень; проаналізувати виявлені недотримання мовних норм; запропонувати шляхів покращення реалізації уникнення недоліків, пов'язаних із порушенням нормативності під час укладання наукових текстів.

Виклад основного матеріалу. Серед основних аспектів мовної культури у сфері наукової комунікації, яка зумовлена функціонуванням національної мови та реалізацією мови науки, безумовно, є нормативність. Сучасні дослідники зазначають, що культура мови нинішнього фахівця виявляється в ґрунтовній мовнокомунікативній підготовці, яка передбачає дотримання норм літературної мови, використовуючи за призначенням різні стилістичні мовні засоби, а також у вільному послуговуванні нормативною національною науковою мовою в усіх підстилях у письмовій та усній формах [1, с. 112]. Крім того, науковці наголошують: «Саме мовна якість наукової продукції суттєво впливає на її теоретичну і практичну цінність» [1, с. 113].

Тому рівень мовнокомунікативної компетентності дослідників і фахівців відповідних галузей відіграє вагому роль в укладанні наукових текстів, при цьому забезпечуючи ефективність галузевої комунікації. Звернемо увагу, що мовна якість, про яку говорять дослідники, базується передусім на нормативному аспекті, дотримання якого дасть змогу реалізувати нині стандарти, які висуває суспільство до конкурентоспроможності фахівців у контексті розвитку держави .

У такому разі, з одного боку, дотримання мовних норм і, як наслідок, грамотність мови та мовлення є найважливішою вимогою сучасного спілкування (зокрема наукового) в українському суспільстві. З огляду на чинне законодавство держава ставить для учасників наукової комунікації умови обов'язкового дотримання мовних норм у мовленні (як усному, так і писемному), згідно з чинним правописом, порушення яких тягне за собою відповідальність, установлену Законом України «Про забезпечення функціонування української мови як державної» (п. 6. ст. 1, ст. 6, с. 9 п. 14 ст. 22, с. 26) [11].

З іншого боку, як зазначають дослідники-мовознавці, досягнути того, щоб наукова мова була складником української мови, можна, власне, лише в процесі творення наукових праць українською мовою [4, с. 13]. Зрозуміло, що в цьому контексті йдеться саме про літературну мову – унормовану, стандартизовану – форму національної мови.

Що ж таке норма в науковій мові і як, власне, вона реалізується в науковому мовленні? Як наголошують дослідники, зокрема Г. Шевчук, Л. Гаврилюк, Т. Гаврилюк, що в науковому стилі «діють суворі стильові норми, порушення яких свідчить про низький рівень мовно-наукової культури автора» [9, с. 18]. І, щоб уникнути цього, необхідно дотримуватися всіх основних вимог стилю і конкретного його жанру.

Серед норм наукового стилю (де слово, як і в будь-якому іншому, є основним мовним засобом форму-

лювання думки) окреслюють лексичні особливості. Однією із вимог до словникового складу, що використовується в наукових текстах, є вживання слів загальної мови у звичних, загальноприйнятих значеннях (зафіксованих у словниках) [9, с. 18].

Лексичні норми регулюють слововживання у властивих їм значеннях на сучасному етапі. І, відповідно, порушення цих норм переформатовує значеннєве наповнення слів, а також спотворює лексичну семантику в контекстуальному розумінні [3, с. 56–57], позбавляючи текст правильності, логічності, ясності, точності та доцільності висловлювання, які є обов'язковими для такої ознаки літературної мови, як унормованість.

Особливого значення набуває проблема порушення лексичних норм через вживання росіянизмів (так званих суржиків), а також ненормативне вживання паронімів.

Вживання росіянізмів (слів чи мовних зворотів, утворених за зразком російських мовних форм), на жаль, є поширеним явищем сучасної комунікативної діяльності, зокрема наукової. Функціонування більшості кальок в українській мові зумовлене інтерференційними тенденціями внаслідок тривалих українсько-російських міжмовних взаємин.

Так, порушення лексичних норм спостерігаємо в таких прикладах: ***задавати*** *питання* замість ***ставити*** *питання.* Тлумачний словник української мови демонструє визначення слова ***задавати*** *«Давати, пропонувати що-небудь для виконання, розв'язання і т. ін.; скеровувати в певному напрямку, указувати, визначати спосіб виконання».* Натомість ***ставити*** означає *«пропонувати що-небудь для прийняття, виконання; висловлювати певні вимоги, побажання і т. ін.».* З огляду на семантичну наповнюваність цих двох одиниць доречним і одночасно нормативним у зазначеному контексті буде вживання другої лексеми «ставити».

У процесі аналізу лексичних порушень варто згадати семантичну помилку щодо валентності ***слідуючий*** (із фіксованим значенням *«дієприкметник до слідувати»,* де *слідувати* означає *«рухатися слідом за ким-, чим-небудь; рухатися (йти, їхати і т. ін.) куди-небудь; прямувати»* у таких контекстах: ***слідуюче*** *завдання;* ***слідуюча*** *діяльність.* Семантика аналізованого слова дає підстави стверджувати, що зазначена лексична сполучуваність є помилковою як у першому, так і в другому контексті. У цьому випадку доцільним є вживання інших лексичних одиниць, про що дозволяє нам говорити інтерпретація їхньої семантики у словнику: ***наступний*** *«який наступає, розташовується або з'являється слідом за ким-, чим-небудь; найближчий після когось, чогось»*; ***подальший*** *«який настає, іде, відбувається і т. ін. після чого-небудь, за чимсь; протилежне – попередній».* Відповідно, правильний варіант буде: ***наступне*** *завдання;* ***подальша*** *діяльність.*

Відображає порушення нормативності в мовленнєвому акті також неправомірне вживання слова ***даний: у даному*** *дослідженні.* Ця одиниця означає *«дієприкметник до дати»*, а *дати* – «*передавати від однієї особи до іншої; дарувати що-небудь».* Як бачимо, некоректне поєднання лексем у контексті викривило його зміст. Відповідний до літературної норми варіант слововживання: ***у цьому (у запропонованому)*** *дослідженні.*

У межах лексичних помилок можна виділити і неправильне поєднання слова ***наносити*** у невластивому йому значенні з іншими лексичними одиницями. Для прикладу візьмемо таке сполучення слів, як ***наносити*** *збитків.* Якщо звернутися до словника, то побачимо, що лексема ***наносити*** тлумачиться як ***«****приносити велику кількість чого-небудь; рухаючись, захоплювати з собою й нагромаджувати куди-небудь певну кількість чогось»*. Це, зі свого боку, дає підстави стверджувати, що ця одиниця за своєю семантичною наповнюваністю не може сполучатися із словом *збитки*, останнє ж вимагає іншої валентності. Так, відповідно до нормативності семантики досліджуваного матеріалу доцільною є така сполучуваність: ***завдати*** *збитків,* де ***завдати*** означає *«робити, чинити комунебудь щось неприємне; заподіювати; у сполученні з деякими іменниками означає дію, результат якої виражено іменником».*

Увагу також привертає інтерференція слова ***область*** зі словами *наука, знання* ***(область*** *науки,* ***область*** *знань).* Ненормативна сполучуваність, калькована з російської мови, спричиняє лексичні порушення, оскільки значення лексеми ***область*** тлумачний словник фіксує як *«частина країни, державної території. Район, у якому поширені певні явища; район, у якому поширені певні явища».* Щодо сполучуваності слів *наука, знання,* то валентність, зумовлена їхніми семантичними властивостями, буде зовсім іншою: ***галузь*** *науки,* ***галузь*** *знань* (з огляду на те, що галузь лексикографічні джерела репрезентують як *«певна ділянка виробництва, науки і т. ін.»*).

Продемонструвати наявні росіянізми, виявленні в науковому мовленні, що порушують лексичні особливості української літературної мови, можна продемонструвати низкою відповідних

прикладів: ***співставляти*** *факти, важливе* ***мироприємство, являти*** *собою,* ***у випадку необхідності, не співпадають*** *розрахунки.* Проте лексична валентність семантичних елементів у цьому контексті, яка і має фіксуватися в мовленні як нормативна, зовсім інша: ***зіставляти*** *факти, важливий* ***захід, становити****;* ***у(в) разі потреби****,* ***за потреби; не збігаються*** *розрахунки.*

У процесі укладання наукових текстів певні труднощі викликають також пароніми (спільнокореневі слова, схожі за вимовою і написанням, але різні за лексичною семантикою). Порушення норми слововживання при цьому зумовлене саме незначною різницею в написанні та вимові, що, зі свого боку, ускладнює засвоєння значення лексичних одиниць і спричиняє до неправильного їх вживання у відповідному контексті. Крім того, сплутування семантики паронімів зумовлене незнанням семантики одного чи обох компонентів паронімічної пари.

Проаналізуємо найтиповіші помилки, зумовлені нерозрізненням значень паронімів. Так, серед лексичних пар варто назвати такі, що в науковому стилі часто вживаються не відповідно до значення, репрезентованого лексикографічними джерелами. Порушення лексичних норм спостерігаємо в таких прикладах: (***висвітлювати – освітлювати)*** *Було* ***освітлено*** *актуальну проблему.* Традиційно в українській мові слово ***освітлювати*** вживається у значенні *«кидаючи проміння світла на кого-, що-небудь, робити його видним».* Зрозуміло, що більш прийнятною в цьому контексті буде інша одиниця: *Було* ***висвітлено*** *актуальну проблему,* де ***висвітлювати*** означає *«робити відомим, пояснювати, роз'яснювати, розкривати що-небудь у деталях»****.*

Порушення закономірності лексичної сполучуваності можна спостерігати також через неправильне вживання паронімів ***познайомити – ознайомити***: ***познайомити*** *здобувачів із новими напрямами в психології.* З огляду на те, що словник нам демонструє семантику слова ***познайомити*** *«представляти, рекомендувати когось кому-небудь, налагоджувати між ними знайомство»*, в зазначеному контексті є нелогічне використання цього дієслова. Доречним у такому випадку, з огляду на семантичне наповнення слова *«подавати відомості, інформувати про що-небудь»*, є використання лексичної одиниці ***ознайомити***: ***ознайомити*** *здобувачів із новими напрямами в психології.*

Помилки є в наукових текстах і щодо слововживання паронімів ***показник – показчик.*** Так, лексичну одиницю ***показчик*** із семантикою *«напис або який-небудь знак (стрілка, тичка і т. ін.), що вказує на напрям руху, розташування чого-небудь і т. ін.; довідкова книжка або довідковий список, доданий до книжки»* вживають у невластивому їй значенні, що, зі свого боку, викривлює зміст: *найважливіший* ***показчик*** *культури мовлення.* Цей контекст, власне, вимагає іншої сполучуваності лексичних одиниць з відповідною семантикою (*найважливіший* ***показник*** *культури мовлення),* де ***показник*** означає *«свідчення, доказ, ознака чого-небудь; наочні дані про результати якоїсь роботи, якогось процесу; дані».*

Пароніми ***формувати – формулювати*** також демонструють у мовленнєвій реалізації невідповідність лексичної валентності. Наприклад, сплутування семантики відбувається в такому реченні: *Насадка відцентрованого насоса* ***формулює*** *струмінь.* Або ж: *Варто ясніше і більш точно* ***формувати*** *завдання*. Словник української мови демонструє такі тлумачення слів: ***формувати*** *«надавати чому-небудь певної форми, вигляду тощо; надавати чому-небудь завершеності, визначеності»;* ***формулювати*** ***«****коротко і точно висловлювати, виражати, визначати що-небудь (думку, поняття, завдання тощо)»****.* Тому відповідно до літературної норми правильною буде така інтерпретація: *Насадка відцентрованого насоса* ***формує*** *струмінь; Варто ясніше і більш точно* ***формулювати*** *завдання*.

Аналогічні випадки порушення лексичної норми через невідповідне вживання паронімів у мовленні, що створює перешкоди для правильного й точного розуміння й сприйняття наукового тексту можна проілюструвати такими прикладами: (***професійний – професіональний) професіональні*** *навички* замість ***професійні*** *навички****, (особовий – особистий) особова*** *власність* замість ***особиста*** *власність****; (чисельний – численний) чисельні*** *випадки* замість ***численні*** *випадки****; (уява – уявлення)*** *дають* ***уяву*** *про найважливіші ознаки* замість *дають* ***уявлення*** *про найважливіші риси;* ***(напрям – напрямок) напрям*** *діяльності* замість ***напрямок*** *діяльності****; (об'єм – обсяг) об'єм*** *наукової роботи* замість ***обсяг*** *наукової роботи* та ін.

Висновки і пропозиції. Отже, проведене дослідження дає підстави стверджувати, що мовна норма, а також її дотримання в науковій комунікації є тим підґрунтям, яке дасть змогу функціонувати науковій мові в ролі складника національної української мови. Високий рівень мовнокомунікативної підготовки, що вимагає сучасне суспільство від фахівців-дослідників, передбачає дотримання норм літературної мови. Помилки як ненормативні лінгвоутворення виникають у результаті невмотивованого порушення

літературної норми і є наслідком недостатньої мовної компетентності. Визначено, що одним із показників грамотного наукового мовлення є вживання слів у відповідному значенні.

Розглянувши ключові проблеми мовлення, встановлено, що основними причинами появи мовних помилок у мовленнєвому акті є відсутність відповідних знань із мови (мовна необізнаність), а також соціолінгвістичний процес інтерференції. У межах типових помилок (як найбільш уживаних), що зустрічаються в дослідницьких текстах, проаналізовано росіянізми та пароніми як лексичні помилки. На аналізованому мовному матеріалі описано конкретні випадки порушень лексичної валентності, а також схарактеризовано семантичні помилки у відповідних контекстах. Задля уникнення недоліків, пов'язаних із порушенням нормативності, зокрема лексичної, у процесі укладання наукових текстів доцільним способом підвищення рівня мовленнєвої культури дослідників вважаємо, передусім, опанування правилами літературної мови, вироблення вміння аналізувати своє мовлення щодо нормативності/ненормативності, постійно користуватися лексикографічними джерелами, брати участь у заходах, де можна отримати мовну продукцію високого рівня.

Список літератури:

1. Джунусалієва Г., Ковальська Н. Науковий текст в аспекті культури мови. *Український смисл*. 2012. № 1. С. 112–119.

2. Заніздра В. В. Аспекти інтерпретації наукового тексту. *Науковий часопис НПУ імені М. П. Драгоманова.* Серія № 8. Філологічні науки (мовознавство і літературознавство). Випуск 3 / за ред. академіка Л. І. Мацько. Київ : Вид-во НПУ ім. М. П. Драгоманова, 2009. С. 84–89.

3. Зубков М. Г. Українська мова: Універсальний довідник. Харків : ВД «Школа», 2008. 496 с.

4. Кратко М. Проблеми української наукової мови. *Вісник Національного університету «Львівська політехніка»*. 2002. № 453. С. 12–13

5. Кузнецова Г. Культура наукової української мови у фаховій підготовці майбутніх освітян. *Проблеми підготовки сучасного вчителя*. 2012. № 6 (Ч. 1). С. 214–220.

6. Мацько Л. І. Українська наукова мова (теорія і практика) : навч. посіб. Тернопіль : Підручники і посібники, 2011. 272 с.

7. Моргунюк В. Застандартовані правила ділового та наукового стилю. *Вісник Національного університету «Львівська політехніка»*. 2004. № 503. С. 75–81.

8. Семеног О. М. Культура наукової української мови : навч. посібник. Київ : ВЦ «Академія», 2010. 216 с.

9. Шевчук Г. З., Гаврилюк Л. І., Гаврилюк Т. В. Основні вимоги до написання наукової статті : методичні рекомендації. Луцьк : ВІППО, 2016. 76 с.

10. Про забезпечення функціонування української мови як державної : Закон України від 25 квітня 2019 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2704-19.

11. Словник української мови : в 11 т. / за ред. І. К. Білодіда. Київ : Наукова думка, 1970–1980. URL: http://sum.in.ua/.

Stratulat N. V., Yaslyk V. I. NORMATIVITY AS THE MAIN ASPECT OF THE SCIENTIFIC DISCOURSE

The article is devoted to the topical issues of the normativity as the main feature of the modern scientific discourse. All the attention is paid to the fact that the culture of the language of the today's specialist of the relevant field of knowledge is manifested in a thorough linguistic and communicative training which involves primarily compliance with the norms of the literary language. Its level is an indicator of professionalism and general culture of researchers in modern conditions.

The relevance of this problem has made it possible to determine the purpose of the study: to identify the role of the language norm, in particular in the texts of the scientific nature, and in a research communication in general; to describe typical errors (lexical and grammar) encountered in scientific texts; to outline the types of linguistic violations; to analyse the detected non-compliance with language norms; to improve the implementation of the avoidance of the deficiencies related to regulatory violations.

Basing on the works of the modern scientists, the problematic issue of the linguistic normativity violation in scientific texts which provide the communication of the researchers in a particular field, due to non-compliance with language norms, has been highlighted. This, in its turn, causes the disruption of the scientific communication effectiveness, creates obstacles to correct and accurate understanding and perception of language. In addition, it is the linguistic quality of scientific products that has a significant impact on its theoretical and practical value ensuring the effectiveness of the field communication.

Having taken into account the linguistic material, the analysis of the typical mistakes that demonstrate features that are not characteristic of the modern Ukrainian literary language, which is implemented in scientific texts and functions in the field of scientific communication, has been made. The usage of the lexical errors such as Russianisms (tracing marks from the Russian language), paronyms (using the word in an irrelevant meaning for the appropriate context), pleonisms (redundancy of information).

The ways of improving the quality of the scientific texts in terms of the compliance with language by users in the process of the research communication of such traits as the normativity have been suggested. The linguistic literacy remains the key to the professionalism and the indicator of the general and professional culture of a specialist.

Key words: *language norm, language of science, rules of the modern Ukrainian literary language, culture of communication, linguistic and communicative competence, linguistic literacy, professional level.*

УДК 81’373.7’37
DOI https://doi.org/10.32838/2663-6069/2020.4-1/24

Циганок І. Б.
Ізмаїльський державний гуманітарний університет

ФРАЗЕОЛОГІЗМИ З СЕМОЮ ‘ДІЯЛЬНІСТЬ’ В УКРАЇНСЬКІЙ І БОЛГАРСЬКІЙ МОВАХ

У статті здійснено спробу порівняльного аналізу фразеологічних одиниць на позначення фізичної та розумової діяльності, котрі в українській та болгарській мовах є високочастотними. Виявлено, що українські та болгарські фраземи із семою ‘працювати’ засвідчують тісний зв’язок із тим професійним середовищем, в якому вони утворилися. Серед них виділяємо сталі одиниці на позначення різних ступенів виконання роботи, наприклад, дуже напруженої або майстерно виконаної. Їм притаманні синонімія, варіативність, а також антонімічні відношення. Фразеологізми інтелектуальної діяльності теж широко представлені в обох мовах. Встановлено, що розумові здібності яскраво символізують фразеологізми з компонентами соматизмами типу голова, розум, очі, вуха, мозок. Така фразеологія є національно маркованою. У ній віддзеркалюється історія народів, їхній світогляд, звичаї, традиції, культура, пріоритети смаків, харчування, одягу, ремесла. Особливу групу фразеологізмів становлять одиниці на позначення процесів мислення. Вони символізують уміння думати чи його відсутність. В обох досліджуваних мовах фразеологічні одиниці з семою ‘розумова діяльність’ характеризуються позитивною та негативною конотацією, що, відповідно, виявляється в групах на позначення процесу мислення, здібностей до наук, наявності в людей певних знань чи їх відсутності. Ці фраземи утворені за метафоричними моделями або мають структуру прислів’я, приказки, крилатого вислову, дієслівних фразеологічних єдностей тощо. Способи відтворення фразем в українсько-болгарському перекладі репрезентують зразки калькування та власне національних фразеологічних одиниць, притаманних лише українській чи болгарській мові.

Ключові слова: *фразеологія, сема, національно-культурна специфіка, порівняльний аналіз, прислів’я, приказки, крилаті вислови.*

Постановка проблеми. У сучасному мовознавстві помітно зріс науковий інтерес до зіставного вивчення різних мов. На думку Д. Маркової, це пов’язано з багатьма чинниками, серед яких соціокультурні (глобалізація, інформаційна інтенсифікація) та чинник наукової закономірності [7, с. 60].

Особливо показовими для досліджень такого типу, безсумнівно, є фразеологічні системи мов. У них відображено «як універсальні способи осягнення об’єктивної дійсності людиною, так і специфічні риси світосприйняття кожного народу» [5, с. 86]. Серед таких фразеологізмів найбільше відображають діяльність людини одиниці із семантикою фізичної, фізіологічної, розумової сфер.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Фраземи, зокрема й на позначення діяльності, відображають національно-культурну специфіку різних етносів та їхніх мов. Ці і дотичні до них сталі одиниці привертали увагу таких мовознавців, як В. Телія [10], Т. Андреєва [1], Г. Артеменко [2], Д. Ігнатенко [5], Д. Маркова [7], І. Боднар [3] Н. Тодорова [11; 12; 13] та ін. За словами Л. Зайнуліної, фразеологізми зараховують до національно-специфічних одиниць мови, оскільки вони «акумулюють і передають із покоління в покоління культурний потенціал народу, в них виявляються особливості будь-якої національної мови, неповторним чином виражається дух та своєрідність нації» [4, с. 115]. А повний зіставний аналіз, на думку М. Кочергана, має завершуватися інтерпретацією мовних контрастів етнокультурними, соціально-історичними та іншими особливостями зіставлюваних мов [6, с. 15]

Актуальність теми зумовлена зацікавленістю до проблем опису фразеологізмів споріднених/далекоспоріднених мов, а також недостатністю теоретичних розробок у цій науковій сфері.

Об’єкт дослідження становлять українські та болгарські фразеологічні одиниці на позначення діяльності людини.

Предметом студіювання є змістова специфіка цих фразем, виявлення в них спільного та відмінного.

Постановка завдання. Мета нашої наукової розвідки полягає у зіставному аналізі фразем на позначення діяльності в українській та болгарській мовах. У такому контексті розглянемо ФО зі значенням фізичної та розумової роботи.

Виклад основного матеріалу. Фізичну діяльність в обох мовах виражають фраземи із семою ‘працювати’ для найменування діяльності людей із метою створення матеріальних і духовних благ.

В українській та болгарській мовах зафіксовано ряд дієслівних фразеологічних єдностей, де означена семантика виражає різний ступінь вияву роботи, як-от:

– укр. *не покладати рук* [8, с. 210] // болг. *не подгъвам (не подвивам) крак; не вдигам глава от работа* [8, с. 211] в обох мовах означає «працювати невпинно, сумлінно, з великим завзяттям»;

– укр. *заливатися потом* // болг. *къпя се (плувам) в пот* – «дуже натужуватися, надмірно, над силу, щось робити, пітніючи» [8, с. 125];

– укр. *не розгинати спини (горб, горба, хребет)* // болг. *без да подгъна (без да подвия) крак; не вдигам главата си от нещо* [8, с. 210] означає «працювати, робити дуже важко, без відпочинку» [8, с. 210];

– укр. *працювати до кривавого поту, кривавий піт* // болг. *кървав пот* – «дуже тяжка, виснажлива праця» [8, с. 163];

– укр. *діставати каштани з вогню* // болг. *вадя ке стените от огъня; вадя (изваждам) кестените от огъня с чужди ръце* [8, с. 105] – «виконувати дуже важку роботу, результатом якої користується хтось інший» (значення постало зі змісту байки Лафонтена, в якій розповідається про мавпу, котра була винна, але уникла покарання, і кішку, яка, виконуючи бажання мавпи, обпекла лапи і дістала прочуханки за те, що витягла з жару спечені каштани [8, с. 105].

В окрему виділяємо прислів’я, приказки та крилаті вислови видатних людей на позначення майстерно виконаної роботи. В українській фразеології такі одиниці характеризуються синонімією та варіативністю, порівняймо:

– укр. *хочеш їсти калачі, не сиди (лежи) на печі; печені голуби не летять до губи* // болг. *плюяси на ръцете; успех може да постигне единствено ако човек си плюе на ръцете* [8, с. 316], буквально «без праці не зробиш і маленької справи»;

– укр. *і швець, і жнець, і на дуду грець; майстер на всі руки* // болг. *пенкилер, трудолюбив като пчела* «людина, яка вміє все робити, вправний працівник» [8, с. 154]; в українській фразеології також є відповідник зі старослов’янським компонентом, порівняймо, *працювати аки пчела* (притаманне слов’янським мовам);

За нашою картотекою, виявлено українські та болгарські фраземи з узагальненою семантикою роботи:

– укр. *без труда нема плода; печені голуби не летять до губи* // болг. *плюяси на ръцете* [8, с. 18] *успех може да постигне единствено ако човек си плюе на ръцете*; в обох мовах ці фразеологічні синоніми використовуються зі значенням «без праці не зробиш і маленької справи»;

– укр. *хто не працює, той не їсть* // болг. *който не работи, не трябва да яде* [8, с. 317];

Як свідчать приклади, ФО на позначення трудової діяльності відображають тісний зв’язок із професійним середовищем, у котрому вони виникли, як-от:

військова сфера

– укр. *потрапити в ціль, точку; влучати в точку* // болг. *ударя (попадна) в целта* – «виявитися доречним, доцільним у певний момент’ [8, с. 253];

– укр. *ставити (поставити) до стінки (до муру)* // болг. *изправям /изправя до стената някого* – «вести на розстріл, розстрілювати» [8, с. 288];

музична сфера

– укр. *грати першу скрипку // болг. свиря първа цигулка* – «бути головним у якій-небудь справі» (фразема музичної галузі з виразу *грати першу скрипку в оркестрі.* Перша скрипка – назва скрипки або групи скрипок у струнному або симфонічному оркестрі, що виконує першу, провідну партію [8, с. 90];

– укр. *грати на (в) дудку* // болг. *играя по гайдата (по свирката) на някого* – «безперечно виконувати чиїсь бажання, підкорятися комусь у всьому» [8, с. 90];

млинарська справа

– укр. *лити воду на (чужий) млин* // болг. *наливам вода във воденицата* – «діяти на чию-небудь користь» [8, с. 171];

справочинство

– укр. *канцелярська душа* // болг. *канцеларски плъх – «*сухий, бездушний працівник» [8, с. 156];

прядильне ремесло

– укр. *розплутати клубок* // болг. *разплитам, разплета чорапа* – «розкривати суть якої-небудь складної, заплутаної справи» [8, с. 268];

рибальство

– укр. *піймати на вудку* // болг. *заплета, заплитам в мрежите си някого* – «спонукати підкоритися, піддатися» [8, с. 125];

лісничa справа

– укр. *рубати (різати/підрубати/підрізати під корінь* // болг. *подсичам (подсекам) от, (из, до) корен* – «підривати основу існування кого-, чого-небудь» [8, с. 270];

сільське господарство

– укр. *як п'яте колесо до воза* // болг. *трябва ми като на колата пето колело* «зовсім не потрібний» [8, с. 345].

Фразеологізми інтелектуальної діяльності також широко представлені в обох мовах. На думку Д. Ігнатенко, «розумова дія є унікальною через те, що її реалізація стає можливою за умови використання доволі складних з погляду онтології та гносеології процесів, властивих чуттєвій сфері людини. Таким чином, відчуття (сприйняття), воля, та мислення дають можливість функціонувати такому надзвичайно складному механізмові життєдіяльності людини, як психічна діяльність» [5, с. 86].

Розумові здібності людства символізує номен *голова.* З цього приводу О. Селіванова зазначає: «В українській етносвідомості стереотипними функціональними властивостями соматизма є: 1) *голова* – предикат фізіологічної та розумової дії, пам'яті, психічних і емоційних станів людини, її поведінки, розумові здібності, життя – смерть; 2) *очі* – спектр зорового сприйняття, знання, спостережливість, досвідченість, кмітливість, знаки людської поведінки, експресивне позначення психоемоційних і фізіологічних станів тощо» [9, с. 86].

Фраземи з компонентом *голова можуть* мати позитивну і негативну семантику. Про це свідчать приклади, порівняймо: укр. *мати голову на плечах і* болг. *имам глава* (бути розумним, кмітливим, розумно, розсудливо міркувати і діяти) [8, с. 178]; *розумна / світла голова* та болг. *умна глава* (про тямущих людей) [8, с. 167]; і навпаки – укр. *дірява / порожня / пуста / капустяна / куряча голова; голова половою / соломою набита; без голови; без царя в голові; лобом нешироκий, каша у голові* і болг. *нямам акъл (ум), не съм с акъла си,нямам мозък в главата, дървена глава, букова глава* (не розумна, не здатна добре мислити, некмітлива людина) [8, с. 36].

Як бачимо, фраземи зі значенням «безмозкий» репрезентують асоціати українців із капустою, половою, кашею, дубом, ялиною, коритом, а у болгар – зі буком, деревом.

Крім того, в обох мовах зафіксовано сталі одиниці, що асоціативно однаково вказують на відсутність розуму/глузду, як-от: укр. *курячий мозок / короткий мозок* і болг. *кокоши ум* [8, с. 167]; укр. *звихнутися розумом (умом, з розуму, з ума)* і болг. *побъркам се, полудея* (збожеволіти) [8, с. 132].

У фраземах із соматичним найменуванням *мозок/мозък* реалізується метафорична модель *розумова діяльність – мозок*. У процесі порівняння помічено позитивну і негативну конотації, наприклад: укр. *пошевелити мізками, напружити мозок* та болг. *изсушете главата си* «добре подумати»; і навпаки, що стосується українського відповідника *порожня голова* та болгарських еквівалентів *дървена глава, празна глава*, то вони не мають соматичного компонента.

ФО з компонентом *очі/очи* утворюються за метафоричною моделлю *розуміння – орган зору / очі*. На думку Д. Ігнатенко, «очі як засіб зорового сприйняття дійсності порівнюються із фізичними інструментами, яким можна завдати шкоди… У таких ФО дія, пов'язана із зоровим сприйняттям, асоціюється із фізичною дією, результатом якої є руйнування чогось, порушення його структури, а інструментом такої дії у ФО найчастіше є очі (різше – зір)» [5, с. 87].

Очі символізують розум, уважність, уміння спостерігати, порівняймо: укр. *в обидва ока* – «уважно», *гостре око* – «уважно», *мірять очима* – «оцінюювати», *їсти очима* – «пильно дивитися»; *прясти очима* – «поглядати на різні боки» // болг. *яжте очите* – «уважно дивитися», *играй с очите си* – «загравати».

Фразеологічні одиниці такої семантики умовно виділяємо на групи:

1) з семою 'мислити', наприклад, укр. *ламати голову* // болг. *блъскам си (бия си, бъхтя си) ума акъла* (напружено думати, намагаюсь зрозуміти щось, розібратися в чомусь) [8, с. 180];

2) з семою 'здатність до науки', як-от: укр. *до науки аж горить*, *вбити в* свою *голову;* укр. *здоровий глузд (розум)* // болг. *здрав ум* (тверезе розуміння речей [8, с. 136];

3) на позначення наявності певних знань, наприклад, укр. *спало на думку, знати толк у чомусь*, *забивати собі голову; мати голову на в'язах, в голові не вкладається* і дещо збідненіші болгарські відповідники, наприклад, *имам глава* [8, с. 179];

4) зі значенням відсутності розуму: укр. *полова в голові; вітер у голові; порожня голова; тупий, як пень; без клепки* і болг. *взема ми се/ вземе ми се акъла (ума)*; *с прост акъл*; *не ми стига едната дъска, не съм с всичкия* [8, с. 180].

Як в українській, так і в болгарській фразеології виявлено одиниці з компонентом *очі* на позначення розумної, спостережливої, кмітливої людини, порівняймо: *розумні очі* і болг. *имам остро око (остри очи)* [8, с. 178].

За словами І. Боднар, близькою до групи соматизмів у семантичному просторі є група лексем, які характеризують внутрішні процеси (розум, пам'ять, мислення). У такому контексті, на думку дослідниці, в картині світу будь-якої мови людина

сприймається як неподільне ціле тілесного та духовного начал [3].

Про це свідчить ряд фразем із зазначеними нижче компонентами:

– розум: укр. *братися за розум і* болг. *събирам си/събера си ума, акъла* (ставати розсудливішим, розумнішим; починати поводити себе розумно) [8, с. 45]; *швидкий / тугий на розум*; *бідний на розум* і болг. *с прост акъл* [8, с. 39];

– мозок: укр. *прочистити мозок; в'їстися в мозок; курячий мозок;* лише до останнього прикладу фіксуємо болгарський відповідник *кокоши ум* [8, с. 167].

Національний український колорит помічено в метафоричних найменуваннях, що входять до складу ФО типу *мати порожню макітру на плечах* (бути нерозумним, нерозсудливим). Цей приклад засвідчує асоціаціювання українцями голови нерозумної людини з порожньою макітрою (посуд, що за формою нагадує голову). Болгарські відповідники *главата ми е куха*; *взема ми се/ вземе ми се акъла (ума)* з таким же значенням не мають подібної назви [8, с. 180].

В українській фразеології також зафіксовано приклади фразем з таким значенням, що мають у складі тавтологічну пару, як-от: *морочити памороки*, тобто розмірковувати над чимось, щось з'ясувати, зрозуміти. За спостереженням Т. Андрєєвої, «лексична одиниця *па́ морока* в діалектному мовленні позначає поняття «туман, імла»; у розмовному мовленні воно вживається в переносному значенні, позначаючи «нездатність правильно судити про що-небудь; нерозуміння того, що відбувається»... Крім згаданої фраземи, компонент *па́ морока* функціонує в низці фразеологізмів, що засвідчує його фразеопродуктивність і внутрішній потенціал: втратити памороки» [1, с. 23].

Висновки і пропозиції. Як свідчить усе викладене вище, описані фразеологічні одиниці є національно маркованими. У них відображена історія обох етносів, їхні звичаї, культура, традиції, світогляд, особливості харчування, одягу, різноманіття ремесел тощо. Окрему групу таких фразем становлять одиниці на позначення процесів мислення. Вони характеризуються наявністю в їх складі соматизмів, що символізують уміння думати чи відсутність такої здатності. Українським і болгарським фразеологізмами із семою 'розумова діяльність' притаманні синонімія й антонімія. Серед досліджуваних фразем означеного змісту зафіксовано сталі одиниці на позначення різного ступеня вияву працездатності, майстерного виконання роботи; встановлено, що ФО з семою 'працювати, діяти' в українській і болгарській мовах високочастотні, а це своєю чергою засвідчує працьовитість та передає іронізування над ледарством в обох народів, оскільки фразеологія є етнічно маркованою.

Під час порівняльного аналізу встановлено, що фразеологічні відповідники в обох мовах відтворюються шляхом калькування чи становлять собою власне національні фразеологічні одиниці, притаманні лише українській/болгарській мові.

Подальше студіювання означеної теми пов'язуємо з вивченням фразеології на матеріалі діалектної фразеології поліетнічного регіону Подунав'я.

Список літератури:

1. Андреєва Т. М. Українські фразеологізми з дієслівно-іменниковою тавтологічною парою. *Мовні і концептуальні картини світу*. 2016. Вип. 57. С. 19–25.

2. Артеменко Г. С. Фразеологізми зі значенням неробства (логіко-когнітивний аспект). *Вісник Запорізького національного університету*. *Філологічні науки*. 2012. № 1. С. 19–23.

3. Боднар І. Фразеологізми на позначення інтелектуальних здібностей людини (на матеріалі англійської та української мов). *Філологія*. Збірник праць. Київ, 2009. 300 с.

4. Зайнулина Л. М. Композиционная семантика производного слова (на материале английского, немецкого, русского, башкирского и французского языков). Уфа : Р ИО БашГУ, 2005. 188 с.

5. Ігнатенко Д. Є. Фразеологічні одиниці на позначення інтенсивності інтелектуальної та перцептивної діяльності в германських і слов'янських мовах. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету*. Філологія. 2016. № 24. Том 2. С. 86–89.

6. Кочерган М. П. Основи зіставного мовознавства. Київ : Видавничий центр «Академія», 2006. 424 с.

7. Маркова Д. С. Компонент серце у фразеологізмах на позначення почуттів. *МАЇСТЕРІУМ*. Мовознавчі студії. 2017. Вип. 66. С. 60–64.

8. Потапенко-Калоянова К. Українсько-болгарський фразеологічний словник. Київ : СМИЛ, 2011. 288 с.

9. Селіванова О. О. Нариси з української фразеології. Психокогнітивний та етнокультурний аспекти. Київ-Черкаси, 2004. 276 с.

10. Телия В. Н. Культурно-национальные коннотации фразеологизмов (от мировидения к пониманию). *Славянское языкознание*. XI Международный съезд славистов. Москва : Наука, 1993. С. 302–314.

11. Тодорова Н. Ю. Фразеологічні засоби вербалізації концепту близькості об'єкта в англійській та українській лінгвокультурах (зіставний аспект). *Науковий вісник ПНПУ ім. К. Д. Ушинського. Лінгвістичні науки.* 2014. № 18. С. 141–150.

12. Тодорова Н. Ю. Фразеологічні засоби вербалізації концепту віддаленості об'єкта в англійській та українській лінгвокультурах (зіставний аспект). *Вісник Житомирського державного університету імені Івана Франка.* 2014. Вип. 2 (74). С. 238–242.

13. Тодорова Н. Ю. Фразеотематична група «Рух як процес переміщення в просторі» в англійській та українській мовах. *Вісник Національного технічного університету України «Київський політехнічний інститут».* 2016. Вип. 7 (I). С. 69–74.

Tsyganok I. B. PHRASEOLOGICAL UNITS WITH THE MEANING OF ACTIVITY IN UKRAINIAN AND BULGARIAN

The article presents a comparative analysis of phraseological units with the meaning of physical and mental activity, which in Ukrainian and Bulgarian are high frequency. It was found that Ukrainian and Bulgarian phrases with the meaning of 'to work' testify to the close connection with the professional environment in which they were formed. Among them we allocate constant units with meaning of different stages of performed work, for example, very intense or skillfully made. They are characterized by synonymy, variability, as well antonymous relations. The phraseological units of intellectual activity are also widely represented in both languages. It is established that mental abilities vividly symbolize the phraseological units with components of somatisms such as head, mind, eyes, ears, brain. Such phraseology is nationally marked. It reflects the history of nations, their worldview, customs, traditions, culture, priorities of tastes, food, clothing, crafts. A special group of phraseological units are units with the meaning of thought processes. They symbolize the ability to think or its absence. In both studied languages phraseological units with the meaning of mental activity are characterized by positive and negative connotations, which is accordingly manifested in groups with the meaning of the process of thinking, abilities in science, the presence of certain knowledge or their absence. These phrases are formed according to metaphorical models or have the structure of proverbs, sayings, winged expressions, verbal phraseological units. The ways of reproducing of phrases in the Ukrainian-Bulgarian translation represent examples of calquing and actually national phraseological units, which are typical only for Ukrainian or Bulgarian.

Key words: *phraseological units, national-cultural specifics, comparative analysis, proverbs, sayings, winged expressions.*

УДК 811.161.2:81’42
DOI https://doi.org/10.32838/2663-6069/2020.4-1/25

Ципердюк О. Д.
Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника

ОСОБЛИВОСТІ ФУНКЦІОНУВАННЯ КЛИЧНОГО ВІДМІНКА В ПРОПОВІДЯХ ГРИГОРІЯ ХОМИШИНА

У статті досліджено вживання вокатива в проповідях єпископа Української греко-католицької церкви Григорія Хомишина, зібраних у богословській праці «Парафіяльна місія» (1934). Спостережено часте використання кличного відмінка як в оригінальному мовленні проповідника, так і в цитатах та алюзіях, що зумовлено комунікативною метою. Проповіді є особливою формою спілкування та мають внутрішню діалогічність, яка виявляється на рівні вживання вокатива в актах колективної комунікації, гіперкомунікації та автокомунікації.

Встановлено лексико-граматичну різноманітність кличного відмінка та послідовне вживання оригінальних флексій, відмінних від закінчень номінатива. Ужиті вокативні форми загалом, за окремими винятками, відповідають сучасним мовним нормам.

Виявлено лексико-семантичні особливості вокативів, зокрема їхню велику різноманітність (що не завжди спостерігається в сучасних проповідях) і залежність від типу комунікації. Засвідчено діалектні, архаїчні й демінутивні форми кличного відмінка, якими проповідник прагне наблизитися до мирян, вплинути на їхні почуття.

У проповідях єпископа вокатив реалізує всі можливі семантико-синтаксичні функції (адресата – потенційного суб’єкта дії, адресата – потенційного об’єкта дії, адресата – потенційного атрибута, адресата – потенційного адресата дії, функцію ідентифікації), окрім функції адресата повідомлення, та вживається в складі вокативних речень.

Особливу увагу звернено на стилістичні особливості кличного відмінка та виокремлено його функції (експресивну, контактовстановлювальну, аксіологічну, характеризувальну, емоційну, етикетну, ідентифікаційну, адоративну, номінативну, алюзійну, текстотвірну та образотворчу), що часто співдіють.

Ключові слова: *вокатив, вокативне речення, апеляція, релігійний стиль, проповідь, ідіостиль, теолінгвістика.*

Постановка проблеми. Українські мовознавчі студії засвідчують постійну увагу до кличного відмінка. Маємо, окрім численних статей, низку ґрунтовних праць: монографію Є. Тимченка [9], присвячену вокативу, навчальний посібник М. Плющ [6] і монографічну розвідку І. Вихованця [1], які аналізують відмінки, зокрема й кличний, із позиції семантичного синтаксису. Однак тексти релігійного стилю як джерельна база для вивчення кличного відмінка тривалий час не розглядалися з ідеологічних міркувань. Тому дослідження специфіки вживання вокатива в релігійному мовленні, зокрема в ідіостилі проповідників, належить до актуальних проблем сучасної української лінгвістики, оскільки доповнює наукові розвідки, що стосуються функціонування кличного відмінка в українській мові та зазвичай базуються на матеріалі художніх текстів, як-от праця С. Єрмоленко [3].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Найновіші напрацювання І. Вихованця щодо кличного відмінка представлено в колективній праці «Граматика сучасної української літературної мови. Морфологія», де підкреслено на основі типових семантико-синтаксичних, формально-синтаксичних і морфологічних засобів повноцінність цієї грамеми в граматичній структурі української мови, а також обґрунтовано її периферійність [2, с. 107–109]. Вокатив як один із засобів морфологічного вираження грамем апеляції розглядає в монографії «Граматика апеляції в українській мові» М. Скаб [7], детально простежуючи також формально-синтаксичні та семантико-синтаксичні особливості кличного відмінка. Нам імпонує, що мовознавець уживає терміни *кличний відмінок* і *вокатив*, вважаючи некоректними терміносполуки *клична форма* та *називний звертання*. За редакції М. Скаба побачила світ колективна монографія «Українська система найменувань адресата мовлення» [10], дотична до аналізованої проблематики.

Привертає увагу в контексті нашого дослідження наукова розвідка М. Скаба про специфіку

зверненого мовлення в українських релігійних текстах [8]. Науковець, розглядаючи апелятивні конструкції загалом, описує тільки лексико-семантичні та структурні особливості вокативних форм, а для аналізу використовує лише біблійні та молитовні тексти, що дає змогу поглибити студії на матеріалі проповідей. Стилістичне навантаження кличного відмінка у складі звертань, вважаючи їх «експресивним компонентом сучасних українських проповідей», принагідно серед інших граматичних засобів створення експресії аналізує В. Яригіна [12, с. 12]. Проте через інше спрямування наукової розвідки авторка всебічно не розглянула вокативних форм. Деякі мовознавці, вивчаючи мову проповідей, узагалі не звертають уваги на звертання та кличний відмінок як засіб його вираження, як-от О. Петришина [5].

Однак, на наш погляд, проповідь як особливий жанр релігійного красномовства дає змогу більш комплексно та ґрунтовно проаналізувати кличний відмінок, який, хоч і посідає у відмінковій системі периферійну позицію, у проповідницькому мовленні, в ідіостилі священника відіграє, на наш погляд, важливу роль.

Постановка завдання. Мета статті – визначити специфіку вживання кличного відмінка в проповідницьких текстах єпископа Української греко-католицької церкви Григорія Хомишина (1867–1945), які ще в цьому ключі не розглядалися. Завдання дослідження – проаналізувати комунікативні, лексико-граматичні, лексико-семантичні, семантико-синтаксичні та функційно-стилістичні параметри вокатива на матеріалі фундаментальної праці владики Г. Хомишина «Парафіяльна місія».

Виклад основного матеріалу. Функціонування кличного відмінка в проповідях Г. Хомишина, як і в проповідницькому дискурсі загалом, пов'язане з комунікативною метою – «допомогти очиститися душі з гріха», «вказати дорогу, якою вірні мають іти далі, подати вказівки і норми, яких вони повинні в житті дотримуватися» [11, с. 8].

Закономірно, що комунікативна ситуація під час релігійної промови обов'язково передбачає адресата (слухачів) та адресанта (священника). Місійні проповіді Г. Хомишина, хоч і подані у формі пасторально-богословської праці, призначені для усного виголошення перед людьми – учасниками місії. Окрім усної форми функціонування, до комунікативних ознак проповідницьких текстів учені зараховують ще й «зовнішню монологічність і внутрішню діалогічність, поєднання колективної, масової, особистої комунікації та гіперкомунікації (останню розуміють як вкраплення сакральних текстів, наявність певних ремінісценцій. – *О. Ц.*)» [4, с. 581]. Означена комунікативна спрямованість проповіді, насамперед діалогічність, на нашу думку, зумовлює використання в ній апелятивних конструкцій, одним із граматичних засобів вираження апеляції в яких є кличний відмінок.

Аналізовані місійні проповідницькі тексти засвідчують уживання вокативних форм здебільшого у звертаннях, з одного боку, священника до мирян, а з іншого – священника та всіх мирян до Бога та інших святих осіб. Зовнішній монолог проповідника, по суті, перетворюється на діалог, який виявляється на двох рівнях – колективної комунікації та гіперкомунікації.

Однак кличний відмінок функціонує також у конструкціях із прямою мовою, що демонструють автокомунікацію (внутрішнє мовлення). Г. Хомишин використовує такий прийом, наводячи приклади з життя та розповідаючи про внутрішню боротьбу зі спокусами людини, яка прагне змінитися: *Але Іван говорить до себе: «Ні, **Іване**, мини корчму, навіть у той бік не дивися»* [11, с. 170]. Проповідник таким чином заохочує мирян до діалогу із собою, який доповнює діалогічність комунікативного акту під час проповіді. Таке вживання вокатива надає мовленню проповідника експресії, посилює вплив на слухачів.

Змістовий аналіз проповідей Г. Хомишина засвідчує їхню багатоплановість, вони охоплюють більше коло питань, є за своєю суттю місійними науками та часто містять розлогі повчання, пояснення, в яких автор цитує Святе Письмо, наводить приклади з життя, молитви. Тому багато вокативних форм вжито в цитатах або алюзіях. Засвідчено, зокрема, вокативи в цитатах із релігійних текстів інших підстилів: молитовних (***Святий Боже, святий кріпкий, святий безсмертний**, помилуй нас* [11, с. 45]), богослужбових (*«Спаси, **Боже**, людей твоїх і благослови спадкоємство твоє»* [11, с. 193]), біблійних (*«**Отче**, відпусти їх, не знають бо, що роблять» (Лк. XXIII, 34)* [11, с. 52]), а також стійких сполук (*«На тобі, **Боже**, що мені негоже»* [11, с. 195]). Часто кличний відмінок функціонує в алюзіях біблійного (*«**Отче, Отче**, пощади народ мій!..»* [11, с. 230]) і народно-розмовного походження (*«О, ні, **мамо**, я гину за ним»* [11, с. 147]).

Загалом Г. Хомишин не надуживає вокативи, проте в окремих випадках, як-от у невеличкому підрозділі «Чувати над поведінкою дітей», прагнучи достукатися до сердець слухачів, використовує

кличний відмінок 10 разів: *родичі* (3 р.), *господарю, ґаздо, жінко, мамо* (3 р.), *тату* [11, с. 144–145]. Нагромадження та повтор вокативних форм посилює їхнє експресивно-стилістичне навантаження та психологічний вплив. Прикметно, що це винятково іменникові вокативи, які формують непоширені звертання, пор. у контексті: ***Родичі**, чувайте над вашими дітьми!*; ***Жінко**, коли тобі курка пропаде, як ти журишся, але як донька на пустоту ходить, то ти нічого не кажеш…; **Мамо, мамо,** яка ти нерозумна!* [11, с. 144, 145].

Подібне стилістичне використання та нанизування форм кличного відмінка спостерігаємо тоді, коли проповідник висловлює молитовні прохання до Бога, Матері Божої, інших святих осіб: ***Святі Отці й Учителі Церкви**, **святі Патріархи** та **Пророки**, **святі Мученики**, **Мучениці і святі Діви**, **святі Проповідники**, **Ісповідники**, **пустинножителі**, **каянники** та **всі святі** у небі, не забудьте за нас…* [11, с. 408].

Оскільки вокативи вжито в складі як непоширених, так і поширених звертань, спостерігаємо лексико-граматичну різноплановість кличного відмінка. Це зазвичай форми іменників, а також субстантивованих прикметників, дієприкметників чи займенників, що можуть комбінуватися: ***Сироти**, ви не покинуті!* [11, с. 427]; ***Всі підлеглі**, виконуйте послух для влади, але з розуму, з віри та совісті* [11, с. 345]; ***Святий Йоне; Предтече і Хрестителю Господній**, вимоли для нас, для нашого народу і для всіх грішників прощення гріхів і духа покути* [11, с. 408]. Г. Хомишин послідовно використовує форми кличного відмінка іменників чоловічого і жіночого родів з оригінальними флексіями, відмінними від закінчень називного відмінка. З погляду сучасних мовних норм вжиті форми не є застарілими, за винятком вокатива *Сине*, який проповідник подає в молитві: *О, Ісусе, о, Ісусе, о, Ісусе, **Сине** Божа живого, змилосердися над нами* [11, с. 46].

Оскільки проповідь «звернена до загалу, собору віруючих» [4, с. 580], у ній зчаста представлено множинні форми кличного відмінка: *Тому й ми, **дорогі**, зрозуміймо і відчуймо наше покликання…* [11, с. 70]; ***Діти**, перепросіть родичів…* [11, с. 169]. Але владика використовує вокатив й у формі однини, що зумовлено, з одного боку, усталеним звертанням до Бога та святих осіб на «Ти», про що детально пише М. Скаб [8, с. 35–38], а з іншого – більшою виразністю та експресією вокативних форм однини у звертанні до мирян, коли кожен слухач відчуває, що проповідник звертається до нього особисто: *Але ж, **жінко**, говори про гріхи, які маєш* [11, с. 175].

Кличний відмінок у мовостилі єпископа демонструє лексико-семантичну різноманітність і залежність від типу комунікації. Ставлення Г. Хомишина до людей розкривають етикетні вокативи *дорогі, мої дорогі*, що є найчастотнішими. Однак загалом у звертаннях до мирян владика використовує низку доволі різних за лексичним наповненням вокативів, що не завжди спостерігається у звичайних проповідях. Це переважно загальні найменування осіб за різними ознаками: спорідненням (*родичі, діти, сину, донько, тату, мамо, чоловіче, жінко, батьки, матері*), статтю і віком (*жінко, дівчино, молодче, парубче*), соціальним становищем (*господарю, сироти*), емоційним та іншим станами (*сумуючі, плачучі, терплячі, переслідувані*), ставленням до Бога, віри та життя загалом (*безбожнику, грішнику, волоцюги*), територіально-просторовими характеристиками (*сусіди*), національною належністю (*український народе*).

Привертають увагу діалектні вокативи *ґаздині, ґаздо*, пестлива форма *татуню*, якими проповідник прагне наблизитися до світу своїх слухачів та вплинути на їхні почуття й емоції; архаїчні вокативні форми іменників *чоловік* у значенні ‘людина’ та *муж* у значенні ‘чоловік’ (*Отже, людина як створіння вийшла від Бога… Пізнай тут, **чоловіче**, свою гідність і ціну* [11, с. 67]; ***Мужі**, моліться за своїх жінок…* [11, с. 384], які зберігають історичну тяглість релігійного мовлення.

Вокативи, представлені в цитатах зі Святого Письма, передають зазвичай мовлення Ісуса Христа й мають інше лексико-семантичне спрямування та переважно оцінну семантику (*благословенні, підлеглі, прокляті, померлі*): *І тоді Ісус Христос …звернеться до грішників такими словами: «Йдіть, **прокляті**, від мене у вогонь вічний, приготовлений дияволу і його слугам…»* [11, с. 126].

Метафоричність мовостилю Г. Хомишина розширює лексичний діапазон кличного відмінка, зокрема йдеться про персоніфіковані форми на зразок *небо, гори, долини*, *дубе, душе моя*, які владика зчаста запозичує з Біблії. Окремі з них є особливо стилістично виразними: *О, **покоро** і **приниження** безмежного маєстату, **приниження недоступне** і **незбагненне** не тільки для людського розуму, але навіть ангельського!* [11, с. 193].

У молитовних звертаннях до Бога переважає кличний відмінок власних назв, часто синонімів, які не лише називають, але й характеризують Божу Особу: *Господи, Ісусе, Отче, Господи Ісусе, найлюбіший Ісусе, Духу Святий, Боже, Господи Боже, Ісусе Христе, найлюбіший наш*

Спасителю, наш найдорожчий Ісусе та ін. Деякі вокативні форми, зокрема соматичні, побудовані на синекдосі: ***Найсвятіше Серце Ісуса**, пошли нам священиків, після Духа Твого, сильних вірою, повних жару і ревності апостольської* [11, с. 46].

Владика використовує увесь арсенал вокативних форм (*Маріє, наша милосердна Мати, Найлюбіша Мати, Мати Милосердя, Діво і Мати Божа; Пресвята, Непорочно Зачата Богородице і Діво Маріє; Пресвята, Богородице Діво* та ін.), звертаючись до Матері Божої: *...о, **Найлюбіша Мати**, представ Божому Серцю усі наші терпіння...* [11, с. 406].

Оскільки місійні проповіді рясно супроводжуються молитвами та молитовними звертаннями, в них представлено й форми кличного відмінка іменників – назв святих, безтілесних істот і залежних від них прикметників, напр.: *Святий Йосифе, Покровителю Католицької Церкви; святий священномученику Йосафате, Святі Апостоли Петре і Павле, всі інші Апостоли та Євангелисти, Святий Архангеле Рафаїле, Святі наші Ангели-хоронителі, душі в чистилищі.* Пор. у контексті: ***Святі Отці й Учителі Церкви, святі Патріархи та Пророки, святі Мученики, Мученициі і святі Діви, святі Проповідники, Ісповідники, пустинножителі, каянники** та **всі святі у небі**, не забудьте за нас...* [11, с. 408].

Семантичне розмаїття вокативів засвідчує приклад: *Тоді священик сказав: «То забирайся, і будь проклятий, **гордий дияволе**!»* [11, с. 312].

Проаналізувавши кличний відмінок у проповідях Г. Хомишина з погляду семантичного синтаксису, бачимо доволі повний вияв усіх можливих його семантико-синтаксичних функцій. Здебільшого реалізовано первинну функцію адресата – потенційного суб'єкта дії (***Духу Святий**, **Боже**, прости нам сліпоту нашого розуму...* [11, с. 396]; *...**мужі**, моліться за своїх жінок...* [11, с. 384]), зокрема в синтаксичних конструкціях, де дієслівні присудки – у формі наказового способу. Таку функцію виконує і вокатив іменників – назв персоніфікованих предметів: *Священик... сказав: «В ім'я Ісуса Христа, наказую тобі, **дубе,** щоб ти зігнувся аж до землі»* [11, с. 186].

Рідше вокативні форми актуалізують вторинні функції: адресата – потенційного об'єкта дії (***Боже**, перепрошую Тебе за всі мої гріхи*…[11, с. 373]) та адресата – потенційного атрибута (***Пресвята**, **Непорочно Зачата Богородице** і **Діво Маріє**, ми хоч не достойні називатися Твоїми слугами...* [11, с. 35]). У розповідних реченнях, зазвичай двоскладних, вокатив реалізує функцію адресата – потенційного адресата дії (*Так, отже, я старався, **мої дорогі**, показати Вам справу місії*… [11, с. 59]). До вторинних семантико-синтаксичних функцій кличного відмінка науковці зараховують також «функцію ідентифікації», коли вокатив «семантично дублює займенникові іменники другої особи і вказує на тотожну їм семантико-синтаксичну роль» [2, с. 108]. Такі випадки засвідчено й у проповідях Г. Хомишина: *Є Бог, є небо для праведних, а для тебе, **безбожнику**, є кара пекла!* [11, с. 111–112].

Часто той самий вокатив може актуалізувати кілька семантико-синтаксичних позицій: адресата – потенційних суб'єкта дії та атрибута (***Родичі**, виховуйте по-християнськи своїх дітей* [11, с. 144]), адресата – потенційних об'єкта дії, суб'єкта дії та атрибута (*…благаємо Тебе, **Пресвята**, прийми нас під свій могутній покров...* [11, с. 35–36]). Обов'язковою в них є семантико-синтаксична позиція адресата – потенційного суб'єкта дії, навколо якої групуються всі інші.

В аналізованих проповідях кличний відмінок демонструє також свою здатність, подібно до називного відмінка, утворювати речення, функціонуючи в складі вокативних речень: *Ей, **сину, донько!** Схаменися...* [11, с. 143]; *Ні, **дорогі у Христі!*** [11, с. 98]; *О, **безмежна, о, незбагненна і недосяжна Богочоловіча любове!*** [11, с. 244]. Експресію таких речень підсилюють вигуки та частки.

Проте не виявлено жодного випадку, коли Г. Хомишин використовує кличний відмінок у функції адресата повідомлення, тобто проповідник не вживає вокативних форм лише для активізації уваги слухачів. Якщо вже владика звертається до слухачів чи до Бога, Богородиці, святих, то адресує їм певне прохання та очікує виконання від них тих або тих дій.

Кличний відмінок має також виразне функційно-стилістичне навантаження в аналізованих проповідницьких текстах. Уживання вокативів у проповіді завжди супроводжується експресією, про що вже писали науковці й демонстрували ми. Окрім експресивної, більшість вокативів, уживаючись у складі звертань, виконують і контактовстановлювальну (фактичну) функцію, за винятком вокативних форм іменників – назв неістот.

Про аксіологічну функцію йдеться в тих випадках, коли кличний відмінок відповідно до свого лексико-семантичного наповнення є носієм оцінки – позитивної (у звертаннях до Бога, інших святих осіб) чи негативної (до грішних людей): *О, будь возвеличений і прославлений, **найлюбіший** Ісусе!* [11, с. 218];

О, ***нещасний*** *ти* ***грішнику****, коли все це не зворушує твого серця!* [11, с. 182]. Оцінність формують зазвичай вокативні форми прикметників, зокрема й субстантивованих, рідше – іменників.

Характеризувальна роль властива також вокативним формам прикметників або відприкметникових іменників, пор.: ***Молода*** *дівчино, не задирай голови догори, що маєш красу лиця* [11, с. 306]; *Моли, о* ***Пречиста****, Серце Христове про милосердя для нашого нещасного народу…* [11, с. 405].

Ідентифікаційну функцію виокремлюємо в тих випадках, коли вокатив уточнює семантику особового займенника чи іншого вокатива в конструкціях на зразок: *Пан розгнівався і крикнув; «Ви,* ***волоцюги****, вже від маленька вчиться дерти людям очі!»* [11, с. 234]; *«****Симоне, сину Йонин****, чи любиш ти Мене?»* [11, с. 247].

Емоційна функція кличного відмінка найбільш виразна в пестливих формах іменників на зразок *татуню* та в структурі вокативних речень (знак оклику це підтверджує). Напр.: ***Народе український!*** *У Марії – твій порятунок, у Марії – твоє спасіння* [11, с. 430].

Етикетну функцію реалізують вокативи в складі етикетних звертань. Г. Хомишин етикетні формули у звертаннях до мирян уживає зазвичай наприкінці місійної науки (*Так, отже, я старався,* ***мої дорогі****, показати Вам справу місії…* [11, с. 59]. У проповідях виявлено й етикетні формули звертань до священника (*Вона відповіла: «****Преосвященний Отче****, прошу простити, що я спричинила замішання під час Служби Божої…»* [11, с. 230]). Етикетний характер певною мірою має кличний відмінок у складі стійких сполук: *Ні, померли тому сорок літ,* ***дай*** *їм,* ***Боже****, царство* [11, с. 172].

Лексичне наповнення окремих вокативів, які вживаються в молитвах і підкреслюють особливе ставлення до Бога, Матері Божої, інших святих осіб (*Найсвятіший наш Спасителю Ісусе, Всемилостива, Пресвята, Непорочно Зачата Діво Маріє*), дає нам змогу говорити про їхню адоративну (від лат. adoratio «вшанування, поклоніння») функцію. У багатьох випадках адоративну семантику кличного відмінка формує контекст, у тому числі й вигуки або частки: *О,* ***Маріє****, будь прославлена і возвеличена!* [11,с. 430].

Про номінативну функцію вокатива йдеться у разі його вживання в ролі заголовка молитов. Господню молитву та Молитву до Пресвятої Богородиці зчаста в релігійному мовленні йменують за першими словами, які в молитовному тексті є формами кличного відмінка у звертанні до Бога Отця та Богородиці, напр.: *З цієї причини будемо молитися при кожній науці, а саме будемо відмовляти 5* ***«Отче наш»*** *і 5* ***«Богородице Діво»****…* [11, с. 59].

Алюзійне функційне навантаження властиве вокативам на зразок *Закхею, Каїне*, які навіть без контексту сигналізують про їхнє біблійне походження. Пор. у контексті: *Голос совісті завжди волав: «****Каїне****, де брат твій Авель?!»* [11, с 107].

Форми кличного відмінка в розлогих звертаннях виконують також інформаційну функцію, напр.: ***Святий Йоне; Предтече і Хрестителю Господній****, вимоли для нас, для нашого народу і для всіх грішників прощення гріхів і духа покути* [11, с. 408]. У наведеному прикладі прикметниково-іменникові вокативні форми подають, окрім імені, додаткову інформацію про адресата (святий, Предтеча, Господній Хреститель).

Текстотвірну (когезійну) функцію виконують повтори вокативної форми, які представлені як в оригінальному мовленні проповідника (***Діти****, любіть ваших родичів не тільки за життя, але й по їх смерті!;* ***Діти****, слухайте ваших родичів!* [11, с. 143]), так і в молитовних цитатах (***Боже****, дякую Тобі за все,* ***Боже****, перепрошую Тебе за всі мої гріхи,* ***Боже****, прошу про все добре…*[11, с. 373]).

Однією з особливостей проповідницької манери Г. Хомишина є образність мовлення. У складі тих чи тих художніх засобів уживаються й вокативні форми, як-от у складі метафори (*Наймилостивіше Серце Ісуса, безмірне* ***джерело*** *милосердя і благодаті, потіш плачучих і опущених…* [11, с. 46]) чи під час персоніфікації (*О,* ***святосте****, о,* ***блиску*** *і* ***ясносте****, о,* ***несотворене Слово****, це твоє приниження і впокорення є незбагненим і недосяжним не тільки для людського, але навіть для ангельського розуму!* [11, с. 218]. Наведені приклади підтверджують образотворчу роль кличного відмінка. Проповідник зчаста використовує вокативні форми, у тому числі й назв персоніфікованих предметів, у конструкціях із прямою мовою, як-от для живописного й переконливого змалювання образу Страшного Суду: *І тому треммітимуть грішники, як лист на осиці, бажатимуть втечі, щоб не бачити ясніючого Хреста, шукатимуть сховища, будуть волати: «****Гори****, впадіть на нас,* ***долини****, закрийте нас!»* [11, с. 124, 125]. Закономірно, що образотворча функція, як і більшість інших, буде співдіяти з експресивною.

Висновки і пропозиції. Дослідження функціонування кличного відмінка в проповідницьких текстах Г. Хомишина, зібраних у богословсько-пасторальній праці «Парафіяльна місія», засвідчило, що його вживання пов'язане з комуніка-

тивними особливостями проповіді, насамперед внутрішньою діалогічністю, яка виявляється на рівні колективної комунікації, гіперкомунікації та автокомунікації. Вокативні форми, які використовує владика, характеризуються лексико-граматичним і лексико-семантичним різноманіттям, що вирізняє його мовлення на тлі ідіостилю сучасних проповідників. В аналізованих релігійних текстах кличний відмінок реалізує майже всі свої можливі семантико-синтаксичні функції, зокрема й кілька одночасно в одному реченні. Особливо виразним є стилістичне навантаження вокатива в проповідях, що дозволило нам виокремити низку його стилістичних функцій: окрім експресивної та контактовстановлювальної, ще й аксіологічну, характеризувальну, ідентифікаційну, емоційну, етикетну, адоративну, номінативну, алюзійну, текстотвірну та образотворчу.

Перспективним вважаємо вивчення на матеріалі проповідей Г. Хомишина інших граматичних засобів вираження апеляції, що поглибить розуміння мовостилю проповідника.

Список літератури:

1. Вихованець І. Р. Система відмінків української мови. Київ : Наук. думка, 1987. 231 с.
2. Граматика сучасної української літературної мови. Морфологія / І. Р. Вихованець, К. Г. Городенська, А. П. Загнітко, С. О. Соколова; за ред. К. Г. Городенської. Київ : Видавничий дім Дмитра Бураго, 2017. 752 с.
3. Єрмоленко С. І. Вокатив у сучасній українській мові (на матеріалі прози Оксани Забужко). *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Сер.: Філологія.* 2018. № 36, том 1. URL: http://vestnik-philology.mgu.od.ua/archive/v36/part_1/10.pdf (дата звернення: 12.11.2020).
4. Панченков А. Лінгвостилістичні характеристики церковної проповіді. *Вісник Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника. Філологія.* 2007. Вип. XV–XVIII. С. 579–582.
5. Петришина О. І. Мова проповідей Йосифа Сліпого: дис. … канд. філол. наук : 10.02.01 «Українська мова». Івано-Франківськ, 2008. 224 с.
6. Плющ М. Я. Відмінок у семантико-синтаксичній структурі речення : навч. посібник. Київ : Вид-во Київ. пед. ін-ту, 1978. 108 с.
7. Скаб М. С. Граматика апеляції в українській мові. Чернівці : Місто, 2002. 272 с.
8. Скаб М. С. Особливості зверненого мовлення в українських сакральних текстах. *Науковий вісник Чернівецького університету.* 2010. Вип. 509–511. Слов'янська філологія. С. 32–40.
9. Тимченко Є. К. Вокатив і інструменталь в українській мові. Київ : Вид-во ВУНА, 1926. 118 с.
10. Українська система найменувань адресата мовлення : монографія / Скаб М. С., Бабич Н. Д., Скаб М. В. та ін.; відп. ред. – Скаб М. С. Чернівці : Рута, 2008. 304 с.
11. Хомишин Г. Парафіяльна місія. Івано-Франківськ : Нова Зоря, 1999. 472 с.
12. Яригіна В. В. Мовні засоби створення експресії в жанрі сучасної проповіді : автореф. дис. … канд. філол. наук : 10.02.01. «Українська мова». Харків, 2012. 20 с.

Tsyperdiuk O. D. PECULIARITIES OF THE FUNCTIONING OF THE VOCATIVE IN THE SERMONS OF HRYHORII KHOMYSHYN

The article examines the use of the vocative in the sermons of the bishop of the Ukrainian Greek Catholic Church Hryhoriy Khomyshyn, collected in the theological work "Parish Mission" (1934). There is the frequent use of the vocative both in the original speech of the preacher and in quotations and allusions, which is due to the communicative purpose. Sermons are a special form of communication and have an internal dialogicity, which is manifested at the level of the use of the vocative in acts of collective communication, hypercommunication and autocommunication.

The lexical and grammatical diversity of the vocative and the consistent use of original inflections different from the nominative endings have been detected. The used vocative forms in general, with some exceptions, correspond to modern language norms.

The lexical and semantic features of vocatives are revealed, in particular their great variety (that is not always observed in modern sermons) and dependence on the type of communication. The dialectal, archaic, and diminutive forms of the vocative, by which the preacher seeks to approach the laity, to influence their feelings, are attested.

In the sermons of the bishop, the vocative performs all possible semantic-syntactic functions (addressee – the potential subject of the action, addressee – the potential object of action, addressee – potential attribute, addressee – potential addressee of action, identification function), except the function of message addressee, and is used as part of vocative sentences.

Particular attention is paid to the stylistic features of the vocative and its functions are singled out (expressive, contact-establishing, axiological, characterizing, emotional, etiquette, identification, adorative, nominative, allusive, text-forming, and pictorial) and often work together.

Key words: *vocative, vocative sentence, appeal, religious style, sermon, idiostyle, theolinguistics.*

УДК 811.161. 2’367
DOI https://doi.org/10.32838/2663-6069/2020.4-1/26

Шитик Л. В.
Черкаський національний університет імені Богдана Хмельницького

Юлдашева Л. П.
Таврійський національний університет імені В. І. Вернадського

СПЕЦИФІКА ЛІТЕРАТУРНИХ ОНІМІВ СУЧАСНИХ ТВОРІВ ДЛЯ ДІТЕЙ І ЮНАЦТВА

У статті комплексно проаналізовано оніми сучасних творів для дітей та юнацтва українських письменників Г. Вдовиченко, Л. Вороніної, О. Дермaнського, О. Ільченка, А. Лолько, Г. Малик, А. Сіяніки, В. Читая, Н. Чуб та Ю. Ярмиша. З’ясовано лексико-семантичну специфіку літературних онімів сучасної літератури для дітей та юнацтва, описано структурні моделі досліджуваних найменувань, проаналізовано мотиваційну природу оказіональних онімів. Осмислено механізми включення власних назв у художні тексти для дітей та юнацтва, представлено класифікацію літературних онімів. Встановлено, що кількісний аналіз авторського онімного корпусу демонструє вагомість і продуктивність окремих розрядів, серед яких домінують антропоніми та зооніми. Семантичним реалізатором власних імен у дитячих творах є прізвиська, що характеризують персонажів. Значна кількість найменувань – прості непохідні іменники. Похідні оніми утворені морфологічним (суфіксальним і префіксальним) та неморфологічним (лексико-семантичним і лексико-синтаксичним) способами. Особливу групу становлять юкстапозити та композити, в яких актуалізовано значення обох складників. Оказіональним онімам властиві такі різновиди мотивації: метонімічна, в основі якої лежать об’єктивні знання про позначуване; метафорична – мотивація, базована на оцінно-емоційному сприйнятті, та псевдомотивація.

Доведено, що представлені назви персонажів та різноманітних об’єктів зорієнтовані на дитяче сприйняття й уможливлюють відтворення образів персонажів, розширюючи уявлення дитини про довкілля. За допомогою літературних онімів письменники намагаються реалізувати своє прагнення до впорядкованості дійсності відповідно до художнього світосприйняття.

Ключові слова: *літературні оніми, антропоніми, зооніми, топоніми, космоніми, міфоніми, деривація, мотивація.*

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Літературна ономастика належить до актуальних напрямів лінгвістики, постаючи важливою ланкою теорії тексту та лінгвостилістики. Мовознавці активно розбудовують загальну теорію оніма, розширюючи амплітуду ономастичних досліджень, формують літературну поетонімію. Зацікавлення лінгвістів власними назвами в структурі художнього тексту дедалі зростає, про що свідчить поява численних наукових розвідок. Стилістичні функції онімів у художній літературі досліджували Ю. Карпенко, А. Критенко, М. Рудяков та ін., співвідношення ономастикону художнього тексту та реального світу, системність поетичної ономастики та її роль у художньому тексті – М. Бережна, Д. Козловська, В. Михайлов, А. Романенко, О. Сколоздра, Я. Шебештян та ін. Попри ґрунтовне дослідження онімної царини художнього твору, функційно-стилістичний потенціал літературних онімів у творах для дітей та юнацтва проаналізовано частково, зокрема, не з’ясовано склад, семантику й структуру онімних компонентів сучасних художніх текстів, не досліджені механізми онімного моделювання та мотивації, що й зумовлює актуальність наукового пошуку.

Постановка завдання. Завдання статті – з’ясувати лексико-семантичну специфіку літературних онімів сучасної літератури для дітей та юнацтва, описати структурні моделі досліджуваних найменувань, проаналізувати мотиваційну природу оказіональних онімів.

Виклад основного матеріалу. У художній літературі вибір власного імені постає надзвичайно важливим інструментом структурування дійсності. Літературні оніми належать до універсальних категорій художнього тексту, сприяють реалізації авторської концепції світосприйняття, оскільки вони, крім номінування, створюють

історичне й культурне тло твору, наповнюють його образним змістом.

Зазвичай онімну сферу творів для дітей та юнацтва формують з огляду на жанрові характеристики тексту, в основі сюжету якого – рольова гра як модель сприйняття світу й реалізації соціальних дитячих потреб. Вибрана форма «іншого» світу уможливлює досягнення комунікативної рівності адресанта-письменника та адресата-дитини, визначає спектр мовленнєвих ресурсів твору, серед яких важливе місце посідають оніми, що допомагають авторові створити цей «інший», художній світ, сприяють усвідомленню естетичних інтенцій письменника.

Серед літературних онімів переважають антропоніми, що охоплюють особисті імена, прізвища, імена по батькові, прізвиська, псевдоніми тощо. Виявлення внутрішньої форми для окремих імен художніх творів не є актуальним. Насамперед це стосується персонажів – реальних дітей. Такі герої мають імена, узяті зі звичайного українського антропонімікону, що відповідає традиціям називання дітей, напр.: *Мишко* (Г. Вдовиченко), *Сень*, *Клим* (Л. Воронина), *Сашко* (О. Дерманський), *Юрко, Василь* (Г. Малик), *Ксеня*, *Левко* (А. Сіяніка). Використання таких онімів сприяє реалістичному, типовому зображенню персонажів та індивідуалізує літературних героїв. Засобом передавання особливої невимушеної атмосфери спілкування в дитячому колективі постають демінутиви (*Олянка* (Г. Вдовиченко), *Дмитрик*, *Климчик* (Л. Воронина), *Маляка* (*Марійка*) (О. Дерманський), *Софійка, Василько, Мирося, Катруся* (А. Лолько), *Івасик*, *Сонько* (А. Сіяніка)) та узвичаєні короткі форми імен (*Ярся, Оля* (Л. Воронина), *Соня* (О. Дерманський), *Аля* (Г. Малик), *Міла*, *Льоля* (А. Сіяніка)).

Крім власних імен, у дитячих літературних творах антропоніми можуть бути репрезентовані іншими одно-, дво-, тричленними структурно-семантичними моделями: прізвище (*Івасюк* (Г. Малик)); ім'я та прізвище (*Вітя Шавкар, Лісова Валя, Сашко П'явочка, Тома Козухват* (О. Дерманський), *Люба Чаварга*, *Федько Ходанич* (Г. Малик), *Івасик Телесюк* (А. Сіяніка); ім'я та по батькові (*Ганна Петрівна* (Л. Воронина), *Арнольд Сильвестрович*, *Дора Микитівна* (О. Дерманський), *Надія Михайлівна* (А. Лолько), *Дирмидонт Пирмидонтович*, *Лариса Адальбертівна, Маргарита Семенівна*, *Тиберій Тиберійович, Юрій Михайлович* (Г. Малик)); прізвище, ім'я та по батькові (*Клим Миколайович Джура* (Л. Воронина)).

Експресивним елементом відкритої чи прихованої характеристики персонажа слугує прізвисько – «неофіційне одно- чи багатокомпонентне найменування особи чи кількох осіб, яке дає найменувальник, щоб наголосити на особливій домінувальній рисі, що вирізняє денотата серед інших, ідентифікує, конкретизує його. Прізвиська обов'язково емоційно насичені – негативно (найчастіше) чи позитивно (рідше)» [2, с. 233]. У творах для дітей і юнацтва прізвиська зазвичай містять прозору доонімну семантику: *Музикант* (Л. Воронина) – прізвисько хлопця Клима пов'язане з його заняттями музикою; *Баран* (Л. Воронина) – прізвисько чоловіка, який має слабкі розумові здібності; *Хуба-Буба* (О. Дерманський) – прізвисько директора школи, яке він отримав за вади вимови й за те, що любить колекціонувати обгортки з жуйок; *Сонько* (А. Сіяніка) – прізвисько хлопчика, який дуже любить спати й дивитися сни. Проте трапляються оніми, позбавлені характеризувального елемента, зазвичай вони походять від імен, прізвищ, імен по батькові, місця проживання тощо. Зосібна, прізвиська *Кефіра* і *Дир-Пир* (Г. Малик) учителі отримали внаслідок редукції імен – *Наталя Никифорівна* та *Дирмидонт Пирмидонтович*. Прізвиська в художніх творах є важливим ключем до розуміння характеру героя літературного твору. Вибір ідентифікаторів з огляду на зовнішні ознаки чи характер – один з основних принципів формування спектра прізвиськ в українській мові.

Окрім антропонімів, у художніх творах наявні й інші різновиди онімів: топоніми (*Країна нямликів* (Л. Воронина), *країна Драконія*, *країна Недоладія*, *країна Жаховиськ* (Г. Малик), *Чудний світ* (А. Сіяніка), *Чарівний Ліс* (В. Читай)); гідроніми (*Північний Льодовитий океан, Червоне море* (Л. Воронина); космоніми (*планета Білої Лілеї*, *планета Летючих Жабок*, *планета Морок*, *планета Пухнастої Кицунії*, *планета Смугастих равликів*, *планета Співочих Бананів*, *Фруктова галактика* (О. Дерманський), *зірка Ра, планета Дра-Дра*, *планета Мушта*, *планета Ел'Лектра* (А. Сіяніка); зооніми (миші *Джойстик, Мишкова, Баська, Глаша, Олько Камуфляж,* щур *Гібсон,* кажан *Лилик* (Г. Вдовиченко), олень *Мартин,* слоник *Ґудзик* (Л. Воронина), жаби *Кумка* та *Гамка,* зайчик *Сашко,* лосі *Ось, Осьось* і *Лосось*, кінь *Гнідий*, корова *Черешня,* мавпа *Дзиґа* (О. Дерманський), цуценя *Смішко* (А. Лолько), пудель *Кучкудук* (Г. Малик), слоник *Дзвоник*, мурахи *П'ятилап*, *Клишоногий, Вусик, Довголапки,* віслюч*ок Якало,* заєць *Крос,* бобрик *Гребко,* змія *Фарма,* рак *Клишеня,* ворон *Карк,* кротик

Копайлик, черепаха *Черепок*, їжак *Колюша*, чапля *Леля*, зубр *Суддя*, ведмідь *Бом*, хом'яки *Тут* і *Там*, жаба *Душечка* (В. Читай), ведмежа *Андрійко,* сова *Люся,* оленятко *Сергійко,* пінгвінчик *Павлик* (Н. Чуб)); міфоніми (нямлик *Буцик* (Л. Воронина), драконіця *Килина*, дракон *Омелько* (О. Дерманський), добре чудовисько *Чу Пластиліненко,* глипач *Акула Дракулович, Жаховиська, Страховиська, Спиноок, Реп'яхокрил, Потерчата,* відьма *Гурунда* (Г. Малик), дракоша *Гориня, Баба Яга, Кощій, Лісовик, Чудний годинник, Водяник, Жар-птиця*, *Червоний райдугон, Помаранчевий райдугон, Жовтий райдугон, Блакитний райдугон, Синій райдугон, Зелений райдугон, Фіолетовий райдугон*, драконіця *Монстрильда,* пухнастик *Ел'Лектрік* (А. Сіяніка)).

Антропоморфізм ірреальних образів зумовлює частотний спосіб номінації персонажів, в основі якої – родова або видова назва тварини, птаха, комахи тощо: *Щур* (Л. Воронина), *Бабай* (О. Дерманський), *Бджоли, Джмелі, Жайворонки, Жук Хрущ, Комарі, Коник, Цвіркун, Орел, Оси, Ховрах, Миша, Полівка, Жабка, Кумка* (О. Ільєнко), *Кіт, Ґава* (А. Лойко), *Пацюк*, *Прокурорський Кріт* (Г. Малик), *Вовк, Карась* (А. Сіяніка), *Бобер, Олень, Ведмідь, Сокіл, Вовки* (В. Читай), *Їжачок, Соловейко, Лисиця* (Ю. Ярмиш). У цьому разі про процес онімізації можна говорити умовно, оскільки такі одиниці продовжують функціонувати як слова-класифікатори, що виконують первинну функцію номінативної лексики – узагальнення.

У художніх творах для дітей і юнацтва автори доповнюють реальні імена онімами, що позначають вигаданих денотатів. А. Суперанська зауважує: «Нереальна, вигадана ономастика є ще одним ярусом, ще однією знаковою системою, створеною за моделями реальної ономастики з матеріалу загальних назв» [3, с. 153]. Особливої уваги варті промовисті імена з прозорою внутрішньою формою. Така презентація героя спонукає читача до декодування інформації, закладеної в номені (*Олько Камуфляж* (Г. Вдовиченко), *Заманюки* (Л. Воронина), *Страхополох, Акула Дракулович*, *Поганий Поганисько* (О. Дерманський), *Смішко* (А. Лойко), *Недоладько, Недочеревик* (Г. Малик), *Гілочка Міняйло*, *Сонько, Монстрильда*, *Сферик* (А. Сіяніка), *П'ятилап, Клишоногий, Довголапки, Гребко, Фарма, Крос, Колюша, Клишеня, Карк, Копайлик* (В. Читай)). Окрім номінативної, художні оніми виконують і характеризувальну функцію, подаючи читачеві конотативну інформацію. Зокрема, антропоніми *Недоладько* і *Недочеревик* (Г. Малик) утворені за допомогою словотворчого форманта – префікса *недо-*, що є маркером незакінченості дії й неповноти ознаки. Номени *Поганий Поганисько, Заманюки, Страхополох, Акула Дракулович* мають яскраво виражене негативне забарвлення. А от *Смішко, Гілочка, Сферик*, навпаки, – позитивне. Художній текст Л. Ворониної містить чіткі мотивації найменувань *Заєць* і *Жук*: *– На всю операцію нам відведено 15 хвилин! – мовив завжди веселий Заєць, показуючи довгі передні зуби*; *Він завжди жужчав, як той жук* (про Жука).

Переважають зооніми й міфоніми з прозорою внутрішньою формою. Зокрема, у повісті-казці «Правдиві історії Чарівного лісу» В. Читая кличка лиса *Рудейко* утворена від прикметника *рудий*, цапа *Бодай* – від дієслова *бодати*, цапа *Гордань* – від прикметника *гордий*. Поява імені *Жменька* мотивована малим зростом хом'яка, муха *Хаха* отримала ім'я за свою безтурботність, коза *Рогаля* – за те, що має великі роги, дятел *Встроминоса* – за свою здатність довбати дзьобом дерева тощо. В. Читай вигадує низку онімів, утворених на основі схожості: їжачок *Колюша*, вовк *Криволапко*, тигр *Смугар*. Натомість кличка цуценяти *Боник-моник* (О. Дерманський) не має прозорої мотивації, вона утворена за законами ритмомелодики й виникла внаслідок добирання рими.

За функційними ознаками художні оніми можуть бути іменами-актантами, номінуючи головних героїв (людей, тварин, об'єктів): *Олянка* (Л. Воронина), *Онисько*, *Гаврик*, *Джульєтта*, *Соня* (О. Дерманський); *Хроня*, *Аля* (Г. Малик); іменами-фонами на позначення героїв, що слугують лише елементами довколишнього середовища, на яких письменник не зосереджує уваги: *Червоне море*, *Земля* (Л. Вороніна), *Лондон*, *Лісова Валя, Сашко П'явочка, Вітя Шавкар, сержант Свинобій*, *Тома Козохват, Ельвіра Олександрівна* (О. Дерманський), *Вовка* (Г. Малик), *Клешня*, *Північний полюс, Антарктида* (Н. Чуб), та іменами-характеризаторами, які не входять до складу ядра образів твору, однак є характеризувальними й мають конотативне забарвлення: *Гостинний Грушонос* (Л. Воронина), *Хрюндик*, *Шнуркогриз*, *Реп'яхокрил, Спиноок* (О. Дерманський), *Байдуж, Недофрейліна, Сякусь*, *Такусь* (Г. Малик), *Мудряк*, *Шустряк*, *Хитряк* (В. Читай). Використання літературних онімів варіюється відповідно до їхнього типу: актантами найчастіше є антропоніми, міфоніми й зооніми; для позначення фону використовують зооніми, топоніми, гідроніми, космоніми, зрідка в цій функції використовують антропоніми; значення характеризаторів переважно набувають антропоніми,

зооніми, міфоніми та оказіональні топоніми. Для імен-актантів характерна поліпредставленість, що полягає у використанні структурних варіантів та контекстуальних еквівалентів: *Клим, Климчик, Клим Джура, Клим Миколайович Джура, Музикант, Поганий Паганіні* (Л. Воронина).

Наявність онімів у художньому творі полегшує дитині сприйняття й розуміння твору, «оскільки однією з особливостей дитячої психології є індивідуалізація довкілля, на рівні мови ілюстрована власними назвами» [1, с. 6], яким зазвичай притаманна яскраво виражена характеризувальна семантика.

В аналізованих творах для дітей і юнацтва оніми утворені різними способами. Одночленні назви – найчастіше лексико-семантичним способом, за якого відбувається онімізація непохідних (*Акула* (О. Дерманський), *Оса, Орел, Кріт* (О. Ільєнко), *Пацюк* (Г. Малик), *Тут, Там*, *Чуб*, *Олень* (В. Читай), *Вовк* (А. Сіяніка)) та похідних апелятивів (*Кулька* (Л. Воронина), *Стрілка* (О. Дерманський), *Шкірянка*, *Кравчиня* (Г. Малик), *Їжачок, Соловейко* (Ю. Ярмиш), *Дзвоник*, *Жменька*, *Капшучок* (В. Читай)). Поширення такого прийому зумовлене парадигматичними властивостями онімів: беручи участь у мовній та композиційній організації художнього тексту, вони взаємодіють між собою та зі своїми функційними еквівалентами.

За частиномовною належністю твірного слова літературні оніми в досліджуваному масиві представлені відіменниковими (*Гудзик* (Л. Воронина), *Черепок*, *Дзвоник*, *Клешня* (В. Читай)), відприкметниковими (*Блакитний, Жовтий, Зелений, Помаранчевий, Синій, Фіолетовий Червоний* райдугони (А. Сіяніка), *Гнідий* (В. Читай)), відприслівниковими утвореннями (*Ось, Осьось* (О. Дерманський), *Тут, Там* (В. Читай)) та вигуковими дериватами (*Карк, Хаха* (В. Читай)).

Низка літературних власних назв належить до афіксальних структур, серед них переважають суфіксальні утворення: *Гарбузик* (Л. Вороніна), *Драконія* (О. Дерманський), *Сякусь, Такусь* (Г. Малик), *Монстрильда*, *Сонько, Райдугон*, *Сферик* (А. Сіяніка), *Рудейко* (В. Читай), *Соловейко, Їжачок* (Ю. Ярмиш). Зауважимо, що автори надають перевагу тому чи тому словотворчому засобу. Зокрема, у В. Читая активними є словотвірні форми на *-як*: *Мудряк*, *Шустряк*, *Товстяк*, *Хитряк.* У повісті-казці «Незвичайні пригоди Алі в країні Недоладії» Г. Малик переважає творення онімів за допомогою префікса *недо-*: *Недопопелюшка, Недоладько,* місто *Недоград, Недоштанько, Недоборода* й *Недовус*, *Перший Недорадник, Недороль Десятий*, годинникар *Недождень,* карлик *Недочеревик*.

Імена-композити водночас є характеристичними назвами. Серед дериватів, що виникли внаслідок осново- та словоскладання, переважають моделі «прикметник + іменник» (причому прикметник означує носія за зовнішньою або за внутрішньою ознакою): *Гнилозуб* (О. Дерманський), *Криволапко* (В. Читай); «іменник + дієслово»: *Шкуркогриз* (О. Дерманський), *Костогриз* (В. Читай), «числівник + іменник»: *П'ятилап* (В. Читай). Імена чорта й дятла (*Крутихвостик і Встроминіс*) (В. Читай) утворені лексико-синтаксичним способом. За юкстапозитною моделлю утворено назви родин нямликів у творах Л. Ворониної: *Беркиць-Стіноlазенки, Буцики-Відчайдушні, Паужетники-Добувайли, Щиглі-Лоскотуни, Цікавські-Підглядайські*.

Оніми- словосполучення відповідають таким моделям:

1) **«Adj + N»**: «простий непохідний прикметник + простий непохідний іменник» (*Дикий Ліс* (В. Читай)); «простий похідний прикметник + простий непохідний іменник» (*Забудькуватий Дракон* (Л. Воронина), *Прокурорський Кріт* (Г. Молик)); «простий похідний прикметник + простий похідний іменник» (*Бурштиновий Володар* (Л. Воронина), *Головний Недокухар* (Г. Малик)); «простий похідний прикметник + складний похідний іменник» (*Гостинний Грушонос* (Л. Воронина)), інверсійне словосполучення – «простий непохідний іменник + складний похідний прикметник» (*Равль Золотосмугий* (Л. Воронина));

2) **«N_1 +Adj + N_2»**, де N_1 – видове найменування, N_2 має значення посесивності, напр.: *острів Забудькуватого Кота, планета Пухнастої Кицуні, планета Смугастих Равликів* (Л. Воронина);

3) **«N_1** (видова назва) **+Adj + N_2»**, де N_2 має значення атрибутивності, напр.: *планета Крижаної Пустелі, планета Білих Лілій* (Л. Воронина).

Складеним онімам із деяким ступенем лексикалізації властиве семантичне зрощення власної назви з характеристикою, напр.: *Забудькуватий Дракон, Равль Золотосмугий* (Л. Воронина).

Типологія мотивації номена залежить від вибору мотиватора із системи знань про предмет номінації. Метонімійна мотивація ґрунтована на виборі мотиватора зі сфери об'єктивних знань про позначуване. Основою метонімії можуть бути просторові ознаки, події, концептуальні та логічні зв'язки між різними категоріями дійсності та її відображення у свідомості [3, с. 300].

Метонімійне перенесення характерне для онімізації родо-видових понять: *Місто* (8), *Дідько*,

Ропуха, *Орел* (В. Читай), *Ропуха, Кріт* (О. Ільєнко). Цей вид мотивації притаманний онімам, в яких актуалізовано «вид діяльності, хобі, професію», напр.: *Листоноша, Манжетник, Коминар* (Г. Малик). Метонімійне перенесення також характерне для зоонімів, утворених від звуконаслідувальних слів: *Карк, Хрюк, Рохля* (В. Читай).

Зафіксовано оніми, в яких акцентовано атрибутивні характеристики (*Смугар*, *Рудейко* (В. Читай), *Гнідий* (О. Дерманський), *Червоний, Помаранчевий, Жовтий, Блакитний* (А. Сіяніка)), особливі деталі зовнішності (*П'ятилап*, *Вусик*, *Чуб*, *Пір'їнка*, *Крилат*, *Товстяк*, *Рогаля* (В. Читай), *Камуфляж* (Ю. Ярмиш) чи манери поведінки (*Бодай*, *Костогриз* (В. Читай)), випадки із життя (щур *Макітра* (В. Читай), тому що знав спосіб, як спритно залізти в макітру).

Метафорична мотивація постає внаслідок формування й усвідомлення асоціативних зв'язків між поняттями. На думку О. Селіванової, у цьому разі подібність установлена «гештальтно» (тобто образно) на основі зорових, слухових, тактильних та інших відчуттів [3, с. 146]. Цей різновид мотивації представлений зоровими образами: *Сарделька* (Л. Воронина) – товста кішка; *Жменька* – маленький хом'як, *Капшучок* – хом'як, у якого набиті повні щоки (В. Читай). Мотиваційні моделі, ґрунтовані на внутрішніх якостях людини, характерні для таких онімів: *Заєць* (Л. Воронина) – боязливий хлопець, *Кактус* (Л. Воронина) – хлопець-розбишака, *Душечка* (В. Читай) – приємна жаба.

Низці літературних онімів притаманна онімічна псевдомотивація, в основі якої лежить «формальний мотиватор, семантика якого ніяк не впливає на формування значення слова» [3, с. 508]. До цієї групи зараховано найменування *Кефіра* (Г. Малик) – прізвисько вчительки Наталі Никифорівни, *Пончик* (О. Дерманський) – трансформація пестливої форми імені вужа *Ончик (Онисько*), *Боря* (В. Читай) – борсук. Такі назви виникли на підставі фонетичної мімікрії.

Висновки і пропозиції. Аналіз зафіксованих найменувань дає підстави стверджувати, що онімний простір творів для дітей та юнацтва сформований як частина інформаційного поля тексту, в якому власні назви акумулюють інформацію про художні об'єкти. В ономастичному масиві трапляються реальні назви та промовисті номени. Значна кількість найменувань – прості непохідні іменники. Похідні оніми утворені морфологічним суфіксальним і префіксальним способами, складанням та неморфологічним лексико-семантичним і лексико-синтаксичним способами. За допомогою онімів юні читачі мають змогу ідентифікувати об'єкт художнього зображення з об'єктом реального світу, задіявши механізм асоціативних зв'язків. В аналізованих творах переважають метонімічно мотивовані оніми, також трапляються випадки метафоричної мотивації та псевдомотивації.

Перспективу подальших досліджень вбачаємо в докладному вивченні прагматичних особливостей літературних онімів.

Список літератури:

1. Бардакова В. В. Специфика литературной ономастики детской художественной прозы : автореф. дис. … канд. филол. наук : 10.02.01 «Русский язык». Волгоград, 2000. 22 с.
2. Белей Л. О. Українська літературно-художня антропонімія як засіб характеристики персонажів. *Українська мова і література в школі.* 1993. № 7. С. 31–35.
3. Селіванова О. О. Сучасна лінгвістика: напрями та проблеми. Полтава : Довкілля-К, 2008. 712 с.
4. Суперанская А. В. Общая теория имени собственного. Москва : Наука, 1973. 366 с.

Shytyk L. V., Yuldasheva L. P. SPECIFICITY OF LITERARY ONYMES OF MODERN WORKS FOR CHILDREN AND YOUTH

The article comprehensively analyzes the modern works for children and youth of modern writers G. Vdovychenko, L. Voronina, O. Dermansky, O. Ilchenko, A. Lolko, G. Malik, A. Siianika, V. Chitaya, N. Chub and Y. Yarmish. The task of the article is to analyze the lexical and semantic specifics of literary onyms of modern literature for children and youth, to describe the structural models of the studied names, to analyze the motivational nature of occasional onyms. The article attempts to comprehend the mechanisms of including proper names in the books for children and youth, in improving the complex classification of literary onyms. It was found that the quantitative analysis of the author's anonymous corpus demonstrates the importance and productivity of certain categories, among which anthroponyms and zoonyms dominate. The semantic implementer of proper names in works for children and youth are nicknames that characterize the character. A significant number of names are simple non-derivative nouns. Morphological suffixal and prefixal ways and lexical-semantic way are most characteristic of onyms. A special group consists of juxtapositions and composites, in which the meaning of both components is actualized. The second part of the juxtaposition

usually characterizes the first one. Occasional onyms are characterized by the following types of motivation: metonymic, which is based on objective knowledge of the signified; metaphorical – motivation based on evaluative-emotional perception, and pseudomotivation.

It is proved that the presented names of the characters, various objects are focused on children's perception, allow you to accurately imagine and reproduce the images of the characters, significantly expanding the child's perception of the world around him. With the help of literary onyms, writers try to realize their desire for the orderliness of reality in accordance with the artistic worldview.

Key words: *literary onyms, anthroponyms, zoonyms, toponyms, cosonyms, mythonyms, derivation, motivation.*

УДК 811.161.2’373.45:81’23
DOI https://doi.org/10.32838/2663-6069/2020.4-1/27

Юрійчук Н. Д.
Університет Григорія Сковороди в Переяславі

ДИСКУСІЙНІ ПИТАННЯ ТЕОРІЇ ІНШОМОВНИХ ЛЕКСИЧНИХ ЗАПОЗИЧЕНЬ

Вплив іноземних мов як панівного чинника глобалізаційного процесу помітний у всіх сферах мовної комунікації. Запозичення є органічною складовою частиною кожної сучасної розвиненої мови, значне поповнення ними спостерігаємо і в українській мові.

До причин запозичення слів, що існують у мові, вчені зараховують розширення складу учасників комунікації, психологічну відстороненість від мови минулого, послаблення цензури тощо. Порівняльний аналіз сучасних процесів запозичення з процесами існування мови в минулому, дає змогу виявити тенденції мовного розвитку, простежити співвідношення внутрішньомовних та екстралінгвістичних факторів у визначні періоди розвитку мови.

У статті проаналізовані теорії іншомовних запозичень із різних мов, продемонстровано визначення понять «запозичення», «запозичені слова», «іншомовні слова» тощо, вивчено питання їхньої доцільності у витлумаченні вчених та визначено їх місце і роль в українській мові, оскільки дискусію про значення і роль, доцільність чи недоцільність використання, причини іншомовних лексичних запозичень, їх статус, специфіку лексичних значень і функцій учені-мовознавці ведуть упродовж багатьох років.

Динаміка процесу входження чужих слів є досить активною, з огляду на обсяг запозичених лексем, що входять до сучасної української мови. Беручи до уваги цей факт, вчені-мовознавці виокремлювали як мовні, так і позамовні чинники появи запозичених одиниць.

Таким чином, лексична система сучасної української мови має невичерпні резерви для безперервного розвитку та збагачення, у тому числі й за рахунок запозиченої лексики.

Вчені-мовознавці, видатні громадські діячі, письменники по-різному ставляться до іншомовних запозичень у контексті сучасної мовної ситуації в Україні. Здебільшого побутує позитивне ставлення до запозичень узагалі, особливо нині у зв’язку з перебудовою всієї нашої суспільно-економічної системи, лише за умови доцільності їх входження в мову, в інших випадках вчені намагаються усунути запозичення, очистити українську мову від зайвого та недоречного лексичного матеріалу.

Ключові слова: *запозичення, запозичені слова, іншомовна лексика, іншомовні лексичні запозичення, лексико-семантичні процеси, взаємодія мов, мовні контакти.*

Постановка проблеми. Вплив іноземних мов як панівного чинника глобалізаційного процесу помітний у всіх сферах мовної комунікації. Запозичення є органічною складовою частиною кожної сучасної розвиненої мови, значне поповнення ними спостерігаємо і в українській мові.

На сучасному етапі докорінних суспільно-політичних змін у державі функціонування запозичень в українській мові набуло особливої гостроти та актуальності.

До причин запозичення слів, що існують у мові, вчені зараховують розширення складу учасників комунікації, психологічну відстороненість від мови минулого, послаблення цензури тощо. Порівняльний аналіз сучасних процесів запозичення з процесами існування мови в минулому дає змогу виявити тенденції мовного розвитку, простежити співвідношення внутрішньомовних та екстралінгвістичних факторів у визначні періоди розвитку мови [18, с. 241].

Таким чином, складні лексико-семантичні процеси, що відбуваються в українській мові, вимагають докладних досліджень.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. В українському мовознавстві проблему лексичного запозичення вивчали в різних аспектах, а саме: як результат мовної взаємодії; вплив запозичень на розвиток та функціонування власне української лексики; жанрово-стилістичне функціонування запозиченої лексики, кількісний та якісний склад мови тощо.

Проблемі запозичень у різний час приділяли увагу О. Смирницький, В. Звєгінцев, Г. Пауль, Ю. Апресян, В. Виноградов, О. Потебня, С. Ульман, Д. Шмельов, Ю. Караулов, Л. Новиков, Й. Стернін та ін.

Дослідженню лексичного значення, історичних змін у словниковому складі, семантичних зв'язків між словами присвятили свої праці Л. Булаховський, В. Ващенко, В. Русанівський, О. Тараненко, Л. Лисиченко, М. Кочерган та ін.

Увагу зарубіжних дослідників привертає проблема взаємодії мов та запозичень (Л. Щерба, У. Вайнрайх, В. Аристова, Р. Белл, Д. Лотте, Л. Крисін, Е. Хауген, А. Станкевич, Л. Чернишова та ін.).

Постановка завдання. Мета написання статті полягає в комплексному аналізі теорій іншомовних запозичень, вивченні питань їх доцільності у витлумаченні вчених та визначенні їхнього місця і ролі в українській мові.

Відповідно до мети, нами поставлено такі завдання:

1) вивчити визначення понять «запозичення», «запозичені слова», «іншомовні слова» тощо;

2) дослідити питання доцільності іншомовних запозичень у витлумаченні вчених;

3) визначити причини розвитку мовних та позамовних чинників впливу на появу запозичень у мові;

4) проаналізувати дослідження, що присвячені вивченню іншомовних лексичних запозичень.

Виклад основного матеріалу. Постійний розвиток та збагачення словникового складу мови особливо активізуються в період докорінних перемін, що відбуваються в державі. Нині українська мова входить у нові сфери сучасної комунікації. Державний статус мови, передусім, вплинув на розширення й активізацію лексико-семантичної системи, що зазнала змін у соціально-політичному, економічному, науково-технічному, культурному житті суспільства. Нових акцентів набувають питання сучасної української літературної мови, оскільки відбувся перелом масової свідомості та переоцінка цінностей, зокрема піднесення соціальної престижності української мови, що своєю чергою сприяло розширенню її комунікативних функцій та актуалізувало нові тенденції мовного розвитку.

Інтеграційні процеси, стрімкий розвиток науки і техніки сприяють інтенсивному поповненню української мови запозиченою лексикою у всіх сферах суспільного життя. Іншомовна лексика характеризується активністю вживання, багатством семантичної наповненості та поліфункціональністю.

Системне вивчення семантичних, функціональних та стилістичних особливостей шару запозиченої лексики сприятиме утвердженню погляду на клас іншомовних слів як на органічну складову частину загальномовного словника української мови, оскільки в різні часи історичного розвитку держави науковці по-різному висловлювали власне бачення досліджуваної проблеми, демонстрували чи то прийняття, чи то неприйняття так званої «чужоземної лексики».

Для детального вивчення проблеми насамперед розглянемо поняття «запозичення», «запозичені слова», «іншомовні слова» тощо.

Вчені-мовознавці, які вивчали питання білінгвізму, інтерференції, досліджували запозичення як один із результатів контактування двох мов (О. Шахматов, Б. Гавранек, Л. Щерба, В. Розенцвейг, Б. Серебренников, Ю. Жлуктенко, Л. Крисін, С. Семчинський, М. Кочерган, М. Шанський, А. Карлінський та ін.).

Лінгвісти розглядали запозичення як процес міграції мовних елементів із погляду мови-реципієнта, стверджували, що запозичення – це не лише передача готових елементів однієї мови у володіння іншої, а також процес їх органічного освоєння системою цієї мови, пристосування до її власних потреб, перетворення – формального й семантичного – в умовах іншої системи [1].

Для позначення лексики, що перебуває на етапах входження й освоєння, вчені-мовознавці використовують терміни «запозичена лексика», «запозичені слова». У науці існує велика кількість визначень цих дефініцій, що відображають розуміння явища запозичення як факту.

Так, на думку Я. Грота, запозиченнями є «здавна пришлі слова, які можуть бути названі засвоєними або, ще простіше, застарілими, а інші, новітніми, – іншомовними» [3, с. 194].

Відомий мовознавець Ю. Жлуктенко подає такі визначення терміна «запозичення»:

1) сам процес використання в системі мови-одержувача певних елементів мови-джерела;

2) результат такого процесу, тобто ті гетерогенні елементи в системі цієї мови, які були внесені до неї ззовні – з системи мови-джерела [5, с. 60].

С. Семчинський у своїх працях, присвячених лексичній взаємодії іншомовної лексики, аналізує запозичення як результат дво- чи багатомовного спілкування носіїв мов, повністю засвоєного мовою-реципієнтом. Дослідник підкреслює, що, вивчаючи термін «запозичення», перш за все, варто звернути увагу на лексичні сфери слів, проте не менш важливим є фонетичний та морфологічний аналіз такого запозичення [16, с. 25].

Характеризуючи іншомовні елементи, І. Огієнко подає таке визначення терміна: «Запозичення – це слова суто іноземні, але які вжива-

ються у нашій мові дуже часто, внаслідок чого вони набули у нас право громадянства та проникли навіть у народну мову» [10, с. 120].

О. Стишов своєю чергою зазначає, що запозиченнями варто називати «слова з інших мов, які усталилися в тій чи тій мові і навіть часто сприймаються вже як власне національні, а етнічна природа їх визначається лише етимологічно» [18, с. 241].

У дослідженнях О. Реформатського лексичні запозичення розглянуті як один із шляхів та наслідків культурних, політичних, економічних взаємовпливів між народами [14, с. 476].

Таким чином, лексичні запозичення є одним із способів збагачення словникового складу будь-якої мови протягом усієї історії її функціонування та розвитку. Стосунки людини з реальністю здійснюються не тільки за допомогою мови. Мова, незважаючи на її величезну роль в аналізі й класифікації фактів і явищ реальної дійсності, не може відокремити людину від безпосереднього існування в цій дійсності і постійного до неї пристосування. Однією з форм пристосування є збагачення мови новими одиницями, що відбивають нові здобутки пізнання, в тому числі в практичній діяльності. Запозичення є однією з форм освоєння досвіду інших народів, їхніх культури, звичаїв, традицій тощо [21].

Енциклопедія «Українська мова» не розмежовує такі поняття, як «запозичення» та «іншомовні слова», трактує запозичення як перехід елементів однієї мови в систему іншої, що є наслідком більш чи менш тривалих контактів між цими мовами [20].

Іншомовні слова розглядаються зазвичай як один із різновидів запозичених, що трактуються здебільшого як «слова з інших мов, які, на відміну від запозичених слів, не засвоєні повністю мовою, що їх запозичила, усвідомлюються мовцями як чужорідні й зберігають ознаки свого походження» [13, с. 280].

О. Стишов, зокрема вказує, що іншомовні слова – це «лексичні одиниці з інших мов, що ввійшли в мову порівняно недавно або тільки входять і ще не втратили особливостей тієї мови, з якої вони прийшли» [18, с. 241].

Для семантики іншомовних слів характерна незрозумілість більшістю носіїв мови, які вживають такі лексеми, що й викликає потребу у створенні спеціальних словників іншомовних слів. В українській мові відбувається постійний процес засвоєння іншомовних слів, через що часто важко провести межу між ними і запозиченими словами. Проникаючи перш за все до складу спеціальної лексики й термінології, іншомовні слова з часом, у зв'язку з набуттям популярності, засвоюють усі носії мови, що поступово перетворює їх на запозичені слова.

Таким чином, детально проаналізувавши праці мовознавців, присвячені вивченню іншомовних лексичних запозичень, можемо зробити висновок, що запозичені слова – це іншомовні слова, цілком засвоєні мовою, що їх перейняла. Мовці не сприймають запозичені слова як чужорідні елементи, ці слова не потребують пояснень щодо форми і значення. На відміну від іншомовних слів, що тлумачать у спеціальних словниках, запозичені слова подають у загальних словниках разом із питомою лексикою.

Іншомовні слова своєю чергою, або слова іншомовного походження, – це запозичення, які на ґрунті мови-реципієнта зберігають фонетичні, графічні чи граматичні ознаки мови-джерела.

Попри існування великої кількості визначень дефініцій, теорію лексичних запозичень з інших мов не можна вважати завершеною, оскільки залишилося ще досить багато дискусійних моментів, що робить неможливим вироблення єдиних підходів до трактування цього поняття й до систематизації кількісно необмеженої групи лексичних одиниць, що інтенсивно й активно оновлюється. Вчені неодноразово акцентували на неузгодженості термінологічного позначення слів, перейнятих з інших мов.

Досить ґрунтовно підходить до вивчення питання та визначення поняття «запозичення» Л. Крисін. Російський вчений причину вбачає у відсутності досліджень, що характеризують процес лексичного запозичення, міграції лексичних елементів з однієї лексичної системи в іншу, що своєю чергою пояснюється відсутністю єдності в завданнях, цілях та методах досліджень у вивченні процесу запозичення.

Науковець уважає за доцільне називати так саме процес переміщення різноманітних елементів з однієї мови в іншу. Ці різноманітні елементи слід розуміти як одиниці різних структурних рівнів мови – фонологічного, морфологічного, синтаксичного та лексико-семантичного [7, с. 108]. У зв'язку з цим автор наголошує на тому, що варто обмежувати термін «запозичення» тоді, коли йдеться про переміщення елементів одного й того ж рівня, наприклад, «лексичне запозичення».

Окрім того, в сучасній лінгвістиці запозиченням називають не лише міжмовні процеси, але й внутрішньомовні. Так, Л. Щерба вказує, що запозичення можуть відбуватися не тільки з чужих мов, але й із діалектів, як географічних, так особливо із соціальних [21, с. 56].

Такої ж думки вчений-мовознавець О. Реформатський: «Можуть бути запозичення і в середині однієї мови, коли загальна літературна мова запозичує будь-що з діалектів, професійного мовлення, жаргонів і навпаки» [14, с. 476].

Дискусію про значення і роль, доцільність чи недоцільність використання, причини іншомовних лексичних запозичень, їх статус, специфіку лексичних значень і функцій учені-мовознавці ведуть упродовж багатьох років.

Так, зокрема, Ю. Шевельов висловив думку про значення і роль запозичень як результат міжмовних контактів: «Загалом із перегляду ентражизмів кожної мови можна скласти певне уявлення про історію цього народу: з якими народами він стикався, у чому і як він від них залежав або вчився» [13, с. 390]. На основі цього встановлюють слова власне українські й запозичені, неологізми й архаїзми. Одним з активних процесів, що діють у сучасній українській мові, є запозичення з інших мов таких слів, що підлягають семантичним, словотвірним, граматичним та стилістичним змінам. У різні часи іншомовних входжень у мову учені вирішували питання, яким чином відбувається цей процес, його умови, причини, наслідки тощо.

Ці та інші питання розглядали як зарубіжні, так і вітчизняні вчені, зокрема: Л. Булаховський (1953), Ш. Баллі (1955), І. Бодуен де Куртене (1963), Д. Лотте (1982), Ю. Жлуктенко (1996), У. Вайнрайх (1970), Ж. Колоїз (2007), А. Гудманян (2008), Л. Кислюк (2010), С. Мартінек (2012), О. Мороховський (2012), В. Сімонок (2016) та ін.

У працях науковців багато уваги приділено процесам кількісного та якісного оновлення словника мови, адаптації іншомовних лексем, змінам у лексико-семантичній системі мови, внутрішньомовним динамічним процесам тощо.

Динаміка процесу входження чужих слів є досить активною, зважаючи на обсяг запозичених лексем, що входять до сучасної української мови. Беручи до уваги цей факт, вчені-мовознавці виокремлювали як мовні, так і позамовні чинники появи запозичених одиниць. Цікавим є розвиток чинників впливу на виникнення запозичень у діахронічному розрізі розвитку мови.

Проблеми впливу екстралінгвальних факторів на внутрішню систему мови завжди були в центрі уваги вчених-мовознавців. Ніхто з лінгвістів не заперечував той факт, що політична історія, пов'язана із завоюваннями, колонізацією, міграцією, мовною політикою, розвитком виробництва, матеріальної та духовної культури, суттєво впливає на мову. Ці фактори визначають особливості розвитку української літературної мови, її контактування з іншими мовами, внаслідок чого з'являються запозичення.

Л. Крисін, досліджуючи питання чинників впливу на появу запозичуваних одиниць у мові, виділяє внутрішні й зовнішні причини запозичень, а саме: наявність більш-менш тісних політичних, економіко-промислових та культурних зв'язків між народами; активний вплив політичної ролі країни та мови, а також постійне оновлення лексичних засобів шляхом утворення слів, що називають нові, актуальні явища [7, с. 108].

Серед мовних (внутрішніх) причин Л. Крисін, зокрема, вказує на тенденцію до усунення полісемії власного слова і спрощення його смислової структури. Досить важливим інтралінгвальним чинником стала потреба уточнити або деталізувати певне поняття. Поряд із цим актуалізується й потреба виділити деякі смислові відтінки та диференціювати їх, прикріпивши до різних слів [7, с. 108].

До вагомих екстралінгвальних причин О. Стишов зараховує демократизацію всіх галузей суспільного життя із набуттям Україною незалежності, істотне послаблення цензури та самоцензури, набуття українською мовою офіційного статусу, зміни в соціальній структурі українського суспільства, смаки певної доби в рамках добору лексики, а також пошук нових засобів вираження. Останній чинник є особливо актуальним для медійного дискурсу, адже саме цією рисою характеризуються ЗМІ, оскільки звертаються до нових форм вираження експресії та влучності [18, с. 241].

О. Стишов також зазначає, що мовні та позамовні чинники є взаємопов'язаними і навзаєм зумовлюють свою появу. Однак дослідник виокремлює групу власне інтралінгвальних чинників появи запозичень у мові. До них автор зараховує системність, яка притаманна організації мови, тенденцію до інтеграції та диференціації елементів мови, схильність до надання переваги більш експресивним мовним формам, а також тенденцію до змін за аналогією [18, с. 241].

Таким чином, серед позамовних чинників можна виділити дві підгрупи, а саме соціальні, які тісно пов'язані з динамічними процесами, що відбуваються у певну добу в соціумі, а також психолінгвістичні, що є відображенням сучасної моди на слова та відіграють значно вагомішу роль у процесі засвоєння нових елементів мовою, аніж чинники інтралінгвальні.

Досить актуальним нині є питання доцільності вживання запозичених елементів у мові.

Вчені-мовознавці, видатні громадські діячі, письменники по-різному ставляться до іншомовних запозичень у контексті сучасної мовної ситуації в Україні.

Одні вважають процес запозичення позитивним та цілком природним явищем, що збагачує мову, сприяє активним зв'язкам між представниками різних національних культур (М. Шанський, Ш. Баллі, Д. Баранник, І. Білодід, Ю. Жлуктенко, О. Стишов та ін.).

Інші заперечують позитивний характер запозичень, пояснюючи це тим, що вживання таких слів, порушує стабільність та самобутність сучасної української мови. Таким чином, виступають за використання власне української лексики (Б. Грінченко, І. Огієнко, А. Кримський, В. Будагов, С. Карцевський, М. Кочерган, І. Фаріон та ін.).

Так, наприклад, Ш. Баллі вважав, що «запозичення завжди були нормальною функцією лінгвального життя» [2, с. 348], а відомий лінгвіст В. Даль рішуче виступав проти будь-якого їх використання [4], пропонуючи заміняти іншомовні слова питомою українською лексикою.

Сучасний учений П. Селігей зазначає, що, створюючи термін для нового поняття, здебільшого немає підстав віддавати перевагу чужим кореням. Неслов'янський термін може бути прийнятний тоді, коли він позначає явище чи поняття, що його вперше відкрили й описали за кордоном. Але якщо поняття зародилося в українській науці, природніше дати йому назву, використовуючи український (чи слов'янський) кореневий фонд, тому що для цього він не гірший від латинського чи англійського [15, с. 16].

На думку багатьох вчених, індикатором змін, що відбуваються у суспільстві, є засоби масової інформації.

Так, Л. Архипенко зазначає, що досить побіжного погляду на сторінку будь-якої газети чи журналу, що видаються в Україні, щоб побачити такі слова, як менеджмент, маркетинг, брокер, дилер, спонсор, спікер, спічрайтер, трейдер, кілер, драйв, рейв, шоумен, промоутер та ін.

Звичайно, було б помилково стверджувати, що всі ці слова потрапили в українську мову саме через тексти масової комунікації. Однак не слід і применшувати роль медіатекстів у формуванні та реалізації мовних процесів, тому що в умовах інформаційного суспільства мовнокультурний вплив найактивніше здійснюється саме через канали масової комунікації. Слово в мас-медіа має надзвичайну силу, з'являючись у телевізійній мові, на сторінках преси або електронних ЗМІ, воно миттєво підхоплюється масовою аудиторією, глибше проникає в рідну мову, яким би чужим спочатку воно не здавалося. Разом із тим у значній кількості медіатекстів використовується іншомовна лексика, нічим не мотивована, яка сприймається як чужорідний елемент, що порушує словесну тканину тексту [1].

Інколи журналісти вдаються до надмірного вживання запозиченої лексики, їх більшість вживається без потреби, тільки як данина моді.

Саме з такими проблемами, тобто із засиллям іншомовних лексичних запозичень, ми зустрічаємося в українській журналістиці.

Проте однією з проблем є й те, що слова іншомовного походження нерідко використовуються в неправильному значенні, що вказує на незнання власної мови, а також на некомпетентність журналістів у соціальній сфері.

Перенасиченість тексту лексичними запозиченнями ускладнює його сприйняття, знижує комунікативну значущість та загальнодоступність. У ЗМІ слова іншомовного походження доцільно вживати тоді, коли вони є назвами нових запозичених понять технічного, фінансового, спортивного життя. В інших випадках варто добирати питому українську лексику.

Висновки і пропозиції. Отже, лексична система сучасної української мови має невичерпні резерви для безперервного розвитку та збагачення, в тому числі й за рахунок запозиченої лексики.

Запозичення – це не тільки процес входження сформованих елементів однієї мови у володіння іншої, а й водночас процес їх органічного освоєння системою мови, яка запозичує, пристосування до власних потреб.

Серед науковців здебільшого побутує позитивне ставлення до запозичень узагалі, особливо зараз у зв'язку з перебудовою всієї нашої суспільно-економічної системи, лише за умови доцільності їх входження в мову, в інших випадках вчені намагаються усунути запозичення, очистити українську мову від зайвого та недоречного лексичного матеріалу.

Незважаючи на наявність суттєвих відмінностей у термінах на позначення поняття запозичення, іншомовні слова, сучасні дослідники зазвичай уживають ці терміни як синоніми, недиференційовано.

Не менш важливою є динаміка розвитку і впливу чинників на появу іншомовних лексичних запозичень у мові. Так, серед мовних та позамовних чинників найбільш впливовими є останні, серед яких психолінгвістичні можна назвати домінуючими.

На жаль, обмежений обсяг статті не дає змоги більш детально зупинитися на всіх дискусійних моментах проблеми. Проте представлені теоретичні відомості наочно демонструють вразливі місця теорії іншомовних лексичних запозичень. Тому дослідження потребують детальнішої уваги. Подальше дослідження плануємо провести в напрямі формування сучасної теорії іншомовних запозичень.

Список літератури:

1. Архипенко Л. М. Іншомовні лексичні запозичення в українській мові: етапи і ступені адаптації (на матеріалі англіцизмів у пресі кінця XX – початку XXI ст.) : дис. ... к. філол. н. : 10.02.01 «Українська мова». Харків. 2005. 314 с.
2. Балли Ш. Общая лингвистика и вопросы французского языка. Москва : Иностр. лит., 1955. 416 с.
3. Грот Я. К. Учебник русского языка. Москва, 1849. С. 194–204.
4. Даль В. Толковый словарь живого великорусского языка (1863–1866) : у 4-х т. Москва : Рус. яз., 1989 – 991. Т. 1–4.
5. Жлуктенко Ю. А. Языковые контакты. Проблемы интерлингвистики. Киев : Изд-во Киев. гос. ун-та,1996. 135 с.
6. Крымский А. Словарь російсько-український. *Этнограф. обозрение.* 1894. Т. 1 : А–К. № 1. С. 157–162.
7. Крысин Л. П. Иноязычные слова в современном русском языке. Москва, 1968. 209 с.
8. Крысин Л. П. Иноязычное слово в контексте современной общественной жизни. Русский язык конца XX столетия (1985-1995). Москва, 1996. С. 142-161.
9. Леонтьев А. А. Иноязычные вкрапления в русскую речь. *Вопросы культуры речи.* 1966. № 7. С. 60–68.
10. Огиенко И. И. Иноземные элементы в русском языке. Киев, 1915. 186 с.
11. Пономарів О. Д. Сучасна українська мова. Київ, 2003. 400 с.
12. Потебня А. А. Из записок о русской грамматике. Москва : Просвещение, 1968. 269 с.
13. Рахманова Л. И., Суздальцева В. Н. Современный русский язык. Лексика. Фразеология. Морфология. Учебное пособие. Москва, 1997. 480 с.
14. Реформатский А. А. Введение в языкознание. Москва, 2001. 536 с.
15. Селігей П. О. Що нам робити із запозиченнями? *Українська мова*. 2007. № 3. С. 3–15; № 4. С. 16–32.
16. Семчинський С. В. Загальне мовознавство. Київ, 1999. 413 с.
17. Сорокина Л. Н. Графическое переоформление заимствованной лексики. *Русский язык в школе.* 1979. № 3. С. 89–94.
18. Стишов О. А. Українська мова кінця XX століття : (На матеріалі мови засобів масової інформації). [2-е вид. переробл.]. Київ : Пугач, 2005. 388 с.
19. Стишов О. А. Українська лексика кінця XX століття (на матеріалі мови засобів масової інформації) : монографія. Київ : Вид. центр КНЛУ, 2003. 388 с.
20. Українська мова : енциклопедія / М. В. Русанівський, О. О. Тараненко. 2-е вид., випр. і доп. Київ : Укр. енциклопедія ім. М. П. Бажана, 2004. 824 с.
21. Щерба Л. В. Безграмотность и ее причины. Избранные работы по русскому языку. Москва, 1957. С. 56–62.
22. Юрійчук Н. Д. Основні причини лексичних іншомовних запозичень. *Відкриті еволюціонуючі системи* : V Міжнародна науково-практична конференція, 19–21 травня 2020 р. Київ : Таврійський національний університет ім. В. Вернадського. 2020. 424 с.

Yuriichuk N. D. DISCUSSION ISSUES OF THE THEORY OF FOREIGN LANGUAGE LEXICAL BORROWINGS

The influence of foreign languages as a dominant factor in the globalization process is noticeable in all spheres of linguistic communication. Borrowing is an integral part of every modern language; a significant addition is happened in the Ukrainian language.

The reasons for borrowing words that exist in the language, scholars include the expansion of the composition of participants in communication, psychological isolation from the language of the past, the weakening of censorship, etc. Comparative analysis of modern borrowing processes with the processes of existence of language in the past, makes it possible to identify the trends of linguistic development, to trace the ratio of intramedy and extra-linguistic factors in significant periods of language development.

The article considers the existing theories of foreign language borrowings from different languages, the definition of the concepts of borrowing, borrowed words, foreign language words, etc., the question of their expediency in interpreting scientists and their place and role in the Ukrainian language have been studied. Since the discussion of meaning and role, expediency or inexpediency of use, the reasons for foreign language lexical borrowings, their status, the specifics of lexical meanings and functions of linguistics have been conducted for many years.

The pace of the process of entering foreign words is quite active, given the volume of borrowed tokens that are part of the modern Ukrainian language. Taking into account this fact, linguists distinguished both linguistic and extra-language factors of the appearance of borrowed units.

The dynamics of the process of entering foreign words is quite active, according to the volume of borrowed tokens that are part of the modern Ukrainian language. Taking into account this fact, linguists distinguished both linguistic and extra-language factors of the appearance of borrowed units.

It means that the lexical system of the modern Ukrainian language has inexhaustible reserves for continuous development and enrichment, including at the expense of borrowed vocabulary.

Scientists-linguists, prominent public figures, writers, are differently related to foreign language borrowings in the context of the current language situation in Ukraine. For the most part, there is a positive attitude towards borrowing in general, especially now, in connection with the restructuring of our entire socio-economic system, only if it is expedient for them to enter the language, in other cases, scientists try to eliminate borrowing, to clear the Ukrainian language from excessive and inappropriate lexical material.

Key words: *borrowing, borrowed words, foreign language vocabulary, lexical borrowings in other languages, lexical-semantic processes, language interaction, language contacts.*

ТЮРКСЬКІ МОВИ

УДК 811.512.162
DOI https://doi.org/10.32838/2663-6069/2020.4-1/28

Агаева Афаг Рамиз гызы
Азербайджанский государственный университет нефти и промышленности

НЕКОТОРЫЕ ВАЖНЕЙШИЕ ИНТРА- И ЭКСТРАЛИНГВИСТИЧЕСКИЕ ФАКТОРЫ, УЧАСТВУЮЩИЕ В МЕЖСТИЛЕВЫХ СВЯЗЯХ СОВРЕМЕННОГО АЗЕРБАЙДЖАНСКОГО ЛИТЕРАТУРНОГО ЯЗЫКА

У статті розглянуті роль і причини факторів, що функціонують у взаємозв'язках стилів сучасної азербайджанської літературної мови. Ці чинники діляться на дві групи: 1) мовні фактори (характер і мовні особливості того і та іншого стилю тощо. Наприклад, вживання лексичних одиниць, властивих художньому стилю, в офіційному стилі, також уживання термінів у науково-технічній фантастиці); 2) немовні фактори (до них відносяться індивідуальний стиль автора, особливості історичного періоду, єдність змісту і форми тощо. Наприклад, іноді художні твори видаються у формах жанрів офіційного стилю (заяв, автобіографій), або ж фейлетони пишуться у формі математичних задач, прикладів).

У міжстильових зв'язках сучасної азербайджанської літературної мови особливе місце займають мовні й немовні фактори. Вони в багатьох ситуаціях є причинами цих зв'язків, відіграють найважливішу роль у міжжанровій інтеграції синхронічного і діахронічного характерів. У даній статті будемо розглядати та аналізувати деякі з них.

Об'єктом дослідження виступають стилі сучасної азербайджанської літературної мови. Предметом дослідження є участь інтра- та екстралінгвістичних чинників у взаємозв'язках цих стилів.

Наукова новизна дослідження визначається тим, що в ньому міжстильовий зв'язок уперше вивчений не тільки в мовознавстві, але також у контексті літературознавства і журналістики. У публіцистичному стилі виявлені мовні й немовні жанри, елементи з офіційного і епістолярного стилів (в азербайджанській журналістиці в цьому жанрі хоча і було написано багато творів, але про більшість із них не було сказано жодного слова). У даній статті висловлена теза підтверджується і висвітлюється безліччю мовних фактів, наведених із відповідних прикладів. Були узагальнені тенденції і жанри, що сформувалися в художньому стилі під впливом наукового і публіцистичного стилів, а також жанри, що сформувалися під впливом наукового стилю в публіцистичному стилі.

Ключові слова: *стиль, міжстильовий зв'язок, жанр, граматика, термін, морфологія, науковий стиль.*

Постановка проблемы. На современном этапе развития азербайджанского языка обогащены стили литературного языка, а также расширилась сфера их обогащения. Так как стили входят в единую языковую систему, между ними есть связь. Эти межстилевые связи встречаются во всех уровнях языка. Именно поэтому для выявления границ и особенностей межстилевой интеграции необходимо изучение процессов, происходящих в языке, новых семантических оттенков слов и фраз, раскрытие их внутренних значений, функциональной разновидности.

Анализ последних исследований и публикаций. Несмотря на то, что в языкознании, в литературоведении и журналистике проблема межстилевых связей изучена с различных сторон, в азербайджанском языкознании этой теме посвящено лишь одно научное исследование – кандидатская диссертация И. Агаевой. Она исследует связь между научным и художественным стилями. Но в современном азербайджанском литературном языке имеются примерно 20 связей и 10 взаимосвязей. Поэтому привлечение всех связей к исследованию межстилевой интеграции является проблемой языковедения, которая требует своего решения. Решение этой проблемы играет немаловажную роль не только в изучении

общих тенденций развития литературного языка, но и ряда других проблем, и доказывает актуальность темы, рассматривающейся в данной статье.

Постановка задачи. Цель статьи – рассмотреть роль и причины факторов, функционирующих во взаимосвязях стилей современного азербайджанского литературного языка.

Изложение основного материала. Взаимосвязь стилей обусловлена объективными и субъективными причинами. Объективные причины обусловливаются тем, что все стили литературного языка функционируют в рамках определённого языка, подчиняются его законам. Во всех стилях могут использоваться все категории того языка, но процент и частотность их использования будет зависеть от особенностей стиля. Например, в художественной сфере среди других языковых элементов в большом количестве функционируют элементы, создающие образность: переносное значение слов, множество семантических категорий, тогда как в научном стиле преобладают термины, конкретные смысловые значения слов, соблюдение грамматических и синтактических норм. А субъективными факторами являются индивидуальный стиль автора, особенности и развитие конкретного исторического периода. Например, рассматривая период развития азербайджанского литературного языка, можно прийти к выводу, что в начале XIX века художественный стиль играл ведущую роль, так как другие стили ещё находились на разных стадиях процессов формирования. Но на современном этапе все стили функционируют равноправно и в широких аспектах. Тем не менее, благодаря научно-техническому прогрессу научный стиль занял преобладающую позицию среди других стилей языка, расширился его терминологический фонд. Исходя из вышесказанного, нужно отметить, что на современном этапе он имеет огромное влияние на межстилевые связи. Кроме того, единство содержания и формы, авторский стиль, персонажи также занимают особое место среди неязыковых факторов: иногда художественные произведения представляются в формах жанров официального стиля (заявлений, автобиографий и т.д.). Или фельетоны пишутся в формах математических задач, примеров. Эти приёмы в свою очередь способствуют «объединению» разных стилистических особенностей в одном контексте. В научных произведениях писателей относительно часто встречаются элементы художественного стиля. По мнению специалистов, автором исторических романов должен быть только учёный-историк, а психологических романов – психолог. Исторический роман называют «романом-исследованием» [5, с. 160]. Также в публицистических произведениях преобладают элементы художественного стиля [4], а среди жанров эпистолярного стиля письма писателей отличаются своей образностью. В произведениях, главными героями которых являются учёные, в монологах и диалогах персонажей обязательно используются термины, связанные со сферой их деятельности [3]. Например, математик использует в основном математические термины, философ – термины по философии и т.д. Ряд других факторов, таких как особенности жанровых разновидностей, выбор той или иной темы, адресат, близость и, наоборот, контрастность между стилями, тоже играют немаловажную роль в связях стилей современного азербайджанского литературного языка. Именно фактором адресата обусловливаются языковые различия между чисто научным и научно-публицистическим подстилями научного стиля. Или в художественных произведениях с детективной тематикой очень часто встречаются юридические термины [2], а в политических детективах широко функционируют термины официального стиля. С целью создания образности они используются с эпитетами, синонимами или в виде метафор и т.д. В художественных произведениях, затрагивающих область служебного характера, широко функционируют разные семантические группы официального стиля, обозначающие название официальных фактов, официальных собраний, официальных должностей, законов, созывов, призывов, приглашений, выступлений, обращений, отношений, заданий, информаций, документов и т.д.

В официальном стиле также используются лексические единицы в целях создания образности (синонимы, антонимы, многозначные слова, метафоры, метонимии, эпитеты, некоторые слои эмоционально-экспрессивной лексики). Они имеют превосходство в официальных обращениях, декларациях, нотах протеста. В официальном стиле используются разные типы стилистических синонимов: эвфемистические, контекстуальные. Антонимы участвуют в создании сравнений и идиоматических выражений, придают тексту образность, пафос, положительные и отрицательные эмоции. Кроме того, используются и эмоционально-экспрессивная лексика, обозначающая ненависть, злобу, субъективную оценку, грубые выражения, и некоторые эвфемизмы, неологизмы, архаизмы, служащие созданию эмоциональности и образности, разные виды идиом, поэтических слов и т.д.

Надо отметить, что элементы художественного стиля в официальном стиле встречаются в основном во времена политической нестабильности (в годы войны, революции), потому что в этом отрезке времени: а) значительно в больших количествах печатаются официальные обращения, ноты протеста, декларации, а именно они и являются носителями образных выражений среди жанров официального стиля; б) в них увеличивается активность функционирования эмоционально-экспрессивной лексики и образных выражений. В эпистолярном стиле в определённых ситуациях можно встретить морфологические элементы и особенности научного стиля, например, когда существительные, употребляемые в единственном числе, обозначают множественность, когда автор письма под местоимением «мы» подразумевает местоимение «я», говоря от имени своего народа, группы людей и т.д. Наряду с этим в эпистолярном стиле употребляются и специфические глаголы научного стиля. Эти глаголы встречаются и в художественных текстах. Повелительное и долженствовательное наклонения являются отличительными чертами морфологии официального стиля. В публицистических статьях, заметках они используются с целью доводить до сведения читателей обязательность, необходимость выполнения в будущем задач, дел, о которых идёт речь. Суффикс «мыз», характерный для публицистического стиля, в официальном стиле добавляется к существительным разных смысловых групп для создания существительных, значений коллективизма и употребляется в обращениях, декларациях и т.д.

В публицистическом стиле грамматические особенности научного стиля чаще всего встречаются в статьях, посвящённых разным научным открытиям, трудам, проблемам природы и общества. В публицистическом стиле также встречаются другие характерные грамматические черты научного стиля: обозначение множественности существительных употреблением их в единственном числе и, наоборот, употребление местоимений во множественном числе для обозначения единственного числа (мы – я). Преимущественно в рекламном жанре встречаются термины научного стиля, например: *тон, процент, баррель, кубометр* и т.д., разновидности чисел, цифр: приблизительные числительные, дробные числительные и т.д., глагольные соединения, носящие штамповый характер в научном стиле (преимущественно в заметках и отчётах информативного плана, в научных трудах и материалах научных конференций, в докладах и дискуссиях). Использование в рассуждениях публициста настоящего времени не в конкретных, а, наоборот, в абстрактных смысловых категориях (как одна из основных отличительных черт научного стиля) тоже является немаловажным фактом и показателем в исследовании взаимосвязей этих стилей на морфологическом уровне. Одной из морфологических черт, присущих публицистическому стилю, является употребление существительных как однородных членов предложения. Эта особенность также встречается и в научном стиле. В особенности ряд абстрактных существительных в научном стиле придаёт эмоциональность мыслям, предложениям. С помощью существительных, несущих в себе скорее положительные, чем отрицательные эмоциональные значения, создаются антитезы. Также, создание стилистического эффекта путём употребления прилагательных, имеющих положительные или отрицательные оттенки в научных произведениях, считается чертой, присущей публицистическому стилю. Такие ряды прилагательных имеют превосходство и чаще встречаются в языке гуманитарных и общественных наук. Специфические глаголы эмоционального характера публицистического стиля функционируют в трудах научно-публицистических, философских, литературоведческих. Одной из характерных черт публицистического стиля (на морфологическом уровне) считается употребление наречий «сегодня» и «завтра», выступающих в роли символов настоящего и будущего времени. С их помощью в научном стиле автор создаёт очень интересные антитезы. Следует отметить, что использование в языке публицистики характерных грамматических элементов научного стиля придаёт тексту логичность или логические оттенки, тогда как употребление в научном стиле элементов публицистического стиля служит созданию высокого пафоса, эмоциональности.

Научный и официальный стили по языковым особенностям являются близкими друг к другу. Несмотря на это, они имеют свои специфические грамматические признаки, и эти признаки играют немаловажную роль во взаимосвязи вышеупомянутых стилей. Например, употребление существительных в единственном числе, когда подразумевается множественность, считается характерным для морфологии научного стиля, о чём уже говорилось, а в официальном стиле эта особенность встречается в языке законов, когда конкретность отступает на задний план. Ещё одна присущая научному стилю черта – употребление личного

местоимения «мы» в значении авторского «я» в официальном стиле используется при подписании официальных документов и в других подобных ситуациях. Некоторые специфические глаголы научного стиля в официальном стиле в целях использования настоящего времени, носящего в себе абстрактный характер в значениях всех временных категорий, преимущественно встречаются в языке законов и кодексов, потому что как официальные, так и научные законы относятся к более длительным временным пространствам. Страдательный залог глагола характерен для официального стиля. В научном стиле он используется в формировании определений, правил, при цитировании из официальных документов, научных произведений, а долженствовательное наклонение в основном употребляется при обязательности проведения необходимых операций в целях получения определённых результатов.

Выводы и предложения. В данной статье был рассмотрен ряд основных факторов, влияющих на межстилевые связи современного азербайджанского литературного языка, проанализированы объективные и субъективные причины; выявлены основные источники, играющие немаловажную роль на данной стадии развития межстилевых отношений.

Невозможно, конечно, охватить все факторы, имеющие влияние на связи между стилями современного азербайджанского языка в рамках одной статьи. Но в этой работе были выдвинуты основные аспекты влияния интра- и экстралингвистических факторов, их своеобразие, участие и роль в конкретных ситуациях. Надо отметить, что приведенные тезисы основаны на результатах множества стилистических исследований. В центре внимания исследования были следующие важные аспекты: 1) роль периода, времени; 2) стилистические качества индивидуума (автора); 3) роль адресата; 4) роль лексико-грамматических категорий.

Приведенные факторы играют важнейшую роль в интеграции стилей.

Список литературы:

1. Алиев К. Ю. Основы стилистики азербайджанского литературного языка : автореф. дис ... канд. фил. наук. Баку, 1989. 51 с.
2. Амиров Дж. Чёрная «Волга». Баку : Азернешр, 1993. 256 с.
3. Бабанлы В. Когда умалчивает совесть. Баку : Писатель, 1990, 527 с.
4. Вагабзаде Б. М. Поговорим откровенно. Баку : Азернешр, 1988. 222 с.
5. Гусейнов А. Заметки о «Мехшер». *Азербайджан.* 1987. № 2. С. 154–167.
6. Об Азербайджанском Каспийском Морском Пароходстве. *Халг*. Баку, 2019. 29 января.
7. Общие и частные проблемы функциональных стилей / под ред. М. Я. Цвиллинга. Москва : Наука, 1986. 216 с.
8. Солдат Азербайджана изъявил из самого высокого окопа. *Азербайджан*. Баку, 2019. 31 января.
9. Розенталь Д. Э. Практическая стилистика русского языка : учебник для вузов. Москва : Высшая школа, 1977, 316 с.
10. Седова С. Н. Эпистолярный стиль в системе функциональных стилей русского языка. Филологические науки. 1985. № 6. С. 57–62.

Agaeva Afag Ramiz gizi. SOME OF THE MOST IMPORTANT INRA- AND EXTRALINGUISTIC FACTORS INVOLVED IN INTER-STYLE RELATIONSHIP IN THE MODERN AZERBAIJAN LITERARY LANGUAGE

The article discusses the role and causes of factors functioning in the interconnections of the styles of the modern Azerbaijani literary language. These reasons are divided into two groups: 1) linguistic factors (the nature and linguistic features of this and that style, etc. For example, the use of lexical units inherent in the artistic style – in the official style, also the use of terms in science and technology fiction); 2) non-linguistic factors (these include the individual style of the author, features of the historical period, the unity of content and form, etc. For example, sometimes works of art are presented in the forms of genres of the official style (statements, autobiographies). Or feuilletons are written in the form of mathematical tasks, examples).

Linguistic and non-linguistic factors occupy a special place in the interstyle relations of the modern Azerbaijani literary language. In many situations, they are the reasons for these connections, play an important role in the intergenre integration of synchronic and diachronic characters. In this article, we will consider and analyze some of them.

The object of the research is the styles of the modern Azerbaijani literary language.

The subject of the research is the participation of intra- and extralinguistic factors in the interrelationships of these styles.

The scientific novelty of the research is determined by the fact that interstyle connections in it were first studied not only in linguistics, but also in the context of literary criticism and journalism. In the journalistic style, linguistic and non-linguistic genres were identified, elements influenced by the official and epistolary styles (although many works were written in this genre in Azerbaijani journalism, not a single word was said about most of them). In this article, the stated thesis is confirmed and highlighted by a multitude of linguistic facts given from the corresponding examples. The tendencies and genres formed in the artistic style under the influence of the scientific and journalistic styles, as well as the genres formed under the influence of the scientific style – in the journalistic style were generalized.

Key words: *style, interstitial communication, genre, grammar, term, morphology, scientific style.*

УДК 81-2
DOI https://doi.org/10.32838/2663-6069/2020.4-1/29

Эминли Беюкханум Ибрагим кызы
Сумгаитский государственный университет

ЭТНОКУЛЬТУРОЛОГИЧЕСКИЕ ОСОБЕННОСТИ КОММУНИКАЦИИ

Кожен народ відомий своєю мовою. Вона відображає моральність та дух людей. З моменту створення мова служить засобом спілкування для усіх членів суспільства. Мова – це найважливіший та наймічніший засіб для збереження матеріального та духовного спадку кожного народу. Вона була історично інтегрована в систему знаків як основний засіб комунікації людського суспільства, розвитку мислення та культурної історії народу, яка передається із покоління в покоління. Історичний шлях народу, його культурний рівень передусім знаходить своє відображення у мові. Вона також є основним інструментом виживання нації в складні історичні та політичні періоди. Особливості культури, що відрізняють один етнос від іншого, впливають на формування внутрішнього світу людини та визначають її національний менталітет. Система мови, вживання слів віддзеркалюють специфіку національної психології, що створює індивідуальний колорит національного ландшафту світу.

Люди живуть у своєрідному середовищі, отже, поділяються на групи, стани тощо. Формування таких об'єднань може відбуватися через різні причини, такі як одна територія, релігія, доля та ін. Під час спільного життя люди створюють правила співіснування та враховують їх у повсякденному житті та діяльності. Схожі риси життя та поведінки спостерігаються у різних спільнот. У такому випадку національна мова відіграє важливу роль у формуванні соціальної структури. Соціальне буття є частиною поняття «культура». Етнос як група людей, які об'єднані однією культурою та зазвичай однією мовою, має свої особливості. Вони чітко спостерігаються в мові представників етносу.

У наш час міжкультурна комунікація увійшла до унікальної стадії розвитку. Її ефективність залежить від правильного відображення національно-культурних особливостей кожного етносу.

Ключові слова: *мова, спілкування, культура, етнокультурологія, етнолінгвістика, семантичне поле, міжкультурні відносини, діалог культур.*

Постановка проблемы. Актуальность работы заключается в том, что сегодня международные и межкультурные связи и отношения значительно расширились и как объект они находятся в центре внимания не только политологов и культурологов, но и лингвистов.

Каждая этническая группа имеет особую культурную и языковую идентичность. Уникальность отдельной нации связана со спецификой интеллектуального лидерства и отношений, уникальностью национального ландшафта мира, этническим самосознанием. Проявление самосознания нации на разных этапах своего развития может различаться в философском и культурном плане, но в любом случае связано с процессом выдвижения представителей своего этноса, отделения себя от этноса другого. Возникновение и трансформация этнического имени (этнонима) следует за этапами изменения этнического самосознания.

Очень редко можно выучить какой-либо иностранный язык, не прибегая к разговорной культуре конкретного сообщества [1; 8]. Представители разных культур контактировали друг с другом с самого зарождения культуры. Изучение культур давно интересовало людей, но носило эпизодический и бессистемный характер. Интерес к изучению различных культур начал расти с XVI века – периода Великих географических открытий. С открытием в то время новых континентов европейцы узнали, что существуют разные народы и культуры. По оценкам ученых, сейчас существует более 500 различных культур.

Постановка задания. Цель статьи – изучить влияние различий в языках народов разных культур на их взаимоотношения и взаимопонимание. Исследование межкультурных отношений показывает, что народы, принадлежащие к разным культурам, имеют общие и разные языковые особенности.

Изложение основного материала. Проблема развития межкультурных отношений является одним из определяющих факторов каждого цивилизованного общества и служит формированию более сильной нации. Культурный и политический контекст проблемы (защита мира наций, обеспе-

чение национальной идентичности, поиск места в культурной и геополитической системе координат страны и т. д.) определяет необходимость разработки достаточной культурной политики для регулирования межэтнических отношений.

Слово «культура» – неоднозначный термин с древней историей. В широком смысле культура охватывает объекты, которые существуют в результате человеческой деятельности. Сюда входят не только материальные и физические объекты (оружие, предметы искусства, предметы быта), но и нематериальные объекты – национальные ценности, верования, обычаи и традиции, нормы поведения и т. д. Не случайно рукотворную культуру называют второй природой по сравнению с дикой природой. Примечательно определение культуры, данное основоположником этнографии и антропологии английским ученым Э. Б. Тейлором: «Культура в целом включает в себя знания, искусство, право, традиции и все другие способности и обычаи, приобретенные человеком» [5, с. 1]. В основе любой культуры лежит идея, переданная традициями и, в частности, национальными ценностями. Группа людей проживает на одной территории долгое время, у них коллективная жизнь, охрана местности, в которой они живут, у них общее мировоззрение, образ жизни, способ общения, культурные традиции и так далее. В результате формируется этническая культура нации.

Человеческая культура состоит из различных локальных культур, носителем которых является народ. Каждая нация включает в себя разные этносы, и главными факторами объединения людей под названием «этнос» являются общая территория и язык. Любая культура отражается на карте мировой культуры. На мировой культурной карте представлены нормы, национальные ценности, культурный менталитет и культура других народов. Благодаря этой карте можно отличить одну культуру от другой. В науках XX века, изучающих культуру, существуют два подхода к культуре – эволюционный и релятивистский [6, с. 18–19]. Первый подход согласуется с теорией Чарльза Дарвина и предполагает, что человеческое развитие происходит в едином масштабе. Каждая культура следует стандартному прямому пути в своем развитии. Согласно этому подходу, культуры отличаются друг от друга по уровню развития и делятся на менее и более развитые культуры. Такой подход носит этнический характер. Во-вторых, согласно релятивистскому подходу, каждая культура в отдельности имеет уникальный характер. Согласно этому подходу, следует изучать индивидуальный характер культур, а не параллелизм в развитии культур. Чтобы понять поведение человека, необходимо принимать во внимание культуру, к которой он принадлежит, и влияние культуры на поведение человека. Великий Джалаледдин Руми говорил: «Прежде чем воспитать свой язык, воспитайте свое сердце. Потому что каждое слово, написанное и выраженное языком, идет от сердца». Оскорбления и унижающие достоинство выражения в адрес каждого члена общества являются продуктом необразованного, невоспитанного сердца. Хотя культура влияет на поведение и мировоззрение человека, она не определяет его в целом. Л. А. Самовар, Р. Э. Портер и Э. Р. МакДэниел в «Коммуникации между культурами» [4, с. 24–26] выделяют пять элементов культуры:

1) *история*. История играет важную роль в передаче культур от поколения к поколению и изучении культурных контактов. На основе исторических фактов возможно получить информацию об идентичности, ценностей, правил поведения, образа жизни и т.д. народов, принадлежащих к разным культурам;

2) *религия*. Паркс, Лаунгани и Янг утверждают, что «культуры состоят из доминирующей и организованной религии, в которой имеют смысл верования и действия (ритуалы, церемонии и т. д.)» [3, с. 15];

3) *национальные ценности*. Национальные ценности – еще один элемент культуры. Связь между ценностями и культурой настолько сильна, что невозможно представить культуру без ценностей. Национальные ценности определяют поведение любого народа. Например, в азербайджанской культуре особенно уважают пожилых людей;

4) *социальные организации.* Социальные организации также называют социальными структурами. Сюда входят семьи, государственные организации, школы, а в примитивных культурах – племена и так далее. Каждая из этих социальных организаций имеет свою систему ценностей и отражает культуру;

5) *язык* – один из важнейших элементов культуры. Язык – это выражение обычаев и традиций, систем национальных ценностей, верований и т. д., принадлежащих к разным культурам, обеспечивает передачу. Культура передается через язык. Общение отвечает разным потребностям людей. Например, посредством общения люди выражают свои мысли, желания или информацию. Как отмечал Э. Холл, «общение – это культура,

культура – это общение» [2, с. 14]. Это означает, что мы познаем культуру в процессе общения. Это также отражает культуру общения.

Чтобы понять, что такое коммуникация, давайте посмотрим на модель Романа Якобсона. Эта модель предложена в произведении «Лингвистика и поэтика» [6, с. 198–202]. По словам Якобсона, адресат и адресант участвуют в общении. Кодированная информация передается от первого ко второму. Контекст (референт) – это то, о чем говорили. Контекст должен быть либо воспринят адресатом, либо быть вербальным, либо содержать вербализацию. Код – язык, полностью или частично совпадающий для адресата и адресанта. Контакт – физический канал, это психологическая связь и физический канал для коммуникации между адресатом и адресантом и для его поддержания.

Адресант, то есть отправитель информации, выполняет эмоциональную или экспрессивную функцию (выражение мыслей, эмоций, отношений). Эта функция выражает отношение говорящего к тому, о чем он говорит. Эмоциональная функция проявляется в произношении, интонации, скорости, добавляет разнообразия на все уровни языка – фонетический, лексический и грамматический.

Адресат получатель – конативная функция. Эта функция отражена в вокативах и императивах. Информация – это поэтическая функция. Это ведущая функция как в поэзии, так и в разговорной речи. Контекст – справочная (денотативная, когнитивная или коммуникативная) функция описывает ситуацию, объект и психическое состояние. Контакт – роковая функция. Адресат сосредоточен на контакте, чтобы поддерживать общение с использованием определенной формулы или диалога. Например, *Привет, ты меня слышишь?* Единственная функция языка, общая как для животных, так и для людей, – это фатическая функция. Это первая функция, которую учат дети. Их желание общаться предшествует их способности передавать или получать информацию. Код – это метаязыковая функция. Если говорящий и слушающий используют один и тот же код, то код становится предметом речи. Речь выполняет метаязыковую функцию. Слушатель спрашивает: *Я вас не понимаю, что вы имеете в виду?* Докладчик, отгадывая вопросы, которые нужно задать, спрашивает: *Вы понимаете, о чем я?*

Метаязыковая функция широко используется при изучении языка, особенно при изучении родного языка в детстве. Что делать, если вам нужно пообщаться с людьми из стран, где вы не знакомы с их культурой? Необходимо вести себя как можно более нейтрально, меньше говорить, больше слушать, не сокращать дистанцию между другими, не использовать эффектные жесты и мимику, наблюдать за другим, обращать внимание на его речь, жесты и мимику. Потому что во время общения мы таким образом отправляем определенную информацию нашему партнеру.

При межкультурном общении важно знать следующее:

– правильно кодировать его на используемом языке, чтобы предотвратить потерю данных во время общения;

– грамотное использование дополнительных каналов связи. Потому что невербальное общение отличается в разных языках и культурах:

– не посылать информацию по невербальному каналу, чтобы не препятствовать достижению прагматической цели во время взаимодействия;

– отправлять только невербальную информацию для достижения цели;

– принять во внимание важность разных каналов передачи информации в разных культурах. Культура отражается практически во всех аспектах языка – лексике, грамматике, фонетике и т. д.

Культура также может быть выражена неязыковым способом. Вот почему необходимо соблюдать осторожность при общении с людьми разных культур и обращать внимание на использование языка (правильный подбор слов). Потому что разные концепции могут по-разному выражаться в разных культурах.

В произведении искусства, отражающем быт и обычаи народов, носителями культурной и этнической информации являются прежде всего слова. Наблюдения за языком как хранителем знаний о культуре народа – носитель родного языка всегда идет в двух направлениях: от слова к тексту и от текста к слову. Национальная маркировка текста создается и ощущается благодаря широкому культурному контексту. Национальные особенности текста, национальная связь отражаются во множестве различных фактов и особенностей. Их сложно описать полностью. Однако если мы рассмотрим некоторые из них, это поможет освятить малую, но все же определенная часть национального ландшафта мира, часть портрета национальной культуры так или иначе отразилась.

Средства человеческого общения и, следовательно, по своему характеру, в социальном и национальном, не несут на себе следов особенностей языкового мировоззрения, этических и культурных ценностей, а также норм поведения, прису-

щих тому или иному языковому сообществу. Все это отражается в лексике разговорной речи.

Однако следует учитывать, что менталитет нации, как наиболее близкий к мысли, наиболее точно отражает грамматический строй языка. «В то время как количество слов в языке представляет собой объем его мира, грамматическая структура языка дает нам представление о внутренней организации мысли» [7, с. 46]. Именно В. фон Гумбольдт [7, с. 47] первым ввел очень важное понятие «языковое сознание людей», фактически это концептуальная категория, которая может быть выражена в языке.

В русскоязычной научной литературе иногда встречаются разные, односторонние подходы. Например, по словам профессора З. К. Дербишевой, в тюркских языках существует постоянная потребность в том, чтобы вещи и понятия принадлежали какому-либо лицу. Это связано с тем, что исторически менталитет тюркских народов имеет сильную тенденцию к частной собственности. (Нап.: *anam-моя мать, vətənim-моя родина, həyatım-моя жизнь. – ред.)* [10].

В тюркских языках нет необходимости связывать любой предмет с тем или иным лицом. Эта категория основана просто на том, что один объект владеет другим. В сознании тюрков нет никакого желания подчеркнуть, что и живое тело, и неодушевленный предмет принадлежат определенному человеку.

У тюркских народов есть такая легенда. Два соседа спорят из-за земли. Каждый из них утверждает, что земля принадлежит ему. Идет старейшина. Они просят старейшину помочь разрешить спор. Старик наклоняясь к земле тихо спросил: *«Земля, ты чья?»* Потом покачивая головой встал. Тогда соседи спросили: *«Что ответила земля?»* Старик ответил: *«Земля сказала, что не я принадлежу им, это они принадлежат мне».*

Даже в древней легенде показано, что в сознании этих народов подчеркивается, как у них нет взора на мирские блага, и намерены они жить в равенстве, солидарности и мире. Такая идеология отражена в языке.

Как видно, такая ситуация в языке, формализованная в категории грамматической принадлежности, связана с богатством языка, совместимостью грамматических правил языка. Суффиксы категории принадлежности исторически произошли от личных местоимений. В этом случае определенные правила языка нельзя связывать с национальным мышлением, условиями жизни, мировоззрением, культурой нации, которая говорит на этом языке. Выражение этой категории суффиксами приводит к лаконичности и удобству в языке, однако категория принадлежности может формироваться и с помощью личных местоимений также как и в русском языке.

Далее проф. Дербишева пишет, что для грамматической системы тюркских языков особо значимой является категория каузативности. Иначе она называется категорией понудительности, которая пронизывает всю глагольную систему тюркских языков [10]. Это просто форма выражения глагола. Действие могут выполнять все лица. Если по грамматическим правилам языка действия классифицируются по лицам, и временам, разве это должно быть связано с национальным мышлением и этническими традициями?! Эта категория не представляет специфику грамматического строя тюркских языков. Автор пишет, что и здесь «напрашивается экстралингвистическая мотивация, связанная, с одной стороны, с политической системой, существовавшей у многих тюркских народов, живших несколько тысячелетий в условиях военных государственных образований, с жесткой системой принуждения» [10], хотя вернее было бы подчеркивать многовековую традиция возрастной иерархии, связанную с почитанием старших, выражающимся в беспрекословном им подчинении.

Каждый язык черпает что-то из индивидуальности нации и, в свою очередь, движется в одном направлении. Национальный характер, хотя в какой-то мере создается общей средой обитания, сохраняется и закрепляется, но по сути своей основан на одной природе, что обычно объясняется общим происхождением.

Языки, являющиеся инструментами этого развития (интеллекта), приобретают такой определенный характер, что им легче распознать характер нации, чем по ее морали, обычаям и поступкам.

Этнокультурная составляющая лексического значения слова представляет собой собственное отражение в этом значении специфического национального восприятия того или иного народа какой-либо реальности, фрагментов действия и даже оригинальных построений народного мышления.

Этнокультурный компонент лексического значения слова основан на определенных фоновых значениях фрагментов реальности, присущих определенной нации или культурному сообществу определенных народов.

Этнолингвистические вопросы всегда актуальны, потому что они учитывают отношения

между этносом и языком. А судьбы языка и этноса всегда тесно связаны. В языке различаться особенность национальной психологии, характера, мышления и художественного творчества народа.

Сегодня в широком социальном контексте на основе разных языков изучаются общетеоретические основы развития поликультурной и многоязычной личности, социокультурные нормы речевого поведения в контексте межкультурного общения.

На наш взгляд, теория семантического поля и методы идеографической классификации словаря, достаточно глубоко разработанные в современной лингвистике, очень эффективны при изучении мировоззрения, отраженного в языке людей.

Таким образом, одной из наиболее актуальных проблем, изучаемых сегодня в этнолингвистике и этнопсихологии, является выявление национальных особенностей; с одной стороны, идентифицировать, изучать и описывать события, с другой – заранее определять особенности национального ландшафта мира; определение и описание культурных кодов, культурных стандартов.

Совершенно очевидно, что решение поставленных задач возможно только на основе достижений различных наук, к которым относится этнолингвистика. По-видимому, целесообразно изучать отдельный язык и национальную культуру (носителя этого языка) как отдельную единицу.

Культура и общение тесно взаимосвязаны, и их совместное изучение необходимо, потому что влияние культуры на общение неизбежно. Это стало одной из самых актуальных проблем, особенно в современную эпоху интеграции мировых культур. Объявление 2016 года годом мультикультурализма в Азербайджане подчеркивает важность изучения культур различных народов и этнических групп и передачи этих культур через язык.

В настоящее время широко используется понятие «диалог культур». Этот термин относится к форме и средствам общения между двумя культурами, при которых одна сторона считает другую равной, проявляет к ней интерес, принимает ее различия, уважает ее уникальность и в то же время понимает и принимает особенности другой культуры, создает воображение, понимает себя, свои признаки и качества, углубляет свое внутреннее «я».

В научной литературе общение обычно определяется как одна из форм коммуникации, поиск объективной истины в процессе восстановления обмена идеями между спорными индивидами (отдельными лицами, группами людей и т. д.). Настоящее общение – это живое общение, которое полностью поглощает голос каждого участника, обогащая его жизнью.

В начале XX века эта идея пострадала как символ нового гуманизма, беспрецедентной идеологической нетерпимости и повсеместного геноцида. Среди них «философия диалога» выдающегося русского мыслителя М. Бахтина. Он доказал, что диалог – это не предмет споров, но что он ведет к общему семантическому знаменателю универсальной истины. Напротив, по мнению философа, диалог изначально обеспечивает плюралистический мир различных сознаний, представленный как творческий стимул для производства новых культурных ценностей.

Такая концепция диалога – это форма демократического общения, которая применяется, когда другие формы общения невозможны. Как известно, политические, идеологические, моральные, религиозные, психологические ограничения и запреты могут препятствовать общению любых социальных отношений. Первый шаг к преодолению таких препятствий – это, конечно, диалог культур.

Выводы и предложения. Возможны разные варианты результатов диалога. Если снова обратиться к учению М. Бахтина (именно он разработал методологию диалога), то можно выделить следующие варианты:

– во-первых, синтез исходных позиций, объединение их в единое целое;

– во-вторых, в диалогической встрече двух культур они не объединяются и не мешают друг другу, а сохраняют свое единство и открытую целостность, обогащают друг друга;

– в-третьих, возможно, что диалог приведет к пониманию различных исходных ситуаций, которые существуют, и в этом случае «лучше иметь больше различий, но разница должна быть хорошей, а не отрицательной».

В своей статье «Межкультурный диалог и «русская мысль»» В. Н. Сагатовский также отмечает уверенность четвертой версии исхода диалога, которая является несостоявшимся и злым диалогом, то есть невозможно вести переговоры, позиции противоборствующих сторон не совпадают, затрагиваются фундаментальные интересы, становится недиалоговое противостояние.

Что касается данной ситуации, на наш взгляд, такой исход можно назвать конфликтом, а не диалогом. В самом деле, как отмечалось выше, последнее подразумевает «плюралистический мир» и «взаимопонимание». Поэтому варианты, предложенные М. Шульгой в статье «Формула согласия – диалог культур» [8, с. 196–202], более точно соответствуют основным требованиям

диалога. Комментируя взгляды Бахтина, ученый выделяет следующие условия, способствующие эффективности диалога:

– устранение эгоцентризма каждой стороны;

– признание другой стороны диалога равноправным партнером;

– проявление толерантности и желания слышать и понимать партнера;

– сомнения в основах и принципах личных позиций;

– признание права партнера на иное мировоззрение и существование;

– расширить возможности своего существования, рассматривая опыт другой стороны как знание.

Суммируя изложенные выше идеи и подходы, можно сказать, что диалог культур, с одной стороны, обеспечивает свободное развитие и деятельность всех культур, с другой стороны, способствует процессу взаимодействия и взаимного обогащения.

Список литературы:

1. Cahangirov F. Dil və Mədəniyyət. Elm və Təhsil, Bakı, 2014, 306 s.

2. Hall E. T., Beyond Culture. Garden City, NY: Anchor Doubleday, 1977, 299 pp.

3. Parkes C. M., Laungani P., and Young B., (eds). Death and Bereavement Across Cultures. New York: Routledge, 1997–2000, 261 pp.

4. Samovar L. A., Porter R. E., McDaniel E. R. Communication between Cultures. Wadsworth, Cengage Learning, 2010, pp. 463.

5. Taylor E. B. Primitive Culture Researches into the Development of Mythology, Pilosophy, Religion, Art and Custom. N.Y. Holt, 1889. Vol. 1.

6. Гузикова М., Фофанова П. Основы Теории Межкультурной Коммуникации. Екатеринбург : Издательство Уральского университета, 2015, 124 с.

7. Гумбольдт В. Ф. Избранные труды по языкознанию. Москва : Прогресс, 1984. 345 с.

8. Мамутова Х. Э. Диалогическая коммуникация в Украине. *Ученые записки Таврического национального университета им. В. И. Вернадского. Серия «Философия. Культурология. Политология. Социология».* 2013. Том 24 (65). № 3. С. 196–202.

9. Якобсон Р. О. Лингвистика и поэтика. *Структурализм: «за» и «против» :* сборник статей. Москва : Прогресс, 1975. С. 193–230.

10. Дербишева З. К. КТУ «Манас» Национальный менталитет и его отражение в языке. URL: https://altaica.ru/Articles/mentalitet.php

Eminli Boyukkhanim Ibrahim gizi. ETHNOCULTUROLOGICAL FEATURES OF COMMUNICATION

Each nation is known for its language. Language reflects people's morals and spirit. Since its inception, language has served as a means of communication without distinction between members of society. Language is the most important and powerful tool for preserving and developing the material and spiritual heritage of every nation. Historically, language has been combined with a system of signs passed down from generation to generation as the main means of communication of the human community, as a means of thinking and developing the cultural history of the people. The historical path and cultural level of the people are reflected, first of all, in the language. Language is also a key tool for a nation to survive in difficult historical and political times.

Cultural features that distinguish one ethnic group from another influence the formation of a person's inner world and determine his national mentality. The specificity of national psychology is reflected in the speech system, in the use of words and creates an individual taste of the national landscape of the world.

People live in a unique environment. In this case, they are divided into groups and states etc. There are various reasons for the formation of such associations, such as territory, religion, destiny. People who live together create rules for living together and take them into account in their daily lives and activities. There are similarities in life and behavior in different societies. In this situation, the national language plays an important role in the formation of social structure. Social being and life are included in the concept of "culture". As a group of people who share a culture and a language in general, an ethnos differs in its characteristics. These features are especially pronounced in the language of ethnic groups.

In our time, intercultural communication has entered an unprecedented and extensive stage of development. The effectiveness of this communication depends on the correct reflection of the national and cultural characteristics of each ethnic group.

Key words: *language, communication, culture, ethnocultural research, ethnolinguistics, semantic field, intercultural relations, intercultural dialogue.*

ЗАГАЛЬНЕ МОВОЗНАВСТВО

УДК 81
DOI https://doi.org/10.32838/2663-6069/2020.4-1/30

Асадова Севиндж Сабир гызы
Азербайджанский государственный педагогический университет

СТИЛИСТИЧЕСКИЕ ОСОБЕННОСТИ ЗООНИМОВ

Проведений порівняльний аналіз зоонімів англійської та азербайджанської мов показав важливість таких досліджень під час порівняльного вивчення зоонімів інших мов, споріднених і різних систем. Це також може призвести до відкриття зоонімічних універсалій.

Науково-стилістичні дослідження зоонімів приводять до висновку, що назви, дані тваринам, діляться на наукові, регіональні та літературно-національні. Вони мають сильний експресивно-емоційний вплив і стилістичні особливості як у літературних, так і в діалектних зоонімах обох мов. На рівні контексту зооніми виконують багаті стилістичні функції. У статті досліджуються образні зоонімічні метафори, що характеризують людей як у негативному, так і в позитивному сенсі.

В області ономастики зооніми, що охоплюють назви різних видів тварин, вивчалися з різних боків. У лексиці мов, до яких вони належать, зооніми, що утворюють особливу лексичну групу (ЛГ) і тематичну групу (ТГ), стали об'єктом лінгвістичного аналізу як окремо, так і у зв'язку з іншими групами слів.

Актуальність теми дослідження полягає в тому, що лінгвокультурні характеристики зоонімів в англійської і російської мовах визначалися на основі різних параметрів. Ось номінативні особливості зоононімів, які відображають вираз способів семантичної приналежності у внутрішній формі слова, що включає національну модель світу.

При цьому вивчалися семантичні, функціонально-стилістичні, похідні, фразеологічні та інші особливості зоонімів. Слід зазначити, що кожен з учасників дослідження щодо англійської та азербайджанської мов має довгу історію слів, що належать до цієї групи.

У статті визначена роль зоонімів у морфологічному, семантичному словотворенні, формуванні відповідної фразеології. Вивчені зооніми дозволять порівняти терміни мов, до яких вони належать. Зооніми та їхні похідні, які пронизують усі сфери життя людини, стали об'єктом вивчення як лінгвокультурологів, так і лінгвофольклористів.

Водночас актуальність теми полягає в тому, що вона дає лінгвістам інтерес до проблеми образності, систематичного й індивідуального вивчення образів, а також тропів, створених за участю зоонімів. Ця тема актуальна в азербайджанській лінгвістиці, оскільки це перша дослідна робота, й ані в азербайджанскій мові, ані в інших іноземних мовах не вивчалася засоби створення зоонімічних образів у літературних зразках.

Ключові слова: *зооніми, антропоніми, символи, орнітоніми.*

Стилистические зоонимы, являющиеся продуктом творчества писателя, значительно усиливают художественные и эстетические качества произведения, а также особенности выразительности. Индивидуально-стилистический аспект – одна из характерных черт таких зоонимов. Обычно зоонимы – это язык, а стилистически – речь. Зоономические единицы дают очень богатый материал для стилистических исследований. В художественной литературе зоонимы приобретают стилистический оттенок. Зоономические единицы несут дополнительную эстетическую функцию и «стилистическую нагрузку» и служат другим художественным целям. Новаторское мастерство писателя проявляется в формировании и мобилизации одного из так называемых потенциальных смыслов в соответствии с художественной целью, стилистическим маневром. Упорядочить значения слов по замыслу писателя и увидеть одно из них, то есть наиболее подходящее для этой цели, – языковая операция, всегда выполняемая настоящим художником, личный стиль писателя [2, с. 156].

Зоононимы используются в произведениях искусства как средства речи для различных целей.

1. Зоонимическое название сохраняется при описании реальных исторических событий жизни, например: 1) He had been spending a few weeks on a Carinthian lake, and after a day or two in London was to go and stay with friends in Scotland (W. S. Maugham "Treatre"). Многие английские писатели, в первую очередь Уильям Шекспир, Редьярд Киплинг и Луиза Киплинг, обращались к фразеологизмам в своём творчестве:

Уильям Шекспир: very like a whale! – очень похоже на кита! «Я верил в это! Конечно! В любом случае!»;

Редьярд Киплинг: the tail wags the dog – «хвост виляет собакой, т.е. подчинённый командует начальником»;

Луис Керолл: ухмылка, как у Чеширского кота – grin like a Cheshire cat; as mad as a march hare – «полный смех», безумный, как маршевый заяц, «совершенно потерянный разум» («Алиса в Стране чудес»).

2) Кероглу не может терпеть похищения Герата, он обвинял себя («Кероглу»).

2. Зоононимы иногда используются в измененной форме как продукт воображения писателя. Примеры этой группы практически отсутствуют на обоих языках.

В рассказах Дж. Мамедгулузаде в азербайджанской литературе мы встречаем зоотопонимы, которые никогда не встречались в нашем языке и художественной литературе. Например, Иткапан. Используя этот тип искусственно созданных зоотопонимов, автор стремился глубже запечатлеть объект, который он будет экспонировать, в памяти читателя.

3. В произведениях искусства зоононимы используются для выражения названия местности, отмеченной определенным знаком, качеством или событием: "İlanlı dərə" (Змеиная долина).

В наше время зоонимы используются как в художественной литературе, так и в языке поэзии. Стилистическая и поэтическая зоономика стала областью исследований, изучающей развитие особых имен, данных животным в художественной литературе, их роль, служащую определенной идее, сатирические и юмористические оттенки.

Стилистическая зоономика изучает функционально-выразительные и функционально-стилистические особенности зоонимов в художественной литературе. Изучаются имена животных, изображающие события в произведениях искусства, их стилистические особенности, роль зоонимов в усилении идейно-художественного воздействия произведения, комичность этих имен, этничность, образность, выразительность, особая зоонимическая креативность в произведении искусства, их стилистико-смысловое назначение, особенности созданной писателем индивидуальной зоономики и другие выразительные темы. Рассмотрим один из примеров английской литературы: *The animals lashed ropes round these, and then alltogether cows, sheep, horses, any animal that could lay hold of the rope- even the pigs sometimes joined in at critical moments – they dragged them with desperate slowness up the slope to the top of the quarry, where they were toppled over the edge, to shatter to pieces below (Животные обвязывали их веревками, а затем коровы, овцы, лошади, любое животное, которое могло ухватиться за веревку – даже свиньи иногда присоединялись к ним в критические моменты – они отчаянно медленно тащили их вверх по склону к вершине холма, к карьеру, где они были сброшены с края, чтобы разбиться на куски внизу)* [5, с. 24].

Как упоминалось выше, произведения искусства представляют человеческие черты в виде животных. Этот пример иллюстрирует совместную деятельность коров, лошадей, овец и даже свиней. Он отражает национально-этнические особенности народа, которому он принадлежит. По нашему мнению, если бы существовало произведение, созданное азербайджанскими писателями, концепция свиньи с положительной ассоциацией никогда не была бы развита в то время, когда здесь описывались такие животные, как коровы, лошади и овцы.

Since Jones had left the farm, until today, no animal had killed another animal. Not even a rat had been killed (С тех пор, как Джонс покинул ферму, до сегодняшнего дня ни одно животное не убило другое животное. Не были убиты даже крысы) [6, с. 33] – в примере в образе животных представлен образ жизни человека. А фраза «даже мышь не была убита» указывает на то, что мышь по-прежнему остается самым слабым и уязвимым существом.

Многие герои являются примерами зооморфизмов, потому что их чрезвычайная сила принадлежит животным. Например:

1. Spiderman (Человек-паук)
2. Ant Man (Человек-муравей)
3. Batman (Человек-летучая мышь)
4. Cat woman (Женщина-кошка)
5. Black Panther (Черная Пантера).

Поскольку стилистические зоононимы обладают качествами образности, эмоциональности, выразительности как своеобразные имена, они выступают в художественном произведении как важные языковые средства, определяющие яркое

выражение мысли, красоту формы. Это дает писателю широкие возможности отразить важные проблемы того времени поэтическим языком. При правильном выборе ономастических единиц в качестве стилистического материала общий языковой и речевой фон произведения искусства обогащается средствами выражения языка, зоонимические единицы, развиваемые на месте в нужное время, повышают художественное качество языка и оказывают на него сильное влияние. Например: "Names he had mentioned-Damascus, Aleppo, Baghdad, Cantina – had quite enchanted her" (Названия, которые он упомянул – Дамаск, Алеппо, Багдад, Кантин – весьма очаровали ее) [3, с. 150].

Среди компонентов зоонимических фразеологизмов иногда используется рифма, а иногда и аллитерация. Например, в азербайджанском языке: Qirat // Durat; Shangulum // Shungulum // Mangulum; Khalli // Yalli и др.

В английском языке нет подобных примеров.

В художественной литературе в некоторых случаях придуманное автором имя может впоследствии стать популярным в народе. В частности, роль пословиц в этой области привлекает все больше внимания. Например: 1. На азербайджанском языке: "Kəklik, Turac, Göyərçin, Yarpız" (Куропатка, Турак, Голубь, Лист и др). Как девичье имя. Как зовут мальчика: Аслан, Лачин, Ширaслан и другие. 2. Зоонимические антропонимы в английском языке встречаются редко. Имена Меган Фокс и тренер Берти Фокс, показанные в первой главе, являются примерами.

На основании проведенного исследования можно сказать, что ономастические единицы обретают стилистические и эмоциональные оттенки, выражая переносное значение на языке, и служат эффективным средством стилистического выражения в лексике английского языка, а также азербайджанского. Изучение этой дискуссии имеет практическое значение для изучения английского языка и установления общения на этом языке.

Исследуя ономастические единицы в стихотворениях ашуга Насиба, А. Байрамов также обратил внимание на разработанные там зоонимы, включив в 5-ю группу следующие имена: вороны, орлы, лисы, ящерицы, черви, собаки, львы и т.д. В своих стихах Ашиг Насиб широко использовал стилистические возможности общеупотребительных зоонимов и дал аллегорическое повествование о событиях 1920-х годов. Например:

a) Qarğa qarıltısı götürüb dağı,
Zirvədə qartalın yeri görünür.
Tülkülər ortada meydan sulayır,
Özü öz gözünə iri görünür
b) Yapalaqlar kef elədi,
Görən gözlər töküldü.
c) Quru yerdə yatan köpək, İndi dönübdü aslana, Başıboşun, ağlıqıtın, Zəmanəsi gəldi necə.

В стихотворениях Ашуга Насиба Алаша *кляча* упоминается как особый зооним. Говорят, что лошадь Ашуга звали Алаша. Однако есть факт, что слово *кляча* используется в диалектах в значении тощей лошади.

Итак, все ономастические единицы, развитые в художественных источниках, как и зоонимы, являются художественным выражением национальной памяти народа.

1) Толковый словарь азербайджанского языка: кляча – сущ. тощая лошадь; [Брат:] [Садых, приготовься, где кляча? Скажите детям, чтобы они его поймали]. М. Хусейн.

2) Азербайджано-русский словарь (краткий): alaşa – кляча [1, с. 38].

3) Азербайджано-русский словарь: alaşa – кляча, сущ. пренебр. неуклюжий, плохой конь.

4) Диалектологический словарь азербайджанского языка: алаша *(Зангибасар, Шамкир)* слабая, худая лошадь. *У меня был алаша, он умер (Шамкир*) [1, с. 48].

Одной из стилистических особенностей зоонимов в литературных источниках указано, в частности, использование сатирической литературы в виде секретной подписи. Работы с секретными подписями представлены в научной литературе под псевдонимами, атрибуцией, эвристикой и другими названиями. История этого явления существует также издавна в Азербайджане. В отличие от псевдонима секретная подпись чаще используется в сатирической литературе. Его автор известен только редакции.

Наша основная цель – уделить больше внимания выражению секретных подписей зоонимами. Такие подписи, как «Пиявка», «Сова», «Соловей», «Правша», встречающиеся в сатирической стилистике и сатирической прессе, сформированы на основе зоонимов и орнитонимов.

Одной из подписей Мирзы Алекпера Сабира, основоположника сатиры нового типа в азербайджано-турецкой литературе, одного из создателей критического реализма, основателя школы сатирической поэзии «Молланасраддин», был «Хопхоп».

В английском языке зоонимы отличаются метафорическими особенностями:

1) животное-зооморфизм: утконос (утиный нос // утконос) – животное, у которого нос похож на клюв утки // животное, нос которого напо-

минает клюв утки. Бульдог – животное, которое в действии похоже на быка. Ёжик-ёжик (еж) – в смысле волчьего строения головы. Горал, мышь, коза, крыса и др. зоонимы;

2) адаптированный к человеческому характеру: boxer // боксер. Боксерское тело и движения; собака с плоским носом; sloth – поступки, поведение, напоминающее ленивца и т. д.;

3) Именование-артефактоморфизмы, напоминающие предметы, созданные руками человека: броненосец // животное, строение которого похоже на ношение доспехов; capuchin // капюшон – часть головы и шеи, напоминающая капюшон (платье монаха со шляпой) и др.;

4) так называемые мифологические существа – мифозоонимы: вампиры – кровожадные животные;

5) так называемые фитоморфизмы, похожие на растения: porcupine – животные, покрытые иголками, например, armadillo /дикобраз-пихта и др.

Наконец, можно сделать вывод, что в английском и азербайджанском языках более распространено именование, напоминающее более разных животных. Что касается животных на английском языке – номинация в животноводческом направлении здесь более интенсивна.

При изучении номинации зоонимов можно сделать вывод, что эти аспекты играют ключевую роль в формировании национального языка, который является важной составляющей культуры и этнографии носителей изучаемых языков.

В литературных произведениях, написанных на английском и французском языках, зоолексические единицы иногда использовались для выражения изумления и удивления людей. Например, *святая корова* – это выражение, используемое в значении священной коровы. В то же время *nomd'unchien* используется в смысле этой собаки. В романе «Дорогой друг» Г. Мопассан использовал фразу удивительным образом: *«Je ne voudrais pas un fauteuil au balcon pour assistanter au defile de ses idées, nomd'unchien!»* [4]

Один из самых распространенных художественных приемов в американской литературе – использование символов. Символизм содержит много идей. Индивидуальность в литературе, свобода творчества, избежание заполнения каркасных форм, стремление ко всем видам инноваций, необычности и даже странности – компоненты символики [2, с. 206].

Символы использовались и понимались в разных смыслах в языке и литературе каждой нации. Помимо того, что он является символическим символом объекта, объекта или субъекта, символ раскрывает природу и сущность этого объекта, описывая его как символ и передавая его читателю. Такие символы определяют основную черту, сущность, качество изображаемого объекта. Символизируемые объекты – животные, птицы, природные явления и т.д.

В англоязычных анимационных фильмах, таких как «Город собак» и «Том и Джерри», главные герои – животные, лица которых полны человеческих черт. Произведения Оскара Уайльда «Счастливый принц», «Ласточка и тростник», «Жаба и крыса» имеют общих героев – животных.

В баснях применяются литературно-художественные приемы, показывающие способы выражения событий, сказки – это выражение абстрактных понятий в конкретных образах, аллегория – это многообразие и разнообразие символики в целом. В этих литературных жанрах, как известно, более широко используются зоонимы. Например, в аллегорических произведениях и баснях Крылова в русской литературе, М. Физули, Шаха Исмаила Хатаи, Дж. Мамедгулузаде, С. А. Ширвани, Г. Закира и других в азербайджанской литературе, где человеческие черты и качества передаются читателям через животных.

"The Fox and the Crow" (Aesop), "The tortoise and the Hare" (Gareth Pitchford), "The wolf in the sheep's clothing", "The and the Grasshopper" –англоязычные примеры.

Список литературы:

1. Azərbaycan dilinin izahlı lüğəti. I c. Bakı : Şərq-Qərb, 2006. 712 s.
2. Filologiya məsələləri toplusu. № 10. Bakı, 2013. 406 s.
3. Вольф Е. М. Метафора и оценка. *Метафора в языке и тексте.* Москва : Наука, 1988. С. 52–65.
4. Каторгина Д. Ю., Ромашина О. Ю. Сравнительный анализ эмоциональных фразеологических единиц с компонентом-зоонимом в русском, английском и французском языках. *Universum: филология и искусствоведение. Архив выпусков журнала «Филология и искусствоведение».* 2016. № 8 (30). URL: http://philology.snauka.ru/2015/04/1342 (дата обращения: 07.12.2020).
5. Mann T. The Magic Mountain. London : Vintage Publishing, 2011. 752 p.
6. Oruel C. "Animal farm". England, 1945.

Asadova Sevinj Sabirovna gizi. STYLISTIC FEATURES OF ZOONYMS

Comparative analysis of the zoonyms of the English and Azerbaijani languages, the results obtained include the importance of such studies in the comparative study of the zoonyms of other languages, related and different systems. It can also lead to the discovery of zoonomic universals.

Scientific and stylistic research of zoonyms leads to the conclusion that the names given to animals are divided into scientific, regional and literary-national names.

It has strong expressive-emotional influence and stylistic features in both literary and dialectal zoonyms in both languages. At the contextual level, zoonyms perform rich stylistic functions. The dissertation explores figurative zoonomic metaphors that characterize people in both negative and positive ways.

Within the science of onomastic, zoonyms covering the names given to different species of animals have been studied from different angles. In the lexicon of the languages to which they belong, zoonyms, which form a special lexical group (LSQ) and thematic group (LTQ), have become the object of linguistic analysis, both separately and in connection with other word groups.

The relevance of the research topic is that the lingual-cultural characteristics of zoonyms in English and Azerbaijani languages were determined on the basis of various parameters. Here are the nominative features of zoonyms, which reflect the expression of the methods of semantic membership in the internal form of the word, which includes the national model of the world.

At the same time, the semantic, functional-stylistic, derivative, phrase-forming and other features of zoonyms were studied. It should be noted that each of the English and Azerbaijani languages involved in the study has a long history of words belonging to this group.

The dissertation identifies the role of zoonyms in morphological, semantic word formation, the formation of appropriate phraseology. The studied zoonyms will allow to compare the terms of the languages to which they belong. Zoonyms and their derivatives, which permeate all spheres of human life, have become the object of study of both lingual-culturologists and lingual-folklorists.

At the same time, the urgency of the topic is that it provides linguists with an interest in the problem of imagery, the study of imagery, both systematically and separately, and tropes created with the participation of zoonyms. This topic is relevant in Azerbaijani linguistics as it is the first research work, as neither in the Azerbaijani language nor in other foreign languages the means of creating zoonymic imagery in literary samples have been studied.

Key words: *zoonyms, anthroponyms, symbols, ornithonyms.*

UDC 811.111:378
DOI https://doi.org/10.32838/2663-6069/2020.4-1/31

Halahan Ya. V.
Yaroslav Mudryi National Law University

Ahibalova T. M.
National Technical University "Kharkiv Polytechnic Institute"

Karachova D. V.
National Technical University "Kharkiv Polytechnic Institute"

INTERCULTURAL SENSITIVITY IN FOREIGN LANGUAGE ACQUISITION

The current paper is devoted to the intercultural approach to foreign language teaching at higher education institutions. The theoretical and methodological research, conducted in the context of a social cognitive perspective, is currently relevant and arises from the need to clarify an issue of effective learning as a means of integrating into a wider range of strategies, greater complexity of understanding, increased engagement, and self-direction. Developing concepts of themselves as interculturally sensitive language comprehenders, learners go through more positive emotions and affiliation to learning as well as tend to enhance action appropriate to the goals and context of education.

Communicative skills are measured through individual language performance that exists due to the cultural awareness of speech act functions (apologies, suggestions, complaints, refusals) and, at the same time, they appear to be an instrument for organizing other cultural domains. Graduates should be prepared for international interaction and cooperation, both at the language and professional level. Lack of foreign language experience that is a background for intercultural erudition, or judging another culture according to one's own values may lead to communication problems. To teach a foreign language taking into account more sense of students' participation in their field-of-study knowledge community, it is necessary to create an environment of real communication for professional purposes: to organize scientific discussions in a foreign language on key themes, current problems, or research questions with the involvement of specialists in a particular field; to use field-specific terminology in the classroom via dialogues and monologues, wordplay; to use etymology reference literature on the origin and development of foreign professional words with the aim of enrichment of highly specialized terminology vocabulary.

Key words: *linguoculturological approach, communicative skills, intercultural sensitivity, field-specific terminology, cultural awareness, term, vocabulary.*

Defining the problem and argumentation of the topicality of the consideration. Globalization is changing education, culture, and economy. The modern world needs graduates who can perceive and interpret extremely fast, think creatively, and analyze. Students with a high level of foreign language mastery expand their horizon of knowledge, plunge into another linguistic universe, enrich their vocabulary, develop various types of memory (short-term, long-term, explicit, implicit, episodic, procedural), promote better mental abilities. Language awareness helps them to integrate into the foreign linguistic environment and become a part of another cultural society as soon as possible. The task of higher education institutions is to create an enabling environment for the formation and development of professional qualities of the student.

Interaction between foreign language teaching and intercultural sensitivity is evident. More and more students are becoming aware of the importance of understanding the research tools and theories used in intermentality communication. Moreover, the growth of multinational corporations and international investors in Ukraine has increased the possibility of intercultural mixes between specialists and clients. The topicality of the problem of relations between language and culture is one of the key issues in current linguistics. It is connected with the need for a theoretical understanding of the role of language in the process of intercultural communication. It is absolutely clear that language cannot exist without culture. Culture permeates all aspects of society, including the languages of people. On the other hand,

when people need to share culture, they communicate through language. It is easy to conclude that people from different countries can understand each other when they speak different languages and have different worldviews because many basic concepts are universal and may be explained to foreigners.

Analysis of recent research and publications. It is widely known that language links our psychic and socio-cultural life and at the same time, it is an instrument of their interaction. Potebnya stressed that language is not only the best but also the only sign by which we recognize people (Potebnya, 1993). Language, as a unique phenomenon of culture, has a significant impact on its development. The fundamental issues of the theory of intercultural communication were established by Aristotle, Leibniz, Boas, Hegel, Herder, Humboldt, Kant, and others long before it became a separate field of study. The theoretical ideas of above-mentioned adept linguists were further interpreted by Charles Bally, Jan Baudouin de Courtenay, Leo Weisgerbert, Joseph Vandries, Jacob Grimm, A. A. Potebnya, Rasmus Rask, Heymann Steinthal, R. O. Jacobson, and others. The scientific works of these authors are the basis for a general theoretical approach to the complex study of the role of language in the process of intercultural communication. Within the current epoch of intercultural sensitivity investigation various authors offer overviews of the components that the notion of intercultural competence should contain (L. A. Arasaratnam, 2005; M. R. Hammer, 2003; D. K. Daerdorff, 2006; L. Parmenter, 2003; J. F. Greenholz, 2005; P. Koehn, 2002; M. Byram, 2003; N. Stone, 2006). In the stated works, variable aspects are under investigation taken in their complexity but flexibility, adaptability, empathy, respect, and communication skills are most frequently mentioned.

Setting the goals and tasks of the article. This paper aims at the analysis of scientific approaches and background to outline the main principles applied for a better understanding of intercultural effectiveness, as well as offers the range and peculiarities of methodological instruments so that teachers can facilitate relevant foreign language learning by university students.

The outline of the main research material. As language and culture are intertwined, language acquisition cannot be separated from cultural acquisition. Ronald Langacker [8, p. 16] described language as "an essential instrument and component of culture, whose reflection in linguistic structure is pervasive and quite significant". Similarly, George Lakoff and Mark Johnson [7, p. 69] remarked that cultural knowledge in the form of conventional images feeds into idioms based on metaphors. Moreover, complex categories are structured by experiential domains, which may be culture-specific [7, p. 95]. Language is a cultural activity and, at the same time, an instrument for organizing other cultural domains. Speakers take account of discourse situations, which are structured by culture. Paul Friedrich (1989) referred to this nexus of language and culture as linguaculture and Michael Agar (1994) called it linguaculture.

Kurtyka [6] pointed out that many teachers focus on culture as an important component of their instruction. Teachers are more effective if they stress the cultural basis of language. They may choose to introduce and highlight cultural models and take account of culture-specific models of learning itself [11]. Language, as a unique phenomenon of culture, has a significant impact on its development. It is hoped that more attention will be placed on researching and teaching intercultural communication skills for university students. To teach a foreign language as a means of communication, it is necessary to create an environment of real communication: to organize scientific discussions in a foreign language with the involvement of specialists in a particular field, to use special terminology in the classroom, to participate in international conferences, etc. The development of communication abilities is the main task faced by foreign language teachers. A higher school specialist should be prepared for international interaction and cooperation, both at the language and professional level.

On the one hand, specialists are enriched with knowledge and experience in the field of their professional activity, on the other hand, they should be able to establish contacts and transfer the accumulated experience and achievements of their country through intercultural communication. A highly qualified professional should not be limited to mere knowledge of the language. Therefore, the main purpose of international communication and contacts in the learning process is to prepare a future specialist who is ready to use the acquired knowledge and skills in the field of his/her communication. Problems may occur when a specialist, client or both, become ethnocentric. Ethnocentrism is defined as viewing the whole world only through one's own eyes with one's beliefs, values, and attitudes and not acknowledging that others may not see the world in the same way. The meaning intended by one person may not be correctly received by the other person. Developing an awareness of the possible impact ethnocentrism has on effective

intercultural communication will be valuable to a graduate who deals with clients from backgrounds diverse from his or her own. Students should be able to identify their prejudices and learn to control them. These insights may help one to examine, analyze, predict, and regulate his or her conduct. This will help gain the best result by obtaining the most information from the client while avoiding any possible intercultural conflict. To understand communicators from different ethnic cultures within or outside their own country, future professionals should develop intercultural communication.

The downside of globalization is interpersonal, inter-group, and intercultural conflicts caused by a desire to preserve one's identity and unique culture, and language skills are a crucial component of intercultural communication. A specialist, who interacts with clients from different countries, and more specifically from different cultures, should consider establishing common ground and emphasizing similarities to help the client feel more comfortable in the exchange. Conveying to the client that the message was understood is probably even more important in an intercultural exchange than in an interview with a client from the same cultural background. They may actually be able to improve the client's satisfaction if his level of communication skills does not allow speaking with conviction.

Linguistic, information-cognitive, concrete practical and other tasks are used in educational and vocational acquisition. In an intercultural exchange, it may be difficult for a graduate to experience the feelings of a client whose cultural orientation has been different from his or her own. If, for instance, a professional decides that all Turkish clients are the same, he may not effectively empathize with the unique characteristics and feelings of a certain client. The key to empathy in an intercultural interaction is to prevent prejudices and stereotypes from clouding the graduate’s perceptions of a culturally diverse client.

Accordingly, when a specialist and a client discuss a matter, they both send and receive messages through verbal and nonverbal cues. This communication process is ongoing and irreversible. We are always communicating, whether intentionally or not. When a businessman shuffles papers and looks at the clock, the client may get the message that it is time to go, whether or not the former intended such a message. In an intercultural exchange, several variables may cause breakdowns in the communication process. The solution for training tasks is widely associated with higher education. It can be successfully applied in the study of a foreign language, especially when a student has a double competence: learning a foreign language and at the same time acquiring expert knowledge in his degree subject.

Modern society needs not just specialists, but experts in intercultural communication. The magnitude of the problem of counseling clients from different cultures is increasing because specialists may spend thirty to eighty percent of their time counseling. Particularly in large cities, where multi-ethnic communities have burgeoned in the last twenty years, university graduates have many intercultural counseling situations. Therefore, higher education provides training specialists who are aware of the growing interconnection among countries, ready to participate in the dialogue of cultures. It should awake interest and respect for other cultures among students. This is the basis for successful communication. Effective cognition of foreign culture is impossible without learning a foreign language. Thus, knowledge of a foreign language is becoming one of the most effective means of communication, the condition of professional competence. Successful intercultural communication suggests cultural sensitivity, the ability to adequately interpret the communicative behavior of a representative of another society, readiness of communication participants to perceive other forms of communicative behavior, understanding their variations and cultural differences.

The originality of national and cultural standards is strongly felt in intercultural communication when a person faces an unexpected situation or the behavior of interlocutors. In intercultural exchanges, professionals and graduates must go beyond what the client says to discover what is actually meant. For example, there is a Japanese custom of speaking and acting only after due consideration has been given to the other person's feelings and points of view and a habit of not giving a clear-cut yes or no answer, a habit on a long tradition of avoiding unnecessary friction. In order to understand the reason and to master a cultural standard that is alien to one's own culture, it is necessary to find the answer to the question of why people of a different culture follow and respect such values. Intercultural learning ranges from linguistic, pragmatic (how to behave in a particular situation), aesthetic (what is considered beautiful or repulsive in another culture) to ethical (what are moral values) issues. It is necessary to study the world of native speakers, their culture, their way of life, peculiarities of their national character, mentality, because the real use of words in speech, the real reproduction of speech is largely determined by the knowledge

of social and cultural life of natives. Many other variables may also cause problems in the intercultural exchange between graduates and clients. Nonverbal communication aspects such as differences in the use of personal space, and differences in the use and the value of time, are examples. Beliefs, attitudes, and values, and the world view of those involved are all other intercultural variables that might produce barriers affecting the intercultural exchange. Lack of accurate analysis of feedback may cause problems in communication. The curriculum should include social studies, speech etiquette, and rules of conduct. Cultural analyses and studies are also conducted.

Intercultural learning takes various forms through a variety of means. First, it can have different locations of learning: classrooms, museums, exhibitions, fieldwork, a short visit, an exchange program, independent learning. These locations form a continuum from structured learning to informal education. Intercultural sensitivity develops incrementally over time through learning in the classroom and, simultaneously, learning from the real world. Byram highlighted that "the real world" and "the classroom world" develop in parallel to each other [1].

The second important factor is the degree of direct contact. The experiential learning approach (also known as learning by doing) is based on the assumption that culture learning is best achieved when people have direct or simulated experiences, while a didactic approach assumes that cognitive understanding, which can be developed through traditional means such as lectures, reading and group discussion, is essential before individuals can effectively interact with people of another culture [5]. Thus, intercultural learning through participation in intercultural exchanges or study abroad programs can increase participants' knowledge of the host culture, improve fluency in the host country language, reduce anxiety in interacting with people from different cultures, develop sensitivity to cultural differences and increase efficacy. Participants also develop greater intercultural networks and friendships with people from different cultural backgrounds. The task is to get the right balance between challenge and support. The third factor is culture-specificity: whether and how much training is focused on one culture (culture-specific) or general principles regardless of cultures [4].

And the last element is the educational level. Postgraduate degrees in intercultural communication are offered by many universities and schools across the world. They incorporate global citizenship, a concept closely related to intercultural communication, in their curriculum, modes of delivery: e.g. classroom-based learning, e-learning, work-based learning. The development of intercultural competence through education and training has emerged as a major theme in intercultural studies. Spencer-Oatey and Franklin provide a comprehensive overview of the field related to both professional and school-level educational contexts highlighting the challenges of incorporating intercultural competence into an already full curriculum [10, p. 199–241].

The first, as we see it, should be developing attitudes of openness and tolerance towards other people and cultures; providing information about daily life and routines; promoting reflection on cultural differences; providing information about shared values and beliefs; supporting experiences with a rich variety of cultural expressions (literature, theatre, film, etc.); maintaining the ability to handle intercultural contact situations; providing information about the history, geography and political conditions of the foreign cultures; promote the ability to empathize with people living in other cultures; promote increased understanding of students' own culture. In the beginning, it seems reasonable to discuss topics about daily life, and routines, living conditions, food and drink, traditions, folklore, tourist attractions, youth culture, educational, professional life, history, geography, political system, literature, values, and beliefs. Starting in the second semester of the academic year, international relations (political, economic, and cultural) with students' home country and other countries as well as professional vocabulary might be appropriate to be included in the curricula.

Conclusions and directions for further research in this area. To be effective in foreign language learning, we recommend using authentic materials given in the target language such as newspapers, magazines, books; to gain information on a different nation's world view from culturally-oriented texts and videos; to improve oral teachers' and students' input with the involvement of specialists in a particular field. Professional terminology translation poses special challenges to translators as those languages are "very much system-bound languages" [2]. Terms are created for particular systems and are closely related to the culture, values, and traditions of the nation. Their meaning is sometimes shaped by documents of the national state system. Term translation requires both a cognitive and communicative approach to the material, knowledge of the source and target systems, and assessment of the recipient, and the function of the target text. Some researchers [3] point out that different translation strategies should be used for lay readers and specialists, as well as for

the texts used for information purposes and ones used as documents in the target language.

Noteworthy to say, lack of empathy, lack of trust, stereotyping, and especially ethnocentrism, or judging another culture according to one's own cultural values, may lead to intercommunication problems. Besides being a goal for further scrupulous analysis in terms of intercultural sensitivity, this attitude might lead to culturally diverse clients` negative reactions to specialists. Thus, by developing an awareness of all the aspects of intercultural communication, they may be able to reduce friction between themselves and clients of diverse cultural backgrounds and improve the service process.

References:

1. Byram, M. (1997). Teaching and assessing intercultural communicative competence. Clevedon: Multilingual matters.

2. De Groot, G.-R., van Laer, C. J. P. (2007). The Dubious Quality of Legal Dictionaries, Translation and Meaning. *International Journal of Legal Information*, 34 (1), pp. 65–86.

3. Friedrich, P. (1989). Language, ideology and political economy. *American Anthropologist* 91 (2), pp. 295–312.

4. Gudykunst, W., Hammer, M. R. (1983). Basic training design: Approaches to intercultural training. Landis D. and Brislin R. W. (eds). *Handbook of Intercultural Training*.Vol. 1: Issues in Theory and Design. New York: Pergamon Press, pp. 118–154.

5. Kolb, D. A. (1984). Experiential Learning: Experience as the Source of Learning and Development. Englewood Cliffs, NJ: Prentice-Hall.

6. Kurtyka, A. (2001). Teaching English phrasal verbs: A cognitive approach. *Applied Cognitive Linguistics II: Language Pedagogy* / M. Pütz, S. Niemeier and R. Dirven (eds). Berlin/New York: Mouton de Gruyter, pp. 29–54.

7. Lakoff, G., Johnson, M. (1999). Philosophy in the Flesh: The Embodied Mind and Its Challenge to Western Thought. New York: Basic Books.

8. Langacker, R. (1999). "Assessing the cognitive linguistic enterprise". *Cognitive Linguistics: Foundations, Scope, and Methodology* / T. Janssen and G. Redeker (eds). Berlin/New York: Mouton de Gruyter, pp. 13–59.

9. Spencer-Oatey, H., Franklin, P. (2009). Intercultural interaction: a multidisciplinary approach to intercultural communication. Basingstoke: Palgrave Macmillan.

10. Strauss, C., D'Andrade R. G. (1992). Models and motives. *Human Motives and Cultural Models*. Cambridge: Cambridge University Press, pp. 1–21.

Галаган Я. В., Агібалова Т. М., Карачова Д. С. МІЖКУЛЬТУРНА ЧУТЛИВІСТЬ У ПРОЦЕСІ ОВОЛОДІННЯ ІНОЗЕМНОЮ МОВОЮ

Статтю присвячено дослідженню аспектології міжкультурного підходу в процесі викладання іноземних мов у вищих навчальних закладах. Теоретико-методологічна специфіка дослідження в соціально-когнітивному контексті є наразі актуальною й викликана необхідністю визначення засад ефективного навчання, по-перше, як засобу інтеграції в більш розвинутий спектр стратегічних навичок, по-друге, як мотиву для підвищення рівня зацікавленості мовця і його самомотивації. Акцентовано, що, розвиваючи уявлення про себе як про культурно чутливих користувачів цільової мови, студенти переживають більше позитивних емоцій, відчувають прихильність до навчання, а також удосконалюють стратегію іншомовної поведінки, що відповідає цілям і контексту сучасної освіти. З'ясовано, що комунікативні навички вимірюють через індивідуальну мовну діяльність, яка існує завдяки усвідомленню мовцем функцій мовленнєвих актів (вибачення, пропозиції, скарги, відмови), і водночас вони є інструментом організації інокультурних категорій і символів. Випускники повинні бути готові до міжнародної взаємодії і співпраці як на мовному, так і на професійному рівні, оскільки відсутність практики у використанні іноземних мов, яка є передумовою міжкультурної ерудиції, або оцінка іншої культури відповідно до власних цінностей може призвести до проблем у спілкуванні.

Доведено, що ефективності викладання іноземної мови з урахуванням важливості участі студентів у наукових і професійних спільнотах сприяє створення середовища реального спілкування іноземною мовою за фахом спеціалізації: організація дискусій іноземною мовою на актуальні теми, обговорення поточних проблем із залученням фахівців відповідної галузі; практика вживання специфічної галузевої термінології через діалоги та монологи, гру слів; задля збагачення словника вузькоспеціалізованої термінології залучення етимологічної літератури для пошуку інформації щодо походження й розвитку іншомовної професійної лексики.

Ключові слова: *лінгвокультурологічний підхід, комунікативні навички, міжкультурна чутливість, вузькогалузева термінологія, культурна обізнаність, термін, словник.*

УДК 811.111’42
DOI https://doi.org/10.32838/2663-6069/2020.4-1/32

Монастирьова Л. В.
Національна академія Національної гвардії України

КОМУНІКАТИВНІ СТРАТЕГІЇ ПЕРЕКОНАННЯ ЯК ОДНА З ХАРАКТЕРИСТИК МОВНОЇ ОСОБИСТОСТІ ЛІДЕРА

У роботі розкрито сутність поняття «комунікативна стратегія», комунікативна тактика та мовна особистість, а також виявлено типові характеристики мовної особистості лідера в сучасній лінгвістиці. Наводяться причини, чому саме особистість стала центральним об’єктом сучасних наукових досліджень у філософії, культурології, психології, лінгвістиці тощо. Осмислюємо подані положення під кутом зору новітніх наукових парадигм, передусім когнітивної лінгвістики, прагмалінгвістики, лінгвокультурології, маємо відзначити, що мовна особистість лідера втілює мовну свідомість водночас декількох соціальних груп: народу, певної країни, етносу, професійних груп, вікових, сімейних тощо. Така необхідність була зумовлена все більшим інтересом до аналізу різноманітних комунікативно-дискурсивних ролей особистості. Мовна особистість – це широке поняття, яке охоплює сукупність ознак когнітивного і прагматичного планів. У статті розглядаються комунікативні стратегії переконання, які реалізуються лідером у натовпі та визнається, як само вони впливають на вибір комунікативних стратегій та тактик впливу на натовп. Переконання разом із маніпуляцією є одним з основних способів впливу. Комунікативна стратегія переконання реалізується за допомогою логічних доводів і аргументацій. На основі аналізу відеофрагментів виділено загальну модель стратегії переконання зі змішаним набором тактик, найпоширеніші з яких є тактика позитивних перспектив, тактика заклику та стратегія формування емоційного настрою. За результатами власних спостережень відтворено реальні ознаки мовної особистості лідера.

Ключові слова: *комунікативна стратегія переконання, тактика, мовна особистість, лідер, натовп.*

Постановка проблеми. Дослідження проблеми мовної особистості, яке почалося ще у ХХ ст. і активно продовжується у ХХІ ст., спричинило значний інтерес до проблеми вивчення мовної особистості лідера в натовпі. Необхідність цього питання зумовлена соціальними особливостями життя суспільства. В умовах демократії сам факт утворення натовпу не повинен сприйматися як дивина чи зло. Проблема особистості розглядається з різних боків і в різних наукових напрямках. На сучасному рівні розвитку лінгвістики значна кількість досліджень відходить від дослідження мови як структури і переходить до вивчення таких динамічних аспектів, як мовлення, дискурс і комунікація, а також взаємодія мови і різних соціальних інститутів.

У схарактеризованому лінгвістичному контексті дослідження сформульованої проблеми сприяє поглибленню уявлень про названий феномен. На аналіз цього питання зорієнтована і тема статті, що свідчить про її актуальність.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблема визначення соціальної природи мовної особистості, її когнітивно-прагматичної зумовленості відображена у працях Н. Арутюнової, Ю. Караулова, В. Карасіка, Є. Верещагіна й інших, спонукало до вивчення варіантів взаємодії різних соціальних чинників у виборі комунікативних стратегій і тактик, якими послуговується мовна особистість у різних дискурсивних практиках. Науковці велику увагу приділяють вивченню комунікативних стратегій і тактик, які можуть бути використані у виборі напрямів дослідження стратегічного потенціалу мовної особистості.

Класифікації, характеристики, поведінкові реакції, методи впливу на натовп досліджувалися такими закордонними та вітчизняними науковцями, як С. Московічі, Г. Ле Бон, А. Назертян, Л. Почебут, Л. Пелепейченко й інші.

Постановка завдання. Мета статті – виявити найбільш поширені види комунікативних стратегій і тактик переконання, які використовує мовна особистість лідера в натовпі.

Сформульована мета потребує узагальнення наукових поглядів щодо понять «комунікативна стратегія», «комунікативна тактика», «мовна особистість» у сучасній лінгвістиці, виявлення особливостей реалізації комунікативних стратегій і тактик переконання в мовній особистості лідера.

Матеріалом дослідження слугували відеофрагменти на відеохостингу YouTube за відповідною тематикою.

Виклад основного матеріалу. З погляду теорії мовної комунікації спілкування людей ґрунтується на плануванні мовленнєвих дій та виборі способу досягнення поставлених цілей. Отже, мовну комунікацію можна вважати стратегічним процесом, який реалізується через конкретні комунікативні стратегії.

Вивчення комунікативних стратегій і тактик посідає важливе місце в сучасній лінгвістиці, але вони не мають однозначної дефініції і типології. Проте розбіжності не є принциповими і переважним чином стосуються форми вираження думки, ніж її сутності. У нашій статті будемо дотримуватись тлумачення комунікативних стратегій, яке було запропоновано О. Іссерс, як «комплексу мовленнєвих дій промовця, які спрямовані на досягнення комунікативних цілей» [6, с. 54]. На думку дослідниці, стратегія реалізується через комунікативні тактики, що являють собою одну чи декілька дій, які сприяють реалізації стратегій. Комунікативна тактика – конкретні мовленнєві дії для реалізації поставлених завдань із метою здійснення впливу на адресата.

Не вдаючись до детального аналізу дефініції поняття мовної особистості, зауважимо, що в нашій роботі ми орієнтуємось на концепцію Ю. Караулова і розглядаємо мовну особистість як сукупність здатностей і характеристик людини, що зумовлюють створення і сприйняття нею мовних творів / текстів, які відрізняються ступенем структурно-мовної складності, глибиною і точністю відображення дійсності та певною цільовою спрямованістю [8, с. 153].

Мовна особистість, на думку Ю. Караулова, – це наскрізна ідея, що пронизує всі аспекти вивчення мови і водночас порушує межі між дисциплінами, які вивчають людину. На його думку, модель мовної особистості є тримірною і являє собою ієрархію трьох рівнів: (0) – вербально-семантичного (асоціативно-семантичний), (I) – тезаурусного (лінгвокогнітивний), (II) – мотиваційного (мотиваційно-прагматичний). Усі три рівні мовної особистості перебувають у складних, дифузних відношеннях і складаються з одиниць відповідного рівня, відношень між ними та стереотипних комплексів.

З викладеної концепції випливає, що реконструкція мовної особистості може бути здійснена через три аспекти аналізу: а) виявлення лексикону суб'єкта мовлення, граматичних особливостей його текстів, що відповідає першому рівню; б) відтворення картини світу, що притаманна психологічній особистості, та способів її вербалізації – відповідно до другого рівня; в) з'ясування інтенціональних механізмів мовлення та стратегічних пріоритетів (третій рівень, виділений Ю. Карауловим). Подані характеристики можуть бути виявлені в результаті аналізу мовної поведінки особистості в різних ситуаціях [12, с. 46].

Переконання як комунікативна стратегія є суттєвим компонентом мовленнєвого впливу, кінцева мета якого – «змінити, трансформувати, оновити «картину світу» комуніканта, яка являє собою лише частину об'єктивної картини ситуації та являє собою знання, переконання, віру, емоційний та інтелектуальний стан комуніканта» [7, с. 102]. За відповідною реакцією опонента можна побачити, було переконання успішним чи ні.

Однак прийнято вважати, що поняття переконання дослідники досить часто пов'язують із поняттям аргументації. Відповідно до цього, якщо розглядати особливості реалізації стратегії переконання як однієї з характеристик мовної особистості лідера, аргументація виступає мовним впливом на ментальну сферу реципієнта [11, с. 306].

Необхідно зазначити, що у процесі переконання використовують комунікативні тактики, прийоми та засоби для їх реалізації, що різнобічно характеризують мовну особистість промовця: історичну добу з характерною для неї картиною світу, ступінь демократичності суспільства, загальнонаціональні та власні ціннісні пріоритети промовця, ступінь його конфліктності, його лінгвістичну компетенцію, арсенал маніпулятивних прийомів тощо.

Отже, ефективність досягнення мети комунікативної стратегії визначається необхідною для цього кількістю комунікативних тактик. Кінцева мета використання комунікативних стратегій адресантом – це зміна свідомості адресата на користь адресанта або взаємну користь. Інструментом реалізації тактик виступають чітко визначені адресантом комунікативні дії, що мають знакову репрезентацію. На лексико-граматичному рівні вони можуть бути представлені через уживання відповідних синтаксичних стилістичних фігур (епіфора, анафора, паралелізм, риторичне запитання тощо).

О. Паршина запропонувала класифікацію комунікативних стратегій і тактик, де вона виділяє такі комунікативні стратегії переконання, як стратегія, самопрезентації, стратегія дискредитації і нападу, маніпулятивна стратегія, стратегія самозахисту, інформаційно-інтерпретаційна

стратегія, стратегія формування емоційного настрою адресата, аргументативна й агітаційна стратегія [14, с. 184].

Стратегія дискредитації використовується для отримання підтримки власної позиції шляхом дискредитації суперників. Детальний аналіз стратегії дискредитації був запропонований О. Іссерс [6, с. 87], яка вважає тактику приниження та глузування основною в реалізації цієї стратегії, а комунікативним завданням стратегії дискредитації, на думку вченої, є словесне вираження негативної оцінки. О. Паршина у своїй науковій праці виділяє стратегію дискредитації опонента, яка реалізується за допомогою тактик критики і компрометації, звинувачення, зневаги до опонента, непрямої «оцінки» його дій тощо. Ці тактики, на думку науковця, найбільшою мірою формують сприятливі умови для створення відповідного для маніпулювання виборцями емоційного клімату: вдавшись, наприклад, до тактики критики і компрометації (тактика критики, тактика компрометації, тактика «чорного опонента», тактика провокації, тактика сумніву), синтаксичних конструкцій, синтаксичних синонімів тощо.

Агітаційна стратегія – це вплив на поведінку та дії людей із метою спонукання їх до будь-яких дій. У цій стратегії використовуються тактики, притаманні аргументативній стратегії, а також такі специфічні тактики, як тактика заклику й обіцянок.

Аргументативна стратегія – спрямована на переконання адресата за допомогою аргументів, де аргумент є засобом переконання, що має мовленнєву форму вираження й апелює до розумових здібностей адресата та його цінностей.

Стратегія нападу – передбачає активні комунікативні дії проти адресата, спричинені ворожими намірами, і тісно пов'язана зі стратегією дискредитації. Характеризується вона мовленнєвою агресією, що досягається тактиками звинувачення й образи.

Стратегія самопрезентації полягає у створенні позитивного іміджу мовця та реалізується переважно за допомогою тактик ототожнення (тобто демонстрація символічної приналежності до певної соціальної, статусної чи політичної групи), солідаризації з адресатом, створення «свого кола», дистанціювання, самосхвалення тощо.

Стратегія самозахисту реалізується через тактики виправдання, заперечення (спростування негативних оцінок і висловлення своєї позиції), критики позиції опонента, докору тощо.

Інформаційно-інтерпретаційна стратегія використовується лідерами під час інформування населення про важливі події соціального, економічного і політичного життя країни. Ця стратегія включає тактику визнання існування проблеми, тактику акцентування позитивної інформації, тактику роз'яснення, тактику коментування, розгляду інформації під новим кутом зору, тактику позначення шляхів вирішення проблеми (це може бути вказівка на можливі варіанти вирішення, вказівка на можливі способи досягнення вирішення проблеми, вказівка на можливі результати вирішення проблеми).

Стратегія формування емоційного настрою адресата реалізується переважно у зверненнях керівників держав до населення стосовно тих чи інших важливих подій. У межах цієї стратегії використовуються тактики єднання, звернення до емоцій адресата і тактики врахування ціннісних орієнтирів адресата (апеляція до системи цінностей суспільства) [14, с. 201].

У науковій літературі *маніпулятивну стратегію* визначають по-різному. Отже, маніпуляція – це вплив, який здійснюється за допомогою низки засобів, які дозволяють підкорити чужу волю. Одним із засобів маніпулятивного мовного впливу є маніпулювання інформацією, підмащування компліментом, апеляція до авторитету; спростування авторитету іншої особи; категорична критика без позитивної програми дій; апеляція до логіки; апеляція до вірувань; опора на проблемні питання; провокаційні заяви.

Окремо варто розглянути трактування поняття *натовп* у різних галузях знань. У результаті узагальнення визначень, поданих у відкритій науковій літературі такими дослідниками, як С. Московічі, А. Назаретян, Л. Почебут, Ф. Редл, П. Сорокін, І. Сундієв, можна сформулювати, що ***натовп*** **–** безструктурне скупчення людей, позбавлених ясно усвідомлюваної спільності цілей, але взаємно пов'язаних подібністю емоційного стану та спільним об'єктом уваги [10, с. 62].

У науковій літературі виділяють види натовпу за характером організованості (стихійний натовп, натовп із вожаком та організований натовп), особливостями формування і характером поведінки (оказіональний, конвенційний, екстатичний та експресивний натовпи).

У результаті проведеного дослідження з'ясувалося, що комунікативна стратегія переконання реалізується в мовній особистості лідерів у натовпі з використанням низки комунікативних тактик, як-от:

1) *тактика самопрезентації*, коли промовець виставляє себе у вигідному світлі, змушує адресата поважати адресанта, визнати авторитетну думку промовця;

2) *тактика позитивних перспектив* – спрямована на вираження стратегічних цілей, позицій і намірів промовця;

3) *тактика обіцянки* – пов'язана з тактикою позитивних перспектив, де зрештою промовець обіцяє виконати будь-які зобов'язання або реалізувати плани;

4) *тактика дистанціювання,* тобто протиставлення *ми – вони,* спрямована на дистанціювання від «чужих»;

5) тактика заклику, коли промовець звертається до натовпу із закликом до певних дій.

Узагальнимо викладене та визначимо ознаки мовної особистості лідера, що зумовлюють використання ним тих чи інших стратегій переконання:

− мовні засоби, якими він користується для впливу на формування колективної свідомості в певній дискурсивній спільноті;

− здатність лідера аргументовано і чітко закликати аудиторію до необхідних дій;

− апелювання до емоцій;

− орієнтування на універсальні цінності (об'єднання нації, рівність, гідність, любов до Батьківщини, честь, родина й інші).

Висновки і пропозиції. Можна з упевненістю сказати, що комунікативна стратегія переконання як одна з характеристик мовної особистості лідера залежить від видів та основних рис натовпу за особливостями поведінки.

Не можна не зважати на те, що серед багатьох рис натовпу особливої уваги потребують ті, які зумовлюють вибір способу впливу на нього, контролю його дій. Отже, у центрі уваги дослідника мають стати емоційність натовпу та нездатність до критичного мислення.

Саме названі особливості зумовлюють специфіку комунікативних стратегій і тактик переконання лідера, впливу на натовп із метою запобігання масовим безладдям, а саме:

1) у спілкуванні з натовпом не варто апелювати до інтелекту – він у натовпі зникає. Тут не допомагають стратегії ввічливості чи співробітництва;

2) оратор у спілкуванні з натовпом має впливати на емоції та почуття. Його стратегію можна назвати стратегією співпереживання, вона має змінитися стратегією позитивних перспектив або стратегією зміни об'єкта;

3) для промови перед натовпом важливі простота, популізм ідей, гасел, вимог, рішень;

4) ефективне використання комунікативних стратегій переконання, що створюють атмосферу спільності, єдності: скандування, спільного співу, погойдування тощо. У натовпі часто хтось використовує саме цю особливість, але, на жаль, не із благородними намірами.

Названі риси означають, що до натовпу не варто звертатися із пропозиціями зважити факти, обдумати рішення, натомість на нього можна вплинути, якщо апелювати до емоцій.

Перспективою дослідження вважаємо узагальнення інформації про світовий досвід використання комунікативних стратегій впливу на натовп як дискурсивної спільноти.

Список літератури:

1. Артюнова Н. Язык и мир человека : монография. Москва : Языки русской культуры, 1999. 896 с.
2. Вакарчук врятував Шуфрича від самосуду. *YouTube.* URL: https://www.youtube.com/watch?v=km7jD0noWkw (дата звернення: 30.11.2020).
3. Ван Дейк Т. Язык. Познание. Коммуникация. Москва : Прогресс, 1989. С. 154–172.
4. Виступ лідерів опозиції на майдані Незалежності. *YouTube.* URL: https://www.youtube.com/watch?v=Zc0Kll1YkGc&t=27s (дата звернення: 30.11.20)
5. Виступ Олега Ляшка на Майдані. 21 лютого 2014 р. *YouTube.* URL: https://www.youtube.com/watch?v=I0c2JBBu9VU&t=38s.
6. Иссерс О. Коммуникативные стратегии тактики русской речи. Омск, 1999. 284 с.
7. Карасик В. Языковой круг: личность, концепты, дискурс. Волгоград : Перемена, 2002. 477 с.
8. Караулов Ю. Русский язык и языковая личность. Москва : Наука, 1987. 264 с.
9. Комунікативна особистість військовослужбовця Національної гвардії України в сучасному соціальному контексті : монографія / за ред. Л. Пелепейченко. Харків : Національна академія НГУ, 2014. 221 с.
10. Мовна комунікація в діяльності сил охорони правопорядку. *Теоретичні засади галузевої комунікації :* монографія / за ред. Л. Пелепейченко. Харків : АВВ МВС України, 2009. 272 с.
11. Монастирьова Л. Комунікативні стратегії переконання, як одна з характеристик мовної особистості адвоката (на матеріалі художніх фільмів США). *Філологія. Соціальні комунікації.* Сімферополь : ТНУ, 2013. Т. 26 (65). № 4. Ч. 2. С. 305–310.
12. Монастирьова Л. Дискурсивна особистість у сучасній лінгвістиці. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету.* Серія «Філологія». Одеса : Міжнародний гуманітарний університет, 2019. Вип. 39. С. 45–47.

13. ОкеанЕльзи,концертнаЄвромайдані.*YouTube.*URL:https://www.youtube.com/watch?v=MfUvKkz579Q (дата звернення: 01.12.2020).

14. Паршина О. Российская политическая речь : Теория и практика. Москва, 2007. 232 с.

15. Плотникова С. Языковая, коммуникативная и дискурсивная личность : к проблеме разграничения понятий. *Лингвистика дискурса. Вестник Иркутского государственного лингвистического университета.* Серия «Лингвистика и межкультурная коммуникация». 2005. С. 5–16.

16. Плотникова С. Говорящий / пишущий как языковая, коммуникативная и дискурсивная личность. *Вестник Нижневартовского государственного гуманитарного университета*. 2008. № 4. URL: http://cyberleninka.ru/article/n/govoryaschiy-pishuschiy-kak-yazykovaya-kommunikativnaya-i-diskursivnaya-lichnost.

Monastyrova L. V. COMMUNICATIVE STRATEGIES OF PERSUASION AS ONE OF THE CHARACTERISTICS OF THE LEADER'S LINGUISTIC IDENTITY

This research exposes the essence of the concept of communicative strategy, communicative tactics and linguistic identity as well as typical characteristics of the language personality of the leader in modern linguistics. It is given reasons why the identity itself has become the central object of modern scientific researches in philosophy, cultural studies, psychology, linguistics, etc. Analyzing these principles from the perspective of the latest scientific paradigms, first of all, cognitive linguistics, pragmaligistics, linguocultology, it is necessary to emphasize that the leader`s linguistic identity embodies the linguistic consciousness of several social groups simultaneously such as a nation, a certain country, ethnic groups, professional groups, age or family groups, etc. It is caused by an increasing interest according to analysis of the various communicative-discursive roles of the individual. Linguistic identity is a broad concept that contains a set of signs of cognitive and pragmatic fields. The article examines the communicative strategies of persuasion, which are implemented by the leader in the crowd, and recognizes how they themselves influence the choice of communicative strategies and tactics of influencing the crowd. It is necessary to mention that persuasion along with manipulation is one of the main ways of influence. The communicative strategy of persuasion is realized with the help of arguments. Based on the analysis of video, a general model of persuasion strategy with a mixed set of tactics is identified, the most common of which are the tactics of positive perspectives, the tactics of appeal and the strategy of forming emotional mood. According to the results of their own observations, the features of the linguistic identity of the leader are reproduced.

Key words: *communicative strategy of persuasion, tactics, linguistic identity, leader, crowd.*

УДК 81’34:801.6
DOI https://doi.org/10.32838/2663-6069/2020.4-1/33

Теряев Д. А.
Киевский национальный университет имени Тараса Шевченко

ЗОЛОТОЕ СЕЧЕНИЕ В ЗВУЧАЩЕМ ПОЭТИЧЕСКОМ ТЕКСТЕ (ЭКСПЕРИМЕНТАЛЬНО-ФОНЕТИЧЕСКОЕ ИССЛЕДОВАНИЕ РУССКОГО И УКРАИНСКОГО ЯЗЫКОВ)

Мета статті – експериментально-фонетичними прийомами розкрити акустичне структурування російського та українського поетичного мовлення, його ритм та відповідність золотому перетину і рядам чисел Фібоначчі.

Методи: експериментально-фонетичне дослідження російського і українського поетичних текстів Олександра Пушкіна і Тараса Шевченка.

Дослідження мовлення отримує нові результати в процесі аналізу поетичних текстів. Об’єктивному розкриттю інформації, яку несе звукова структура слова, сприяє вивчення мовлення методами точних наук, застосування золотого перетину, який тісно пов’язаний із числами Фібоначчі.

Проекція акустичних параметрів на зміст творів, характер зосередження звукової енергії і збільшення її концентрації на словах-лейтмотивах свідчать про те, що часова програма звучання текстів закодована поетами. На підставі показників складових моделей у творах Пушкіна і Шевченка визначено їх співвідношення, встановлено пріоритетне місце універсальної моделі приголосний + голосний, вокальна енергія якої гармонізує звучання поезії, сприяє взаємозв’язку віршування і музики. Аналіз акцентних характеристик показав ступінь актуалізації ритмічних структур у поезії Пушкіна і Шевченка, співвідношення яких підтверджує тенденцію тяжіння до центру слова в російській і українській мовах. Встановлено комплексне формування ритму текстів на підставі динаміки акустичних імпульсів, послідовному чергуванні більшої/меншої тривалості мовленнєвих сегментів, системному прояві тривалості силабічних інтервалів й акцентних періодів. У процесі дослідження текстів Пушкіна і Шевченка виявлено, що силабічні інтервали й акцентні періоди співвідносяться з рядами Фібоначчі.

Гармонійне структурування звукового континууму поезії Пушкіна і Шевченка за законами золотого перетину, рядом чисел Фібоначчі розкрито на підставі об’єктивних даних акустичних параметрів: силабічних інтервалів й акцентних періодів. Об’єднання результатів досліджень лінгвістів, фонетистів-експериментаторів, літературознавців, віршознавців дасть змогу вирішувати актуальні проблеми побудови та сприйняття усної мови.

Ключові слова: *золотий перетин, поетичний текст, силабічний інтервал, акцентний період, експериментально-фонетичне дослідження.*

Постановка проблемы. Повышенные требования к оптимальному использованию многогранных свойств языка в коммуникативной деятельности человека актуализируют изучение звучащей речи.

Исследование вербального звучания получает полнозначный выход при анализе поэтических текстов, т.к., по словам М. М. Бахтина, «только в поэзии язык раскрывает все свои возможности, ибо требования здесь к нему максимальные…» [1, с. 258].

Объективному раскрытию информации, которую несет звуковая структура слова, способствует исследование речи методами точных наук, что активизировало применение закона «золотого сечения», тесно связанного с числами Фибоначчи: «Глубокая математическая связь между числами Фибоначчи и золотым сечением состоит в том, что отношение соседних чисел Фибоначчи…в пределе стремится к золотой пропорции…» [10, с. 27]. Установлено, чем ближе части к этому соотношению, тем совершеннее, гармоничнее соотношение.

Анализ последних исследований и публикаций. Варианты рекуррентных рядов Фибоначчи представлены в работах Т. К. Винцюка, Н. Н. Воробьева, О. Н. Гринбаума, А. П. Стахова, А. К. Сухотина [3; 4; 5; 8; 9].

Анализ звуковой стороны слова традиционно проводится на письменной форме текстов, однако при этом осознается ограничение такого подхода. Н. А. Васютинский, устанавливая «тяготение» пушкинской поэзии к числам Фибоначчи методом соотношения количества слогов в стихотворных строках, строк в стихе, стихов в произведениях,

подчеркнул: «Правильно учитывать не количество строк, а временную протяженность каждой части с учетом интонации, смены темпа действия» [2, с. 235].

Л. В. Щерба при лингвистическом толковании стихотворения Пушкина «Воспоминание» охарактеризовал природу словесного произведения «исключительно звуковой» и отметил: «Поэт слышит звук, и этот звук один, в нем нет колебаний; но поэт не имеет других средств передать нам его, как это несовершенное письмо, которое наполовину скрывает от нас «божественный» звук. Отсюда необходимость толкования письма, перевода его в звук» [13, с. 31].

Постановка задачи. Стихотворная речь – явление звучащее, и оценить ее в полной мере можно на основании акустических признаков. Современные электронные технологии, компьютерные программы позволяют проникать в акустическую субстанцию материи звука.

Цель данной работы – экспериментально-фонетическими приемами раскрыть акустическое структурирование звучащей русской и украинской поэтической речи, ее ритм, соответствие рядам чисел Фибоначчи и золотому сечению.

Изложение основного материала. Поэтические тексты были реализованы в студийных условиях носителями русского и украинского языков и подвергнуты акустическому анализу на компьютерном комплексе. По программе эксперимента введены в память компьютера озвученные стихотворные тексты, декодированы сигналы речевых потоков; визуализирована звуковая динамика речи, сопоставлены в синхронном режиме изображения акустических сегментов со звучанием, спроецирована сегментация звуковых волн на содержательную сторону поэзии, обработаны акустические параметры – всего проведено свыше 10 000 измерений и вычислений.

Материалом исследования послужили поэтические строки А. С. Пушкина и Т. Г. Шевченко, созданные одинаковыми стихотворными размерами: **ямбом,** являющимся ведущим в творчестве Пушкина – 83,4% строк и занимающим значительное место в поэзии Шевченко – 31% строк; **амфибрахием,** не характерным для Пушкина, – 0,86% и у Шевченко – 0,14% [6; 12; 14, с. 49–73].

Экспериментально-фонетическому анализу были подвергнуты произведения Пушкина: «К***<А. П. Керн>» (текст **I**) и «Узник» (текст **III**) [7, т. 2, с. 89; т 1, с. 205]; Шевченко: «Причинна» (текст **II**) и «Сон (Комедія)» (текст **IV**) [11, т. 1, с. 10; т. 1, с. 182]. (рис. 1).

Динамические компьютерные осциллограммы отражают акустические образы звучащих текстов. На горизонтальной оси осциллограмм зафиксированы импульсы звуков, характеризующие последовательное развитие речевой волны, продолжительность во времени которой определяется длительностью в миллисекундах (мс). Силу, интенсивность звука определяет больший/меньший размах амплитуды колебаний, концентрация сегментов с разной степенью сгущения передает частоту, которая больше всего проявляется в гласных звуках ударных позиций. Визуально наблюдаем непрерывно-дискретное развертывание звукового континуума.

Базовой основой организации звучащей речи является время. В нашем эксперименте гармонию звучания устанавливаем на сопоставлении временных показателей акустических параметров силлабических интервалов, акцентных периодов с рядами Фибоначчи, при сравнении с которыми выделялись большие параметры по сравнению с предыдущим и последующим показателями.

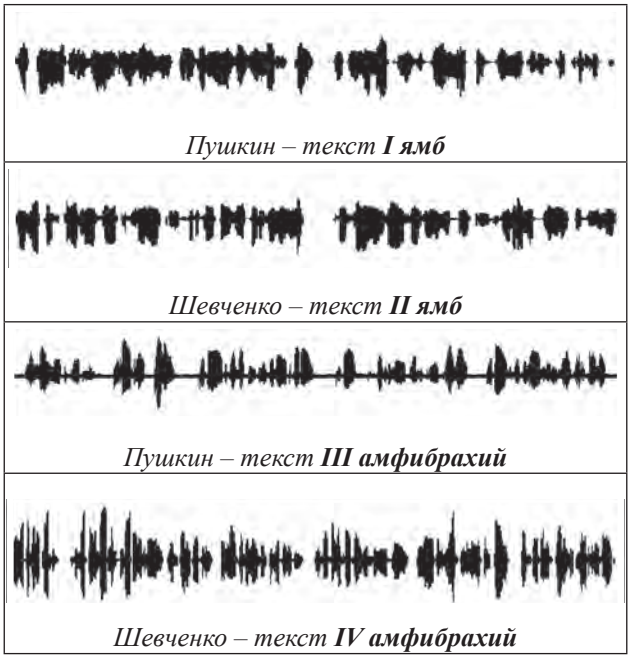

Рис. 1. Динамические компьютерные осциллограммы

Силлабические интервалы (СИ) – длительность между максимальными показателями амплитуд гласных звуков – вершин слогов (рис. 2).

В тексте **I** зафиксировано 34 СИ, установлены 3 категории градации длительности: в минимальную (от 60 мс до 105 мс) входят СИ, не несущие ударение (№ 11 *пе**ре**до* – 90 мс, №23 *мимолетно[jэ]* – 60 мс); в среднюю (от 105 мс до 250 мс) – СИ, несущие ударение (№2 ***по**мню* – 220 мс,

№ 4 ***чу**дное* – 205 мс, № 13 ***мной*** – 235 мс; трехфонемные СИ (№ 3 *по**мню*** – 240 мс, № 5 *чу**дное*** – 230 мс; в максимальную (свыше 250 мс) – многофонемный СИ (№ 7 ***мгно**венье* – 330 мс); местоимение ***ты*** (370 мс) во фразе *Передо мной явилась ты*; союз ***как*** (465 мс) в строке *Как мимолетное виденье*; имя существительное ***ге**ний* (295 мс) в предложении *Как гений чистой красоты*.

Длительность СИ соответствует ряду чисел Фибоначчи.

В тексте **II** установлено 34 СИ с тремя градациями длительности: в минимальную (от 140 мс до 206 мс) входят СИ, не несущие ударение (№ 16 *за**ви**ва* – 141 мс, № 24 ***ви**сокі* – 148 мс); в среднюю (от 210 мс до 300 мс) – СИ, несущие ударение (№ 12 *сер**ди**тий* – 263 мс, № 23 ***гне*** – 315 мс, № 30 ***хви**лю* – 325 мс; трехфонемные СИ (№ 4 ***сто**гне* – 374 мс, № 22 *ве**рби*** – 315 мс; в максимальную (свыше 300 мс) – слово *Дніпр* (470 мс) во фразе *Реве та стогне **Дні**пр широкий,* значительный показатель времени звучания в анализируемом тексте.

Длительность СИ № **3, 5, 13, 21** соответствует ряду чисел Фибоначчи R_{1+1}. Средние показатели длительности четных (текст **I** – 220,6 мс; текст **II** – 246,9 мс) и нечетных (текст **I** – 203,5 мс; текст **II** – 237,4 мс) СИ раскрывают специфику акустического структурирования ямбического стиха.

В тексте **III** зафиксировано 44 СИ, установлены три градации длительности: в минимальную (от 60 мс до 155 мс) входят СИ, не несущие ударение (№ 4 *вольны**[jэ]*** – 75 мс, № 27 ***си**неют* – 120 мс); в среднюю (от 155 мс до 320 мс) – трехфонемные СИ (№ 3 *вольны* – 260 мс, № 32 ***кра**я* – 280 мс); в максимальную (свыше 320 мс) – слова-лейтмотивы, начинающие строки: ***Ту**да* (800 мс)*, где за тучей белеет гора;* ***Ту**да* (760 мс)*, где синеют морские края;* ***Ту**да* (670 мс)*, где гуляем лишь ветер…да я!*

Длительность СИ соответствует ряду чисел Фибоначчи.

В тексте **IV** установлено 46 СИ с тремя градациями длительности: в минимальную (от 65 мс до 175 мс) входят СИ, не несущие ударение (№ 33 *поле**чу*** – 130 мс, № 44 *сині**[ji]*** – 65 мс); в среднюю (от 180 мс до 300 мс) – трехфонемные СИ (№ 22 ***пла**чу* – 250 мс, № 45 ***хма**ри* – 300 мс); в максимальную (свыше 300 мс) – ***шко**да* (365 мс) в предложении *Чого тобі шкода?*; ***хі**ба* (600 мс) в строке *Хіба ти не чуєш людського плачу?*; ***ви**соко* (515 мс) ***Ви**соко, високо за синії хмари...*

Длительность СИ соответствует ряду чисел Фибоначчи.

Средняя длительность четных (текст **III** – 275,9 мс, текст **IV** – 224,3 мс) и нечетных (текст **III** – 295,9 мс, текст **IV** – 254,6 мс) СИ раскрывают специфику звучания амфибрахического стиха.

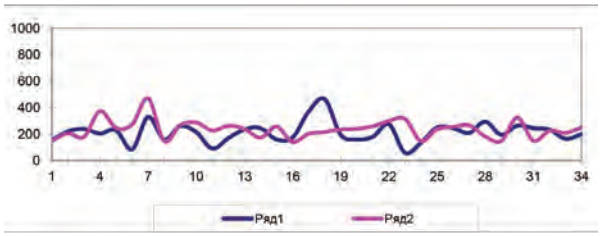

Ямб

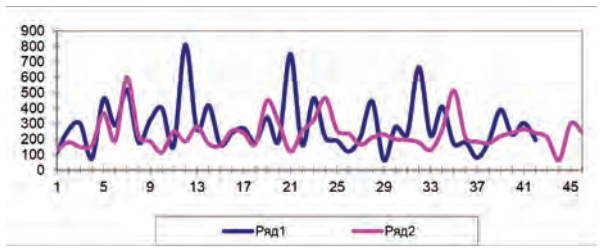

Амфибрахий

Ряд 1 – А.С. Пушкин; Ряд 2 – Т.Г. Шевченко

Рис. 2. Ритм стихотворных размеров по данным длительности силлабических интервалов

В текстах Пушкина и Шевченко установлено соотношение слоговых моделей: **СГ** – 59% (I), 66% (III), 65% (II), 81% (IV); **ССГ** – 35% (I), 32% (III), 32% (II), 15% (IV); **СССГ** – 6% (I), 2% (III), 3% (II), 2% (IV); отсутствует / единично зафиксирована модель **Г** – 0% (I), 0% (III), 0% (II), 2% (IV).

Акцентный период (АП) – длительность между максимумами амплитуд ударных гласных последовательно расположенных слов текста (рис. 3).

В тексте **I** максимумы длительности АП проявляются в фонетических словах *Передо мн**о**й* (970 мс), *Как мимол**е**тное* (1000 мс), *В томл**е**ньях* (1080 мс). Отмечаем постепенно возрастающую длительность АП начальной строки стихотворения: *Я* (155 мс) *помню* (220 мс) *чудное* (445 мс) *мгновенье* (805 мс), а также словосочетания, завершающего строфу, *чистой* (460 мс) *красоты* (865 мс).

Максимумы длительности соответствуют АП соотносятся с рядом Фибоначчи R_{1+1}.

В тексте **II** максимумы длительности АП фиксируются в словах *стогне* (759 мс), *Сердитий* (782 мс), *Горами* (829 мс), которые находятся после межстрочных пауз. Отмечаем постепенно

возрастающую длительность АП строки: *Додолу* (451 мс) *вербы* (520 мс) *гне* (615 мс) *високі*.

Максимумы длительности соответствуют АП соотносятся с рядом Фибоначчи.

В тексте **III** максимумы длительности АП фиксируются в словах *птицы* (760 мс), *пора* (1035 мс), *Туда* (890 мс), *Туда* (1080 мс). Отмечаем постепенно возрастающую длительность АП строки: *Мы* (135 мс) *вольные* (145 мс) *птицы* (760 мс); *пора* (1035 мс), *брат, пора!* Максимумы длительности соответствуют АП № **3, 4, 7, 11** и соотносятся с рядом Фибоначчи.

В тексте **IV** максимумы длительности АП фиксируются в словах *тобі* (365 мс), *ти* (1010 мс), *Хіба* (640 мс), *людського* (925 мс), *То глянь* (695 мс), *Високо* (745 мс), *хмари* (745 мс). Отмечаем постепенно возрастающую длительность АП строки: *Хіба ти* (160 мс), *не чуєш* (495 мс), *людського* (925 мс) *плачу?*

Максимумы длительности соответствуют АП соотносятся с рядом Фибоначчи.

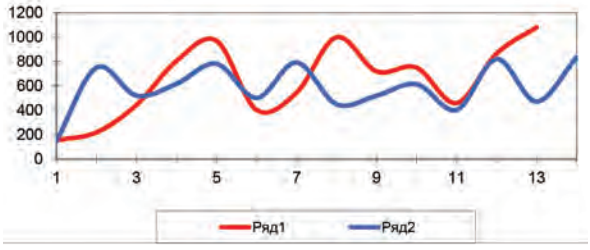

Ямб

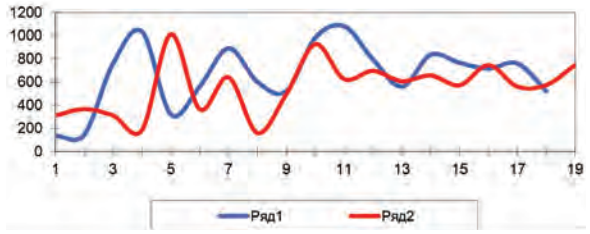

Амфибрахий

Ряд 1 – А.С. Пушкин; Ряд 2 – Т.Г. Шевченко

Рис. 3. Ритм стихотворных размеров по данным длительности акцентных периодов

Ритмические структуры в произведениях Пушкина и Шевченко представлены в соответствии с их стихотворными размерами:

ямбические стихи – модель 2/1 (двусложное слово с первым ударным слогом) – 18% (I), 21% (III); модель 3/2 (трехсложное слово со вторым ударным слогом) – 37% (I), 44% (III);

стихи амфибрахические стихи – модель 2/2 (двусложное слово со вторым ударным слогом) – 46% (III), 37% (IV); модель 3/2 (трехсложное слово со вторым ударным слогом) – 18% (III), 26 % (IV).

Выводы и предложения. Гармоническое структурирование звукового континуума поэзии Пушкина и Шевченко по законам золотого сечения, рядам чисел Фибоначчи раскрыто на основании объективных данных двух временных режимов акустических параметров: силлабических интервалов и акцентных периодов.

При сравнении поэзии Пушкина и Шевченко в аспекте длительности силлабических интервалов и акцентных периодов обнаружено: соотношение СИ (ямб / амфибрахий) пушкинских текстов с рядом Фибоначчи R_{3+7}; в текстах Шевченко АП (ямб / амфибрахий) – с рядом Фибоначчи R_{2+5}; ямбические стихи Пушкина по АП и Шевченко по СИ соотносятся с рядом Фибоначчи R_{1+1}; амфибрахические стихи Пушкина по АП и Шевченко по СИ соотносятся с рядом R_{1+3}.

Проекция акустических параметров на содержание произведений, характер рассредоточения звуковой энергии и увеличение ее концентрации на словах-лейтмотивах свидетельствуют о том, что временная программа звучания текстов закодирована поэтами.

На основании показателей слоговых моделей в творчестве Пушкина и Шевченко определено их соотношение, установлено приоритетное место универсальной модели согласный + гласный, вокалическая энергия которой гармонизирует звучание поэзии, способствует взаимосвязи стихотворчества и музыки.

Установлено комплексное формирование ритма звучащих текстов на основании динамики акустических импульсов, последовательного чередования большей/меньшей длительности речевых сегментов, системного проявления длительности силлабических интервалов и акцентных периодов.

Объединение результатов исследований лингвистов, фонетистов-экспериментаторов, литературоведов, стиховедов позволит решать актуальные проблемы построения и восприятия звучащей речи.

Список литературы:

1. Бахтин М. М. К эстетике слова. *Контекст* – 73. Москва, 1974.
2. Васютинский Н.А. Золотая пропорция. Москва, 1990. 235 с.
3. Винцюк Т. К. Анализ, распознавание и интерпретация речевых сигналов. Киев, 1987.

4. Воробьев Н. Н. Числа Фибоначчи. Москва, 1992.
5. Гринбаум О. Н. Гармония строфического ритма в эстетико-формальном измерении (на материале «Онегинской строфы» и русского сонета). Санкт-Петербург, 2000.
6. Костенко Н. В. Метричний довідник до віршів Тараса Шевченко. Киев, 1994. 39 с.
7. Пушкин А. С. Собрание сочинений в десяти томах. Москва, 1959.
8. Стахов А. П. Код золотой пропорции. Москва, 1984.
9. Сухотин А. К. Ритмы и алгоритмы. Москва, 1988.
10. Шевелев И. Ш., Марутаев М. А., Шмелев И. П. Золотое сечение: Три взгляда на природу гармонии. Москва, 1990.
11. Шевченко Т. Г. Повне зібрання творів у дванадцяти томах. Київ, 1990.
12. Шенгели Г. А. Техника стиха. Москва, 1960. 226 с.
13. Щерба Л. В. Опыты лингвистического толкования стихотворений. *Щерба Л. В. Избранные работы по русскому языку*. Москва, 1957.
14. Якубский Б. Форма поезій Шевченка. *Тарас Шевченко. Збірник*. Київ, 1921.

Terjajev D. A. GOLDEN SECTION IN SOUND POETIC TEXT (EXPERIMENTAL-PHONETIC RESEARCH RUSSIAN AND UKRAINIAN LANGUAGES)

Purpose – to reveal the acoustic structuring of Russian and Ukrainian poetic speech, its rhythm and correspondence to the golden ratio and Fibonacci series with experimental-phonetic techniques.

Methods: experimental-phonetic research of Russian and Ukrainian poetic texts Alexander Pushkin and Taras Shevchenko.

The study of speech receives new results in the analysis of poetic texts. The objective disclosure of information carried by the sound structure of the word is facilitated by the study of speech by the methods of exact sciences, using of the golden ratio, which is closely related to Fibonacci numbers.

The projection of acoustic parameters on the content of works, the nature of the concentration of sound energy and increase its concentration on the leitmotif words is indicated that the temporal program of sounding texts is encoded by poets. Based on the indicators of the constituent models in the works of Pushkin and Shevchenko, their relationship is determined, the priority place of the universal model of consonant + vowel is established, the vocal energy of which harmonizes the sound of poetry, promotes the relationship of poetry and music. The analysis of accent characteristics showed the degree of actualization of rhythmic structures in the poetry of Pushkin and Shevchenko, the ratio of which confirms the tendency to gravitate to the center of the word in Russian and Ukrainian. The complex formation of the rhythm of texts on the basis of dynamics of acoustic impulses, consecutive alternation of bigger / smaller duration of speech segments, system manifestation of duration of syllabic intervals and accent periods is established. The study of Pushkin's and Shevchenko's texts revealed that syllabic intervals and accent periods are correlated with series to solve current problems of construction and perception of oral language Fibonacci.

The harmonious structuring of the sound continuum of Pushkin and Shevchenko's poetry according to the laws of the golden ratio, a series of Fibonacci numbers is revealed on the basis of objective data of acoustic parameters: syllabic intervals and accent periods. Combining the research results of linguists, phonetics-experimenters, literary critics, poets.

Key words: *golden section, poetic text, syllabic interval, accent period, experimental-phonetic research.*

ФОЛЬКЛОРИСТИКА

УДК 392.51
DOI https://doi.org/10.32838/2663-6069/2020.4-1/34

Шкляєва Н. В.
Луцький національний технічний університет

Николюк Т. В.
Луцький національний технічний університет

ВЕСІЛЬНА ОБРЯДОВІСТЬ ТА ЗВИЧАЇ ХРЕЩЕННЯ ДІТЕЙ У НАРОДНІЙ ПРОЗІ ЗАХІДНОГО ПОЛІССЯ ТА ЗАХІДНОЇ ЧАСТИНИ ВОЛИНІ

У статті проаналізовано особливості обрядів весілля та хрещення у народній прозі Західного Полісся та західної частини Волині. Визначено, що весілля є наступною частиною весільного обряду та продовженням традицій сватання, запросин, дівич-вечора та випікання короваю. Охарактеризовано звичай викупу молодої, в якому наречений участі не брав, традиції благословення за участі батьків та церковного обряду вінчання, що супроводжувався весільним співом, ритуалом розплітання коси, обрядовими весільними букетами та квітами. Описано обряд обтанцьовування та покривання нареченої. Визначено, що ця традиція свідчила про новий статус заміжньої жінки. Проаналізовано обряд перезви та звичаїв наприкінці весілля, зокрема від'їзду молодої до хати свекрухи. Описано весільний одяг наречених. З'ясовано, що невід'ємною частиною весільного вбрання нареченої є вінок. Традиція одягати на голову вінок збереглась донині. Охарактеризоване весільне меню. Визначено традиційні обрядові страви. Виявлено, що обов'язковими елементами весільної кухні були м'ясні страви, коровай та солодощі. Описано обряд розподілу короваю, коли співали спеціальні, призначені лише для цього випадку пісні. З'ясовано, що весільні обряди відбувалися кілька днів, як правило, до ранку. Описано традиції, пов'язані з народженням та хрещенням дітей. Хрестини в переказах – це ритуал прийняття новонародженої людини в громаду, рід, село, місто чи містечко. Хрестини починалися з обряду відвідин, коли родичі приходили до дитини з «бабиною кашею». Зазначено, що в українській родинній обрядовості до XX століття звичаю запрошувати багато пар кумів не було. Традиція з'явилася пізніше. Куми вважались найближчою родиною та мали зобов'язання перед хрещеними дітьми.

Ключові слова: *обряд, традиція, весільна обрядовість, родинна обрядовість, звичай, ритуал.*

Постановка проблеми. Обряд весілля на території Західного Полісся та західної частини Волині є відображенням давніх звичаїв українців. Так, літописи свідчать про те, що «…древляни викрадали наречених. Радимичі й сіверяни брали шлюб під час купальських ігор, перестрибуючи через вогонь, у полян був шлюб за вільним договором із посагом нареченої» [11, с. 64].

Весільна обрядовість на Волині й Поліссі збереглася майже незмінною і до наших часів. По всій території волинські та поліські весілля відбуваються з дружбами, дружками, сватами, вишитими весільними та вінчальними рушниками, сватанням, рушниками для сватів, заручинами, весільними та коровайними піснями, випіканням короваїв, коровайними рушниками, різними видами весільних хлібів.

Аналіз останніх досліджень, публікацій. Весілля – це наступна після сватання, заручин, запросин, дівич-вечора, випікання короваю частина весільного обряду на території Західного Полісся та західної частини Волині.

У давнину для українців весілля було не просто актом укладання шлюбу, а складним театралізованим дійством, що тривало не один день із залученням до нього всієї родини. До весілля ретельно готувались, і воно мало неабияке значення не

лише для молодят, а й для батьків та близьких родичів.

Весілля досліджували А. Ніколаєв, В. Навроцький, П. Чубинський, Д. Лепкий, М. Сумцов, Ф. Вовк та ін.

О. Кожолянко, досліджуючи передшлюбну весільну обрядовість українців Буковини, зауважила, що весільні обряди варто розглядати як систему з низки традицій [12, с. 4].

Н. Свищ вивчала проблему функціонування концептів, пов'язаних із весільним обрядом, у мові української художньої літератури [15].

Останні роки стали надзвичайно популярними розвідки про особливості весільної обрядовості в окремих регіонах (наприклад, Одещини) [14].

У контексті цього актуальне дослідження весільної обрядовості в народній прозі Західного Полісся та західної частини Волині, що й є предметом дослідження статті.

Постановка завдання. Мета і завдання – вивчити особливості основних обрядів весілля та хрещення в народній прозі Західного Полісся та західної частини Волині.

Виклад основного матеріалу. Весілля у волинських та поліських селах відбувається за загальною структурою: «Наречену ховали і вимагали викуп. Після викупу молодих благословляли батьки, давали їм ікони і обсипали пшеницею, житом, які були перемішені з цукерками та грошима. У церкві наречені ставали на рушник, який мала б вишити наречена. Перед тим, як випроводжати молодих до хати молодого, здійснювався обряд голосіння. Мати випроваджувала дочку, плачучи, сумуючи. У новій домівці молодій влаштовували іспити: розкидали дрова, на порозі кидали сміття. Це перевіряли, чи переступить, чи прибере» [3]. Або: «Наречених вибирали зі свого села, і досить рідко – з сусідніх. Обов'язково мало бути батьківське благословення. Спеціально до весілля шили одяг, який зберігали і шанували усе життя. Весілля починалося із запрошення гостей, молода ходила з дружками селом із віночком на голові, молодий із дружбами просив свою родину. Молодий вирушав за молодою зі своїми родичами, хлопця обсипали «на щастя» зерном, цукерками і дрібними грішми. Відбувався викуп нареченої на порозі її хати, дружки отримували гроші та випивку. Після викупу молоді йшли до церкви на вінчання, а далі всі вертались до хати молодої на частування» [2].

Звичай викупу молодої в народному оповіданні із села Городище-2 Луцького району Волинської області описується так: «Свита нареченого прямує до хати нареченої. Тут вже чекають традиційного викупу нареченої, коли наречений із друзями заходить у кімнату, де знаходиться наречена, і починається веселий торг. Наречений ніякої участі в торзі і викупі не бере. Свідок за допомогою дружки викупляє у подруг місце для нареченого поруч із нареченою. Він підносить їм напої та гостинці. Подруги вимагають викласти на столі доріжку до нареченої з грошей і не погоджуються поступитися до тих пір, поки їх прохання не буде виконане. «Косу нареченої» продає брат або племінник нареченої. Під час торгу про суму викупу друзі нареченого намагаються пролізти під стіл і зняти з нареченої чобітки, та її подруги всіляко перешкоджають цьому. Якщо комусь із свити нареченого вдається це зробити, то наречену мають віддати без викупу. Трапляється і звичай крадіжки посуду в нареченої, посуд б'ють на порозі будинку нареченого. Загалом процедура викупу істотно залежить від рівня підготовленості подруг нареченої та свідка. Після того, як наречена викуплена, жениха усаджують поряд із нею, він цілує свою обраницю і дарує їй квіти. Батьки обов'язково запитують молодого: «Твоя наречена, не підмінили? Бо була усяке!» [9].

Почесний похід молодого разом із родиною, дружбами і старостами, що йдуть селом викупляти молоду, називається весільним поїздом. Про звичай переймати наречену розповідається в багатьох зразках народної прози.

Після вінчання відбувається святкування, а наприкінці весілля – покривання нареченої, що символізує перехід молодої до заміжнього стану.

Молода переважно зустрічала молодого удома, сидячи на кріслі перед образами.

Після того, як молодий забирав наречену з дому, відбувалося вінчання в церкві. У народних переказах про цей найважливіший етап у циклі весільної обрядовості розповідається так: «Молоді вінчались в храмі. На щастя молоді під час вінчання ставали на вишитий своїми руками рушник. Пекли великі короваї. Також був викуп нареченої» [7].

У церкві старша дружка молодій розплітала косу і чіпляла на голову вінка. Вінки для нареченої робила майстриня.

Повінчавшись, молоді та гості (частина гостей від молодого та дружки від молодої) вирушали до молодої на коротеньку гостину. По дорозі співали:

«Виглянь, матухно, у віконце –
Везем тобі дитятко, як сонце.
Виглянь в другоє –
Везем тобі дитятка обоє.

Дякуймо попойку, як на нашому батейку,
Що нашиї дітки звінчав і немніжко грошей узяв.
Приїхали з церквойки з-під вінця,
Розсипали золото з рукавця.
Вийшла її матухна вітати,
Нагнулася золото збирати.
«Ой, не збереглися, матухна, не збереш,
Бо ти мої правдойку сказала,
З ким я в церкві на рушнику стала»….

«Усі випивали, але лишень по п'ятдесят грамів за все весілля. Добре пообідавши, піснями вихваляли наречену. Родина молодого і, відповідно, молодої «спомагали» (обдаровували молодих)». [6]

Обряд вінчання супроводжувався весільним співом, звичаєм розплітати косу, обрядовими весільними букетами та квітами.

Із розповідей поліщуків можна дізнатись і про давній весільний одяг. Так, інформатори повідомляють, що наречений узував чоботи та вдягав капелюх, на якому була квітка. Дівчину прикрашали вінком, зробленим власноруч, вона одягала вишиту сорочку, жилетку і спідницю. «Під вінець дівчата йшли у спеціально пошитому жакеті, спідниці з «гальонами» (стрічками, пришитими до спідниці внизу) і блузі, з крамного полотна і обов'язково вишитій. Взувалися у чорні черевики чи туфлі і білі, вив'язані зі смужками темного кольору.

«Свати» ж і «перезвєни» одягалися всі однаково: вишита блуза чи сорочка, спідниця з «гальонами», саморобний пояс, фартух, вишитий або мережений, а також «крамна» хустка, обов'язково вишита. Взували білі саморобні шкарпетки з чорними смужками і чорні черевики, рідко – туфлі. Голови дівчат прикрашалися яскравими і різнокольоровими стрічками» [6].

А так описано традиційний весільний одяг молодих в оповіді, записаній у селі Більська Воля Володимирецького району Рівненської області: «Ох, хіба колись було таке, як тепер. Молода накладала спідницю з пасаманами. Хвартух вишитий був. Сорочка вишита була і рукави, і чохли, і геть все вишите. Пацьорок на шию навішають багато, тепер таких нема, як колись. Вінок був високий. До вінка причіпляли застежки да лєнти всякі, щоб багато такого було. На ногах були чоботи не кирзові, а поросінови. Багато чого тоді не було да позичали один в одного. Тоді ж не було костюмів. Молодий надівав штани, рубашку. Рубашка була вишита, пазушки були на рубашці і комірі, до рубашки пришивали віночка. А на ногах були черевики» [5].

І навіть пізніше, коли традиційним весільним одягом на території Західного Полісся та західної частини Волині стала біла сукня та фата, на голову нареченій одягали український вінок із паперових квітів, увішаний стрічками.

Перед вінчанням, як правило, молоді знову брали благословення в батьків, а тоді йшли до церкви вінчатися.

Після церковного обряду наречені поверталися в село, до дому молодого чи молодої, де і відбувалося саме весілля.

Обряди обтанцьовування з весільною фатою дівчат, одягання нареченій свекрухою хустки «покривання», приймання заміжніми жінками молодої у коло одружених жінок – усі вони свідчать про перехід дівчини, нареченої до нового статусу.

Весільні обряди відбувалися кілька днів. На другий і третій день танцювали, співали весільних пісень та просто веселилися.

Весілля на території Західного Полісся та Західної частини Волині відзначали зазвичай до ранку, а вранці ділили коровай та обтанцьовували молоду.

Обряд покривання молодої, як стверджують дослідники, «був продовженням посаду молодих, а розпочинався розподілом короваю. Поділ весільного хліба і його спільного з'їдання молодими, як відомо, було символом створення нової сім'ї. Коровай на Волині й Поліссі ділили пізно уночі або під ранок». Розподіл весільного хліба відбувався за типовим прикладом: «Ділили коровай на частини, «дружко», перев'язаний рушником, давав по шматочку на тарілку сватам. Вони танцювали і оголошували: «Десь тут має бути, нехай дасться чути … (і називали ім'я тієї людини, якій давали коровай)». Кому вже дали шматок короваю, на тарілку клав гроші або подарунок, а сват знову танцював із тією тарілкою. Так називали і обтанцьовували усіх людей» [8].

Під час розподілу короваю співали спеціальні, призначені лише для цього випадку пісні. Коли розносили випічку, то в обмін на неї гості клали на тарілку гроші або подарунки. Роздавали коровай завжди з музикою, яку грали окремо для кожного гостя, і для кожного окремо роздавали весільний хліб із примовками та приповідками, призначеними особисто для нього.

А так ділили коровай у селі Сатишів Дубенського району Рівненської області: «Наприкінці весілля, яке гуляли до ранку і не один день, кухарки обтанцьовували молодих та били посуд на щастя. Роздавали коровай «по-старшинству» – від батьків до знайомих. Весілля завершувалось тим, що усі гості заводили одну пісню гуртом, що символізувало їхнє щасливе подружнє життя. Якщо

весілля справляли не один день, то перший день були гості від нареченої, другий – від нареченого, а на третій день кухарки з самого ранку скликали гостей на «боргу» і звершували обряди, які стосувались батьків. До прикладу: тещу садили на віз, прикрашений живими квітами та зеленню, також вітками різних дерев і везли навкруги села. Везти її мав сват, а потім – навпаки» [4].

У різних селах обряд від'їзду молодої до хати свекрухи відбувався по-різному, але у всіх випадках був звичай возити тещу і тестя у возах навколо села, одягнувши на голову вінки, украсти по дорозі до хати молодого півня чи курку та ін.

Наступного дня, із самого ранку, коли дівчина переночувала в хаті хлопця, молодий забирав до себе родину молодої. Цей обряд на території Західного Полісся та західної частини Волині називався «перезов» або «перезва».

Ф. Вовк стверджує, що обряд перезви «є заключним акордом українського весілля. У дійсності перезва починається вже з посольства до матері молодої про щасливий вислід шлюбної ночі» [1].

Якщо наречений ішов жити до нареченої, то «перезов» відбувався навпаки.

До весілля готувалися довго. Кололи кабана або інших домашніх тварин, робили багато м'ясних страв, печива, випікали короваї. Головним у весільному обряді був коровай, а після нього – хліб. Обов'язково на столі мали бути голубці, вареники, борщ, холодець. Подавали також просто нарізані овочі на різні тарілки, консервовані огірки та помідори. На десерт –булка з молоком або просто булка без нічого та фрукти, які виймали з узвару (узвар також подавали на стіл). Пили горілку, яку чоловіки робили напередодні свята. Столи прикрашали фруктами. «На весілля різали овечку. А з того м'яса варили такий сос: те м'ясо варили, да кришили, да мукою пудбивали. Да й опальки пекли, тоді ж не пекли було хліба, да чорний, да тими опальками вмачали той сос. Сира назбирають, нарозтирають, да опускають окуском хліба той сир. Ніяких салатів тоді не було. Ну де капусту стушать із тею овечкою, да деяко холодцу ізварять, да й такий обід був, ще варили борщ, а ще й яку кашу» [5].

Для весільного столу готували багато м'ясних страв. М'ясо нарізали і подавали потім гарячим. Холодці, м'ясні рулети та багато інших видів запеченого м'яса обов'язково входили до складу весільного меню.

На традиційних волинських та поліських весіллях, крім багатьох різновидів м'ясних страв, можна було скуштувати ще й вареники, голубці, тушковану капусту, пироги, сири, киселі, картоплю, салати та вінегрети. «Холодець, голубці, картошка, майонез, м'ясо одварували. Тарілочки кожному ше не ставили окремо, ложки положили всім, але всі брали, їли з одної миски. Бо ще тоді не було посуди стільки» [10].

У текстах переказів йдеться і про те, що на весілля випікали багато печива: «На весілля готували святкові страви: пекли пироги, тушили капусту, робили домашню ковбасу, запікали м'ясо та сало, варена картопля (тукмачі) з котлетами, салати з городини, і обов'язково багато солодкого. Обов'язковим було весільне печиво «пара» – два невеликих хлібці, спечені разом і политі зверху медом» [2].

Наступним важливим етапом у родинній обрядовості став ритуал народження та хрещення дітей.

Звичаї та обряди по всій території Західного Полісся та західної частини Волині, що так чи інакше пов'язані з народженням та хрещенням дітей, розглядалися як ритуал прийняття новонародженої людини в громаду, рід, село, місто чи містечко.

Поява на світ нової людини була для всієї родини великою радістю і супроводжувалася різними обрядами.

Народження дитини на території Волині й Полісся, як стверджує О. Кондратович, – «то не лише поповнення тієї чи іншої сім'ї , але й щось значно більше, то – явище космічне, нова планета, а, може, й Галактика у Всесвіті, принаймні так вважали наші предки…» [13, с. 33].

Після народження дитини відбувався обряд відвідин, що передував безпосередньо хрещенню. Етнографи стверджують, що по всій Україні основним елементом обряду відвідин була бабина каша. «Жінки приносили на родини горщики каші з молоком або цю кашу готувала баба-повитуха. Горщечок із кашею прикрашали «квіткою» – букетиком із пшеничних колосків і кетяга калини» [11, с. 61]. На території Західного Полісся та західної частини Волині така каша називалася «омачкою».

Основою усієї родинної обрядовості були і є хрестини, які на Волині й Поліссі влаштовувались за загальнохристиянськими принципами. Хрещені батьки, кум і кума, були, як стверджують дослідники, «головними дійовими особами обряду» [11, с. 61]. Звичаю запрошувати по кілька пар кумів не було. Він з'явився у повоєнні роки минулого століття.

Добираючи хрещених своїм дітям, батьки сподівались в їх особі знайти нащадкам оборонців, які б у разі нещастя могли б прийти на допомогу, замінити їм рідних батьків. Подекуди діти

на Святвечір носили хрещеним батькам вечерю, ходили на Великдень ранцювати. На хрестинах першими за святковий стіл запрошувалися саме куми, де вони займали найпочесніші місця. Під час весільних урочистостей їх зараховували до найближчої родини.

Хрещені батьки своєю чергою теж дуже відповідально ставились до своїх почесних обов'язків. У критичний момент приходили на допомогу. На другий день Великодня хрещена мати з подарунками, серед яких обов'язково мало бути по дві крашанки для кожного, обходила своїх хрещеників. Цих звичаїв дотримуються й у наш час.

Хресна мати повинна була мати «крижму» – біле полотно, на якому тримали дитину під час хрещення. У церкві дитині давалося ім'я, здебільшого орієнтувалися за церковним календарем. Після хрещення до хати сходилися родичі та сусіди, не можна було приходити з порожніми руками. Частування проходило весело та з піснями. Етнографи про ці події пишуть так: «Усіх кумів вважають членами родини, вони мають опікуватись дитиною не менше за рідних. Головними дійовими особами обряду є кум і кума. На Україні відомі дві форми кумівства: одна пара і кілька (до 20). Приходили куми на хрестини із «крижмом» – шматком білого полотна, яким під час обряду покривали дитину, а потім робили пелюшки, і обов'язково приносили хліб» [11, с. 61].

Матерям, які народили дитину, заборонялося бути присутніми під час хрещення. Поки дитина неохрещена, не можна було виносити її на вулицю. На обряді могли бути присутні всі, крім мами. У той час вона готувала святковий стіл на кухні. На обряді дитину омивали у воді, а хрещені батьки читали за неї молитви.

Чимало згадок у переказах із мотивами хрещення дітей про ті часи, коли хрестити дітей заборонялося і цей обряд виконували таємно.

Дітей на території Західного Полісся та західної частини Волині народжували багато, бо вважали, що діти – то дар Божий. Вагітність не переривали. Хрестили завжди у церкві.

Висновки і пропозиції. Отже, обряд створення нової родини на території Західного Полісся та західної частини Волині супроводжувався великою кількістю народних звичаїв та обрядів із рушниками, образами, квітами, короваями, різними видами ритуальних весільних хлібів та печива.

В обряді хрещення головними дійовими особами були куми, які вважалися родиною. Близькі стосунки між кумами зберігалися упродовж усього життя.

Список літератури:

1. Вовк Ф. К. Студії з української етнографії та антропології. Київ : Мистецтво, 1995. С. 208.
2. Записала Воєвода Аліна від Гонтар Феоктісти Федорівни, 1933 р.н. у селі Журавичі Ківерцівського району Волинської області.
3. Записала Дихавка О.О. від Яремчук Надії Іванівни, 1949 р.н. у селі Володимирець, Рівненцької області.
4. Записала Жадан Дарина від Дичук Клавдії Петрівни , 1933 р.н. у селі Сатишів Дубенського району Рівненської області.
5. Записала Клімук Софія від Клімук Наталії Василівни, 1929 р.н. у селі Більська Воля Володимирецького району Рівненської області.
6. Записала Кривчук Марія у селі Деревок Любешівського району Волинської області від Світу Єфросинії Хомівни (1936 р.н.), Любежанін Марини Трохимівни (1937 р.н.), Кузьмінчук Домни Василівни (1930 р.н.).
7. Записав Мельничук Сергій Сергійович від Підлісної Олександри Авксентіївни, 1938 р. н. у селі Полиці Володимирецького району Рівненської області.
8. Записала Мирулюбова Тетяна від Мирулюбової Ірини Семенівн, 1944 р.н. у селі Радомишль Луцького району Волинської області.
9. Записала Муха Вікторія від Ковальчук Катерини та Ковальчука Дмитра, 1944 р.н. у селі Городище-2 Луцького району Волинської області.
10. Записала Яцук Ілона від Шкабко Людмили, 1952 р.н у с. Прилісне Маневицького району Волинськорї області.
11. Ковальчук О. В. Українське народознавство. Київ : Освіта, 1994. 176 с.
12. Кожолянко О. В. Передшлюбна весільна обрядовість українців Буковини (кін. XIX – XX ст.): автореф. дис. … канд. іст. наук : 07.00.05. Івано-Франківськ, 2006. 26 с.
13. Кондратович О. П. Народини, або Дарована Богом свіча: родильні звичаї Західного Полісся. Луцьк : Волинська обласна друкарня, 2004. 132 с.
14. Петрова Н. Українська традиційна обрядовість Одещини (20-і, 80-і рр. XX ст.): автореф. дис. … канд. іст. наук : 07.00.05. Київ, 2004. 22 с.
15. Свищ Н. Концептуалізація весілля в українських літературних текстах *Науковий часопис НПУ ім. М. П. Драгоманова*. *Серія 8. Філологічні науки* (мовознавство і літературознавство). 2017. № 9. С. 101–111.

Shkliaieva N. V., Nykoliuk T. V. **WEDDING AND BAPTISM CEREMONIES IN THE FOLK PROSE OF WESTERN POLISSYA AND THE WESTERN PART OF VOLYN**

The article analyzes the peculiarities of wedding and baptism ceremonies in the folk prose of Western Polissya and the western part of Volyn. It is determined that the wedding is the next part of the wedding ceremony and a continuation of the traditions of family gathering, blessing from parents, asking for marriage, bachelorette parties and baking a wedding cake. The custom of redemption of the bride, in which the groom does not take a part, the tradition of blessing by parents and the church wedding ceremony, accompanied by wedding singing, untwisting braids ritual, ceremonial wedding bouquets and flowers. The custom of special wedding dancing and covering the bride with veil is described. It is determined that this tradition testifies the new status of a married woman. The custom of transfer to a groom and customs of the wedding end, in particular, the departure of a bride to the mother-in-law house, are analyzed. The wedding clothes of the brides is described. A wreath is an integral part of a bride's wedding clothes. The tradition of wearing a wreath on the head is actual till now. The wedding menu is characterized. Traditional ritual dishes are defined. Meat dishes, wedding cakes and sweets are mandatory elements of the wedding kitchen. The custom of wedding cake dividing is described, when special songs intended only for this occasion are song. It is found that the wedding ceremonies took place for several days, usually till the morning. Traditions related to the birth and baptism of children are described. Baptism in legend is a ritual of accepting a newborn into a community, clan, village, town or city. Baptisms has begun with the custom of visit, when relatives come to the child with "grandmother's porridge". It is noted that in the Ukrainian family rituals until the XX century there was no custom to invite too many couples. The tradition comes later. The godparents are considered to be the closest family and have obligations to the baptized children.

Key words: *rite, tradition, wedding ceremony, family ceremony, custom, ritual.*

КРИМСЬКОТАТАРСЬКА ЛІТЕРАТУРА

УДК 027.1:09
DOI https://doi.org/10.32838/2663-6069/2020.4-1/35

Підвойний В. М.
Національна бібліотека України імені В. І. Вернадського

КОНВОЛЮТ «ЛІТЕРАТУРА КРИМА» У СКЛАДІ БІБЛІОТЕКИ-КОЛЕКЦІЇ АГАТАНГЕЛА КРИМСЬКОГО: ЗМІСТ, СТРУКТУРА, ФУНКЦІОНАЛЬНА СПЕЦИФІКА

У статті здійснена спроба поліаспектної експлікації збірника-конволюта «Література Крима» бібліотеки-колекції Агатангела Кримського Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського, на основі методів текстологічного та бібліографічного аналізу встановлюються його фізичні та бібліографічні дані, соціокультурні виміри та наукова релевантність для сучасної літературної компаративістики.

У загальній тематичній концепції колекції відомого вченого кримськотатарська тематика посідає важливе місце, визначає провідні орієнтири наукової діяльності А. Кримського. Тема Криму органічно вплетена в загальнонаукові тюркологічні концепції вченого, кримськотатарський дискурс детермінується у форматі профільного, є платформою для проведення порівняльних літературознавчих студій, реалізації перекладацьких інтенцій А. Кримського. Аналізований конволют профілює низку субкатегоріальних концептів, що визначають просопографічні, бібліографічні та соціокультурні чинники зазначеної теми.

Змістовий формат об'єкта дослідження визначають поетичні збірки Рахіма Тинчерова, К. Джаманакли, Менлі-Азіз, Омера Іпчі, Латіф-заде, Бекіра Чобан-заде, переклади Османа Акчокракли, які зібрані А. Кримським у власноручно створений конволют.

Структурні особливості конволюта визначаються власними науковими та бібліографічними пріоритетами А. Кримського, які вчений продемонстрував у процесі визначення порядку розміщення алігатів.

Функціональне навантаження конволюта визначається не лише солідарним інформаційним ресурсом його сегментів, у загальній тематично-структурній ієрархії колекції він отримує статус дослідницької платформи та наукової лабораторії вченого.

Інскрипти, зафіксовані на сторінках алігатів, демонструють хід думок та перекладацькі стратегії вченого. Дарчі підписи на сторінка алігатів слугують матеріалом для просопографічних узагальнень та деталізації контактів А. Кримського із представниками кримськотатарської інтелігенції першої половини XX століття.

З огляду на актуальність аналізованого збірника для деталізації історії кримськотатарської літератури, конволют «Література Крима» є не тільки бібліографічним унікатом, а й прецедентним явищем в історії українсько-кримськотатарських літературних зав'язків.

Ключові слова: *Агатангел Кримський, бібліотечна колекція, кримськотатарська література, Рахім Тинчеров, К. Джаманакли, Менлі-Азіз, Омер Іпчі, Латіф-заде, Бекір Чобан-заде, Осман Акчокракли.*

Постановка проблеми. Дескриптивний аналіз книжкових зібрань визначних науковців України профілює провідні напрями бібліотечної колекціології [6, с. 5], адже бібліотечні колекції фундаторів наукового дискурсу в сучасному бібліотекознавстві створюють паттерни для «високопрофесійної діяльності», обґрунтовують об'єктно-предметну платформу й інструментальну базу [2, с. 39] для творчих і наукових інтенцій дослідників-власників колекцій. Специфіка функціонального призначення книгозбірень, які вже з моменту свого «народження» й упродовж усього процесу екзистенції виконують функцію акумуляції і диференціації інформаційних потоків, систематизації отриманих у попередні епохи знань, полягає в облігаторній участі колекцій (бібліотека І. Франка, С. Маслова) у формуванні проблематики і стилістики наукових досліджень в Україні перешої половини

XX ст. Науковий контент, проблематика й інформаційне поле, які формували артефакти зазначених бібліотек, лягли в основу дослідницьких тем, напрямів і топіків, концептуалізували зміст і проєктували форми проведення наукових досліджень гетерогенного формату. Для форматування й моделювання наукового ландшафту молодої української науки на початку 20-х рр. XX ст. велике значення мала артефактність книгозбірні Імператорського університету Святого Володимира, унікальність бібліотеки Київської духовної академії [16, с. 17], бібліотека Вишневецького замку [11] тощо. Системно-організаційними для зародження і профільними для пролонгування сходознавчого напряму в Україні є бібліотека-колекція Агатангела Кримського, книгозбірня ВУНАС [16, с. 25], а згодом – власна колекція Омеляна Пріцака [12], архівні контенти Тауфіка Кезми, Андрія Ковалевського, Всеволода Зуммера тощо. Питання концептуальної релевантності кожної орієнталістичної колекції для українського сходознавства є актуальними й обґрунтованими методологічно, потребують спеціальних бібліографічних досліджень й аналітичних оглядів.

Бібліотека-колекція А. Кримського (далі – БКК), незважаючи на втрату свого інформаційного потенціалу на тлі деформації книжкової культури та зміни векторів комунікативно-когнітивних парадигм, у сучасних умовах функціонування потребує прискіпливої уваги не лише бібліографів і книгознавців, а й синкретичного дослідження сходознавців-істориків, лінгвістів та етнографів, компаративістів-літературознавців. Актуальним завданням залишається бібліографічна дескрипція книжкового спадку академіка А. Кримського, що уможливить «повернення» бібліотеки до свого читача, моделювання бібліофільських поглядів вченого, реанімацію історичного значення, яке визначав її фундатор на початку 20-х рр. минулого століття. Історично зумовлена екзистенція БКК та мотиваційна основа її формування, ускладнена жанрова гетерогенність, високі статистичні показники (понад 15 000 одиниць), дифузна структура і нерівномірна тематична сегментація колекції визначають специфіку первинного опису і профілюють особливий підхід до селекції процесів експлікації та бібліографічної паспортизації артефактів [7; 8; 9]. Значна складність методики опису сходознавчого контенту книгозбірні А. Кримського зумовлена також її телеологічною стилістикою, полівекторною тематичною архітектонікою (арабістика, тюркологія, іраністика, кавказознавство, візантологія), широким спектром мовної карти (85 мов) колекції та гетерогенних провінієнцій.

Тематичний рівень БКК характеризується широкою гамою концептуально-детермінованих топіків – Середня Азія, Кавказ, Близький Схід, Далекий Схід, а рівень внутрішньої ієрархії окреслений високими показниками жанрової специфіки – монографії, наукові статті, візуальні артефакти, лексикографічні посібники, антології, різноформатні довідники, студродруки тощо. З формальної (структурно-стилістичної) позиції архітектоніки колекції особливе місце посідають конволютні сегменти (далі – КС), які формують її унікальність та наукову атрактивність.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У сучасній бібліотекознавчій теорії конволют визначається у форматі книжкової одиниці, синтезованої власником із гетерогенних публікацій, рукописів та інших текстових чи графічних матеріалів (алігатів), об'єднаних в один том відповідно до стратегії формування колекції чи наукових інтенцій фундатора [13, с. 81], «штучного збірника, який складається з різних видань або рукописів» [3, с. 168], бази первинних даних [15, с. 28]. Загальна специфіка КС та їхня системоформувальна функція на рівні структури БКК набула наукового висвітлення [8].

Маловідомим для наукової громадськості є власноручно сформований А. Кримським конволют «Література Крима» (İD Bo 808421 / A. Кримський), який і через 90 років із моменту свого формування не втрачає актуальності, є потужним інформаційним продуктом для розкриття проблематики літературних традицій кримських татар, актуалізує низку перекладознавчих питань та проблем загальної компаративістики.

Постановка завдання. Метою нашого дослідження є поліаспектна експлікація, історико-текстологічний аналіз алігатів конволюта «Література Крима», уведення його змісту в інформаційний і науковий обіг української тюркології, розроблення дослідницьких програм і алгоритмів для поетапного вивчення їхнього контексту – хрестоматійна робота, перекладознавчий аналіз, формування бази даних і уведення текстових масивів алігатів у лінгвістичні корпуси кримськотатарської мови, атрибуція арабографічних текстів конволюта.

Виклад основного матеріалу. Аналіз тематичних блоків на основі бібліотечного контенту БКК створює умови для профілювання особистих поглядів А. Кримського на певну наукову проблему, дає можливість змоделювати інтенції вченого щодо актуальних тем наукового дискурсу

та способів і методів їх вирішення. КС із колекції А. Кримського у форматі «штучних збірників», «видання однієї тематики» [3, с. 168] віддзеркалюють специфіку наукового світогляду вченого.

Евристичний аналіз та сфрагістичний опис дають можливість детермінувати приблизний час формування КС «Література Крима» – початок 30-х рр. XX ст. Оправа КС відповідає загальній стилістиці реставрованих артефактів колекції у 20–30-і рр. XX ст. – тканина сірого кольору зі сліпим тисненням назви чорною фарбою на корінці. Мета створення аналізованого КС, на нашу думку, визначається потребою синтезувати розрізнений кримськотатарський контент із подальшим його використанням у науковій, перекладацькій та, очевидно, викладацькій практиці вченого. Зібрані в єдиний том алігати (далі – А) містять вельми актуальну і релевантну на кінець 20-х рр. інформацією щодо розвитку інтелектуальної історії кримських татар.

Агатангел Кримський кримськотатарській темі присвятив ґрунтовні дослідження, історичні перипетії на теренах Криму є облігаторним матеріалом для компаративних конклюзій автора, кримськотатарська мова фігурує в багатьох соціолінгвістичних узагальненнях ученого [1], а його ескізи з історії кримськотатарської літературної традиції й дотепер залишаються чи не єдиним академічним описом. Учений так визначав своє ставлення до питань історії кримськотатарської літератури : «<…> прихильно почав за нею стежити з 1889 р., <…>, далі з великою симпатією підтримував і підтримую особисті знайомства з головними діячами кримського літературного життя» [17, с. 372]. Загальновідомим фактом є те, що А. Кримський підтримував наукові контакти із провідними діячами кримськотатарського літературного руху, серед однодумців ученого був просвітник Ісмаїл Гаспринський [4, с. 359], учений і поет Бекір Чобан-Заде [17, с. 372], дослідник ісламу, один з експертів Кабінету арабо-іранської філології та тюркології, учень А. Кримського Якуб Кемаль [16], поет Лятіф-заде [5, с. 321], «видатний діяч культури Криму» Осман Акчокракли [14, с. 55].

У своїх критичних узагальненнях щодо історії кримськотатарської поезії і художнього наративу А. Кримський дотримується хронологічної послідовності розвитку процесів, формує власну концепцію, починає аналіз історії літератури з періоду Золотої Орди, надає золотоординському письменству статусу ідеологічної й естетичної платформи для подальшого розвитку (уже самостійним шляхом) кримськотатарського письменства. В аналітичних літературознавчих довідках «Література Кримського ханства Гіреїв», «Письменники, що погуртувалися коло Терджимана» та «Дві слові про наукове татарське письменство. Журналістика» академік-сходознавець дає чітку палітру взаємовпливів між літературою кримських татар і загальнотюркськими літературним традиціями (Кьопрюлюзаде), обґрунтовує тематичну і структурно-стилістичну платформу, наголошує на утилітарності і природності провідних топіків і концептів.

Матеріальними джерелами комплектування КС «Література Крима» є оригінали поетичних збірок відомих кримськотатарських поетів, перекладні твори та бібліографічний покажчик-каталог. Хронологічний горизонт алігатів характеризується відносно нетривалим періодом – 1918–1930 рр. Фізичний стан зберігання артефакту є задовільним.

Аналіз архітектоніки конволюта. Опрацьований конволют має складну архітектоніку, складається з 11 алігатів, кожен із яких детермінований реєстраційним номером (10347–10357), які характерні для переважної більшості книг Кабінету арабо-іранської філології. Крім того, сфрагістичний аналіз сегментів конволюта свідчить про достатній рівень маркерів для об'єктивного віднесення зазначеного артефакту до власних книг А. Кримського (її оперативної скиби) – печатка «*Орієнталістична бібліотека Української академії наук*» на кожному алігаті та наявність реєстраційного маркера «*Державна публічна бібліотека Інв. 2559985*» зі штемпелями звірки 1969 р. та 2007 р. НБУВ лише на першому сегментів КС, що відповідає правилам інвентаризації книжкового контенту в радянському бібліотекознавстві [3, с. 168]. Про авторське право А. Кримського на аналізований конволют свідчить також типовий для всієї колекції напис на корінці (10347–10357 / **ЛІТЕРАТУРА КРИМА**), який, очевидно, був зроблений у палітурній майстерні під час формування книжкового блока. Напис на титульній сторінці першого алігата – *ЛІТЕРАТУРА КРИМА* – зроблений рукою А. Кримського (рис. 1).

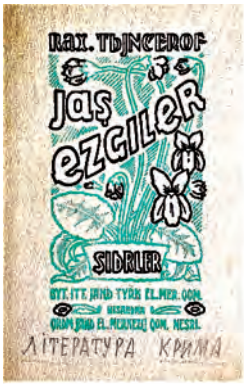

Рис. 1. Титульна сторінка алігата № 1

Зміст конволюта визначений А. Кримським таким способом (подаємо зі збереженням оригінального написання, за винятком арабографічного А № 9:

А. № 1 (ІН 10347). **Тьjncerof Rax.** Jaş ezgiler. Şiьrler. Byt. İt. Jaңь Tyrk el. Mer. Qom hısabьna Qrьm Jaңь El. Merkezıj Qom. Neşri. – Aqmescid : Qrьm Devlet Neşrijatь, 1928. – 40 s.;

А. № 2 (ІН 10348). **Джаманакли К. Азадлык йырлыры** (Песни свободы). – Симферополь : Крымское Государственное Издательство, 1927. – 60 с.;

А. № 3 (ІН 10349). **З. Менли-Азиз (Джавтобели).** Революційні вірші; Библиотечка художественной литературы. – Симферополь : Крымгосиздат, 1927. – л;

А. № 4 (ІН 10350). **Ипчи О.** Освобожденный народ. – Симферополь : Крымгосиздат, 1927. – 56 с.;

А. № 5 (ІН 10351). **Ипчи Омар**. Проститутка (приключения одного крестьянина). – Симферополь : Крымгосиздат, 1926. – 46 с.;

А. № 6 (ІН 10352). **İpci Өmer (Alkedaj)**. Kureş icyn. Şiьrler. Byt. İt. Jaңь Tyrk el. Mer. Qom hısabьna Qrьm Jaңь Elif. Merkezıj Qomitesi Neşri. – Aqmescid : Qrьm Devlet Neşrijatь, 1928. – 50 s.;

А. № 7 (ІН 10353). **Latifzade At.** Jaş saz. Şiьrler. Byt. İt. Jaңь yaz. Şiьrler. – Aqmescid : Qrьm Merkezi Elifbe Qomitesi Neşri, 1928. – 60 s.;

А. № 8 (ІН 10354). **Cobanzade B. Prof.** Boran. Şiьrler. Byt. İt. Jaңь Elif. Mer. Qom. hısabьna. – Aqmescid : Qrьm Jaңь Elif. Mer. Qomitesi Neşri, 1928. – 55 s.;

А. № 9 (ІН 10355). **Акчокракли Осман**. Хикаеті Ненкеджан ханум тюрбесі [Історія мавзолея Ненкеджан ханим]. – СПб. : Типо-лит. И. Бораганскаго и К°, 1899. – 45 с.;

А. № 10 (ІН 10356). **Бахчисарайскій** фонтанъ и Талисманъ соч. А.С. Пушкина съ переводомъ на татарскій языкъ Крымскаго нарѣчія Османа Акчокраклы. Въ память столѣтней годовщины рожденія великаго русскаго поэта Александра Сергѣевича Пушкина 26 Мая 1899 г. – СПб. : Типо-лит. И. Бораганскаго и К°, 1899. – 12 с.;

А. № 11 (ІН 10357). **Каталог** изданий Крымгосиздата / Крымское государственное издательство. – Симферополь : КрымГИЗ, 1928. – 22; 25 с.

Відповідно до результатів кількісного і змістового аналізу об'єкта нашого дослідження можна зробити припущення про релевантну концептуальну доцільність конволюта, яка ґрунтується на власних пріоритетах ученого в експлікації проблематики і тематики кримськотатарського наративу. З формального погляду вибір ядерних (першого і прикінцевого) елементів КС свідчить про усвідомлення розробником актуальності синтезованих збірок, логіки тематичного розгортання основного тексту в межах КС, солідарної стилістики, фактографічної цінності й соціокультурної артефактності.

Провідним алігатом (А. № 1) конволюта А. Кримський обрав збірку Рахіма Тинчерова «Мотиви молодості» (1927 р.). Поетична збірка репрезентована 11-ма творами поета: Kөz jaşlь asьrlardan parca (epos-poema), Janь amel, Хьzmet qьzь; Mavь kөz qьz Lyftije, Qomsomollь jyrek (Liriki poemalar); Oraza; Havlaşgan itler, Oj, Dinle; Taptalqan jьllar kyni; Janь çьrcьlar; İşçi; Qan tykyrgen jьllьmdan parca.

Тематично зорієнтований сценарій формування конволюта, системний принцип організації КС спостерігається в наступних 7 алігатах (А № 2, А № 3, А № 4 та А № 6, А № 7, А № 8), які представлені поетичними творами провідних діячів кримськотатарської літератури початку XX ст. У цьому форматі А. Кримський демонструє чітке усвідомлення необхідності моделювання інформаційного масиву, утилітарного упорядкування релевантної бібліографічної інформації. На рівні зазначеного блока А. Кримський здійснює переклади поетичних текстів А. № 2 – «Комсомолець», «Чекай, Сходе!», «Де моє щастя?» тощо.

А № 5 (драма Омера Іпчі «Розпусниця») випадає із загальної логіки формування аналізованого КС. Проте зазначена структурно-інсталяційна девіація не порушує загальної стилістики збірки, відхилення від «норми» можна пояснити прагненням А. Кримського систематизувати інформаційний простір кожного алігата в межах КС за принципом авторства, нехтуючи хронологією і жанровою послідовністю. Така синтетично-прагматична методологія спостерігається і на рівні поєднання А № 8 та А № 9, де простежується предметний перехід від поетичного тексту до прозового.

Базовими критеріями для укладання аналізованого конволюта визначається актуальність наукового матеріалу, цінність аналізованих фактів та результатів, артефактність джерельної бази дослідження. Саме такими критеріями позначений алігат А № 9. **Акчокракли Осман**. Хикаеті Ненкеджан ханум тюрбесі (Історія мавзолея Ненкеджан ханим). – СПб. : Типо-лит. И. Бораганскаго и К°, 1899. – 45 с.

Специфіка системної організації конволюта «Література Крима» визначається суб'єктним профілюванням інформаційного масиву та функцією

засобу упорядкування бібліографічної інформації. Показовим фактом такої гіпотези є алігати № № 5, 6, 7.

Перекладацький блок КС (А № 10) представлений паралельними текстами перекладів Османа Акчокракли поезій О. Пушкіна «Бахчисарайский фонтанъ» та «Талисманъ». У межах цього алігата сконденсовані перекладацькі потенції Османа Акчоракли. А. Кримський у своїх критичних статтях високо оцінює перекладацький хист О. Акчокракли, наголошує на османомовній перекладацькій проєкції його творчості, визначає місце в загальній тенденції автора перекладу «одгукуватися, як татарин, на явища російського письменства і наближати його до татар» [5, с. 309], експлікувати «етнокультурні іміджі» Криму, визначати «імагологічні пріоритети» [10, с. 162], що уможливлює доступність і об'єктивацію літературного процесу кримської літератури першої половини XX ст.

Стилістично виваженим є А № 11 «Каталог». Розробник КС формує їх відповідно до власного визначення актуальності наукових топіків, професійно-виробничої культури, етики експлікації релевантної інформації. Так, алігат № 11. «**Каталог** изданий Крымгосиздата. – Симферополь: КрымГИЗ, 1928. – 22; 25 с.» не входить у загальну парадигму конволюта, розбиває загальну його концепцію. Мотивацією інсталяції цього алігата в загальну структуру збірки для А. Кримського був власне змістовий контент довідника, чільне місце в якому посідає інформація про видання різнопланових творів російською, кримськотатарською та німецькою мовами – списки періодичних видань, художніх творів – літератури для юнацтва та творів на історичну тематику, підручників, матеріалів з теми «Киримотатарознавство».

Отже, комбінаторику поєднання алігатів у єдину систему можна представити моделлю: блок поетичних збірок → драматичний твір → блок поетичних збірок → матеріал перекладознавчого формату → узагальнений каталог.

Мовна карта КС визначається двома мовами – російською та кримськотатарською (латинографічний варіант мають А № 1, А № 6, № 7, А № 8), арабографічний варіант – А № 2, А № 3, А № 4, А № 5, А № 9), змішаний тип використання графічних систем та паралельних текстів є характерним для А № 10 та А № 11.

Історико-текстологічного аналізу потребують маргіналії видання – численні написи рукою А. Кримського (алігати № № 2, 3, 4, 6). Очевидним є факт детального опрацювання А. Кримським тексту зазначених алігатів. Серед маргіналій КС чітко детермінуються написи сфрагістичного характеру (*К-б/*) перекладні замітки (*Для боротьби*), додаткові пояснення й уточнювальні дескрипції.

Окремо варто розглянути провінієнції у формі дарчого напису А. Кримському від (<...> *Hurmetli Aqademik Qrъmskij genaplarъna ilk koryşyr xatъrasъ 27.IV.29* [Підпис] <...>) (рис. 2) та дарчий напис арабськими літерами А. Акчокракли «До Бібліотеки Санкт-Петербургського відділення Імператорської Академії наук (1899)». Наявність зазначених провінієнцій не тільки підвищує цінність конволюта, а й профілює використання методів просопографічного аналізу для встановлення істинності написів та визначення історико-культурного контексту аналізованого артефакту.

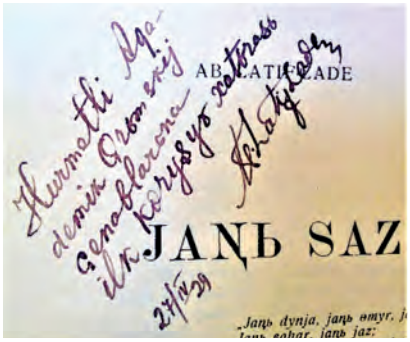

Рис. 2. Дарчий напис А № 7

Висновки і пропозиції. Результати текстологічного і почеркознавчого аналізу засвідчують, що конволют «Література Крима» сформований відповідно до власних поглядів А. Кримського на формування логічної послідовності інсталяції алігатів (утилітарність комбінаторики) у загальну текстово-інформаційну структуру, додаткові пояснення і дескрипції, моделювання інформаційного поля кримськотатарської літератури і є творчою платформою вченого у процесі підготовки серії оглядів історії кримськотатарської літератури.

Експлікований матеріал дає право детермінувати зазначені алігати в різноманітних тематичних рубрикаторах – Тюркологія, Історія видавничої справи, Історія кримськотатарської літератури, Кримотарознавство тощо.

Наявність численних провінієнцій на шпальтах алігатів свідчить про тісні наукові і дружні контакти А. Кримського із представниками літератури 20–30-х рр. XX ст. Глибока ерудованість у тематиці, безпосереднє знайомство із кримськотатарськими літераторами поглиблюють аналітичний рівень, створюють умови для дискурсивних узагальнень на матеріалі текстів, які зібрані в оправу конволюта.

Аналізований КС посідає важливе місце у процесах бібліографічної трансформації знань про літературу кримськотатарського народу у склад-

ний період її функціонування і є цінним інформаційно-довідковим ресурсом для експлікації історії кримськотатарської літератури 20-х рр. XX ст. та теорії сходознавства в Україні.

Перспективою подальшого аналізу конволютних конструкцій БКК («Средняя Азія», «Азіатскій сборник», «Манджурія») у форматі діалектичного зв'язку між текстом синтезованої книжкової одиниці і монографічними працями А. Кримського є визначення інформаційно-наукової кореляції між різними рівнями авторських інтерпретацій на інформаційній платформі колекції А. Кримського.

Список літератури:

1. Вівчар С. Кримські студії Агатангела Кримського. *Аль-Калям.* Вінниця : ТОВ «Твори», 2018. № 8. С. 10–21.

2. Ємчук О. Бібліотека Сергія Маслова : етапи формування, склад, цінність. *Альманах бібліофілів.* Дрогобич : Коло, 2015. Кн. 2 / упоряд. Є. Пшеничний. 2018. С. 39–51.

3. Ковальчук Г. Дослідження історії формування колекцій стародруків та їх паспортизація. *Вісник Львівського університету*. 2006. Вип. 1. С. 168–173.

4. Кочубей Ю. Ісмаїл-бей Гаспринський і Агатангел Кримський в історії кримськотатарської культури. *Нариси життя і творчості* / Агатангел Кримський. Київ, 2006. С. 359–371.

5. Кримський А. Вибрані сходознавчі праці : у 5-ти т. Київ : ВД «Стилос», 2010. Т. III : Тюркологія. 416 с.

6. Муха Л. Бібліотечні книжкові колекції та зібрання : походження, історія, реконструкція. Київ : НБУВ, 1997. 52 с.

7. Підвойний В. Кабінет арабо-іранської філології та тюркології в історії українського сходознавства. Збірник матеріалів IX Міжнародної науково-практичної конференції «Україна – Китай: діалог культур» та Міжнародної науково-практичної конференції «Сучасні тенденції сходознавства», 16–18 квітня 2019 р., м. Полтава-Старобільськ / за заг. ред. Н. Федічевої ; Держ. закл. «Луган. нац. ун-т імені Тараса Шевченка». Старобільськ : Вид-во ДЗ «ЛНУ імені Тараса Шевченка», 2019. Вип. 1. С. 143–151.

8. Підвойний В. Конволюти бібліотеки-колекції А. Кримського структурно-тематичний аналіз. *Бібліотека. Наука. Комунікація : актуальні тенденції у цифрову епоху :* матеріали Міжнародної наукової конференції, 8–10 жовтня 2019 р. : у 2-х т. НАН України, НБУВ. Київ, 2019. Т. 1. С. 102–106.

9. Підвойний В. Тематично-сегментарний аналіз бібліотеки-колекції А. Кримського. *До 100-річчя від дня народження академіка Омеляна Пріцака (1919–2006) :* тези доповідей Міжнародної наукової конференції, м. Київ, 16 травня 2019 р. Київ : Аксіома, 2019. С. 18–19.

10. Пупурс І. Схід у дзеркалі романтизму (імагологічна парадигма романтичного орієнталізму : на матеріалі західно- й східноєвропейських літератур кінця XVIII–XIX ст.) ; НАН України, Ін-т літ. ім. Т. Г. Шевченка. Суми : Університетська книга, 2017. 406 с.

11. Рабчун О. Приватні книжкові зібрання та колекції у фонді відділу Бібліотечних зібрань та історичних колекцій НБУВ. *Львівська національна наукова бібліотека України імені В. Стефаника : історія і сучасність :* доповіді та повідомлення Міжнародної наукової конференції, Львів, 28–30 жовтня 2010 р. Львів : Львів. нац. наук. б-ка України ім. В. Стефаника, 2010. С. 300–305.

12. Сидорчук Т. Особливості систематизації та опрацювання архівних колекцій універсальних вчених (на прикладі роботи з особовим архівом Омеляна Пріцака). *Студії з архівної справи та документознавства.* 2011. Кн. 1. Т. 19. С. 100–111.

13. Словник книгознавчих термінів : понад 1 400 термінів / Книжкова палата України ; уклад. В. Буран ; наук. ред. Н. Петрова. Київ : Книжкова палата України, 2003. 159 с.

14. Урсу Д. Очерки истории культуры крымскотатарского народа (1921–1941). Симферополь : Крымучпедгиз, 1999. 143 с.

15. Фокеев В. Библиографическая наука и практика : терминологический словарь. Санкт-Петербург : Профессия, 2008. 270 с.

16. Циганкова Е. Сходознавчі установи в Україні (радянський період) ; Укр. наук. ін-т Гарвард. ун-ту, Ін-т критики, НАН України, Ін-т сходознавства ім. А. Ю. Кримського. Київ : Критика, 2007. 291 с.

17. Шендеровський В. Вчені України у світовій науці : близько 200 нарисів. Київ : Простір, 2019. 971 с.

Pidvoinyi V. M. THE CONVOLUTE "CRIMEAN LITERATURE" IN THE LIBRARY-COLLECTION OF AGATANGEL KRYMSKY: CONTENTS, STRUCTURE, FUNCTIONAL SPECIFICS

The article realizes an attempt to explicate in a multi-aspect manner the convolution "Crimean Literature" of the library-collection of Agatangel Krymsky from the funds of V. I. Vernadsky National Library of Ukraine.

Based on the methods of textological and bibliographic analysis, the author determines its physical and bibliographic data, sociocultural factors and scientific relevance for the modern literary comparative studies

The general thematic concept of the famous scientist's collection reserves an important place for the Crimean Tatar theme which determines the main directions of A. Krymsky's scientific activity.

The topic of the Crimea is organically installed in the scientist's general scientific Turkological concepts, the Crimean Tatar discourse is defined by the basic format; there is a platform for comparative literary studies and the realization of Krymsky's translation intentions.

The analyzed collection defines several subcategory concepts that determine the prosopographic, bibliographic and socio-cultural factors of this topic.

The contextual format of the research object is determined by the poetry collections of Rakhim Tincherov, K. Jamanakli, Menli-Aziz, Omer Ipchy, Latif-zade, Bekir Choban-zade, and translations of Osman Akchokrakli.

Structural features of the convolution are determined by A. Krimskiy's own priorities, who independently formed and determined the order of allocation of segments.

The functional load of the convolution is determined not only by the solidary information resource of its segments. In the general thematic-structural hierarchy of the collection, it receives the status of a research platform and scientific laboratory of a scientist.

Inscripts that are captured on the segment pages demonstrate the scientist's train of thought as well as his translation strategies.

The donation inscriptions serve as material for prosopographic generalizations and detailing of A. Krymsky's contacts with representatives of the Crimean Tatar culture of the 1st half of the 20th century.

Considering the relevance of the analyzed collection for detailing the history of Crimean Tatar literature, the convolution "Crimean Literature" is not only a bibliographic rarity, but also an important fact in the history of Ukrainian-Crimean Tatar literary ties.

Key words: *Agatangel Krymsky, library collection, Crimean literature, Rakhim Tincherov, K. Jamanakli, Menli-Aziz, Omer Ipchy, Latif-zade, Bekir Choban-zade, Osman Akchokrakli.*

МОВИ НАРОДІВ АЗІЇ, АФРИКИ

УДК 821.161.2: 316.774+17.024
DOI https://doi.org/10.32838/2663-6069/2020.4-1/36

Война М. О.
Київський національний університет імені Тараса Шевченка

Воробей О. С.
Київський національний університет імені Тараса Шевченка

Вороніна М. Ю.
Київський національний університет імені Тараса Шевченка

СПЕЦИФІКА ТЕКСТОВОЇ ВЕРБАЛІЗАЦІЇ ЕМОЦІЙ У КИТАЄМОВНОМУ МЕДІЙНОМУ ДИСКУРСІ

Стаття присвячена дослідженню реалізації категорії емотивності у китаємовному медійному дискурсі. Розвідка спрямована на виявлення ознак експресивного навантаження мови медіатекстів та основних мовних засобів вираження емотивності у сучасному дискурсі масмедіа Китаю. Матеріалом цього дослідження слугували друковані (《人民日报》) та електронні новинні видання (搜狐, BBC 中文, The New York Times, CCTV), дописи у блогах (微薄, 新浪博客) та на сайтах (豆瓣读书) та відеоматеріали з відеохостингових сайтів (好看视频, 一起爱奇艺).

Мета статті – виявити способи реалізації категорії емотивності у китаємовному медійному дискурсі та визначити її специфіку. Для досягнення цієї мети у статті були використані такі методи аналізу, як дистрибутивний, лексико-семантичний, текстологічний та метод компонентного аналізу, що передбачає розв'язання наступних проблем: 1) з'ясувати різницю між «емотивним» та «емоційним»; 2) ідентифікувати специфіку лексично-психологічної семантики емотивних мовних засобів у медіадискурсі; 3) описати основні способи реалізації категорії емотивності у китаємовному медійному дискурсі; 3) оцінити вплив етнокультурного фактору на вербалізацію емоцій у текстах ЗМІ.

Зроблено висновок, що зважаючи на специфіку виявлення емотивності у китаємовному медійному дискурсі, емотивні ознаки доцільно класифікувати за параметром емоційного забарвлення (позитивне / негативне) та рівнем вербалізації у тексті (морфологічний, лексично-стилістичний та синтаксичний), що дозволить своєю чергою не лише проаналізувати емоційний складник мовних засобів та вплив, який справляє медіатекст з емотивними мовними засобами на реципієнта, а також мовні рівні вираження (вербалізації) емотивів. Оскільки вербалізація емотивності здебільшого залежить від емоційної специфіки конкретного етносу, у статті також була проаналізована текстова емоційність китаємовного дискурсу з урахуванням особливостей китайських етнокультурологічних особливостей: традиційності світоглядних домінант, етнічних норм, пов'язаних із історичним минулим та сучасною ситуацією, а також специфікою сучасного китайського медіапростору.

Ключові слова: *емотив, медіатекст, китаємовний, вербалізація, емоція, картина світу.*

Постановка проблеми. Усіма діями та вчинками людей керують емоції. Як зазначає В. І. Шаховський, людина є не лише homo sapiens (людина розумна), а й homo sentiens (людина емоційна) [15, с. 29]. Науковець вбачає в емоції «одну з підсистем свідомості, що є частиною інтелекту людини» [13, с. 113]. Основне завдання психолінгвістики полягає у вивченні зв'язку людини та мови, адже людина та її емоції виступають для мови частиною об'єктивної реальності та, відповідно, її об'єктами, що відображаються за допомогою мови. З іншого боку, емоції беруть активну участь у формуванні картини світу, оскільки людині властиво відчувати емоції та виражати їх вербальними мовними засобами, «закріплювати в мові <…> свої емоції, інтелект, ставлення до предметного і непредметного світу, інших людей» [1, с. 3]. При цьому людина є активним суб'єктом відображення,

її мова – засобом відображення, а емоції – формою відображення оцінного ставлення до світу. Тому емоції є ключовим компонентом так званого людського фактору у мові [3, с. 1–3]. На мовному рівні емоції трансформуються в емотиви, що дозволяє визначити емотивність як семантичну властивість мови виражати системою своїх засобів емоційність як факт психіки [15, с. 35].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Специфічні особливості вербального вираження емоцій неодноразово ставали предметом вивчення сучасних лінгвістичних розвідок (Н. Арутюнова, Н. Бойко, А. Вежбицька, Є. Галкіна-Федорук, М. Гамзюк, Ф. Данеш, А. Манзій, В. Маслова, Л. Піотровська, Л. Ставицька, М. Степанюк, В. Телія, В. Шаховський, С. Шорін та інші). У наукових дослідженнях зазначено, що емоційна лексика здебільшого є основним вербальним засобом вираження людських емоцій і складає значну частину в загальному обсязі лексики. Однак наукові пошуки щодо мовної реалізації емоцій та емоційного стану на різних мовних рівнях, питання емотивного семантичного простору мови й досі є актуальними як у теорії комунікації, так і в теорії тексту, адже проникнення емоційності в номінативно-комунікативну діяльність людини не тільки об'єктивно відбиває дійсність, а й сполучає відображені образи з суб'єктно-емоційним ставленням до них [3, с. 101].

Медіапростір внаслідок поширеності та доступності сьогодні є одним з основних важелів впливу на свідомість населення, їх культуру, а відтак і мову. Невіддільним складником медіапростору є національний елемент, який відрізняється у представників різних мовних груп та відображає характерні особливості історії, культури та традицій певного народу. З посиленням глобалізаційних процесів та виходом Китаю до коґорти світових лідерів китаємовний медіатекст у площині емотивного аналізу наразі є сферою інтересів багатьох дослідників, адже результати є необхідними для більш глибокого розуміння китайського національного менталітету з метою вироблення стратегії для подальшої економічної та політичної співпраці.

Формулювання цілей статті (постановка завдання). Мета статті – виявити способи реалізації категорії емотивності у китаємовному медійному дискурсі та визначити її специфіку. Для досягнення цієї мети у статті були використані такі методи аналізу, як дистрибутивний, лексико-семантичний, текстологічний та метод компонентного аналізу, що передбачає розв'язання таких проблем: 1) з'ясувати різницю між «емотивним» та «емоційним»; 2) ідентифікувати специфіку лексично-психологічної семантики емотивних мовних засобів у медіадискурсі; 3) описати основні способи реалізації категорії емотивності у китаємовному медійному дискурсі; 4) оцінити вплив етнокультурного фактору на вербалізацію емоцій у текстах ЗМІ.

Виклад основного матеріалу. У рамках антропоцентричної парадигми сучасного мовознавства в центрі уваги знаходиться людина, якій властиво відчувати та виражати емоції в мовленні, оскільки емоційна сфера особистості є однією з найважливіших у її життєдіяльності. О. М. Вольф стверджує, що слід розрізняти мову опису емоцій і мову вираження емоцій [див. 7]. Роздвоєння мови емоцій пояснюється наявністю в лінгвістичній традиції різних шляхів їх дослідження. Чимало дослідників (В.І. Шаховський, І.В. Арнольд, Л.Г. Бабенко, А. Вежбицька, О.М. Вольф, І.І. Квасюк, В.М. Телія та інші) обрали підхід, що виключає зі сфери емотивності одиниці, що номінують емоційні стани. Вони наполягають на тому, що лексика, котра позначає емоції (емоційна лексика[1]), відрізняється від лексики, що виражає емоції (емотивної лексики), позаяк її змістом є денотативне значення слів, що позначають емоції. У семантиці емоційної лексики очевидне вираження емоційного ставлення відсутнє, із чого випливає, що вона позначає не самі почуття, а лише логічну думку про них. Отже, ***емотивною лексикою*** вважаються ті слова, в лексичному значенні яких міститься певна оцінка позначуваних ними явищ, а ***лексика емоцій (емоційна лексика)*** включає слова, предметно-логічне значення яких складають поняття про емоції.

Якщо головним завданням емоційної комунікації є вираження емоційних станів співрозмовників, то емотивна комунікація має на меті за рахунок певних мовних засобів виражати та викликати емоції. На відміну від емоційності, емотивністю можна керувати, оскільки вона пов'язана зі свідомим підбором вербальних засобів. Тобто засоби емотивності можуть бути використані як засоби впливу. Невипадково поняття «емотивність» часто зустрічається у поєднанні з поняттям «медіапростір», адже успішність поглинення медіапростором усіх сфер життя людей залежить від уміння працювати не лише з інформацією, а й з емоціями.

[1] Слід зауважити, що існує також ряд дослідників, які використовують термін «емоційна лексика» для позначення одиниць, що виражають емоції у вигляді понятійних знаків (кохання, хвилювання, ненависть тощо), до яких інколи відносять позначення емоційних симптомів типу «позеленіти від заздрощів», «роззявити рота від здивування», «зубами цокотіти від страху» тощо [див. 5].

Емоції є основним фактором відбору інформації. Засилля медіа змушує людей у пошуках істини орієнтуватися на емоційний складник інформації, що подається через телевізори, радіо та Інтернет. Коли правдою стає все, що показують, людина починає обирати ту правду, яка є близькою їй емоційно [12].

Сьогодні не існує універсального критерію класифікації медіатекстів. Найбільш вживаними параметрами класифікації є спосіб ***створення тексту, форма, канал розповсюдження, тематика та функціонально-жанровий тип***. Оскільки в межах нашого дослідження розглядалися майже всі жанри медіатекстів, тому доцільно було застосувати саме класифікацію функціонального-жанрового типу.

Відповідно до ***функціонально-жанрової*** приналежності проф. Т. Г. Добросклонська виділяє чотири основні типи медіатекстів:

– інформаційні (тексти новин);

– аналітичні тексти (статті, журналістські розслідування, огляди, коментарі, рецензії та інші);

– художньо-публіцистичні тексти (есе, нарис, пародія);

– тексти реклами (банери, біг-борди, друкована, телевізійна реклама) [8, с. 32].

Взявши за основу подану класифікацію, було проаналізовано 24 медіатексти, по шість на кожен функціональний жанр відповідно (див. рис. 1). У досліджуваних текстах представлено 225 емотивних мовних засобів, серед них у текстах новин – 56, аналітичних текстах – 79, художньо-публіцистичних текстах – 75 та у рекламних текстах – 15.

Враховуючи максимальну дескрипцію лексично-психолгічної семантики емотивних мовних засобів, нами пропонується розглядати емотивні мовні засоби відповідно до їх ***емоційного забарвлення та рівня вербалізації***. Диференціація за цими параметрами дає змогу охарактеризувати емоційний складову мовних засобів та вплив, який справляє медіатекст з емотивними мовними засобами на реципієнта.

Рис. 1. Емотивні мовні засоби у різножанрових китаємовних медіатекстах

На рівні ***емоційного забарвлення*** емотивні мовні засоби можна поділити на *позитивні* та *негативні*. Використання емотивів з негативною чи позитивною конотацією корелюється із завданнями відповідного типу медіатекстів. Відтак у дослідженому нами матеріали кількість позитивно-забарвлених емотивів складає 106 одиниць і припадає переважно на рекламні тексти, мета яких полягає у створенні позитивної емоції, а корпус негативно-забарвлених емотивів у кількості 119 одиниць здебільшого притаманний інформаційним, аналітичним та художньо-публіцистичним текстам (див. рис. 2).

Відтак у реципієнта можна сформувати позитивне враження від отримуваної інформації

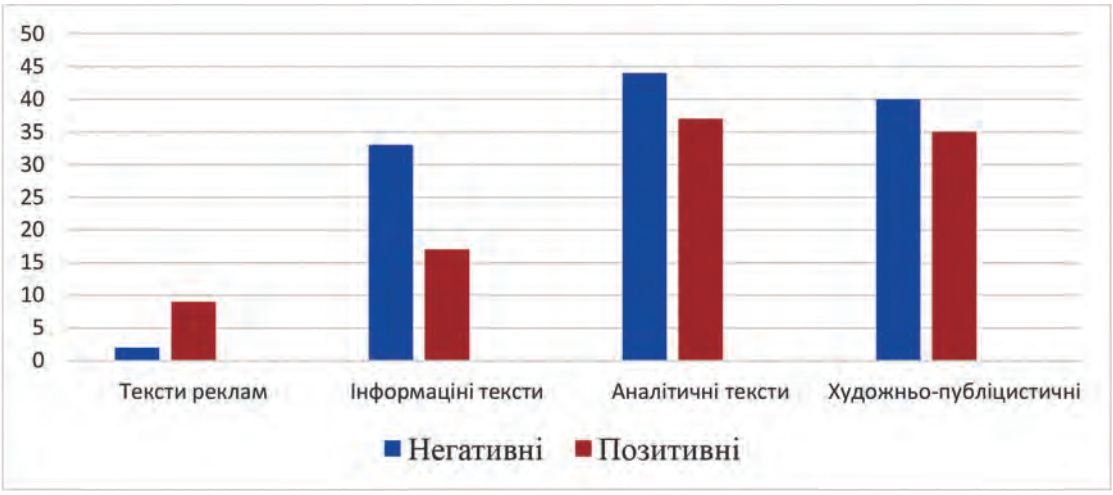

Рис. 2. Співвідношення емовтивних мовних засобів у медіатекстах за емоційним забарвленням

шляхом залучення таких лексем, як «惊喜» (jīngxǐ, *з кит.* «захоплюватися»), «爆红» (bàohóng, *з кит.* «покорити») та інші. Наприклад, позитивна оцінка події закладається вже безпосередньо у заголовки статей: «话剧《德龄与慈禧》归来仍是惊喜» [21] – *«П'єса «Делін та Цисі» повернулася та не перестає **вражати** глядачів»* або «假笑男孩 加文•汤马斯：在中国爆红的美国表情包男孩» [17] – *«Хлопчик Гевін Томас з фальшивою посмішкою: хлопчик з Америки, що став **популярним** мемом у Китаї»*.

Однак превалююча кількість емотивних мовних засобів у медійному дискурсі має негативну семантику, це пов'язується із еволюційними процесами психіки людини («ефект негативності»[2]) краще реагувати та запам'ятовувати події, що місять потенційну або навіть ймовірно-можливу небезпеку для неї [16]. Відтак ЗМІ здебільшого фокусується на висвітленні негативного контенту, а позитивно-нейтральну інформацію намагаються подати з суб'єктивної позиції найбільш невдоволеного фігуранта, що загалом приводить до тенденції негативізації медіапростору. Наприклад, негативне ставлення до кандидата в президенти Дж. Керрі формується через призму світобачення його конкурента Д. Трампа, на якому акцентують увагу китайські журналісти: «特朗普：克里“非法私会伊朗官员”，告他！» [20] – *«Трамп: Керрі «незаконно зустрічався з іранськими чиновниками», засудімо його!»*.

Спираючись на доробки В. І. Шаховського [13; 14; 15], Г. М. Кузенко [10], Л. Г. Бабенко [2], М. Я. Блоха та Н. А. Резнікової [4], була створена багаторівнева ***класифікація вербального вираження емоцій.*** Вербалізація у китаємовних меадітекстах, зважаючи на структурну специфіку китайської мови, відбувається на трьох рівнях: морфологічному, лексико-стилістичному та синтаксичному.

Оскільки китайська мова належить до ізолюючих мов, морфологічний рівень вираження емоційності не є домінантним і складає лише 6% від загальної кількості виявлених емотивів у дослідженому матеріалі (див. рис. 3). Це пояснюється не тільки обмеженим набором афіксів з оцінним значенням, але й певною обмеженістю валентності цих морфем. Синтаксичний рівень вербалізації поступається лексичному за частотою використання та за варіативністю мовних засобів вираження. Це пояснюється тим, що більшість засобів вираження емотивності в усному мовленні виявляються неефективними в умовах викладу інформації у письмовому вигляді. Враховуючи вищесказане, найбільш точним та продуктивним засобом вираження емоцій та доведення до адресату є емотивна лексика у прямому мовленні окремих людей або описова лексика для конкретизації емоційних станів та суб'єктивних оцінок подій.

Рис. 3. Емотивні мовні засоби за рівнями вербалізації

Згідно з підходом до емотивності В. Шаховського, функціонує три групи лексики для мовної репрезентації емоцій:

1) лексика, що називає емоції;
2) лексика, що виражає емоції;
3) лексика, що описує емоції [3, с. 104].

Лексика, що ***називає емоції***, на думку вченого, не є емотивною. Емоція, позначена в таких словах, на рівні реалізації являє собою не безпосереднє почуття, а лише логічну думку про нього, тоді як семантика емотиву індукує емоційне ставлення до позначуваного ним об'єкта [13, с. 93]. Відтак слова «爱» (ài, *з кит.* «кохання»); «恐惧» (kǒngjù, *з кит.* «жах»); «快乐» (kuàilè, *з кит.* «радість»; «尴尬» (gān'gà, *з кит.* «сором»); «蒙羞» (méngxiū, *з кит.* «ганьба»); «失意» (shīyì, *з кит.* «розчарування») містять лише поняття про певні емоції, слугують індикацією поняття про цю емоцію.

Хоча назви емоцій не мають внутрішніх складових показників емотивності, однак оскільки у когнітивній картині світу мовця вже сформувалися логічні зв'язки між словом любов та емоціями радості, щастя, а між словом ненависть та емоціями гніву, презирства, ми вважаємо доречним віднести такі слова до емотивної лексики номінативного типу.

Окрім емотивів-номінативів, до цієї групи також можна віднести емотиви-асоціативи, які,

[2] Термін «ефект негативності» також позначає тенденцію людей надавати більше ваги для негативної інформації про людей, аніж для позитивної з аналогічним рівнем впливу та ймовірності.

спираючись на принципи формування мовної картини світу індивіду, позначають характер людини або передають ставлення мовця до певного суб'єкта. Наприклад, «人情味» (rénqíngwèi, *з кит.* «людяність»), «自傲» (zì'ào, *з кит.* «чванливий»), «顽固» (wángù, *з кит.* «твердолобий»), « 任性» (rènxìng, *з кит.* «вередливий»). Ці лексеми додають тексту емотивності, адже щонайменше кожна з них може бути проявом як позитивних, так і негативних емоцій.

Значний відсоток лексики номінативного типу (до 75%, див. рис. 4) спричинений тим, що основними функціями для масмедійного дискурсу, окрім регулятивної (функція оцінки та впливу), є також пізнавальна та інформативна функції, що полягає у представленні інформації інструментального спостереження або попереджувальної.

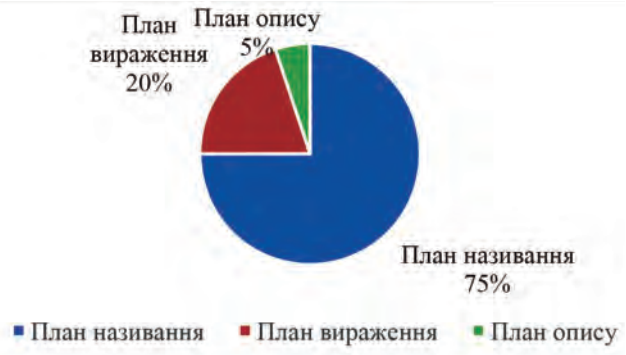

Рис. 4. Розподіл емотивних мовних засобів у китаємовному медійному дискурсі на лексичному рівні

Інформаційна функція тісно пов'язана з інтерпретативною, адже засоби масової інформації надають не тільки факти і дані, а й роблять із них певні висновки та наголошують на значущості тих чи інших *подій*. Відтак можна говорити про ***план вираження емотивної лексики***, *який* представлений двома видами емотивів: *афективами*, значення яких є єдиним можливим способом позначити виражену емоцію без її називання, та *конотативами*, які описують емотивне значення, що пов'язано з семантичним значенням мовної одиниці. До афективів, які виражають емоційний стан радості, належать вигуки, вигукові слова, пестлива лексика, емоційні адресативи, в тому числі й емотивні варіанти власних імен, які виражають в більш чистому вигляді емоції мовців, їхнє ставлення до адресатів та їхні емоційні інтенції. Наприклад, «啊哈» (āhā, *з кит.* «ах!»), «哈哈 » (hāhā, *з кит.* «ха-ха»), «噢» (ào, *з кит.* «гей!»), «耶» (yé) – кінцева модальна частка, що підкреслює емоційність викладу, «噢» (ào, *з кит.* «ну?»), «天哪» (tiānna, *з кит.* «Боже!»), «卧槽» (wòcáo) – фонетичний евфемізм на позначення ненормативної лексики, а також кінцевими емотивними частками «啦» (lā), «啊» (ā), «耶» (yé).

Назва емоційного стану радості згорнута в семантиці цих афективів у вигляді емоційної ідеї і тому розшифровується всіма однозначно. Наприклад, афектив «ха-ха» однозначно передає стан людини, яку розсмішили: «崔始源Super Clap直拍舞台 x 野狼disco也毫无违和感哈哈哈哈哈哈哈哈哈哈哈哈哈哈哈哈哈哈没睡的都来给我笑» [25] – *«Чхве Шивон у центрі уваги під час запису пісні «Super Clap» та «野狼disco» – усе дуже гармонійно* ***хахахахахахахахахахахахахахаха*** *розсмішило мене так, що я не міг заснути».*

Якщо афективи характеризують вищий ступінь емоційності мовця, то конотативи – більшу, порівняно з афективами, осмисленість емоцій, що виражаються. Конотативи – це зоолексеми, розмовна лексика, архаїзми, поетизми, неологізми, лексика зниженого стилістичного тону (колоквіалізми, діалектизми, сленгізми, жаргонізми, вульгаризми). Наприклад, у китайських магазинах ІКЕА була використана реклама для привернення уваги покупців саме з північно-східних районів Китаю шляхом застосування характерних для цих районів діалектизмів, наприклад, «嘎哈»(gàhá, *з кит.* «що робити?») у вивісці: «这盒子能嘎哈？防冻塑料特别适合哈尔滨寒冷的冬天» [26] – *«Що може зробити ця коробка? Морозостійкий пластик особливо підходить для лютих зим Харбіну».*

На нашу думку, конотативи можуть бути використані як пейоративи, тобто лексеми із конотативним аспектом «негативної емотивної семи», за допомогою якої виражається ставлення мовця до адресата [9, с. 75]. Використання пейоративів з метою привернення уваги читачів характерне для ЗМІ. Наприклад, у статті про політичну боротьбу президента США Д. Трампа та колишнього Держсекретаря Дж. Керрі використали розмовну вульгарну лексику, а саме: «放鸽子» (fànggēzi, *з кит.* «продинамити»), яка була винесена окремим підзаголовком та виділена для ще більшого посилення ефекту.

Окрім афективів та конотативів, до лексичних засобів вираження емотивності відносять фразеологізми. Предметно-логічне значення фразеологізмів є вторинним, на перший план виступає емоційний вплив на адресата, передача емоцій адресанта. Фразеологізми створюються не для називання нових явищ, а для конкретизації та образно-емоційної оцінки предметів, явищ, подій, які вже названі у мові. Наприклад, у статті про Ґевіна Томаса

використано фразеологізм «乐在其中» (lèzàiqízhōng, *з кит.* «отримати задоволення роблячи щось»), у якому головним складником, що передає емоцію, є морфема «乐» (lè, *з кит.* «радість, задоволення, веселощі»): «我觉得他还是会想做影片的音位就是乐在其中[17]» – *«Я думаю, що він все ще хоче займатися відеороликами, бо він просто отримує задоволення роблячи це»*.

Зазвичай ***план опису*** виражений окремими лексемами або цілими фразами, які не називають емоцію, а описують її зовнішні прояви вираження. Наприклад, «9月11日晚，话剧《德龄与慈禧》在保利剧院首演，不仅有孙红雷、韩红、刘敏涛、郭宝昌、田壮壮等明星、导演捧场，还有众多戏迷由衷的掌声和尖叫声»。– *«11 вересня у театрі Баолі відбувся прем'єрний показ п'єси «Делін та Цисі», який підтримали не лише такі зірки та режисери, як Сунь Хунлей, Хань Хун, Лю Мінтао, Го Баочан, Тянь Чжуанчжуан та інші, а й багато театралів від усього серця аплодували та верещали».* Щире захоплення та радість від побаченого у глядачів були описані через фразу « 由衷的掌声和尖叫声» – «від усього серця аплодували та верещали».

У рамках лексичного рівня вираження емотивності можна також виділити різні стилістичні засоби, наприклад, метафору, порівняння, риторичне запитання, оксюморон та інші. Стилістичні засоби можуть передавати настрій мовця, а також дозволяють посилити емоційний ефект висловлювання. Вважається, що порівняння є більш експліцитним за метафору і його легше розпізнати в тексті, завдяки таким маркерам, як 像 、好像、如、同样. Порівняння можуть вживатися як для створення нових асоціативних образів і зв'язків, так і для зміцнення вже існуючих. В якості одиниць порівняння виступають ментальні концепції і образи, які об'єднують в собі повний набір характеристик і ознак. Аналіз пласту китайськомовних медіатекстів показав, що порівняння – найуживаніший, а відтак один з найбільш ефективних та яскравих засобів вираження категорії емотивності. Це свідчить про те, що автору чи авторам медіатексту не тільки успішно вдається перенести характерні риси іншого предмета на об'єкт, віддзеркалюючи його характеристики, але й також висловити свій емоційний стан. Наприклад, у статті «我们为什么需要巴黎圣母院» [23] – *«Навіщо нам потрібен Собор Паризької Богоматері»* – Собор називають «神圣» (shénshèng, *з кит.* божество), що емоційно корелюється із сакральністю та значимістю цієї будівлі для жителів Парижу: «这是集人类之大成者，如同神圣存在般强大的表达，在黑烟中化为灰烬» – *«Це [падіння шпиля Собору] зібрало людей великого міста, ніби священна істота, яка розлетілася у попіл»*.

Риторичні питання і вигуки вживаються для посилення виразності, емоційності, а також для залучення уваги до того чи іншого явища, предмету, об'єкту. Використання риторичного запитання здебільшого пов'язано з виразом різних емоційно-експресивних значень. Наприклад, у рекламних текстах з метою викликати емоційний відгук та підсилити подану інформацію часто вживаються риторичні питання: «为什么没发声? 为什么控制?» [24] – *«Чому не подають голос? Чому стримуються?»*.

У дослідженні також увагу привертають емотиви, виражені за допомогою поєднання двох несумісних понять – оксюморону: «精致的塔尖倒在800年历史的横梁构成的火海里» [23] – *«Вишуканий шпиль падає у море вогню, туди де знаходилися 800-річні балки»*. З огляду на попереднє речення елегантна, але крихка надбудова протиставляється масивній, але фундаментальній основі Собору, що посилює почуття безвиході та трагедії.

Етнокультурний фактор. Емотивність тексту визначається загальнокультурними особливостями, які характерні для картини світу китаємовного суспільства. Сьогодні дослідники відзначають існування емоційної картини світу, відмічаючи, що когніція, мислення та свідомість носія мовної картини світу невідривно пов'язані з емоціями, яким надається основоположне місце у цьому конгломераті [див. 13] В. І. Шаховський дає визначення емоціям як таксонам культури: специфічність вираження емоцій «зумовлена індивідуальним емоційним трендом і емоційним індексом цієї культури, а вербалізація емоцій у різних мовних спільнотах не завжди співпадає по формі, об'єму та якості емотивних смислів» [14, с. 236].

Прояв емоційної картини світу у сучасному китайському суспільстві є результатом тисячолітньої історії та культури цього народу. Найпотужнішим фактором для китайського етносу є власне ***традиційність світоглядних домінант*** та ***їх переосмислення*** **.** Відтак конфуціанська мораль довгий час була основою державного устрою Китаю. Головними ідеями були: повага до предків, патріархальна основа родини, нерівність у взаємовідносинах між старшими та молодшими, а також «збереження обличчя». Взагалі для азіатської культури поняття «面子» (miànzi, з кит. «репутація») є дуже важливим, це стосується як китайців, так і корейців з японцями. Для китайця втратити

репутацію вважається кінцем життя, люди обирають самогубство, бо не можуть винести тієї моральної напруги. Однак традиція самогубства задля благородної мети (наприклад, врятувати від безчестя власну родину) вже не сприймається сучасним суспільством, а піддається критиці. Наприклад, у дописі блогу читаємо наступне: « 看到上海那个中学生跳桥自杀的视频，真是痛心…我很难过…朋友也因抑郁症自杀…给我的第一感受是他们怯懦，也极其不负责任…你走了，亲人们呢？» – *«Мені було дуже **боляче**, коли я побачив відео про самогубство учня в Шанхаї... Я **страждаю**...Друг також покінчив життя самогубством через депресію...Перше, що я відчув, це те, що вони **боягузи**, та взагалі безвідповідальні… **Ви пішли, а близькі**?»*.

Також варто зважати і на ***етнічні почуття, пов'язані з історичним минулим та сучасною ситуацією.*** Натепер відносини Китаю з США є неідеальними. Саме тому недивним є подання новин про американську владу у нейтрально-негативному емоційному відтінку. Стаття про політичну боротьбу між президентом США Д. Трампом та колишнім Держсекретарем Дж. Керрі спрямована на виявлення політичних міжусобиць у американському уряді, тим самим дає змогу порівняти китайський та американський уряд, показавши переваги першого.

Також треба відзначити, що попри високу активність китайського населення в Інтернет просторі, який насамперед є основною площиною творення медіатекстів, усі дії активно відслідковуються та за необхідності усе, що не відповідає певним критеріям, видаляється (наприклад, інформація про події на площі Тяньаньмень у 1989 році тощо), відтак ***цензура*** призводить до обмеженості у викладі власних думок, тим самим стримує вираження емоцій.

Висновки. Внаслідок вивчення категорії емотивності та розгляду різних типів емотивних ознак останні було класифіковано за двома параметрами: емоційне забарвлення (позитивне / негативне) та рівні вербалізації (морфологічний, лексичний та стилістичний), що дозволило проаналізувати емоційний складник мовних засобів, вплив, який справляє медіатекст з емотивними мовними засобами на реципієнта, а також мовні рівні вираження (вербалізації) емотивів. У результаті проведеного дослідження було доведено, що у китаємовних медіатекстах позитивна емоційна лексика превалює виключно у текстах реклами, адже тут реалізуються основні інтенції рекламного дискурсу – не лише продати товар / послугу, але й створити довгострокові відносини між рекламованими брендами та їх цільовою аудиторією. У текстах інформаційних, аналітичних та художньо-публіцистичних домінує емотивна лексика негативного забарвлення, що характерно пов'язано із вродженою психологічною особливістю людей більш гостро реагувати та запам'ятовувати саме негативні події.

Аналіз фактичного матеріалу засвідчив, що емоції неможливо виразити виключно за допомогою тільки одного мовного засобу. Емоційність у китаємовному дискурсі реалізується здебільшого сукупністю мовних засобів на різних рівнях. Зважаючи на те, що китайська мова належить до ізолюючих мов, морфологічний рівень вираження емоційності не є домінантним і складає лише 6% від загальної кількості виявлених емотивів у дослідженому матеріалі. Оскільки китаємовні медіатексти здебільшого представлені у письмовому вигляді (тексти новин, журналістські розслідування, статті, рецензії, нариси, дописи у блогах), для них здебільшого недоступні мовні засоби вираження синтаксичного рівня. Зважаючи на інформативну та аналітичну функції масмедійного дискурсу, емотивність лексико-стилістичного рівня здебільшого представлена лексикою номінативного типу, що сприяє певній об'єктивізації інформації. З іншого боку, сучасні ЗМІ не лише передають відомості та інформацію, але й активно створюють ситуації та формують настрої, відтак лексика плану вираження емоцій представлена відсотково менше, але зумовлена емотивною компенсацією, що використовується для відображення інтонаційних та просодичних особливостей мовлення, а також для конкретизації емоційного складника, закладеного в афективах.

Вербалізація емоцій у мові також залежить від актуальності понять, що викликають емоційні відгуки у конкретного етносу, аніж від структури та мовних засобів мови. Відсутність ряду мовних засобів для вираження текстуальної емотивності не впливає на вербалізацію емоцій, однак відсутність емоційного підкріплення (внаслідок цензури, переосмислення традиційних цінностей, етичних норм тощо) того чи іншого явища значно обмежує засоби їх вираження.

Подальше вивчення способів вербалізації емотивів у медійних текстах, зокрема на стилістико-синтаксичному рівні, необхідне для вирішення вищезгаданих спірних моментів, а також для провадження комплексного функціонального аналізу різножанрових текстів.

Список літератури:

1. Арутюнова Н. Д. Язык и мир человека. 2-е изд., испр. Москва : Языки русской культуры, 1999. 896 с.
2. Бабенко Л. Г. Русская эмотивная лексика как функциональная система : диссертация ... доктора филологических наук : 10.02.01. Свердловск, 1990. 611 с.
3. Березовська-Савчук Н. А. Лексика мовної репрезентації емоції смутку (на матеріалі поетичних творів Ліни Костенко). *Філологічні студії. Науковий вісник Криворізького державного педагогічного університету*, 2018. Вип. 17. С. 99–110. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/PhSt_2018_17_11 (дата звернення 01.12.2020).
4. Блох М. Я., Резникова Н. А. Средства эмоционального воздействия политических выступлений. *Вести Томского гос. педагог. ун - та*, *9* (60). С.14-19. URL: https://elibrary.ru/item.asp?id=11612817 (дата звернення 01.12.2020).
5. Вежбицкая А. Язык. Культура. Познание : перевод с англ. / Кронгауз М. А. Москва : Русские словари, 1997. 411 с.
6. Водяха А. А. Средства формирования эмоциональной картины мира языковой личности. *Электронный научно-образовательный журнал ВГПУ «Грани познания»*, *4*. С. 1–3. URL: http://grani.vspu.ru/files/publics/1325226913.pdf (дата звернення 01.12.2020).
7. Вольф Е. М. Функциональная семантика оценки. Москва : Эдиториал УРСС, 2002. 289 с.
8. Добросклонская Т. Г. Медиатекст: теория и методы изучения. *Вестник Московского университета*, 2005. Вып. 2. С. 28–34. URL: https://www.elibrary.ru/download/elibrary_11750049_91179025.pdf (дата звернення 01.12.2020).
9. Калужинська Ю. Актуалізація лексики з негативною оцінкою на позначення суспільно-політичних процесів. *Психолінгвістика. Психолингвистика. Psycolonguistics*, 2017. Вип. 22(2). С. 73–84. DOI: 10.5281/zenodo.1069542
10. Кузенко Г. М. Мовні засоби вираження емотивності. *Наукові записки,* 2000. Вип. 18. С. 76–82. URL: https://bit.ly/2X2yPJF (дата звернення 01.12.2020).
11. Негрич Н. Вербалізація емоцій засобами фразеології. *Актуальні проблеми романо-германської філології та прикладної лінгвістики*. Чернівці: Книги-ХХІ, 2012. С. 112–118. URL:http://www.chnu.edu.ua/res/chnu.edu.ua/period_vudannia/web13/pdf/2012_1/Nataliia_Nehrych.pdf (дата звернення 01.12.2020).
12. Почепцов Г. Г. Информация против эмоций: кто побеждает. Библиотека «Пси-фактора», 2017. URL: https://psyfactor.org/lib/information-vs-emotions.htm (дата звернення 01.12.2020).
13. Шаховский В. И. Категоризация эмоций в лексико-семантической системе языка. Воронеж : Издательство Воронежского университета, 1987. 191 с.
14. Шаховский В. И. Лингвистическая теория эмоций. Москва : Гнозис, 2008. 416 с.
15. Шаховский В. И. Эмоции как объект исследования в лингвистике. *Вопросы психолингвистики,* 2009. Вып. 9. С. 29–43. URL: https://elibrary.ru/download/elibrary_13105428_25977914.pdf (дата звернення 01.12.2020).
16. “假笑男孩”加文 • 汤马斯：在中国爆红的美国表情包男孩//BBCNews.URL:https://www.bbc.com/zhongwen/simp/world-47785848 (дата звернення 01.12.2020).
17. Stafford T. *Psychology: Why bad news dominates the headlines*, 2014. URL: https://bbc.in/2TMtBzM (дата звернення 01.12.2020).
18. 人的非理性两证// Sina新浪博客 URL: http://blog.sina.com.cn/s/blog_4ccd4bb30102y6s7.html (дата звернення 01.12.2020).
19. 爱你的人不一定总是在远方// 豆瓣URL: https://book.douban.com/review/9590836/ (дата звернення 01.12.2020).
20. 特朗普：克里“非法私会伊朗官员”，告他！//搜狐http://www.sohu.com/a/313086453_115479 (дата звернення 01.12.2020).
21. 话剧《德龄与慈禧》归来仍是惊喜。北京日报，2019//人民网URL:http://ent.people.com.cn/n1/2019/0913/c1012-31352640.html (дата звернення 01.12.2020).
22. 马云错了，“996”不是“福报”// 纽约时报中文网 URL: https://nyti.ms/2WlOeFu (дата звернення 01.12.2020).
23. 我们为什么需要巴黎圣母院// 纽约时报中文网 URL: https://cn.nytimes.com/opinion/20190417/notre-dame-cathedral-fire/ (дата звернення 01.12.2020).
24. 三个关于海外华人，留学生真实的故事 // Bilibili URL: https://www.bilibili.com/video/av40151038 (дата звернення 01.12.2020).
25. 崔始源Super Clap直拍舞台 x 野狼disco也毫无违和感哈哈哈哈哈哈哈哈哈哈哈哈哈哈哈哈没睡的都来给我笑 //Weibo. URL: https://weibo.com/6563508665/Ic8ytB69k?type=comment (дата звернення 01.12.2020).
26. 宜家这东北味儿的文案，是想笑死我？URL: https://m.adquan.com/creative/detail/44946 (дата звернення 01.12.2020).

Voina M. O., Vorobei O. S., Voronina M. Yu. SPECIFICITY OF TEXT VERBALIZATION OF EMOTIONS IN CHINESE MEDIA DISCOURSE

This article is devoted to the research process of the implementation of the category of emotionality in Chinese media discourse. The research is aimed at identifying signs of the expressive load of the language of media texts and the main linguistic means of expressing emotionality in the modern discourse of the Chinese mass media. The research is based on the printed (《人民日报》) and online news publications (搜狐, BBC 中文, The New York Times, CCTV), blog posts (微薄, 新浪博客) , as well as on the websites (豆瓣读书) and video hosting sites (好看视频, 一起爱奇艺).

The purpose of the article is to identify ways of implementation of the category of emotionality in Chinese media discourse and determine its specificity. To achieve this goal, the article used such methods of analysis as distributive, lexical-semantic, textual and component analysis, which involves solving the following problems: 1) to find out the difference between "emotional" and "emotive"; 2) to identify the specifics of the lexical and psychological semantics of emotional language in media discourse; 3) to describe the main ways of implementation of the emotionality category in Chinese media discourse; 3) to assess the influence of ethnocultural factors on the verbalization of emotions in media texts.

It is concluded that due to the specifics of detecting emotionality in Chinese media discourse, emotional features should be classified according to the parameter of emotional coloring (positive / negative) and the level of verbalization of them in the text (morphological, lexical-stylistic and syntactic), which provide the emotional component analyze of language means and the influence that media text has with the help of those emotional language means on the recipient, as well as language levels of expression (verbalization) of emotives. Since the verbalization of emotionality largely depends on the emotional specifics of a particular ethnic group, the article also analyzes the textual emotionality of Chinese-language discourse, taking into account the peculiarities of Chinese ethnocultural features: traditional worldview dominants, ethnic norms related to historical past and present, and Chinese media space.

Key words: *emotive, media text, Chinese language, verbalization, emotion, picture of the world.*

УДК 811.581’276.2:004.738.5
DOI https://doi.org/10.32838/2663-6069/2020.4-1/37

Костанда І. О.
Київський національний лінгвістичний університет

КОДИФІКАЦІЯ СТИЛІСТИЧНИХ ФОРМ ТРАДИЦІЙНОГО ТЕКСТУ (НА МАТЕРІАЛІ НАУКОВОЇ ПРАЦІ ЯО НАЯ (姚鼐) «КОМПІЛЯЦІЯ СТИЛІСТИЧНИХ ФОРМ СТАРОДАВНЬОГО ТЕКСТУ» («古文辞类纂»))

Стилістичними нормами регулюється належне використання функціональних стилів і форм тексту, у яких воно реалізується. Одним із центральних понять при розгляді системи функціональних стилів і засобів її вираження є певні форми тексту, знання щодо особливостей уживання та функціональної належності форм тексту необхідно для успішної комунікації. При дослідженні процесів мовної кодифікації традиційних текстів для фіксування й виділення мовної норми важливо розглянути стилістично відповідне використання форм текстів китайської мови веньянь, дослідити їх іманентні властивості, простежити всі можливі варіації форм тексту, які стали мовною нормою. Китайській мові веньянь властива своя система функціональних стилів і форм тексту, тож, відповідно до зазначеної проблеми, центральним є аналіз кодифікованих форм тексту, які зберігалися в літературній мові. Актуальність дослідження зумовлена необхідністю дослідження процесів кодифікації форм тексту в мові веньянь, а також опрацювання літератури, яка є носієм кодифікації функціональних стилів і форм тексту давнього Китаю. Системний аналіз форм тексту мовою веньянь потрібен, щоб наочно продемонструвати автентичність та оригінальність філологічних традицій Китаю в галузі функціональної стилістики й засвідчити ідею наступності у фіксації та кодифікації мовних норм. Метою наукової розвідки є дослідження форми традиційних текстів як носіїв функціональних стилів мови веньянь, процесів стилістичної кодифікації давнього Китаю. Предметом дослідження є провідні форми текстів як носіїв функціональних стилів мови веньянь. Об’єктом дослідження є процеси кодифікації та формування провідних форм текстів у мові веньянь. При класифікації форм тексту, у яких вони реалізують функціональну систему стилів, треба брати до уваги культурні аспекти й історичне підґрунтя для формування форм тексту, а також сферу застосування цих текстів. Стилістична кодифікація становить важливий матеріал для аналізу та дослідження лінгвістичних аспектів сучасної китайської мови. Детальний розгляд ключових носіїв стилістичної кодифікації може бути корисним у нових наукових розвідках у галузі китайської стилістики й перекладознавства.

Ключові слова: *кодифікація, функціональні стилі, форми тексту, види тексту, стандартизація, традиційні форми тексту, веньянь.*

Постановка проблеми. Стилістичними нормами регулюється належне використання функціональних стилів і форм тексту, у яких воно реалізується. Одним із центральних понять при розгляді системи функціональних стилів і засобів її вираження є певні форми тексту, знання щодо особливостей вживання та функціональної належності форм тексту необхідно для успішної комунікації. При дослідженні процесів мовної кодифікації традиційних текстів для фіксування та виділення мовної норми важливо розглянути стилістично відповідне використання форм текстів китайської мови веньянь, дослідити їх іманентні властивості, простежити всі можливі варіації форм тексту, які стали мовною нормою. Китайській мові веньянь властива своя система функціональних стилів і форм тексту, тож, відповідно до зазначеної проблеми, у центрі уваги є аналіз кодифікованих форм тексту, які зберігалися в літературній мові.

Водночас у вітчизняних лінгвістичних розвідках відсутній опис кодифікованих форм тексту мови веньянь і їх структурні характеристики.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідженнями особливостей китайської стилістики займалися (у більшості випадків на прикладі художньої літератури) В.І. Горєлов, М.В. Крюков, С.Р. Кучера, І.С. Лисевич, Л.Н. Меньшиков, Л.С. Переломова, Є.Б. Поршнева, Б.Л. Ріфтін, М.Е. Єрмаков, А.І. Кобзєв, В.В. Малявін, Г.А. Ткаченко, Є.А. Торчинова. Китайську лексикографічну традицію вивчали Н.Ф. Алефіренко, А.Н. Баранов, Л.А. Введенська,

В.І. Горєлов, В.А. Звегінцев, В.С. Кім, Б.Г. Фаткулін, Х. Касарес, В.А. Козирєв, В.Д. Черняк, В.А. Соколов, М.В. Софронов, Р.М. Цейтлін та ін.

Однак досліджень, присвячених процесам кодифікації форм тексту та опису їх структурних властивостей, нами не помічено.

Актуальність дослідження зумовлена необхідністю вивчення процесів кодифікації форм тексту в мові веньянь, а також опрацювання літератури, яка є носієм кодифікації функціональних стилів і форм тексту давнього Китаю. Системний аналіз форм тексту мовою веньянь потрібен, щоб наочно продемонструвати автентичність та оригінальність філологічних традицій Китаю в галузі функціональної стилістики й засвідчити ідею наступності у фіксації та кодифікації мовних норм.

Постановка завдання. Метою наукової розвідки є дослідження форми традиційних текстів як носіїв функціональних стилів мови веньянь, процесів стилістичної кодифікації давнього Китаю. Мета роботи досягається через розв'язання таких завдань:

− розгляд літератури, яка є носієм стилістичної кодифікації;

− дослідження історії розвитку форм тексту мовою веньянь;

− аналіз структурних особливостей форм тексту мовою веньянь.

У роботі використано описовий метод для класифікації та інтерпретації досліджуваних мовних явищ, а також історичний і порівняльно-історичний методи для розгляду явищ у діахронічному аспекті.

Предметом дослідження є провідні форми текстів як носіїв функціональних стилів мови веньянь.

Об'єктом дослідження є процеси кодифікації та формування провідних форм текстів у мові веньянь.

Виклад основного матеріалу. При класифікації форм тексту, у яких вони реалізують функціональну систему стилів, треба брати до уваги культурні аспекти й історичне підґрунтя для формування форм тексту, а також сферу застосування цих текстів. У стародавньому Китаї існував розподіл літератури на «високу» (мовою веньянь) і «низьку» (мовою байхуа). Література, яка є носієм стилістичної кодифікації, фіксує та розглядає як вартий уваги об'єкт дослідження лише стилі та форми тексту мовою веньянь, класифікації форм тексту «низької» літератури почали з'являтися лише на початку XX ст., про що свідчать роботи, присвячені дослідженню стилів мови стародавнього Китаю. Але, на жаль, обмежений обсяг статті не дає змоги навести всі дослідницькі праці, присвячені традиційним формам тексту мови веньянь, тому ми розглянемо лише класичні ключові дослідження цієї галузі.

1. Період Трицарства (三　国, 221-280 рр.): «Дянь лунь. Лунь вень» («典论　论文», досл. «Обговорення класики. Критичні статті») за авторством Цао Пі (曹丕) [1, с. 54].

2. Період Західної династії Цзінь (西晋, 265-316 рр): філологічна праця під назвою «Вень Фу» («文赋» досл. «Проза та вірші») за авторством Лу Цзі (陆机) [2, с. 204].

3. Період правління Південної династії Ляо (南朝梁, 907-125 рр.): філологічна праця під назвою «Чжаомін вень сюн» («昭明文选», досл. «Обрані твори Чжаоміна») за авторством Чжаоміна (昭明) [1; 2; 3].

4. Період Південних і Північних династій (час правління південної династії Ці (南朝齐, 479-502 рр.): праця «Вень Сінь Діао Лун» («文心雕龙», досл. «Літературний дух різьбленого дракона») за авторством теоретика китайської філології Лю Се (刘勰, 465-521 рр.) [3].

5. Період правління династії Мін (明朝, 1368-1644 рр.): праця «Критичний аналіз форм статей» («文章辨体») за авторством У Не (吴讷); праця «Чіткий аналіз форм статей» («文体明辨») за авторством Сю Шицена (徐师曾) [1, с. 135].

6. Період правління династії Цін (清朝, 1644-1911 рр.): праця під назвою «Гу вень ци лей цуань» («古文辞类纂», досл. «Компіляція стилістичних форм стародавнього тексту») за авторством Яо Ная (姚鼐, 1731-1815 рр.) [4, с. 153].

Ключовою в наведеному вище переліку дослідницьких праць є робота Яо Ная (姚鼐) «Гу вень ци лей цуань» («古文辞类纂»), оскільки ця ґрунтовна праця, з одного боку, увібрала всі попередні досягнення в систематизації форм тексту минулих часів, а з іншого боку, у ній відібрано та класифіковано найбільш уживані форми літературного тексту мовою веньянь. Означене вище дослідження стає своєрідним підсумком кодифікаційних процесів стилістики веньяню. Написання книги завершено в 1779 році, праця складається з 700 статей і мала загальний обсяг 74 томи. У передмові до антологій надано класифікацію різних форм тексту, розглянуто історію походження та розвитку кожної форми [4, с. 165]. У цю роботу ввійшли:

− видатні твори періоду Воюючих князівств (战国) періоду правління династій Цінь (秦朝, 221-206 рр. до. н.е.) та Хань (汉朝, 206 рр. до. н.е. – 220 рр. н.е);

− періоду правління династій Вей (魏, 220-260 рр.), Цзінь (晋, 265-420 рр.) і Шести династій (六朝, 220-589 рр.), представлені такими

авторам: у формі «цифу» (辞赋) за авторством Чжан Хуа (张华, 232-300 рр.), Лю Лин (刘伶, прибл. 221-300 рр.), Тао Юанюминь (陶渊明, прибл. 365-427 рр.), Бао Чжао (鲍照, 416-466 рр.), Пан Юе (潘岳, 247-300 рр.); у формі «вихваляння» (袁宏, 328-376 рр.);

– періоду правління династій Тан (唐, 618-907 рр.) і Сун (宋朝, 960-1279 рр.), треба зазначити, що більшість робот в антології представлена саме «вісьма Великими митцями періоду Тан та Сун» («唐宋八大家»), а саме: Лю Цзун-юань (柳宗元, 773–819 рр.), Хань Юй (韩愈) – династії Тан; Оуян Сю (欧阳修, 1007-1072 рр.), Су Сюнь (苏洵, 1009-1066 рр.), Су Ше (苏轼, 1037-1101 рр.), Су Чже (苏辙, 1039-1112 рр.), Ван Анши (王安石, 1021-1086 рр.), Цзен Гун (曾巩, 1019-1083 рр.) – династії Сун;

– періоду правління династії Мін (明代) Гуй Югуана (归有光, 1507-1571 рр.);

– періоду правління династії Цін (清代) за авторством Фан Бао (方苞, 1668-1749 рр.), Лю Дакуя (刘大櫆, 1698-1779 рр.).

Тож розглянемо фіксовані кодифікацією форми текстів саме на прикладі запропонованої в «Гу вень ци лей цуань» («古文辞类纂») класифікації. У цій роботі визначено 13 стилістичних форм тексту [4, с. 173]: «теорія та критика» 论辨, «передмова й післямова» 序跋, «меморандум» 奏议, «обговорення літератури» 书说, «вступне слово до подарунка» 赠序, «едикт»诏令, «життєпис» 传状, «надписи на кам'яних стелах» 碑志, «примітки про різне» 杂记, «римовані надписи та повчальні надписи» 箴铭, «вихваляння» 颂赞, «пісні й оди» 辞赋, «панегірик» 哀祭тощо [4, с. 171].

1) «Теорія та критика» 论辨 – форма тексту побудована за принципами «паралельної прози» (骈文) [5, с. 134], це аргументоване есе політичної, філософської, історичної або літературної спрямованості [4, с. 204]. Метою цих есе є висловити власну думку, підкріплену ґрунтовними доказами, або роз'яснити, прояснити певну думку, гіпотезу. Есе, у яких із вичерпними роз'ясненнями доводиться правильність якоїсь однієї ідеї, гіпотези, називається «теорія» (论); есе, у яких проводиться аргументоване порівняння різних ідей і теорій з метою відрізнити правильне від неправильного, спростувати ідеї, довести вірність кількох гіпотез, називалися «критика» (辨). Наприклад, «Хуай Нан Цзі» («淮南子») належить до «теорії», а праця «Лунь Хен» («论衡») уважається «критикою». Варто зауважити, що збірки філософських творів доцинського періоду також належать до цієї форми тексту [5, с. 162]. Першою в цьому підрозділі самостійною працею з точно встановленим авторством можна назвати «критику» (论) «Го Цінь Лун» («过秦论») Цзя І (贾谊, 200-168 рр. до н.е) [4, с. 131].

2) «Передмова й післямова» 序跋 – це вступна та завершальна частина для статті або вступна й підсумкова стаття для книги [4, с. 120], форма тексту побудована за принципами «паралельної прози» (骈文) [5, с. 137]. Особливістю передмови в ранніх творах мовою веньянь було те, що її розташовували наприкінці твору. Наприклад, передмова розташована наприкінці в таких стародавніх працях, як «Хуай Нан Цзі» («淮南子»), «Лунь Хен» («论衡»), «Ші Ці» («史记»), «Хань Шу» («汉书»), «Шо вень цзе цзі» («说文解字»). Лише після появи компіляційної роботи «Вибрані твори» («文选») авторства Сяо Туна (萧统, 501-531 рр.) «передмову» почали ставити на початок твору [4, с. 171; 5, с. 138].

3) «Меморандум» 奏议 – доповідь чиновника імператору, ця форма тексту, побудована за принципами «паралельної прози» (骈文) [5, с. 138], відома ще з періоду правління Північних і Південних династій (386-589 рр.) [4, с. 360]. У цей період розрізняють три форми «меморандуму»: «подяка» («章»), «доповідь» («奏»), «обґрунтоване подання» («表»). У відомому творі зі стилістики Лю Се (刘勰) «Записи різьбленого дракона» («文心雕龙») є такий запис: «Подяка» – [надається з метою] висловити імператору велику вдячність за милість, «доповідь» – [подається з метою] висловити свої сумніви в якійсь справі та попросити перевірки, «обґрунтоване подання» – це запит підкріплений аргументацією своєї думки» («章以谢恩，奏以按劾，表以陈请，议以执异») [4, с. 382]. Також у цій праці відзначено ще один різновид «меморандуму»: «Контрзахід» – це надання варіантів рішень політичної ситуації за певним запитом імператора» («对策者，应诏而陈政也»)[4, с. 390]. Окрім означених вище форм «меморандумів», існувало ще три: «високе подання імператору» («疏»), «лист імператору» («上书»), «лист-попередження» («封事»), які зараховували до таємних документів, призначених імператору. Усі означенні вище форми «доповідей імператору» в наступні епохи поступово втрачали свою різноманітність форм, до того ж стиралися чіткі розмежування в цільовому призначені «меморандуму» [5, с. 139].

4) «Лист» та «промова» 书说 – це епістолярна форма тексту, побудована за принципами «паралельної прози» (骈文) [5, с. 140], розподіляється на два види: «лист» – звичайний лист; «промова» –

записані посланцями, подорожніми промови або відповіді государів інших країн [4, с. 402].

5) «Промова до дару» 赠序 – це специфічний текст, побудований за принципами «паралельної прози» (骈文) [5, с. 142], який остаточно сформувався в окрему стилістичну форму на початку правління династії Тан. Починаючи із самої давнини до початку правління династії Тан, подарунок супроводжували письмовою або усною промовою, такі слова мали назву «слова до подарунка» («赠言») [4, с. 418]. Відомий китайський літератор і чиновник Хань Юй (韩愈) часів династії Тан, окрім інших літературних творів, залишив після себе велике зібрання «промов до дару», які й у наш час уважаються в Китаї взірцевими прикладами цієї форми тексту [5, с. 144].

6) «Едикт» 诏令 – ця форма тексту являє собою «укази» та «накази» імператора підданим [4, с. 429].

7) «Життєпис» 传状 – ці тексти, побудовані за принципами «паралельної прози» (骈文) [5, с. 146], представлені двома формами: «біографічна оповідь» (传) – опис подій із життя людини; «пам'ятна біографія» (状) – опис життя померлої людини, її походження, родовід, справи та заслуги при житті. «Пам'ятну біографію» часто разом із некрологами роздавали родичам і друзям померлого. Як приклад подібної форми тексту можна назвати «У Чже Ван Ченфу чжуань» («圬者王承福传») за авторством Хань Юя (韩愈) і «Чжун шу Чже Го Туо Туо чжуань» («种树者郭橐驼传») за авторством Лю Цзунюаня (柳宗元, 773-819 рр.). Біографічні романи «Хо Сяоюй чжуань» («霍小玉传», досл. «Біографія Хо Сяоюй») за авторством Цзян Фана (蒋防, 792-835 рр.), «Лі Ва чжуань» («李娃传», досл. «Біографія Лі Ва») за авторством Бай Синцзянь (白行简, 776-826 рр.), «Інь-інь чжуань» («莺莺传», досл. «Біографія Інь-інь») за авторством Юань Чженя (元稹, 779-831 рр.) також можна зарахувати до форми «життєпис»[5, с. 140].

8) «Надписи на кам'яних стелах» 碑志 – ці тексти побудовано за принципами «римованої прози» (韵文) [5, с. 141], вони представлені двома формами: «надписи на кам'яних стелах» (碑铭) та «епітафії» (墓志铭) [4, с. 464]. Ієрогліф铭 має значення [5, с. 141]: «вигравіюваний [на металі або камені] віршований надпис».

«Надписи на кам'яних стелах» мали широкий спектр тематичних різновидів: надписи з позначенням імператорських жертвоприношень Небу та Землі з перерахуванням досягнень людини. Наприклад, «Тайшанський надпис» для Цинь Шихуана (秦始皇 «泰山刻文»), «Надпис на горі Фен Яньжань» для Бан Гу (班固 «封燕然山铭»), (韩愈 «平淮西碑»); храмові надписи, надписи на мостах та інших архітектурних об'єктах (наприклад, 王简栖 «头陀寺碑文», «Західна стела Пін Хуай» Хань Юя (韩愈 «南海神庙碑»); «Надписи-спомини на стелах». Зауважимо, що у феодальному Китаї аристократів, чиновників, видатних людей ховали на території храмів, а кам'яні стели з описом життєвого шляху, досягнень людини встановлювали на дорозі, що веде до храму [4, с. 502].

«Епітафії» складалися з двох частин: «спомин» (志) - у цій частині було занотовано досягнення людини та її життєвий шлях, і безпосередньо сама «епітафія» або «пам'ятний надпис» (铭) [4; 5].

9) «Примітки про різне» 杂记 – це тексти побудовано за принципами «римованої прози» (韵文) [5, с. 143], мають форму описових, розповідних приміток і нотаток різного тематичного спрямування (окрім тематики «пам'ятна біографії», «надписи на кам'яних стелах»). «Примітки про різне» також інколи були вигравірувані на камені. Але в класичних творах, що реалізуються в такій формі тексту, літераторів династій Тан і Сун «примітки про різне» не завжди мають описовий характер, часто можна побачити полеміку на певну тему подану в розповідній формі, прикладами можуть бути твори «примітки про «Павільон Щастя» за авторством Су Чже (苏辙) «快哉亭记»), «Примітки про башту Юеян» за авторством Фана Чжунцяня (范仲淹, 989-1052 рр.) «岳阳楼记») [4, с. 472].

10) «Повчальні надписи» 箴铭 – це римовані надписи, побудовані за принципами «римованої прози» (韵文) [5, с. 144], з повчальним змістом або застереженням, більша частина таких надписів становить застереження самому собі, так, прикладом може бути «Напис у потворній кімнаті» Лю Юйсі (刘禹锡, 772-842 рр.) «陋室铭») [4; 5].

11) «Вихваляння» 颂赞 – цей текст побудовано за принципами «римованої прози» (韵文) [5, с. 146], він представлений у двох формах: віршований текст, тобто пісня-похвала; прозовий текст, тобто стаття, у якій висловлюється захоплення, вихваляння чогось або когось. Прикладом може бути твір «Цзі Чань не погоджується зруйнувати повітову школу» за авторством Хань Юя (韩愈 «子产不毁乡校颂») [4, с. 460].

12) «Цифу» 辞赋 – це віршована форма тексту: епічний вірш, назву можна перекласти як «ода». Два ієрогліфа в назві мають однаковий зміст, але «ци» 辞 називають оди, написані до правління династії Хань [4, с. 420]. Ця форма тексту

виникла за період Воюючих князівств, за правління династії Хань зібрано всі відомі на той час оди в збірку «Чу ци» (楚辞), як частково стала причиною розквіту форми «ода» в ханську династію, але, замість ци, оди, написані за династії Хань і пізніше, отримали назву «фу», тож поєднання цих двох ієрогліфів фактично є ранньою та пізньою назвою однієї поетичної форми [5, с. 148].

13)«Панегірик» 哀祭– цей текст побудовано за принципами «римованої прози» (韵文) [5, с. 149], він складається з двох частин «траурна ода» («哀辞») і «жертовний текст» («祭文») – обидві частини тексту присвячені вираженню скорботи за померлою людиною, але «жертовний текст» виконувався безпосередньо при обряді жертвоприношення [4, с. 522].

Висновки і пропозиції. Розгляд історії стилістичної кодифікації та стандартизованих видів тексту мовами веньянь і байхуа дає змогу зробити такі висновки:

1. Усі означені форми тексту в «Гу вень ци лей цуань» («古文辞类纂») не охоплюють всі форми текстів, представлені мовою веньянь.

2. Усі кодифіковані традиційні форм тексту веньянь представлені в означеній вище праці у формі «паралельної прози», «римованої прози» або у віршованій формі. Щоб за формою скласти такий текст, потрібно було володіти знаннями про співзвучність тонів, системою римування та знати ритмічні розміри. Тож це засвідчує той факт, що кодифікаційні процеси мови веньянь мали прескриптивний характер: зафіксовували й зберігали штучно створені форми тексту.

3. Оскільки більшість запропонованих як еталон праць у «Гу вень ци лей цуань» («古文辞类纂») – це твори видатних літераторів династій Тан і Сун, то це свідчить, що саме форми тексту цього періоду встановлювали стилістичну норму для мови веньянь і були носіями стилістичної кодифікації.

4. Автори, твори яких відібрано в антологію, а саме Чжан Хуа (张华), Лю Лин (刘伶), Тао Юанюминь (陶渊明), Бао Чжао (鲍照), Пан Ює (潘岳) та ін., започаткували процеси унормування й кодифікування стилістичної норми мови веньянь.

Стилістична кодифікація становить важливий матеріал для аналізу та дослідження лінгвістичних аспектів сучасної китайської мови. Детальний розгляд ключових носіїв стилістичної кодифікації може бути корисним у нових наукових розвідках у галузі китайської стилістики й перекладознавства.

Список літератури:

1. 周秉钧. 古汉语自学手册. 湖南 : 湖南任命出版社, 1955. 522 с.
2. 李南晖. 中国古代文体学论著集目 (1900-2014). 北京 : 北京大学出版社, 2016. 504 с.
3. 周振华. «文心雕龙» 与 «昭明文选» 中诔文的选文比较, 2020. URL: https://wenku.baidu.com/view/c2d1ca1bff0a79563c1ec5da50e2524de518d0e3.htm1#.
4. 姚鼐. 古文辞类纂. 上海 : 上海古籍出版社, 1998. 799 с.
5. 郭英德. 中国古代文体学论稿. 北京 : 北京大学出版社, 1995. 224 с.

Kostanda I. O. CODIFICATION OF STYLISTIC FORMS OF A TRADITIONAL TEXT (BASED ON THE SCIENTIFIC WORK BY YAO NAI (姚 鼐) «COMPILATION OF STYLISTIC FORMS OF AN ANCIENT TEXT» («古文辞类纂»))

Stylistic norms regulate the proper use of functional tables and forms of text in which it is implemented. One of the central concepts when considering a system of functional tables and the means of its expression is certain forms of text, knowledge of especially the use and functional affiliation of text forms and patents for successful communication. When studying the processes of linguistic codification of traditional texts to fix and separate the linguistic norm, it is important to consider the stylistic appropriate use of Wenyan Chinese text forms, to explore their immanent properties, to trace all possible variations of textual forms that have become cultural norms. The Chinese language Wenyan has its own system of functional table and text forms, so in accordance with this issue, the focus is on the analysis of codified text forms that have been preserved in the literary language. The relevance of the study is due to the need to study the processes of codification of text forms in the Wenyan language, as well as the processing of literature, serves as a carrier of codification of functional tables and text forms in China for a long time. A systematic analysis of Wenyan text forms is needed to demonstrate the authenticity and originality of China's philological traditions in functional stylistics and to demonstrate the idea of continuity in the fixation and codification of linguistic norms. The purpose of this scientific exploration is to study the form of traditional texts as carriers of the functional style of the Wenyan language of the processes of stylistic codification of ancient China. The subject of the study are the leading forms of texts, speakers of the functional style of the Wenyan language. The object of the study are the processes of codification and the formation of the leading form of texts in the Wenyan language. Application of these texts. Stylistic codification is an important material for the analysis and study of the linguistic aspects of modern Chinese. A detailed examination of the key carriers of stylistic codification may be useful in new research in Chinese stylistics and translation studies.

Key words: *codification, functional styles, text forms, text types, standardization, traditional text forms, wenyan.*

Відомості про авторів

Агаєва Афаг Раміз гизи – доктор філологічних наук, професор кафедри азербайджанської мови Азербайджанського державного університету нафти і промисловості

Агібалова Т. М. – кандидат філологічних наук, доцент кафедри ділової іноземної мови та перекладу Національного технічного університету «Харківський політехнічний інститут»

Асадова Севіндж Сабір гизи – викладач англійської мови Азербайджанського державного педагогічного університету

Бабич Т. В. – кандидат філологічних наук, доцент кафедри історії, археології інформаційної та архівної справи Центральноукраїнського національного технічного університету

Баденкова В. М. – кандидат філологічних наук, доцент кафедри української мови і літератури Миколаївського національного університету імені В. О. Сухомлинського

Бондаренко Г. П. – кандидат педагогічних наук, доцент, завідувачка кафедри української філології та журналістики Східноукраїнського національного університету імені Володимира Даля (м. Сєвєродонецьк)

Война М. О. – кандидат філологічних наук, асистент кафедри мов і літератур Далекого Сходу та Південно-Східної Азії Інституту філології Київського національного університету імені Тараса Шевченка

Воробей О. С. – кандидат філологічних наук, асистент кафедри мов і літератур Далекого Сходу та Південно-Східної Азії Інституту філології Київського національного університету імені Тараса Шевченка

Вороніна М. Ю. – студентка 2 курсу магістратури 1 китайської групи кафедри мов і літератур Далекого Сходу та Південно-Східної Азії Інституту філології Київського національного університету імені Тараса Шевченка

Галаган Я. В. – кандидат філологічних наук, викладач кафедри іноземних мов № 2 Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого

Гаценко І. О. – кандидат філологічних наук, доцент кафедри філософії і суспільних наук Національного університету «Чернігівська політехніка»

Голуб В. Ю. – аспірантка кафедри українського мовознавства і прикладної лінгвістики Навчально-наукового інституту української філології та соціальних комунікацій Черкаського національного університету імені Богдана Хмельницького

Гончарук О. В. – кандидат філологічних наук, доцент, доцент кафедри мовознавства Івано-Франківського національного медичного університету

Горенко В. М. – аспірантка кафедри української мови і літератури Харківського національного педагогічного університету імені Г. С. Сковороди

Давиденко В. І. – кандидат філологічних наук, доцент, докторант кафедри прикладної лінгвістики, порівняльного мовознавства та перекладу Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова

Данчишин Н. Р. – молодший науковий співробітник Міжнародного інституту освіти, культури та зв'язків з діаспорою Національного університету «Львівська політехніка»

Дворянкін В. О. – кандидат філологічних наук, доцент, доцент кафедри української філології Маріупольського державного університету

Дикан О. В. – старший викладач кафедри мовознавства Івано-Франківського національного медичного університету

Емінлі Беюкханум Ібрагім кизи – кандидат філологічних наук, доцент, завідувач кафедри Азербайджанської мови та методики її викладання Сумгаїтського державного університету

Жижома О. О. – кандидат філологічних наук, доцент кафедри української мови та слов'янської філології ДВНЗ «Приазовський державний технічний університет»

Жуган Н. А. – кандидат філологічних наук, старший викладач Черкаського бізнес-коледжу

Карачова Д. С. – кандидат філологічних наук, старший викладач кафедри ділової іноземної мови та перекладу Національного технічного університету «Харківський політехнічний інститут»

Катиш Т. В. – кандидат філологічних наук, доцент, доцент кафедри українознавства та загальної мовної підготовки Національного університету «Запорізька політехніка»

Ковалевська А. В. – кандидат філологічних наук, доцент кафедри української та іноземних мов Одеського регіонального інституту державного управління Національої академії державного управління при Президнтові України

Корнієнко І. А. – кандидат філологічних наук, доцент кафедри української мови і літератури Миколаївського національного університету імені В. О. Сухомлинського

Костанда І. О. – кандидат філологічних наук, доцент кафедри китайської філології Київського національного лінгвістичного університету

Кулібаба М. О. – старший викладач кафедри мовної підготовки ЦПС Одеської державної академії будівництва та архітектури; аспірантка кафедри української мови Одеського національного університету імені І. І. Мечникова

Левченко Т. М. – кандидат педагогічних наук, доцент, доцент кафедри української лінгвістики та методики навчання Університету Григорія Сковороди у Переяславі

Локота І. М. – аспірант 2-го курсу кафедри української мови Одеського національного університету імені І. І. Мечникова

Мачек В. П. – аспірантка Університету імені Ф. Палацького в Оломоуці (Чеська Республіка)

Монастирьова Л. В. – доцент кафедри філології, перекладу та стратегічних комунікацій Національної академії Національної гвардії України

Николюк Т. В. – кандидат філологічних наук, доцент кафедри української та іноземної лінгвістики Луцького національного технічного університету

Оскирко О. П. – кандидат філологічних наук, доцент кафедри гуманітарних та природничих дисциплін Міжрегіональної академії управління персоналом

Педченко С. О. – кандидат філологічних наук, доцент кафедри української мови Полтавського національного педагогічного університету імені В. Г. Короленка

Підвойний В. М. – старший науковий співробітник Інституту бібліотекознавства Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського

Підлужна І. А. – старший викладач кафедри філології, перекладу та стратегічних комунікацій Національної академії Національної гвардії України

Сабліна С. В. – кандидат філологічних наук, доцент, доцент кафедри української мови Запорізького національного університету

Саїк А. В. – кандидат філологічних наук, доцент, доцент кафедри філології та мовної комунікації Національного технічного університету «Дніпровська політехніка»

Стратулат Н. В. – кандидат філологічних наук, доцент, професор кафедри правничої лінгвістики Національної академії внутрішніх справ

Теряєв Д. А. – кандидат філологічних наук, доцент кафедри російської філології Інституту філології Київського національного університету імені Тараса Шевченка

Циганок І. Б. – кандидат філологічних наук, доцент кафедри української мови і літератури Ізмаїльського державного гуманітарного університету

Ципердюк О. Д. – кандидат філологічних наук, доцент, доцент кафедри української мови факультету філології ДВНЗ «Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника»

Шитик Л. В. – доктор філологічних наук, професор, Черкаський національний університет імені Богдана Хмельницького

Шкляєва Н. В. – кандидат філологічних наук, доцент кафедри української та іноземної лінгвістики Луцького національного технічного університету

Щетиніна Д. О. – магістрантка ІІ курсу спеціальності «Філологія. Українська мова та література» Маріупольського державного університету

Юлдашева Л. П. – кандидат філологічних наук, Таврійський національний університет імені В. І. Вернадського

Юрійчук Н. Д. – кандидат педагогічних наук, доцент, Університет Григорія Сковороди в Переяславі

Яслик В. І. – кандидат філологічних наук, доцент кафедри соціально-гуманітарних дисциплін Прикарпатського факультету (м. Івано-Франківськ) Національної академії внутрішніх справ

НОТАТКИ

Науковий журнал

ВЧЕНІ ЗАПИСКИ
ТАВРІЙСЬКОГО НАЦІОНАЛЬНОГО УНІВЕРСИТЕТУ ІМЕНІ В. І. ВЕРНАДСЬКОГО

Серія: Філологія. Соціальні комунікації

Том 31 (70) № 4 2020

Частина 1

Коректура • *Н. Пирог*

Комп'ютерна верстка • *Н. Кузнєцова*

Адреса редакції:
Таврійський національний університет імені В. І. Вернадського
м. Київ, вул. Івана Кудрі, 33
Електронна пошта: editor@philol.vernadskyjournals.in.ua
Сторінка журналу: www.philol.vernadskyjournals.in.ua

Формат 60×84/8. Гарнітура Times New Roman.
Папір офсетний. Цифровий друк. Обл.-вид. арк. 23,54. Ум.-друк. арк. 26,04. Зам. № 0221/30
Підписано до друку 27.11.2020. Наклад 150 прим.

Видавництво і друкарня – Видавничий дім «Гельветика»
03150, м. Київ, вул. Велика Васильківська 74, оф. 7
Телефон +38 (048) 709 38 69,
+38 (095) 934 48 28, +38 (097) 723 06 08
E-mail: mailbox@helvetica.com.ua
Свідоцтво суб'єкта видавничої справи
ДК № 6424 від 04.10.2018 р.